

Баянхонгор аймгийн зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө. Боть 1

БАЯНХОНГОР
АЙМГИЙН ЗДТГ

Баянхонгор аймгийн Иргэдийн
төлөөлөгчдийн хурлын 2022 оны 10
дугаар сарын 20-ны өдрийн 11/49 дугаар
тогтоолын хавсралт.

БАЯНХОНГОР АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ
ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

БОТЬ 1: СУУРЬ СУДАЛГАА

ТӨСЛИЙН ДУГААР: БХАОНӨГ/202112028

ЗАХИАЛАГЧ:

БАЯНХОНГОР АЙМГИЙН ЗАСАГ
ДАРГЫН ТАМГЫН ГАЗАР

ТАНИЛЦСАН:

ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ, ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО,
ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ХЭЛТСИЙН ДАРГА

/Т.ХИШИГБААТАР/

ХЯНАСАН:

ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА ХОТ
БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН ДАРГА

/Д.АЛТАНГЭРЭЛ/

ГАЗАР, БАЙГАЛИЙН НӨӨЦИЙН ЗӨВЛӨГӨӨ
ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ "ЛАНРЕС" ХХК

БОЛОВСРУУЛСАН:

ЗАХИРАЛ
ЗӨВЛӨХ ИНЖЕНЕР
ХӨРС СУДЛААЧ
МЭРГЭШСЭН ИНЖЕНЕР
ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАГЧ
КАДАСТРЫН ИНЖЕНЕР
БЭЛЧЭЭР СУДЛААЧ

И.Мягмаржав

П.Мягмарцэрэн

Д.Ариунцэцэг

Т.Шинэбаяр

Ж.Алтангадас

Л.Баярцэрэн

Л.Ганхуяг

/И.МЯГМАРЖАВ Ph.D/

/П.МЯГМАРЦЭРЭН Ph.D/

/Д.АРИУНЦЭЦЭГ Ph.D/

/Т.ШИНЭБАЯР/

/Ж.АЛТАНГАДАС/

/Л.БАЯРЦЭРЭН/

/Л.ГАНХУЯГ/

УЛААНБААТАР ХОТ
2022 ОНЫ 11 САР

ГАЗРЫН МЭРГЭЖЛИЙН БАЙГУУЛЛАГА: "ЛАНРЕС" ХХК

2

БАЯНХОНГОР АЙМГИЙН
ИРГЭДИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧДИЙН ХУРЛЫН
ХУРАЛДААНЫ ТОГТООЛ

2022 оны 10 сарын 20 өдөр

Дугаар 1449

Номгон

Аймгийн Газар зохион байгуулалтын
ерөнхий төлөвлөгөөг батлах тухай

Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 35 дугаар зүйлийн 35.1.8, Газрын тухай хуулийн 20 дугаар зүйлийн 20.1.2 дахь заалтыг тус тус үндэслэн аймгийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын ээлжит бус XI хуралдаанаас ТОГТООХ нь:

1.Баянхонгор аймгийн Газар зохион байгуулалтын Ерөнхий төлөвлөгөөний бодлогын баримт бичгийг хавсралтаар баталсугай.

2.Баянхонгор аймгийн Газар зохион байгуулалтын Ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг хангаж ажиллахыг аймгийн Засаг дарга (Д.Мөнхсайхан)-д даалгасугай.

3.Ерөнхий төлөвлөгөөг үндэслэн сум тус бүр Нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөг эрх бүхий мэргэжлийн байгууллагаар боловсруулж, батлуулан ажиллахыг сумдын Засаг дарга нарт тус тус үүрэг болгосугай.

4.Тогтоолын хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллахыг аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын нарийн бичгийн даргын албан үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч (Т.Норов)-д даалгасугай.

ДАРГА Э.ЭНХБАТ

0121212

ГАРЧИГ

Оршил	8
НЭГ. ГАЗАРЗҮЙН БАЙРШИЛ, ХИЛИЙН ЦЭС	
1.1 Баянхонгор аймгийн нутаг дэвсгэрийн байршил	9
1.2 Баянхонгор аймгийн хилийн цэс	10
ХОЁР. БАЙГАЛИЙН НӨХЦӨЛ, НӨӨЦ	
2.1 Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн мужлал	21
2.1.1 Хангайн бүс нутаг	22
2.1.2 Говийн бүс нутаг	28
Говийн Алтайн уулсын муж	33
Алтайн өвөр говийн цөлийн муж	34
2.2 Газрын гадарга	38
2.3 Гадаргын налуу	40
2.4 Гадаргын зүг зовхис	42
2.5 Хөрс, хөрсөн бүрхэвч	44
2.5.1 Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг	44
2.5.2 Хөрсний хэв шинж	47
2.5.3 Хөрсний ширхэгийн бүрэлдэхүүн	51
2.6 Ургамлын аймаг, ургамалжилт	53
2.6.1 Бэлчээрийн ургамлын төрөл, хэв шинж	54
2.6.2 Бэлчээрийн газрын төлөв байдал	62
2.7 Ойн сан, нөөц, төрөл	65
2.7.1 Ойн бүрхэвч	65
2.7.2 Хангайн бүсийн ойн сан	67
2.7.3 Говийн бүсийн ой нөөц	69
2.8 Уур амьсгалын горим, өөрчлөлт	72
2.8.1 Уур амьсгалын ерөнхий төлөв	72
2.8.2 Уур амьсгалын горим, өөрчлөлт	74
2.9 Ан амьтан	87
2.9.1 Уулын туруутны судлагдсан байдал	87
2.9.2 Аргаль хонины тархац, ареал нутаг	88
2.9.3 Янгир ямааны тархац, ареал нутаг	93
2.10 Ус зүй	98
2.10.1 Усны ай сав	98
2.10.2 Томоохон гол, нуурууд	101

ГУРАВ. ИНЖЕНЕР ГЕОЛОГИЙН НӨХЦӨЛ

3.1 Инженер-геологийн нөхцөл ба мужлал	108
3.2 Геоморфологийн хэв шинж	111
3.3 Цэвдэгийн тархалт	112
3.3.1 Олон жилийн цэвдэгт ул хөрс	116
3.4 Газар хөдлөлт	117
3.5 Гүний ус	120
3.5.1 Районы инженер-геологийн нөхцөл	124
3.5.2 Гидрогеологийн нөхцөл	127
3.5.6 Хөрсний хэв гажилтын модуль	130

ДӨРӨВ. НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

4.1 Хүн ам зүй	132
4.2 Мал аж ахуй	135
4.3 Газар тариалан	139
4.4 Бусад улс ардын салбар	140

ТАВ. ГАЗРЫН НЭГДМЭЛ САН, ТҮҮНИЙ АШИГЛАЛТЫН СУУРЬ СУДАЛГАА

5.1 Газрын нэгдмэл сангийн тооллого, түүний өөрчлөлт	144
5.2 Хөдөө аж ахуйн газар	147
5.3 Хот, тосгон бусад суурины газар	151
5.4 Ойн сан бүхий газар	154
5.5 Зам шугам сүлжээний газар	158
5.6 Усны сан бүхий газар	161
5.7 Улсын тусгай хэрэгцээний газар	165
5.8 Газар хамгаалах, нөхөн сэргээх талаар авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ	169

ЗУРГАА. ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ, УУЛЗАЛТ, ЯРИЛЦЛАГА ДЭЭР ИРГЭД, ОЛОН НИЙТИЙН ӨГСӨН САНАЛ

6.1 Салбарын асуудал эрхэлсэн байгууллагуудаас ирүүлсэн саналууд, шийдвэрлэсэн байдал	170
6.2 Сум тус бүрд ажиллаж санал авах, хэлэлцүүлэг хийх	173
6.3 Цахим сүлжээ болон уламжлалт арга буюу хэвлэмэл саналын хуудсаар иргэдээс санал авах	175

V. Ашигласан хэвлэлийн жагсаалт	179
---------------------------------------	-----

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүсэнт-1.	Баянхонгор аймгийн хилийн цэсийн солбицол	11
Хүсэнт-2.	Газрын гадаргын өндөржилт	38
Хүсэнт-3.	Газрын гадаргын налуужилт	40
Хүсэнт-4.	Газрын гадаргын налуужилт	42
Хүсэнт-5.	Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг, талбай, хувь	46
Хүсэнт-6.	Баянхонгор аймгийн хөрсний хэв шинж	48
Хүсэнт-7.	Хөрсний ширхэгийн бүрэлдэхүүн	51
Хүсэнт-8.	Бэлчээрийн ургамлын анги	54
Хүсэнт-9.	Бэлчээрийн ургамлын төрөл зүйл	55
Хүсэнт-10.	Бэлчээрийн төлөв байдал	62
Хүсэнт-11.	Бэлчээрийн төрх байдал	64
Хүсэнт-12.	Баянхонгор аймгийн хангайн бүсийн ойн бүрхэвч	67
Хүсэнт-13.	Баянхонгор аймгийн хангайн бүсийн ойн нөөц /мян.м ³ /	68
Хүсэнт-14.	Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн ойн төрөл	70
Хүсэнт-15.	Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн заган ойн нөөц /мян.м ³ /	71
Хүсэнт-16.	Аргаль хонины тархцын харьцуулсан судалгааны үр дүн (2001-2009)	89
Хүсэнт-17.	Аргал хонины тархац, ареалын судалгаа (2020)	92
Хүсэнт-18.	Янгир ямааны тархцын хэмжээ (2009)	94
Хүсэнт-19.	Янгир ямааны тархац, ареалын судалгаа (2020)	96
Хүсэнт-20.	Монгол орны усны сав газрууд	98
Хүсэнт-21.	Нууруудын морфометрийн үзүүлэлтүүд	106
Хүсэнт-22.	Баянхонгор аймгийн инженер-геологийн мужуудын тодорхойлолт	109
Хүсэнт-23.	Геоморфологи	111
Хүсэнт-24.	Цэвдэгт нутаг	112
Хүсэнт-25.	Баянхонгор аймгийн цэвдэгийн тархалт	116
Хүсэнт-26.	Баянхонгор аймгийн олон жилийн цэвдэг болон овойлттой хөрс тархсан газар	117
Хүсэнт-27.	Газар хөдлөлтийн дэвсгэр балл	120
Хүсэнт-28.	Ундны усны эх үүсвэр нь тогтоогдоогүй байгаа сум суурин газрууд	121
Хүсэнт-29.	Баянхонгор хотын нутаг дэвсгэрт тархсан ул хөрсний геотехникийн шинж чанарын үзүүлэлтүүд:	129
Хүсэнт-30.	Хүн ам, хүйсээр	132
Хүсэнт-31.	Хүн ам, насны бүлгээр, 2017 онд сумдаар	133
Хүсэнт-32.	Хүн амын тоо болон өрхийн тоо, 2019	134
Хүсэнт-33.	Аймгийн хүн амын нийгмийн үзүүлэлт, 1995-2017 онд	135
Хүсэнт-34.	Аймгийн мал аж ахуйн үзүүлэлт, 2020 онд	135
Хүсэнт-35.	Сумдын малын тоо, төрлөөр, 2020 он	136
Хүсэнт-36.	Аймгийн малын тооны өсөлт, 5 төрлөөр	137
Хүсэнт-37.	Хорогдсон том мал 2021 оны эхний хагаст	138
Хүсэнт-38.	Нийт тариалсан талбай, ургамлын төрлөөр (га-аар)	139
Хүсэнт-39.	Тариалсан талбай сумдаар (га-аар)	139
Хүсэнт-40.	Бизнесийн салбарын зарим тоон үзүүлэлт	141
Хүсэнт-41.	Аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлт	142
Хүсэнт-42.	ГНС-ийн үндсэн ангилалын өөрчлөлт (2017-2020), мян.га	144
Хүсэнт-43.	ГНС-ийн үндсэн ангилалын өөрчлөлт, мян.га	146
Хүсэнт-44.	ХАА-н газрын газар ашиглалтын ангилалын	147
Хүсэнт-45.	ХАА-н газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га	148
Хүсэнт-46.	Хот, тосгон бусад суурины газрын газар ашиглалтын	151
Хүсэнт-47.	Хот, тосгон бусад суурин газрын, газар ашиглалтын	153
Хүсэнт-48.	Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га	154
Хүсэнт-49.	Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га	156
Хүсэнт-50.	Ойн нөөц, түүний ашиглалт 2020 оны байдлаар	157
Хүсэнт-51.	Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамааллын жилийн мэдээ 2020 оны байдлаар	157
Хүсэнт-52.	Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын	158
Хүсэнт-53.	Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын	160
Хүсэнт-54.	Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га	161
Хүсэнт-55.	Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га	163
Хүсэнт-56.	Усны ашиглалт 2020 оны байдлаар	164

Хүсэнт-57.	Улсын тусгай хэрэгцээний газар нутгийн газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га 165	
Хүсэнт-58.	Улсын тусгай хэрэгцээний газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га.....	166
Хүсэнт-59.	Газрын доройтол, нөхөн сэргээлт, хамгаалал 2020 оны байдлаар.....	169
Хүсэнт-60.	Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагаа 2020 оны байдлаар.....	169
Хүсэнт-61.	Салбарын асуудал эрхэлсэн байгууллагуудаас ирүүлсэн саналууд.....	171
Хүсэнт-62.	Орон нутгаар хээрийн судалгаа гүйцэтгэх маршрут.....	173
Хүсэнт-63.	Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний санал асуулга.....	175

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

ЗУРАГ-1.	АЙМГИЙН ГАЗАРЗҮЙН БАЙРШИЛ.....	9
ЗУРАГ-2.	БНМАУ-ЫН ЗАСАГ ЗАХИРГААНЫ ГАЗРЫН ЗУРАГ 1931.....	11
ЗУРАГ-3.	БАЯНХОНГОР АЙМГИЙН ХИЛИЙН ЦЭС.....	19
ЗУРАГ-4.	ХИЛИЙН ЦЭС ТАНИХ ТЭМДЭГ.....	20
ЗУРАГ-5.	БАЙГАЛЬ-НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ЦОГЦОЛБОР НӨХЦӨЛИЙН МУЖЛАЛ.....	21
ЗУРАГ-6.	ГАДАРГЫН ӨНДӨРЖИЛТ.....	39
ЗУРАГ-7.	ГАЗРЫН ГАДАРГЫН НАЛУУЖИЛТ.....	41
ЗУРАГ-8.	ГАЗРЫН ГАДАРГЫН НАЛУУГИЙН ЧИГЛЭЛ.....	43
ЗУРАГ-9.	ХӨРС ҮҮСГЭГЧ ЭХ ЧУЛУУЛАГ.....	45
ЗУРАГ-10.	ХӨРСНИЙ ХЭВ ШИНЖ.....	47
ЗУРАГ-11.	ХӨРСНИЙ ШИРХГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН.....	52
ЗУРАГ-12.	УРГАМАЛЖИЛТЫН ЗУРАГ.....	60
ЗУРАГ-13.	УРГАМАЛЖИЛТЫН ТАНИХ ТЭМДЭГ.....	61
ЗУРАГ-14.	БЭЛЧЭЭРИЙН ГАЗРЫН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ.....	63
ЗУРАГ-15.	ОЙН БҮРХЭВЧ.....	66
ЗУРАГ-16.	МОНГОЛ ОРНЫ ЗАГАН ОЙН ТАРХАЛТ.....	69
ЗУРАГ-17.	МОНГОЛ ОРНЫ АРГАЛЬ ХОНИНЫ ТАРХАЦ.....	89
ЗУРАГ-18.	АРГАЛЬ ХОНИНЫ ТАРХАЦ (2001-2009).....	90
ЗУРАГ-19.	АРГАЛЬ ХОНИНЫ ТАРХАЦ НУТАГ.....	91
ЗУРАГ-20.	МОНГОЛ ОРНЫ ЯНГИР ЯМААНЫ ТАРХАЦ.....	94
ЗУРАГ-21.	ЯНГИР ЯМААНЫ ТАРХАЦ НУТАГ.....	95
ЗУРАГ-22.	ДЭЛХИЙН УСНЫ АЙ САВ БА МОНГОЛ ОРНЫ УСНЫ САВ ГАЗРУУД.....	98
ЗУРАГ-23.	УСНЫ САВ ГАЗАР.....	99
ЗУРАГ-24.	ГАДАРГЫН БОЛОН ГАЗРЫН ДООРХ УСНЫ ЭХ ҮҮСВЭР.....	100
ЗУРАГ-25.	МОНГОЛ ОРНЫ ИНЖЕНЕР-ГЕОЛОГИЙН МУЖИЙН КАРТ.....	108
ЗУРАГ-26.	БАЯНХОНГОР АЙМГИЙН ИНЖЕНЕР-ГЕОЛОГИЙН МУЖЫН КАРТ.....	110
ЗУРАГ-27.	ГЕОМОРФОЛОГИ.....	113
ЗУРАГ-28.	МОНГОЛ ОРНЫ ЦЭВДЭГИЙН ТАРХАЛТ.....	114
ЗУРАГ-29.	ЦЭВДЭГИЙН ТАРХАЛТ.....	115
ЗУРАГ-30.	МОНГОЛ ОРНЫ ГАЗАР ХӨДЛӨЛТИЙН ЕРӨНХИЙ МУЖЛАЛ.....	118
ЗУРАГ-31.	ГАЗАР ЧИЧИРХИЙЛЛИЙН МУЖЛАЛ.....	119
ЗУРАГ-32.	ГИДРОГЕОЛОГИ.....	122
ЗУРАГ-33.	ГЕОЛОГИ.....	126
ЗУРАГ-34.	ИНЖЕНЕР ГЕОЛОГИЙН НӨХЦӨЛ.....	127
ЗУРАГ-35.	БАЯНХОНГОР ХОТЫН ГЕОТЕХНИКИЙН НӨХЦӨЛИЙН ГИДРОГЕОЛОГИ.....	131
ЗУРАГ-36.	ГАЗРЫН НЭГДМЭЛ САНГИЙН ҮНДСЭН АНГИЛАЛ.....	145
ЗУРАГ-37.	ХАА-Н ГАЗРЫН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН АНГИЛАЛ.....	149
ЗУРАГ-38.	ХОТ, ТОСГОН БУСАД СУУРИНЫ ГАЗРЫН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН АНГИЛАЛ.....	152
ЗУРАГ-39.	ОЙН САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН АНГИЛАЛ.....	155
ЗУРАГ-40.	ЗАМ ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН ЗУРАГ.....	159
ЗУРАГ-41.	УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН АНГИЛАЛ.....	162
ЗУРАГ-42.	УЛСЫН ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН АНГИЛАЛ.....	167
ЗУРАГ-43.	АЙМГИЙН ХАРЬЯА САЛБАНУУДЫН АСУУДАЛ ЭРХЭЛСЭН ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛАГУУДАЙ УУЛЗАЛТ.....	171
ЗУРАГ-44.	СУМДЫН САНАЛ АВАХ УУЛЗАЛТ ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ.....	174

ГРАФИКИЙН ЖАГСААЛТ

График-1.	Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг	46
График-2.	Хөрсний механик бүрэлдэхүүн	51
График-3.	Бэлчээрийн төрх байдлын эзлэх хувь	64
График-4.	Баянхонгор аймгийн Хангайн бүсийн ойн сангийн нийт талбай, га	67
График-5.	Баянхонгор аймгийн хангайн бүсийн ойн нөөц /мян.м ³ /	68
График-6.	Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн сангийн нийт талбай, га	70
График-7.	Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн ойн нөөц /мян.м ³ /	71
График-8.	Эхийн голын уур амьсгал ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019.....	74
График-9.	Эхийн гол станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас.,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	75
График-10.	Эхийн гол станцын агаарын дундаж температур, нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019.....	75
График-11.	Эхийн голын станцын агаарын температурын тархалын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	76
График-12.	Эхийн голын станцын хур тунадасны тархалын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	76
График-13.	Жинст сумын уур амьсгал ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019.....	77
График-14.	Жинст станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	77
График-15.	Жинст станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019.....	78
График-16.	Жинст станцын агаарын температурын тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	78
График-17.	Жинст станцын хур тунадасны тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	79
График-18.	Баянхонгор станцын уур амьсгал ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019.....	79
График-19.	Баянхонгор станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	80
График-20.	Баянхонгор станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019.....	80
График-21.	Баянхонгор станцын агаарын температурын тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	81
График-22.	Баянхонгор станцын хур тунадасны тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	81
График-23.	Баянбулаг станцын уур амьсгал ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	82
График-24.	Баянбулаг станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	82
График-25.	Баянбулаг станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт	82
График-26.	Баянбулаг станцын агаарын температурын тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019	83
График-27.	Баянбулаг станцын хур тунадасны тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	84
График-28.	Галуут станцын уур амьсгал ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	84
График-29.	Галуут станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	85
График-30.	Галуут станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019.....	85
График-31.	Галуут станцын агаарын температурын тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019	86
График-32.	Галуут станцын хур тунадасны тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019	86
График-33.	Аймгийн хүн амын насны бүлэг, хөдөлмөр эрхлэлт (http://www.1212.mn/)	133
График-34.	Хот хөдөөгийн хүн ам, сумдаар 2018 онд (http://www.1212.mn/)	134
График-35.	Аймгийн малын тооны өсөлт, 5 төрлөөр (http://www.1212.mn/)	137
График-36.	Аймгийн газар тариалан эрхлэлт, га-аар (http://www.1212.mn/)	140
График-37.	Үндсэн ангилалын талбай тооллогын дараах байдлаар.....	146
График-38.	ХАА-н газар ашиглалт	150
График-39.	Хот суурины газар ашиглалт.....	153
График-40.	Ойн сангийн газар ашиглалт	156
График-41.	Зам шугам сүлжээний газар ашиглалт	160
График-42.	Усны сан бүхий газрын ашиглалт.....	163
График-43.	Тусгай хэрэгцээний зориулалттай газар ашиглалт.....	168

Оршил

Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний үндсэн зорилго нь аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн хил хязгаарын доторх байгаль газарзүйн нөхцөл, газрын нөөц, түүний экологи эдийн засаг, орон зайн багтаамж, чадавхыг үнэлсний үндсэн дээр тухайн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд газрыг оновчтой, үр ашигтай эзэмших, ашиглах, хамгаалах, үр өгөөжийг нь сайжруулах бодлогыг тодорхойлон хэрэгжүүлэх арга хэмжээний менежментийг эрх зүй, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, төлөвлөлтөөр дэмжиж, газар эзэмшигч, ашиглагчдын эрх зүйн баталгааг хангаж, газрын кадастрыг хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд орших бөгөөд ажлын даалгаварт тусгайлан заасан аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд боловсруулагдана.

Ланрес ХХК компани нь Баянхонгор аймгийн засаг даргын тамгын газар-аас зарласан “Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах” ажлын гүйцэтгэгчээр шалгарч 2021 оны 07 сарын 10-ны өдөр ажил гүйцэтгэх гэрээ байгуулсан. Ажлын даалгаврын дагуу бэлтгэл, хээрийн судалгааг 7 сард дуусгах байсан боловч цар тахлын хорио тавигдсанаас бэлтгэл үе шатны ажлыг 8 сарын 30-нд дууссан. Орон нутгаар хээрийн судалгаа, санал асуулга, тодруулалт хийх ажлыг 2021 оны 9 сарын 13-наас 9 сарын 30-ны хооронд судалгааны хоёр багаар явуулсан. Суурь судалгаа, боловсруулалтын ажлыг 12 сард гүйцэтгэж дуусан. Зөвлөх үйлчилгээний ажлыг ажил гүйцэтгэх гэрээ болон гэрээний хавсралт болох ажлын даалгавар, ажил гүйцэтгэх төлөвлөгөөний дагуу гүйцэтгэв.

МУ-н Газрын тухай хуулийн 25.2-т Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгаль, газар зүйн нөхцөл, газрын нөөц, түүний экологи, эдийн засаг, орон зайн багтаамж, чадавхад зохицсон газрын менежментийн бодлогоор улс орны нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх 16-20 жилийн хэтийн чиглэлийн баримжаатай зураг төслийн баримт бичиг байна гэж заасан ба 25.3-т Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө нь энэ хуулийн 25.2-т заасан хүрээнд боловсрогдсон 12-16 жилийн хугацаанд хэрэгжүүлэх зураг төслийн баримт бичиг байна гэж заасан байдаг. Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний ажлын даалгаварт 2022-2037 онд хүртэлх хугацаанд 3-н үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх бодлогын баримт бичиг байхаар тусгасан.

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг тухайн орон нутгийн бодлоготой уялдуулах зорилгоор дараах бичиг баримтуудын агуулгыг тусгасан. Үүнд:

- Аймгийн Засаг даргын 2021-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр батлах тухай, Баянхонгор аймгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын хуралдааны тогтоол. Дугаар 2/7, 2020 он
- Аймгийн 2021 хөгжлийн төлөвлөгөө (ногоон хөгжлийн бодлого) батлах тухай, Баянхонгор аймгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын хуралдааны тогтоол. Дугаар 2/8, 2020 он
- Аймгийн засаг даргын мөрийн хөтөлбөр 2021-2024 он

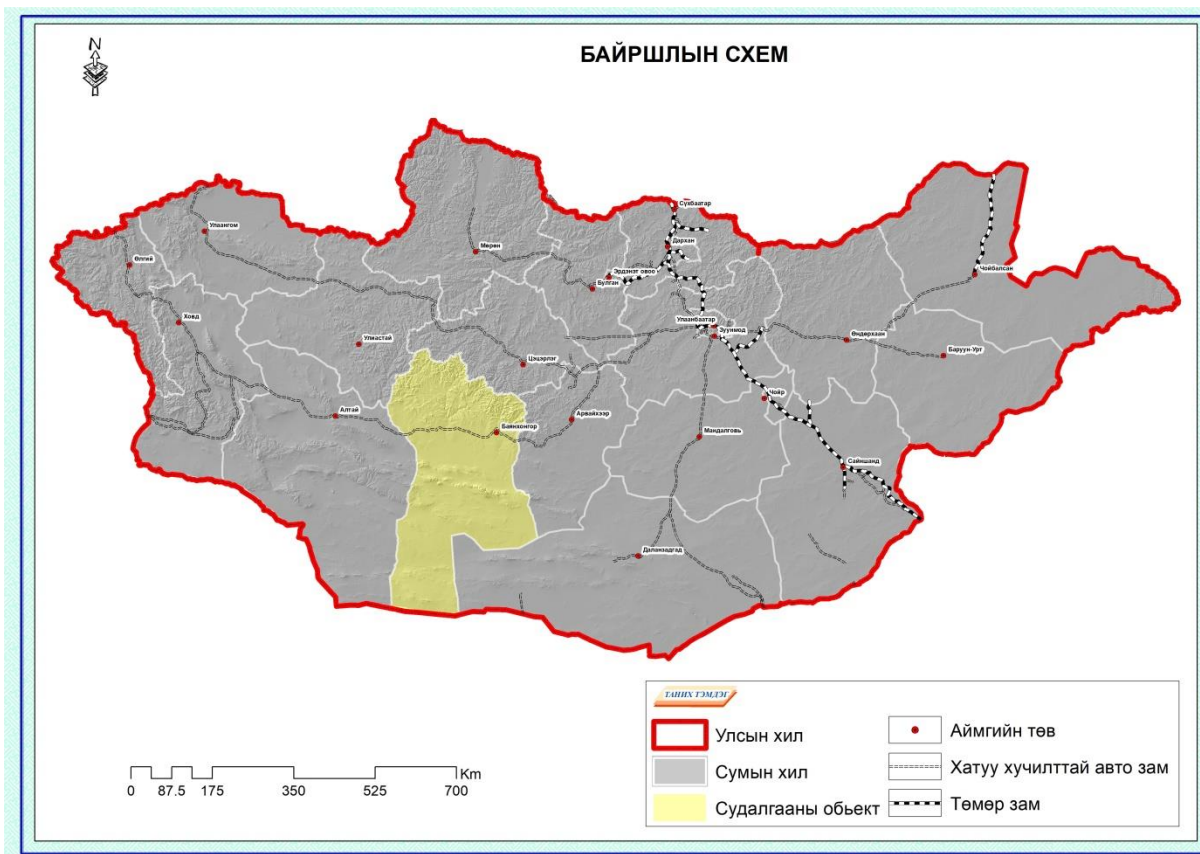
Мөн түүнчлэн орон нутгийн удирдлага, ард иргэдийн төлөөлөлтэй уулзалт зохион байгуулж ойн тогтвортой менежментийн төлөвлөгөөнд тусгах шаардлагатай асуудлыг тодруулах зорилгоор санал асуулга явуулж, саналуудыг нэгтгэн тусгав.

НЭГ. ГАЗАРЗҮЙН БАЙРШИЛ, ХИЛИЙН ЦЭС

1.1 Баянхонгор аймгийн нутаг дэвсгэрийн байршил

Баянхонгор аймаг нь манай орны баруун өмнөд хэсэгт, хойд талаараа Архангай, зүүн талаараа Өвөрхангай, Өмнөговь, урд талаараа БНХАУ-тай 140 км, баруун талаараа Говь-Алтай, Завхан аймагтай хиллэн оршино. Улсын хилийн зурвас газар 74,5 мянган га газар болно. Тус аймаг нь хойноосоо урагш сунасан хэлбэртэй говь, хээр тал, хангай хосолсон нийт 11597.8 мянган га талбайг эзлэх ба энэ нь манай улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 7.6 % -тай тэнцэнэ (Зураг 1).

Тус аймгийн нутаг нь физик газарзүйн мужлалаар хойд хэсгээрээ Хангайн их уулт мужид, төв, урд хэсгээрээ Алтайн говийн мужид, төв хэсгийн урд талаараа Говь-Алтайн их уулт мужид тус тус хамрагдаж байна. Газрын гадаргуугийн хотгор гүдгэрийн хэв шинж нь муж бүрд янз бүр байна. Аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 3.1 орчим хувийг Хангай, Говь-Алтайн нурууны, Далайн түвшинээс дээш 2400-4000 м өргөгдсөн уулс бүхий гадаргуу эзэлж байна.

Зураг-1. Аймгийн газарзүйн байршил

Хангайн нурууны тус аймагт харьяалагдах хэсэгт Эрхэт хайрхан, Эмгэнт, Гурван ангархай, Цохиот, Өндөр Жаргалант, Үнэгт хайрхан, Цогт Сүмбэр зэрэг далайн түвшинээс 3000 метрээс дээш өргөгдсөн уулс бүхий Хайрханы, Бөөргийн, Унгаа Ямаат, Гурван ангархай, Ногоон нуурын, Өлзийт Хавцгайн, Далт, Жаргалант, Цохиот, Бугат, Тоонт, Донойн гэх мэт 20-50 км үргэлжилсэн өндөр нуруунууд оршдог ба эдгээрийн ноёлох оргил Гурван ангархайн уул далайн түвшинээс дээш 3595 метр өндөрт өргөгдсөн байна.

Хангайн нурууны тус аймагт харьяалагдах хэсэгт Эрхэт хайрхан, Эмгэнт, Гурван ангархай, Цохиот, Өндөр Жаргалант, Үнэгт хайрхан, Цогт Сүмбэр зэрэг далайн түвшинээс 3000

метрээс дээш өргөгдсөн уулс бүхий Хайрханы, Бөөргийн, Унтаа Ямаатын, Гурван ангархай, Ногоон нуурын, Өлзийт Хавцгайн, Далтын, Жаргалантын, Цохиотын Бугатын, Тоонтын, Донойн гэх мэт 20-50 км үргэлжилсэн өндөр нуруунууд оршдог ба эдгээрийн ноёлох оргил Гурван ангархайн уул далайн түвшинээс дээш 3595 м-т өргөгдсөн байна.

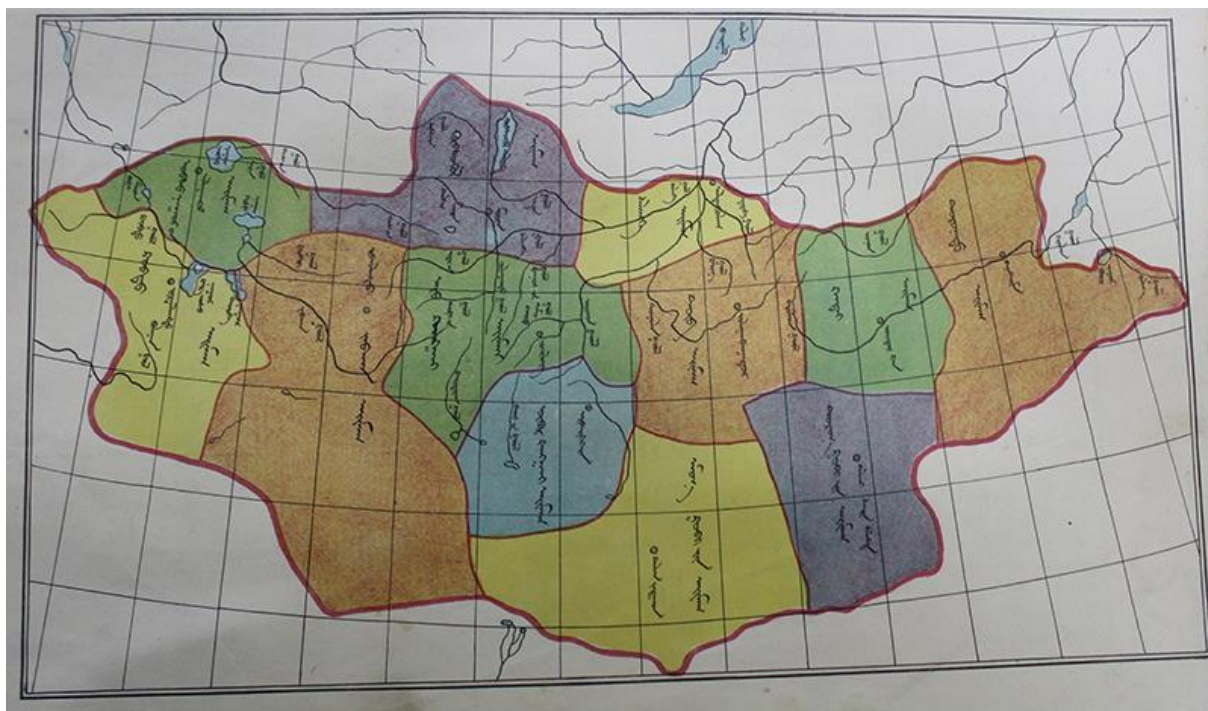
1.2 Баянхонгор аймгийн хилийн цэс

1930 онд хуралдсан МАХН-ын VIII их хурал, Улсын VI их хурлуудаас тус улсын нутаг дэвсгэрийг эдийн засгийн талаар ангилж орон нутгийн засаг захиргааны зохион байгуулалтад өөрчлөлт оруулан аймгуудыг олшруулан, хошуудыг татан буулгаж сумдыг цомхотгон өргөтгөх талаар шийдвэрлэсэн. Засаг захиргааг шинэчлэн зохион байгуулахад Монгол орны газар зүй, хөрс ургамал, байгалийн баялаг, нутаг бэлчээр, цаг уур, зам харилцаа, мал аж ахуй, газар тариалан, хүн амын нягтшил зэрэг эдийн засгийн бүсчлэлийг гол болгон авч үзсэн. 1930 оны 11 дүгээр сарын Засгийн газрын хуралдаанаар хуучин аймаг хошууны захиргааг устгаж, шинээр байгуулагдах 13 аймгийн дарга ба аймгийн прокуроруудыг томилсон. Аймгийн түр хороог 1931 оны эхээр байгуулжээ. Мөн оны 2, 3, 4 саруудад аймгуудын төлөөлөгчдийн анхдугаар хурлуудыг шинэ сонгуулийн хуулийн дагуу явуулж аймгийг удирдах дээд байгууллага “Аймгийн яам”-ыг байгуулжээ. Нутгийн захиргааны шинэ хуулиар Монгол улсын нутаг дэвсгэрийг арван гурван аймгийн 311 суманд хуваасан бөгөөд Архангай 35, Алтай 16, Дорнод 26, Дорноговь 26, Дөрвөд 16, Завхан 21, Өвөрхангай 31, Өмнөговь 24, Тариалан 17, Төв 36, Хөвсгөл 25, Хэнтий 28, Ховд 13 сумтай болжээ.

1931 онд шинээр байгуулагдсан сумдын нэр нь хэтэрхий урт, тахин шүтдэг уул овооны нэрээр нэрлэсэн хэмээн үзэж 1932 онд 60 орчим сум, аймгуудаас Тариалангийн аймгийг Сэлэнгэ, Дөрвөд аймгийг Увс аймаг хэмээн өөрчилсөн. 1934 онд Алтай аймгийг Завхан аймагтай нийлүүлж татан буулгасан ч 1940 онд Говь-Алтай нэртэйгээр 20 сумтай дахин байгуулсан юм. 1937 оны 12 дугаар сарын 15-нд Булган аймгийг шинээр байгуулсан. Булган аймагт Сэлэнгэ аймгаас 8, Архангай аймгаас 1, Хөвсгөл аймгаас 4, Төв аймгаас 2 бүгд 15 сумыг таслан өгчээ.

1940 онд Ховд аймгийг хоёр хуваан Баян-Өлгий аймгийг байгуулсан. Тус аймгийн Толбо нуур, Баяннуур, Хужирт, Цагаан гол, Цагаан нуур, Улаанхус, Дэлүүн сум нь хасаг, Алтанцөгц, Цэнгэл, Сагсай сумд нь урианхай ард түмнээр байгуулагдсан. 1941 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдрийн хурлаар Баянхонгор, Дундговь, Сүхбаатар гэсэн гурван аймгийг шинээр байгуулсан. Баянхонгор аймагт Архангай аймгаас Баянхонгор, Бөмбөгөр, Мандал, Заг гол, Гурванбулаг, Баянбулаг, Өвөрхангай аймгаас Баянзүрх, Эрдэнэцогт, Баруун-Өлзийт, Баруун Богд, Жинст, Говь-Алтай аймгаас Хүрээмарал, Буянт, Цагаангол, Баян-Өндөр, Баянцагаан зэрэг 16 сумуудыг шилжүүлсэн.

1994 оны 2 дугаар сарын 6-ны өдрийн УИХ-ийн тогтоолоор Дархан хотын нутаг дэвсгэрээр Дархан-Уул аймгийг, Эрдэнэт хотын нутаг дэвсгэрээр Орхон аймгийг, Чойр хотын нутаг дэвсгэрээр Говьсүмбэр аймгийг тус тус байгуулснаар Монгол улс нийт 21 аймагтай болсон (Ч.Батдорж).

Зураг-2. БНМАУ-ын засаг захиргааны газрын зураг 1931

БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн 1977 оны 4 дүгээр сарын 04-ний өдрийн 75-р зарлигаар батлагдсан аймаг, сумдын нутаг дэвсгэрийн хилийн цэсийг үндэслэн Баянхонгор аймгийн хилийн цэсийг 1:100000 масштабтай байр зүйн зургийг ашиглан зураглаж, солбицлыг тодорхойлсон (Хүснэгт-1, зураг-2).

Хүснэгт-1. Баянхонгор аймгийн хилийн цэсийн солбицол

Д/д	Аймаг	Сум	Газрын нэр	Өндөр	Уртраг	Өргөрөг
1	Архангай	Хангай	Өнцөгийн голын зүүн нуруу	2920.4	98° 43' 22.1"	47° 43' 46.5"
2	Архангай	Хангай	Огтор эрээн уул	3317.7	98° 47' 59.4"	47° 40' 58.2"
3	Архангай	Хангай	Хашилгатын голын эхний	3346.8	98° 49' 2.9"	47° 40' 3.8"
4	Архангай	Хангай	хашилгатын голын зүүн нурууны	3025	98° 49' 23.2"	47° 37' 7.1"
5	Архангай	Хангай	Билүүгийн голын эх		98° 51' 7.9"	47° 36' 21.3"
6	Архангай	Хангай	Цагаан жалгын эхний нуруу	3186	98° 50' 7.2"	47° 34' 15.5"
7	Архангай	Хангай	Тээлийн даваа	2766	98° 51' 12.4"	47° 32' 11.3"
8	Архангай	Хангай	Үнэгтийн зүүн нуруу	2872	98° 52' 35"	47° 31' 53.5"
9	Архангай	Хангай	Алаг толгойн ам, Өгөөмөрийг өгсөн,		98° 54' 44.8"	47° 30' 49.5"
10	Архангай	Хангай	Шар усны даваа	2728	98° 57' 52.3"	47° 30' 23.6"
11	Архангай	Хангай		3136.4	99° 0' 19"	47° 29' 8.8"
12	Архангай	Хангай		3325	99° 4' 44.5"	47° 28' 48.7"

13	Архангай	Хангай	Унтаа ямаатын эхний нуруу	3332.3	99° 10' 17.4"	47° 28' 44.1"
14	Архангай	Хангай	Арцатын голын эхний өндөр		99° 14' 7.6"	47° 27' 8.4"
15	Архангай	Хангай	Нуурын даваа	2891	99° 15' 36.5"	47° 29' 14.9"
16	Архангай	Хангай	Унтаа ямаатын нурууны	3248.5	99° 22' 2.1"	47° 31' 19.9"
17	Архангай	Хангай	Хар хадны даваа	2715	99° 23' 31.3"	47° 34' 40.8"
18	Архангай	Хангай	Хөх давааны урд нуруу,	3015	99° 30' 34.3"	47° 34' 27.6"
19	Архангай	Хангай	Хайрхан даваа	2690.6	99° 33' 20.4"	47° 35' 35.9"
20	Архангай	Хангай	Хан жаргалантын нурууны	3119.1	99° 34' 9.4"	47° 37' 5.9"
21	Архангай	Хангай	Хавчигийн даваа		99° 38' 21.2"	47° 37' 52.8"
22	Архангай	Хангай		3000.8	99° 39' 18.1"	47° 37' 44.1"
23	Архангай	Хангай	Зүүн голын эхний хяр		99° 44' 32.8"	47° 39' 0.9"
24	Архангай	Чулуут	Модот ухаа	3051.9	99° 40' 52.7"	47° 36' 56.5"
25	Архангай	Чулуут	Цагаан даваа		99° 42' 26.4"	47° 34' 57.8"
26	Архангай	Чулуут	Гурван таг	2872.9	99° 42' 39"	47° 32' 21.8"
27	Архангай	Чулуут	Арцатын нурууны	3138.3	99° 45' 16.2"	47° 29' 31.3"
28	Архангай	Чулуут	Ямаат нуруу	3156.6	99° 48' 54.9"	47° 26' 51.6"
29	Архангай	Чулуут	Ухаа морьтын даваа		99° 49' 45.2"	47° 26' 14.0"
30	Архангай	Чулуут	Бугатын даваа		99° 52' 39.5"	47° 25' 41.3"
31	Архангай	Чулуут		2831.4	99° 53' 12.6"	47° 23' 32.7"
32	Архангай	Чулуут		3137.3	99° 53' 0.1"	47° 22' 39.3"
33	Архангай	Чулуут	Бор нурууны	3083.8	99° 53' 21.2"	47° 21' 30.8"
34	Архангай	Чулуут	Тээл уул	3026	99° 51' 12.4"	47° 14' 48.8"
35	Архангай	Чулуут	Эгийн даваа	2588	99° 54' 38.6"	47° 12' 59.1"
36	Архангай	Чулуут		3234.1	99° 53' 30.3"	47° 8' 47.8"
37	Архангай	Чулуут	Ёлын голын эхний нуруу, Хан хавцгайтын нурууны	3340.6	99° 55' 25.6"	47° 6' 12.6"
38	Архангай	Чулуут		3479.6	100° 1' 46.1"	47° 7' 29.6"
39	Архангай	Чулуут	Өргөөгийн голын эхний нурууны	3494	100° 5' 1.0"	47° 8' 41.2"
40	Архангай	Чулуут	Донойн голын эхний хяр		100° 8' 17.7"	47° 7' 50.4"
41	Архангай	Чулуут	Өлзийтийн голын баруун хойт нуруу, Эхэн даваа		100° 10' 28.5"	47° 9' 16.3"
42	Архангай	Чулуут		3385.8	100° 17' 38.4"	47° 11' 19.3"
43	Архангай	Чулуут	Гурван анагийн нурууны	3419.9	100° 19' 27.8"	47° 11' 9.8"
44	Архангай	Их-тамир	Өлзийтийн голын эх		100° 21' 32.3"	47° 11' 48.4"
45	Архангай	Их-тамир		3539.9	100° 22' 34.2"	47° 10' 20.3"
46	Архангай	Их-тамир		3055.8	100° 23' 18.6"	47° 6' 55.9"
47	Архангай	Их-тамир	Хөх нуурын баруун нурууны	2802.2	100° 22' 26.9"	47° 5' 57.9"
48	Архангай	Их-тамир	Цохиотын эхний нурууны	3128.6	100° 25' 40.5"	47° 4' 50.6"

49	Архангай	Их-тамир	Цохиотын давааны нуруугаар, Давааны босго уул	3108.8	100° 25' 45.7"	47° 0' 12.2"
50	Архангай	Их-тамир	Замтын нурууны	3395.5	100° 36' 6.8"	46° 58' 14.8"
51	Архангай	Их-тамир		3262	100° 37' 50.3"	46° 56' 44.2"
52	Архангай	Их-тамир		3272	100° 36' 48.0"	46° 55' 6.9"
53	Архангай	Их-тамир	Замтын нурууны	3442.2	100° 37' 41.6"	46° 53' 30.6"
54	Архангай	Булган	Хайрхан даваа	3030	100° 38' 41.6"	46° 52' 7.6"
55	Архангай	Булган	Хайрхан давааны зүүн нурууны	3226	100° 39' 49.5"	46° 51' 44.6"
56	Архангай	Булган	Хайрханы ханыг хөндлөн гарч, Хайрханы нуруугаар, Эмээлтийн даваа	3245	100° 42' 30.8"	46° 51' 5.9"
57	Архангай	Булган	Тамирын эхний уулын	3342	100° 51' 5.2"	46° 51' 34.7"
58	Архангай	Булган	Улаан давааны өндөр	3384	100° 52' 53.6"	46° 50' 45.4"
59	Архангай	Булган	Намын голын эхний хойт нуруугаар, Улаан даваа	2871	100° 55' 17.3"	46° 50' 28.8"
60	Архангай	Булган		3364	101° 4' 27.1"	46° 50' 33.5"
61	Архангай	Булган		3315.9	101° 4' 24.3"	46° 51' 34.4"
62	Архангай	Цэнхэр	Хөх давааны эхнийх хярын	3207	101° 7' 26.0"	46° 52' 16.1"
63	Архангай	Цэнхэр		3024	101° 10' 10.2"	46° 51' 9.4"
64	Архангай	Цэнхэр		3129	101° 11' 13.4"	46° 50' 3.1"
65	Архангай	Цэнхэр		3196	101° 12' 39.6"	46° 49' 37.3"
66	Архангай	Цэнхэр	Өвөр хошигтын эхний хярын	3267	101° 14' 45.5"	46° 49' 4.3"
67	Архангай	Цэнхэр		3169	101° 16' 1.3"	46° 48' 17.0"
68	Архангай	Цэнхэр	Тонгорын голын эхний хярын	3187	101° 17' 50.0"	46° 46' 58.7"
69	Өвөрхангай	Бат-Өлзийт	Тонгорын даваа /Даваат-2971.0/		101° 19' 53.7"	46° 45' 56.6"
70	Өвөрхангай	Бат-Өлзийт		2827	101° 21' 45.5"	46° 43' 45.9"
71	Өвөрхангай	Бат-Өлзийт	Ар үзүүр	2789	101° 27' 20.1"	46° 40' 58.8"
72	Өвөрхангай	Уянга	Тогоотын мэнхэн уул	2875	101° 32' 31.7"	46° 36' 49.5"
73	Өвөрхангай	Уянга	Сүвийн даваа	2665	101° 30' 13.6"	46° 35' 49.7"
74	Өвөрхангай	Уянга		3006	101° 29' 25.1"	46° 34' 57.5"
75	Өвөрхангай	Уянга	Хүрэн нурууны баруун хярын	3273	101° 29' 21.6"	46° 32' 47.2"
76	Өвөрхангай	Уянга	Хамар даваа	2869	101° 30' 25.7"	46° 31' 44.8"
77	Өвөрхангай	Уянга	Хартын нурууны	2964	101° 31' 13"	46° 29' 45.9"
78	Өвөрхангай	Уянга	Замтын даваа	2750	101° 33' 20.2"	46° 27' 11.5"
79	Өвөрхангай	Уянга	Будантын нуруу	2873	101° 32' 5.5"	46° 26' 7.8"
80	Өвөрхангай	Уянга	Бага жаргалант уул	3087	101° 30' 8.5"	46° 25' 24.3"
81	Өвөрхангай	Уянга	Таацын голын эхний хяраар		101° 27' 56.161"	46° 23' 29.310"

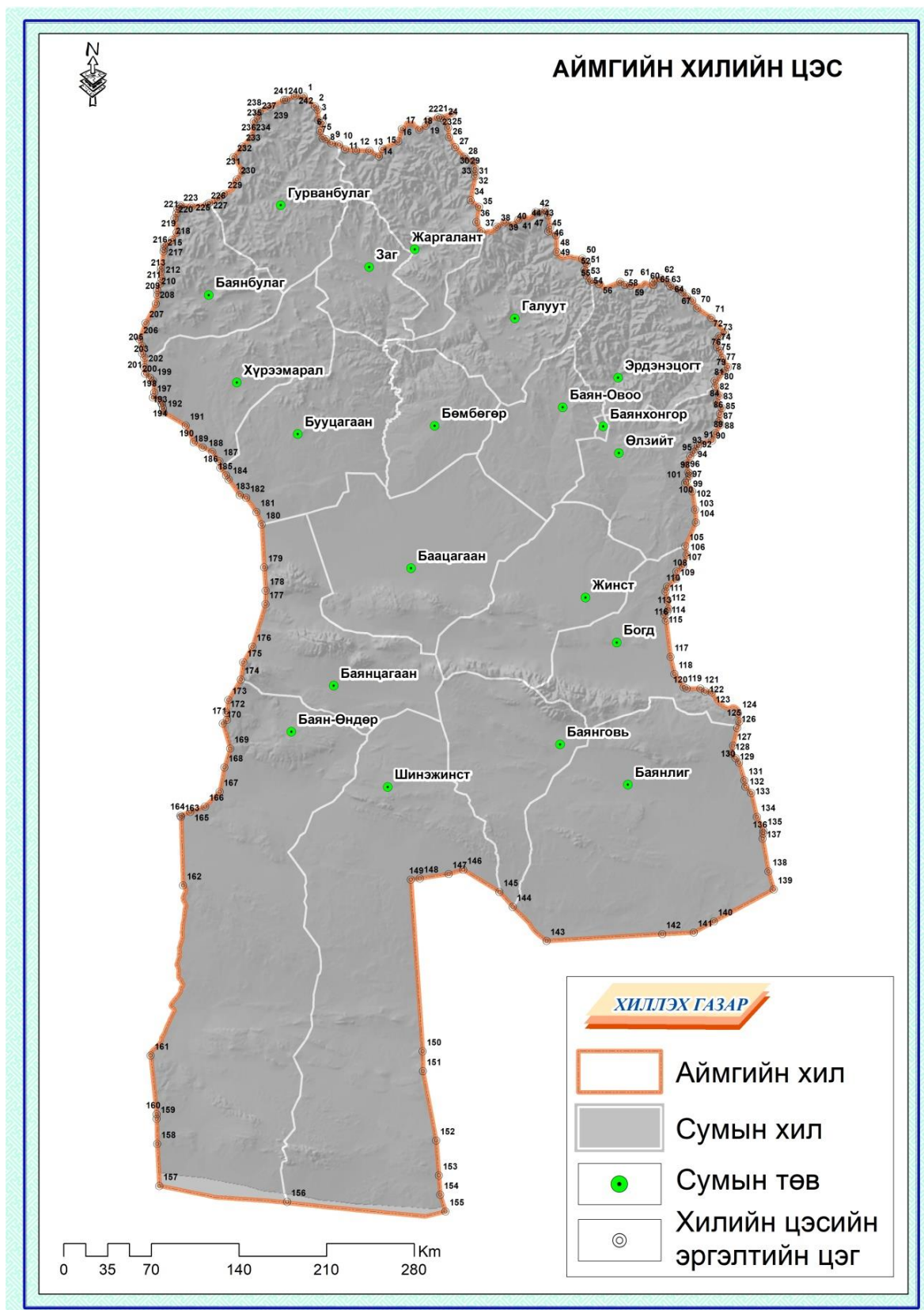
82	Өвөрхангай	Уянга	Их жаргалант	3082	101° 28' 12.2"	46° 21' 58.8"
83	Өвөрхангай	Уянга	Гурван ангал		101° 29' 36.6"	46° 19' 25.4"
84	Өвөрхангай	Уянга	Харцатайн даваа		101° 28' 26.2"	46° 17' 37.0"
85	Өвөрхангай	Уянга	Цагаан асга уул		101° 30' 23.3"	46° 15' 56.0"
86	Өвөрхангай	Уянга	Их цохио	2990.6	101° 29' 37.6"	46° 14' 23.3"
87	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Бийрийн даваа	2652.6	101° 29' 15.3"	46° 12' 19.6"
88	Өвөрхангай	Нарийнтээл		2823.3	101° 29' 43.4"	46° 11' 20.6"
89	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Ганц модны нуруу	2790.4	101° 27' 31.3"	46° 9' 4.6"
90	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Улиастай уул	2987.9	101° 26' 4.7"	46° 7' 4.0"
91	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Сүүлт толгой	2880.9	101° 21' 19.1"	46° 6' 20.7"
92	Өвөрхангай	Нарийнтээл		2859.5	101° 20' 29.7"	46° 5' 35.7"
93	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Балин чулууны нуруу	2887.4	101° 19' 8.5"	46° 4' 50.8"
94	Өвөрхангай	Нарийнтээл		2870.4	101° 18' 38.2"	46° 3' 57.3"
95	Өвөрхангай	Нарийнтээл		2658	101° 17' 20.6"	46° 2' 53.6"
96	Өвөрхангай	Нарийнтээл		2563.9	101° 15' 37.2"	46° 0' 54.4"
97	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Асга баригийн нуруу	2319.9	101° 16' 19.7"	45° 58' 25.5"
98	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Дөрвөдийн хөтөл	2135.2	101° 16' 51.5"	45° 58' 4.0"
99	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Сангарз		101° 16' 39.1"	45° 57' 29.2"
100	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Их тахилга		101° 15' 39.4"	45° 56' 10.0"
101	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Уртын голын баруун эргээр өгсөж, Худаг уртын булаг		101° 14' 58.3"	45° 55' 34.7"
102	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Уртын гол-Дунд түрүүний булгын уулзвар		101° 17' 40.5"	45° 53' 10.8"
103	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Үзүүр хүрмийн овоо	1916.9	101° 18' 37.0"	45° 48' 4.5"
104	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Зүлэгтийн цагаан овоо	1836	101° 18' 43.2"	45° 44' 36.1"
105	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Тэмээн усны худаг		101° 14' 17.8"	45° 38' 6.3"
106	Өвөрхангай	Нарийнтээл	Хоёр толгой	1692	101° 14' 43.0"	45° 35' 42.2"
107	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Хутаг уул	1720.8	101° 13' 19.8"	45° 32' 37.4"
108	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Бунхантын нуруу	1621	101° 10' 29.0"	45° 31' 10.2"
109	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Хөтлийн тээг	1553.6	101° 10' 24.0"	45° 29' 11.9"
110	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Хөтөл шандын худаг		101° 6' 42.6"	45° 27' 0.5"
111	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан		1426.1	101° 6' 5.4"	45° 25' 44.7"
112	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Тоглорхой	1484.1	101° 6' 44.3"	45° 23' 13.8"
113	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан		1381.7	101° 7' 8.9"	45° 20' 54.0"
114	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Ширээ		101° 6' 33.7"	45° 20' 12.0"
115	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Бор толгой	1375.9	101° 5' 26.0"	45° 19' 18.3"

116	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Бор толгойн хуруу	1357.8	101° 5' 57.6"	45° 17' 43.3"
117	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Үхэр толгой	1307.8	101° 7' 19.7"	45° 7' 37.8"
118	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Монгол толгой	1311	101° 8' 41.9"	45° 2' 53.0"
119	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан		1475.3	101° 12' 11.6"	44° 59' 6.8"
120	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Сүүжийн булаг		101° 13' 20.3"	44° 58' 45.4"
121	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан		1600.1	101° 18' 40.9"	44° 58' 37.9"
122	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Гүн худаг		101° 20' 29.6"	44° 57' 48.8"
123	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Баруун ханхын амны сайрыг уруудаж	1870	101° 22' 59.9"	44° 57' 30.1"
124	Өвөрхангай	Баруунбаян-Улаан	Зүүн богд уул	3419.2	101° 33' 0.5"	44° 51' 27.9"
125	Баянхонгор	Богд		3092.5	101° 33' 23.4"	44° 49' 10.7"
126	Баянхонгор	Богд	Бага нарийны амны дөрөлж		101° 32' 32.4"	44° 47' 24.5"
127	Өвөрхангай	Богд		1753	101° 30' 40.2"	44° 42' 33.2"
128	Өвөрхангай	Богд	Баруун гоёо	1670.9	101° 29' 53.0"	44° 40' 23.1"
129	Өвөрхангай	Богд		1614	101° 31' 33.7"	44° 39' 6.4"
130	Өвөрхангай	Богд	Төгрөг булаг		101° 32' 44.6"	44° 37' 51.3"
131	Өвөрхангай	Богд	Сэвсүүл худаг		101° 34' 36.6"	44° 32' 53.1"
132	Өвөрхангай	Богд	Хөшөө худаг		101° 35' 0.0"	44° 31' 8.7"
133	Өвөрхангай	Богд		1353	101° 37' 10.2"	44° 29' 18.6"
134	Өвөрхангай	Богд		1176	101° 38' 57.5"	44° 22' 41.7"
135	Өвөрхангай	Богд	Шар хусны худаг		101° 41' 21.6"	44° 18' 50.4"
136	Өвөрхангай	Богд		1094	101° 41' 13.9"	44° 18' 2.5"
137	Өвөрхангай	Богд	Хосын хар загийн	1055	101° 40' 57.1"	44° 16' 40.0"
138	Өвөрхангай	Богд	Молцогийн хоолойн	976.2	101° 42' 47.9"	44° 7' 34.9"
139	Өмнөговь	Гурвантэс	Хонгорын нуруу	1156	101° 44' 34.0"	44° 2' 33.5"
140	Өмнөговь	Гурвантэс	Бага ширээгийн худаг		101° 21' 19.0"	43° 54' 12.2"
141	Өмнөговь	Гурвантэс	Таван загийн босго		101° 13' 33.1"	43° 51' 16.2"
142	Өмнөговь	Гурвантэс	Нэмэгтийн ар хоолойгоор, Хун нуурын шалын дундуур гарч, Хөтөл харгана	1088.6	101° 1' 25.2"	43° 51' 3.0"
143	Өмнөговь	Гурвантэс	Алтан уулын ар хоолой	962	100° 17' 12.2"	43° 49' 47.0"
144	Өмнөговь	Гурвантэс	Гурилын ус	1185	100° 4' 30.1"	43° 59' 24.7"
145	Өмнөговь	Гурвантэс	Уушигийн баруун хоолойн дундуур /1375.0 тоотоос урагш 2.0 км/		99° 59' 30.0"	44° 3' 33.4"
146	Өмнөговь	Гурвантэс	Үзүүр гангийн худаг		99° 45' 43.0"	44° 9' 46.8"

147	Өмнөговь	Гурвантэс	Эрдэнэ шандийн худгийн урдуур 1,0 км зайтай өнгөрч		99° 40' 1.8"	44° 8' 38.0"
148	Өмнөговь	Гурвантэс		1548.2	99° 29' 0.4"	44° 7' 28.0"
149	Өмнөговь	Гурвантэс	Ингэн хөөврийн булгийн зүүн талаар гарч Баян булаг		99° 25' 31.5"	44° 7' 8.4"
150	Өмнөговь	Гурвантэс		942	99° 29' 42.9"	43° 19' 40.5"
151	Өмнөговь	Гурвантэс	Тооройтын өвөр хоолойг гаталж, Тооройтын хөх уул	1276.4	99° 29' 43.3"	43° 14' 8.7"
152	Өмнөговь	Гурвантэс	Үхэр улаан уул	1376.8	99° 34' 35.3"	42° 54' 58.0"
153	Өмнөговь	Гурвантэс	Талын овоо	1166	99° 35' 27.1"	42° 45' 20.4"
154	Өмнөговь	Гурвантэс		1240.3	99° 35' 53.2"	42° 39' 57.1"
155	Өмнөговь	Гурвантэс	Улсын хилээр Улсын хилийн 204- р тэмдэгт		99° 37' 54.3"	42° 35' 21.2"
156	Баянхонгор	Шинэжинст	Улсын хилээс салж	1291.5	98° 38' 35.4"	42° 38' 2.6"
157	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Улсын хилийн	1073.3	97° 50' 38.6"	42° 42' 9.5"
158	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Энгэрийн ус булаг		97° 49' 40.7"	42° 53' 44.3"
159	Говь-Алтай	Эрдэнэ		1447	97° 49' 19.7"	43° 0' 42.9"
160	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Балин цохио уул	1560	97° 49' 15.8"	43° 1' 54.8"
161	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Машин замаар Шар хулсын булаг		97° 46' 43.7"	43° 18' 8.7"
162	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Хярын гүний худаг	1733	97° 58' 10.1"	44° 5' 19.9"
163	Говь-Алтай	Эрдэнэ		1245.2	97° 57' 1.2"	44° 24' 17.0"
164	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Долоон худаг		97° 56' 53.5"	44° 24' 39.6"
165	Говь-Алтай	Эрдэнэ		1331.1	98° 0' 36.4"	44° 25' 43.7"
166	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Хайрхан сайрын уул		98° 6' 20.2"	44° 27' 11.9"
167	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Бага толийн булаг		98° 11' 50.8"	44° 31' 21.3"
168	Говь-Алтай	Эрдэнэ		1561.7	98° 13' 36.3"	44° 38' 7.1"
169	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Зүлэгтийн худаг		98° 15' 47.3"	44° 43' 18.1"
170	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Улаан чулуутын овоо		98° 12' 47.8"	44° 50' 14.2"
171	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Чухайн худаг		98° 14' 28.1"	44° 51' 14.4"
172	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Ханангийн худаг		98° 14' 11.7"	44° 53' 10.0"
173	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Их өлзийтийн урд хамраар Хадатын булаг		98° 14' 51.7"	44° 56' 45.5"
174	Говь-Алтай	Чандмань	Зүлэгтийн эх (Улаан овоот)	3215	98° 19' 37.9"	45° 2' 23.0"
175	Говь-Алтай	Чандмань	Дуутын голыг өгсөж, Дуутын голын	2485	98° 20' 32.7"	45° 7' 12.2"
176	Говь-Алтай	Чандмань	Бага нуурын баруун зах		98° 24' 5.8"	45° 11' 32.6"
177	Говь-Алтай	Чандмань	Замтын нурууны	2244.7	98° 29' 3.1"	45° 23' 20.5"
178	Говь-Алтай	Чандмань	Хоолойн худаг		98° 29' 10.9"	45° 27' 2.9"
179	Говь-Алтай	Чандмань	Модны нурууны урд үзүүрийн	2213	98° 28' 31.3"	45° 33' 30.4"

180	Говь-Алтай	Дэлгэр	Улаан шалын хоолойн Модон овоо	1492.8	98° 27' 23.7"	45° 45' 20.8"
181	Говь-Алтай	Дэлгэр	Тажгарын худаг		98° 25' 19.8"	45° 48' 44.2"
182	Говь-Алтай	Дэлгэр	Могойн хар	1765.5	98° 21' 12.9"	45° 52' 42.4"
183	Говь-Алтай	Дэлгэр	Замын худаг		98° 18' 39.2"	45° 53' 24.4"
184	Говь-Алтай	Дэлгэр		1816	98° 14' 11.3"	45° 57' 39.9"
185	Говь-Алтай	Дэлгэр		1817	98° 13' 4.7"	45° 58' 48.7"
186	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хонгорын ягаан овоо (Бухтын овоо)	1882	98° 10' 50.8"	46° 0' 50.5"
187	Говь-Алтай	Дэлгэр	Тогоотын овоо	1884.4	98° 10' 24.9"	46° 2' 43.7"
188	Говь-Алтай	Дэлгэр	Тэрэгтийн улаан толгой	1943	98° 7' 31.5"	46° 5' 14.4"
189	Говь-Алтай	Дэлгэр	Товон	1867	98° 3' 45.2"	46° 6' 27.3"
190	Говь-Алтай	Дэлгэр	Сонгины худаг	1791	98° 0' 8.6"	46° 7' 51.2"
191	Говь-Алтай	Дэлгэр	Холбоо нуурын баруун дэнж		97° 56' 57.4"	46° 12' 27.5"
192	Говь-Алтай	Дэлгэр	Салхит хүрэн	2300	97° 48' 0.2"	46° 15' 58.4"
193	Говь-Алтай	Дэлгэр		1998	97° 47' 42.7"	46° 17' 9.5"
194	Говь-Алтай	Дэлгэр		2028	97° 47' 24"	46° 18' 10.6"
195	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хүрэн дэлийн нурууны	2021	97° 47' 8.6"	46° 18' 34.2"
196	Говь-Алтай	Дэлгэр	Холбоо цахир	2005.3	97° 46' 29"	46° 19' 26.8"
197	Говь-Алтай	Дэлгэр	Улаан овоо	2072.7	97° 43' 42.5"	46° 20' 4.7"
198	Говь-Алтай	Дэлгэр	Жазын шал	2010	97° 44' 9.9"	46° 21' 30.8"
199	Говь-Алтай	Дэлгэр	Сээр булаг		97° 43' 38.8"	46° 24' 40.9"
200	Говь-Алтай	Дэлгэр	Шувуун баастын хад		97° 42' 25.4"	46° 25' 35.4"
201	Говь-Алтай	Дэлгэр	Мөргүү цагаан дэнж		97° 40' 29.3"	46° 26' 39.9"
202	Говь-Алтай	Дэлгэр	Уурхайн нарийн хүрэн овоо	2040.1	97° 40' 8.8"	46° 28' 23.3"
203	Говь-Алтай	Дэлгэр	Бага шовх улаан	2078	97° 39' 59.1"	46° 31' 2.5"
204	Говь-Алтай	Дэлгэр	Адгийн худаг нуур	2018	97° 39' 0.2"	46° 32' 13.4"
205	Говь-Алтай	Дэлгэр	Дунд худаг	2087	97° 39' 2.6"	46° 34' 18.6"
206	Завхан	Отгон	Ханхарын дөрөлж		97° 37' 52.3"	46° 36' 5.2"
207	Завхан	Отгон	Бага цахир	2344	97° 40' 11.3"	46° 40' 34.5"
208	Завхан	Отгон	Баруун индэртийн орой		97° 44' 16.7"	46° 45' 57.1"
209	Завхан	Отгон	Баян улааны зүүн шовгор	2836	97° 44' 44"	46° 48' 30.0"
210	Завхан	Отгон	Цахирын булгийн эх		97° 44' 43.2"	46° 49' 48.3"
211	Завхан	Отгон	Сэрвэн	2921.2	97° 45' 50"	46° 51' 32.1"
212	Завхан	Отгон	Замтын давааны зүүн шовгор	2929.8	97° 46' 24.4"	46° 52' 56.6"
213	Завхан	Отгон	Босгын дөрөлж		97° 46' 5.2"	46° 54' 57.3"
214	Завхан	Отгон	Сангийн далайн овоо (Гурван шовхын зүүн шовх)		97° 46' 6.7"	46° 55' 57.6"
215	Завхан	Отгон	Хүрэн жалгын хойт орой	3111	97° 47' 2"	47° 0' 29.7"

216	Завхан	Отгон		3111	97° 47' 13.2"	47° 1' 20.1"
217	Завхан	Отгон	Хойт улаан чулууны голыг өгсөж, Хойт улаан чулууны даваа	2870	97° 47' 17.7"	47° 2' 18.2"
218	Завхан	Отгон	Ар жаргалант-Хойт улаан чулууны голын уулзвар		97° 50' 19.2"	47° 3' 46.7"
219	Завхан	Отгон	Нарангийн дөрөлж		97° 52' 11.4"	47° 5' 49.7"
220	Завхан	Отгон	Их асгатын нуруу	2932	97° 51' 15.6"	47° 9' 39.7"
221	Завхан	Отгон	Даваатын даваа		97° 52' 4.9"	47° 11' 8.6"
222	Завхан	Отгон	Зэрлэгийн орой	2890	97° 52' 28.1"	47° 12' 20.2"
223	Завхан	Отгон		2742	97° 53' 9.3"	47° 12' 54.1"
224	Завхан	Отгон	Ямаат уул	2947.4	97° 53' 37.5"	47° 13' 22.9"
225	Завхан	Отгон	Алтангийн дөрөлж	2329	97° 58' 8.1"	47° 13' 2.6"
226	Завхан	Отгон		2590	98° 4' 19.7"	47° 13' 35.5"
227	Завхан	Отгон	Их элстийн голын баруун нурууны	2886.3	98° 5' 8.1"	47° 14' 3.4"
228	Завхан	Отгон		2631	98° 8' 57.1"	47° 15' 13.5"
229	Завхан	Отгон	Түргэний голын баруун эргээр уруудаж, Шар ус-Түргэний голын уулзвар	2292.6	98° 11' 3.1"	47° 16' 32.8"
230	Завхан	Отгон	Улаан хад		98° 16' 19.1"	47° 20' 36.9"
231	Завхан	Отгон		2995	98° 18' 27.3"	47° 23' 9.0"
232	Завхан	Отгон		3106	98° 14' 48.4"	47° 26' 45.2"
233	Завхан	Отгон	Цагаан битүүгийн нурууны	3441	98° 18' 20"	47° 29' 44.3"
234	Завхан	Отгон	Өндөр жаргалант	3504.8	98° 22' 23"	47° 32' 37.6"
235	Завхан	Отгон		3187	98° 23' 1.3"	47° 36' 40.9"
236	Завхан	Отгон	Хэргэлзээтийн нурууны	3302	98° 24' 36.6"	47° 37' 30.1"
237	Архангай	Цахир	Хэргэлзээтийн даваа	2949	98° 24' 37.1"	47° 38' 37.1"
238	Архангай	Цахир	Хэргэлзээтийн зүүн нурууны	3142	98° 25' 25.1"	47° 39' 29.3"
239	Архангай	Цахир		3123.4	98° 29' 31.5"	47° 40' 49.9"
240	Архангай	Цахир	Хонгорын даваа	3158	98° 35' 28.8"	47° 42' 44.4"
241	Архангай	Цахир	Хонгорын зүүн хяр	338.7	98° 36' 12.5"	47° 42' 46.6"
242	Архангай	Цахир	Өнцөгийн голын хойт хярын	3145	98° 39' 43.2"	47° 43' 49.1"

Зураг-3.Баянхонгор аймгийн хилийн цэс

Баянхонгор аймгийн зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө. Боть 1

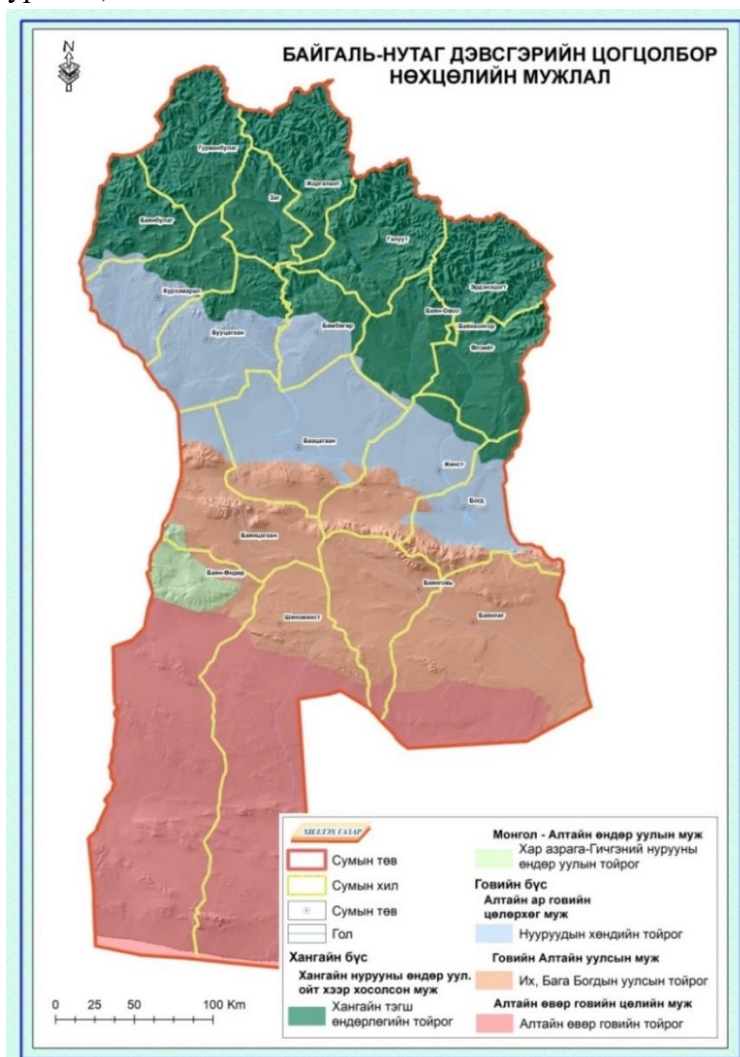
Аймгийн хилийн цэс таних тэмдэг

Дэд	Аймаг	Сум	Газрын нэр	Өндөр	Узург	Өргөрөг	Дэд	Аймаг	Сум	Газрын нэр	Өндөр	Узург	Өргөрөг	Дэд	Аймаг	Сум	Газрын нэр	Өндөр	Узург	Өргөрөг
1	Арвангай	Хаягай	Өмнөгийн голын урсу	2920.4	98° 43' 22.1"	47° 43' 46.5"	82	Өвөрхангай	Увсгай	Их харалзай	3082	101° 28' 12.2"	46° 21' 58.8"	163	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Хангайн уул	12452	97° 57' 12.7"	44° 24' 17.0"
2	Арвангай	Хаягай	Огор зэрэг уул	3317.7	98° 47' 59.4"	47° 40' 58.2"	83	Өвөрхангай	Увсгай	Гурван агал	1041	29° 36.6"	40° 19' 25.4"	164	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Долоон хууд	97° 56' 53.5"	44° 24' 39.6"	
3	Арвангай	Хаягай	Хамтатгалын голын эвний	3346.8	98° 49' 2.9"	47° 40' 3.8"	84	Өвөрхангай	Увсгай	Хуралын даваа	1011	28° 26.2"	40° 17' 37.0"	165	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Долоон хууд	13311	98° 0' 36.4"	44° 25' 43.7"
4	Арвангай	Хаягай	Хамтатгалын голын урсу	3025	98° 49' 23.2"	47° 37' 7.1"	85	Өвөрхангай	Увсгай	Цагаан асга уул	101	30° 23.3"	40° 13' 56.0"	166	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Хайрхан сайрагч уул	98° 0' 20.2"	44° 27' 11.9"	
5	Арвангай	Хаягай	Вилуугийн голын эв	98	51° 7.9"	47° 30' 21.3"	86	Өвөрхангай	Увсгай	Их цолоо	2990.6	101° 29' 37.7"	40° 14' 23.3"	167	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Баян голын булаг	98° 11' 50.8"	44° 31' 21.3"	
6	Арвангай	Хаягай	Цагаан асгайн эвний уул	3186	98° 50' 2.2"	47° 31' 15.5"	87	Өвөрхангай	Нарийтгал	Байртай даваа	2625.6	101° 29' 15.1"	40° 12' 19.6"	168	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Урлагийн уул	15612	98° 15' 38.9"	44° 30' 7.1"
7	Арвангай	Хаягай	Улаан далай	2766	98° 51' 12.4"	47° 32' 11.3"	88	Өвөрхангай	Нарийтгал	Там талын булаг	2823.3	101° 29' 43.4"	40° 13' 20.6"	169	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Урлагийн уул	98° 15' 47.3"	44° 43' 18.1"	
8	Арвангай	Хаягай	Улаан далай уул	2872	98° 52' 35.5"	47° 31' 53.5"	89	Өвөрхангай	Нарийтгал	Там талын булаг	2760.4	101° 27' 31.3"	40° 9' 4.6"	170	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Улаан чулууны овоо	98° 12' 47.8"	44° 50' 14.2"	
9	Арвангай	Хаягай	Амьт голын эв	98	54' 44.8"	47° 30' 49.5"	90	Өвөрхангай	Нарийтгал	Улаан далай	2987.9	101° 26' 4.2"	40° 7' 4.0"	171	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Чууны хууд	98° 14' 28.1"	44° 51' 14.4"	
10	Арвангай	Хаягай	Шар усны даваа	2728	98° 57' 52.3"	47° 30' 23.0"	91	Өвөрхангай	Нарийтгал	Сүлд толгой	2880.9	101° 21' 19.1"	40° 6' 20.7"	172	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Хангайн уул	98° 14' 31.7"	44° 53' 10.0"	
11	Арвангай	Хаягай	Шар усны даваа	3136.4	99° 0' 19"	47° 29' 8.8"	92	Өвөрхангай	Нарийтгал	Сүлд толгой	2859.5	101° 20' 29.7"	40° 5' 35.9"	173	Говь-Алтай	Эрдэнэ	Их олонтой уул	98° 14' 51.7"	44° 56' 45.8"	
12	Арвангай	Хаягай	Шар усны даваа	3325	99° 4' 44.5"	47° 28' 48.7"	93	Өвөрхангай	Нарийтгал	Баян чулууны ууруу	2887.4	101° 19' 8.5"	40° 4' 50.8"	174	Говь-Алтай	Чандмань	Цагаан уул	3215	98° 19' 37.9"	45° 2' 23.0"
13	Арвангай	Хаягай	Улаан далайн эвний уул	3332.3	99° 10' 17.4"	47° 28' 44.1"	94	Өвөрхангай	Нарийтгал	Баян чулууны ууруу	2870.4	101° 18' 38.2"	40° 5' 57.3"	175	Говь-Алтай	Чандмань	Дууны голын овоо	2485	98° 20' 32.7"	45° 7' 12.2"
14	Арвангай	Хаягай	Ардгайн голын эвний овоо	99	14' 7.6"	47° 27' 8.4"	95	Өвөрхангай	Нарийтгал	Баян чулууны ууруу	2858	101° 17' 20.0"	40° 2' 53.6"	176	Говь-Алтай	Чандмань	Баян буурын буурагч уул	98° 24' 8.7"	45° 11' 32.6"	
15	Арвангай	Хаягай	Нурман уул	2891	99° 15' 36.5"	47° 29' 14.9"	96	Өвөрхангай	Нарийтгал	Агса бургиний ууруу	2563.9	101° 15' 37.2"	40° 0' 54.4"	177	Говь-Алтай	Чандмань	Заман нурууны	2244	98° 29' 31.7"	45° 23' 20.2"
16	Арвангай	Хаягай	Улаан далайн нурууны	3248.5	99° 22' 2.1"	47° 31' 19.9"	97	Өвөрхангай	Нарийтгал	Агса бургиний ууруу	2119.9	101° 16' 19.7"	40° 58' 25.5"	178	Говь-Алтай	Чандмань	Хосын уул	98° 29' 10.9"	45° 27' 2.9"	
17	Арвангай	Хаягай	Хар хадны даваа	2715	99° 22' 31.2"	47° 34' 40.8"	98	Өвөрхангай	Нарийтгал	Дорнодын овоо	2135.2	101° 16' 51.5"	40° 58' 4.0"	179	Говь-Алтай	Чандмань	Мөхөн нурууны уул	2213	98° 20' 31.3"	45° 33' 30.4"
18	Арвангай	Хаягай	Хөх дамын ууруу	3015	99° 30' 34.3"	47° 34' 27.6"	99	Өвөрхангай	Нарийтгал	Сэлтэр	101	16' 39.1"	40° 57' 29.2"	180	Говь-Алтай	Дэлгэр	Улаан далайн голын овоо	16928	98° 27' 23.7"	45° 45' 20.8"
19	Арвангай	Хаягай	Хайрхан даваа	2690.6	99° 30' 20.4"	47° 33' 35.9"	100	Өвөрхангай	Нарийтгал	Их талбай	101	15' 39.4"	40° 56' 10.0"	181	Говь-Алтай	Дэлгэр	Төгрөгний уул	98° 25' 18.0"	45° 48' 44.2"	
20	Арвангай	Хаягай	Хангалтын нурууны	3119.1	99° 34' 9.4"	47° 37' 5.9"	101	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	101	14' 58.3"	40° 55' 34.7"	182	Говь-Алтай	Дэлгэр	Мөхөн уул	1765.5	98° 21' 12.9"	45° 52' 42.4"
21	Арвангай	Хаягай	Хачингийн даваа	99	38' 21.2"	47° 37' 52.8"	102	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	101	17' 40.5"	40° 55' 18.8"	183	Говь-Алтай	Дэлгэр	Мөхөн уул	98° 18' 11.3"	45° 53' 24.4"	
22	Арвангай	Хаягай	Хачингийн даваа	3000.8	99° 39' 18.1"	47° 37' 44.1"	103	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1916.9	101° 18' 37.0"	40° 48' 4.4"	184	Говь-Алтай	Дэлгэр	Мөхөн уул	1816	98° 14' 13.7"	45° 57' 39.9"
23	Арвангай	Хаягай	Хачингийн даваа	99	44' 32.8"	47° 39' 0.9"	104	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1836	101° 18' 42.2"	40° 44' 36.1"	185	Говь-Алтай	Дэлгэр	Мөхөн уул	1817	98° 14' 13.7"	45° 58' 28.7"
24	Арвангай	Хаягай	Хачингийн даваа	3051.9	99° 40' 52.7"	47° 38' 56.5"	105	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	101	14' 17.8"	40° 38' 6.3"	186	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	1882	98° 30' 38.8"	46° 0' 50.9"
25	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	99	42' 28.4"	47° 39' 45.8"	106	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1092	101° 14' 43.0"	40° 35' 42.2"	187	Говь-Алтай	Дэлгэр	Голын овоо	1854	98° 30' 24.9"	46° 2' 43.9"
26	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	2879.9	99° 42' 39"	47° 39' 21.0"	107	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1738.8	101° 15' 19.8"	40° 35' 31.4"	188	Говь-Алтай	Дэлгэр	Урван голын буурагч зэрэг	1845	98° 7' 16.1"	46° 9' 14.4"
27	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3182.3	99° 45' 16.2"	47° 39' 31.2"	108	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1621	101° 10' 29.0"	40° 33' 10.2"	189	Говь-Алтай	Дэлгэр	Урван голын буурагч зэрэг	1167	98° 3' 45.2"	46° 6' 27.3"
28	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3156.6	99° 48' 54.9"	47° 38' 51.0"	109	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1553.8	101° 10' 24.0"	40° 29' 11.9"	190	Говь-Алтай	Дэлгэр	Урван голын буурагч зэрэг	1791	98° 0' 6.0"	46° 7' 51.2"
29	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	99	49' 45.2"	47° 40' 14.0"	110	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	101	6' 42.6"	40° 27' 0.5"	191	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	97	56' 47.4"	46° 12' 27.4"
30	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	99	52' 59.5"	47° 41' 41.3"	111	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1426.1	101° 6' 54.5"	40° 25' 41.7"	192	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2100	97° 48' 0.2"	46° 15' 28.5"
31	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	2831.4	99° 53' 12.6"	47° 42' 32.7"	112	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1484.1	101° 6' 44.3"	40° 25' 13.8"	193	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	1798	97° 47' 42.7"	46° 17' 9.5"
32	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3127.3	99° 53' 04.1"	47° 42' 39.3"	113	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1381.7	101° 5' 8.9"	40° 25' 54.0"	194	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2026	97° 47' 24"	46° 18' 30.6"
33	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3083.8	99° 53' 21.2"	47° 41' 30.8"	114	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	101	6' 33.5"	40° 25' 12.0"	195	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2021	97° 47' 6.6"	46° 18' 34.2"
34	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3026	99° 51' 12.4"	47° 41' 48.8"	115	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1375.9	101° 5' 26.0"	40° 18' 33.3"	196	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2005.2	97° 40' 20"	46° 19' 26.8"
35	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	2588	99° 54' 38.6"	47° 42' 58.1"	116	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1357.8	101° 5' 57.6"	40° 17' 43.3"	197	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2072	97° 43' 45.2"	46° 20' 4.7"
36	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3234.1	99° 55' 30.3"	47° 43' 47.8"	117	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1307.8	101° 5' 19.7"	40° 17' 57.8"	198	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2010	97° 44' 5.9"	46° 21' 30.0"
37	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3340.6	99° 55' 25.6"	47° 43' 12.6"	118	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1311	101° 8' 41.9"	40° 17' 53.0"	199	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	97	43' 48.8"	46° 24' 40.9"
38	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3479.6	100° 1' 46.3"	47° 43' 29.6"	119	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1475.3	101° 12' 11.8"	40° 16' 6.8"	200	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	97	42' 34.4"	46° 25' 38.1"
39	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3494	100° 5' 1.0"	47° 43' 41.2"	120	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	101	13' 20.3"	40° 15' 48.4"	201	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	97	40' 24.3"	46° 26' 39.9"
40	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	100	8' 17.7"	47° 47' 50.4"	121	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1600.1	101° 10' 40.9"	40° 15' 37.9"	202	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2061	97° 40' 58.1"	46° 28' 23.2"
41	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	100	10' 28.5"	47° 49' 16.3"	122	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	101	20' 29.4"	40° 15' 48.8"	203	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2078	97° 39' 59.1"	46° 31' 2.5"
42	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3385.8	100° 17' 38.4"	47° 41' 19.3"	123	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	1870	101° 22' 59.9"	40° 15' 30.1"	204	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2018	97° 39' 9.2"	46° 32' 13.4"
43	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	3419.9	100° 19' 27.8"	47° 41' 19.3"	124	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг	3419.2	101° 13' 0.5"	40° 15' 27.9"	205	Говь-Алтай	Дэлгэр	Хөвсгөрний голын овоо	2087	97° 39' 26.7"	46° 34' 18.6"
44	Арвангай	Хаягай	Цагаан уул	100	21' 32.3"	47° 41' 48.4"	125	Өвөрхангай	Нарийтгал	Урван голын буурагч зэрэг</										

ХОЁР. БАЙГАЛИЙН НӨХЦӨЛ, НӨӨЦ

2.1 Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн мужлал

Нутаг дэвсгэрийг геологийн бүтэц, уур амьсгал, хотгор гүдгэр, ус зүй, хөрс ба ургамшил, амьтны аймгийн хам бүрдлийн ялгаа, харилцан үйлчлэлийн ижил төстэй нөхцөлүүдээр нь мужилж, ашиглалтын үндсэн чиглэлийг тодорхойлох нь газрыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй ашиглах нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд монгол улсын нийт нутаг дэвсгэрийг 4 том мужийн хүрээнд 31 тойргоор хувааж нөхцөл нөөцийг үнэлсэн байна /Д.Даш, Ц.Бадам-УГЗБЕТ-2002/. Энэхүү үнэлгээнээс харахад Баянхонгор аймгийн нутаг дэвсгэр нутаг дэвсгэр нь байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн мужлалаар Хангайн бүсийн Хангайн нурууны өндөр уул, ойт хээр хосолсон мужийн Хангайн тэгш өндөрлөгийн тойрог, Монгол - Алтайн өндөр уулын мужийн Хар азрага-Гичгэний нурууны өндөр уулын тойрог, Говийн бүсийн Алтайн ар говийн цөлөрхөг мужийн нууруудын хөндийн тойрог, Говийн Алтайн уулсын мужийн Их, Бага Богдын уулсын тойрог, Алтайн өвөр говийн цөлийн мужийн Алтайн өвөр говийн тойргуудад багтаж байна (Зураг-5.).

Зураг-5. Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн мужлал

2.1.1 Хангайн бүс нутаг

- **Хангайн нурууны өндөр уул, ойт хээр хосолсон муж**

Хангайн нуруу нь тус орны бараг төв хэсэгт ерөнхийдөө баруун хойноос зүүн урагшаа чиглэн 750 гаруй км урт үргэлжлэх бөгөөд энэ тогтолцоонд Хангайн нурууны ноён оргил Отгонтэнгэр түүний салбар уулс болон Хан Хөхийн нуруу, Тарвагатай, Булнайн нуруу багтана. Эндхийн уулсын үнэмлэх өндөр дунджаар 3000 м орчим боловч зарим оргил далайн төвшнөөс дээш 3500-4000 м хүрнэ. Хамгийн өндөр оргил Отгонтэнгэр уул 4021 м хүрнэ.

Хангайн нурууны өндөр уул, ойт хээр хосолсон муж нь Хан Хөхийн нурууны ойт хээр бүхий тойрог (Х-3), Булнайн-Тарвагатайн нурууны ой, тайга бүхий тойрог (Х-4), Хангайн тэгш өндөрлөгийн тойрог (Х-5) гэсэн 3 тойрогт хуваагдана. Эдгээр тойргууд нь байрлал, өндөр намын ялгаа, ландшафтын бүтэц, ашиглалтын түвшин зэрэг олон үзүүлэлтээр өөр хоорондоо ялгарна.

Хангайн тэгш өндөрлөгийн тойрог (Х-5)-т багтах уулзүйн сүлжээг Хангайн гол нуруу, Хангайн өмнөд тэгш өндөрлөг, Хангайн уулт өндөрлөгийн баруун хэсгийн салбар уулс бүрэлдүүлнэ.

Хангайн гол нуруу нь ерөнхийдээ Монгол – Алтайн гол нуруутай зэрэгцэн баруун хойноос зүүн урагш сунаж түүний урт нь баруун талдаа Цэцэн хайрхан уулнаас зүүн талдаа Дэлгэрхаан уул хүртэл 500 км, өргөн нь буюу хойноосоо урагшаа 350- 400 км юм. Хангай нь өндөр нуруу бөгөөд түүний ноён оргил нь Улиастай хотоос зүүн тийш, далайн түвшнээс дээш 4021 метрт орших мөнх цастай Отгонтэнгэр уул юм. Хангайн бусад ноён оргилууд нь 3200- 3500 метр өндөрт оршино. Хангайн гол нурууны хяр нь дунджаар 3000 метрт орших бөгөөд бэгэлцгийн үлдэж хоцорсон өргөн тэгш хэсэг болно. Түүний гадарга дээр намгууд онцгойрон харагдах ба зарим оройнууд дээр жижиг жижиг нуурууд тогтсон байдаг. Хангайн уулсад одоо үед мөсөн голууд бараг байхгүй юм. Мөнх цас ба бага хэмжээний жижиг мөсөн гол зөвхөн Отгонтэнгэр уулын оройд байна. Зуны улиралд хангайн уулсын орой болон хажуу бэлээр цас орох нь ховор биш байдаг. Эрт цагт Хангайн уулс нь мөсөн голуудаар ихээхэн хучигдсан байжээ. Эгийн давааны орчимд мөсөн голын хөндийнүүд ба нурууны эгц ханан хажуу дор цөрүүд тод үзэгдэх бөгөөд энд эрт цагт мөсөн голын эх нь байжээ. Мөсөн голын үйлчлэлийн ул мөрүүд Хангайн гол нурууны бусад хэсэгт ч олонтоо тохиолдоно. Хангайн өвөр хажууд Завхан голын сав газар орших Хөх нуурын гарал үүсэл өвөрмөц онцлогтой. 15 км урт, 0,5- 1,5 км өргөн энэхүү нуур нь хотгор газар хэрхэн морены хурдсаар боогдсоноор нуур болж үлдсэнийг гэрчилнэ.

Галт уулын чулуулгууд тодруулбал ихэвчлэн хүрмэн чулуулгаас тогтсон гадаргын хэлбэр дүрсүүд Хангайн төв хэсгээр нэлээд тархсан байдаг. Энэ талаар шинэ төрмөлийн эриний гуравдагчийн сүүлч, дөрөвдөгчийн галавын эхээр оргилж байсан галт уул олон бөгөөд тэдгээрээс бялхан гарсан хүрмэн урсгал Тэрхийн голын хөндийг боож Тэрхийн Цагаан нуурын хотгорыг үүсгэсэн болохын гэрчилдэг. Энэ хотгорт орших Чулуут гол нь зарим газраа бачуу, гүн хавцлыг бүрэлдүүлэгч хүрмэн чулуун эргийн дотуур урсана. Тэрхийн Цагаан нуураас зүүн тийш “Хоргын тогоо” гэж нэрлэгдэх хэвээрээ үлдэж хоцорсон хэд хэдэн галт уулын шовгор оршино. Түүнчлэн зөв

хэлбэртэй галт уулын үлдэгдэл уулс Улаанбаатараас Мөрөн орох замын дагуу тохиолддог.

Гол нурууны дагуу эртний тэгшрэлийн гадаргын хамгийн өндөр хэсэг хадгалагдаж үлдсэн тул уулсын цөм хавтгай буюу бөмбөгөрдүү байна. Гол нуруу, том голуудын эхээр / Чулуут, Байдраг, Тамир / эртний мөстлийн сийлээ хотгор гүдгэрийн бүх хэлбэрүүд тухайлбал хунх, цөр, түвшин хөндий зэрэг элэгдлийн хэлбэрүүд, түүнээс доош эцсийн, ёроолын хажуугийн морены толгодууд байхын зэрэгцээ гадаргын байдал ихээхэн хэрчигдсэн тул уулсын хажуу нь эгц, хад асга ихтэй бөгөөд хормойн хурдас, хушуу туугдас нилээд түгээмэл тархсан байна.

Хангайн гол нуруунаас Сэлэнгэ мөрөн, Орхон, Тамир, Байдраг, Түй, Онгийн гол, түүнчлэн Тэс, Завхан голууд эх авна.

Ландшафтын онцлог. Хан Хөхийн нуруу нь ландшафтын хувьд ихээхэн өвөрмөц бөгөөд газарзүйн байршил, гадаргын тогтоц, өндрийн байдал, уур амьсгал, хөрс, ургамалжилтын онцлогтой уялдаад уулын ар, өвөр хажууд хоорондоо эрс тэс ялгаатай ландшафтын хэв шинжүүд тархжээ. Энд ландшафтын боссо бүсшил их тод илэрдэг байна. Хамгийн өндөр Дуулга уул орчмын нүцгэн хад асга, чулуурхаг хажуу нь ян сарьдагийн ландшафттай. Харин Хонгилцогын даваа, Жаргалантын даваанаас урагш 2700-2800м үнэмлэхүй өндөртэй усан хагалбарын нуруунд уулын нуга тархжээ. Хан Хөхийн дээд бие жинхэнэ өндөр уулын бушилзат, бушилз-улалжит нугаар хучигдсан бөгөөд тэр нь дээшээгээ ургамалгүй шахам нураг асга бүхий ян сарьдагт шилждэг байна

Хан Хөхийн нурууны өвөр хэсгийн эгц хажууд хуурай хээрийн, цөлийн хээрийн ландшафт зонхилж байхад уулын арын налуу хажууд тайгын, ойн, ойт хээрийн ландшафтууд тархсан байна. Энэ нуруунд тайгын ландшафт нь гол өндөрлөгийн ар хажууг барьж тогтжээ. Энд ар хажуугийн 1600м –ээс 2200-2400м-ийн өндөрт, Хонгилцогийн голын урд нуруу болох Цагаан хайрхан /2512 м /, Мэндэх / 2430 м / зэрэг уулсын ар хажуу дагуу 1900-2300м-ийн өндөрт орших ба голын хөндий дагуу дээрхээс ч илүү өндөрт тархана.

Ойн ландшафт нь Баруун Туруун голын эхэн орших Толгой, Согоо зэрэг жижиг нууруудаас зүүн хойших нутгуудад тархана. Энэ ландшафт нь нутгийн төв хэсэгт 1700-1800м-ээс 200-2100 м хүртэл өндөрт захын уулсын ар хажуу дагуу 1600-1900 м-ийн өндөрт тархжээ. Эндэхийн уул нурууд өндрийн хувьд 2200м-ээс хэтрэхгүй, ихэвчлэн хавтгай орой хяртай, гол горхины сүлжээ, булаг шанд элбэгтэй юм. Энд гол төлөв ойн бараан хөрс тархах бөгөөд өтгөн шигүү өвслөг ургамал бүхий сийрэгдүү шинэсэн, шинэс-хусан ойтой. Өвслөг ургамалд элдэв өвс- үетэнт, элдэв өвс- үетэн- өлөн өвст бүлгэмдэл голлоно.

Ойт хээрийн ландшафт нь Хан Хөхийн нурууны баруун үргэлжлэл болох Тогтохын шилийн Түргэн голоос зүүн тийш Бор Бургасны гол хүртэлх уулын ар хажуу дагуу тогтжээ. Гэхдээ ой мод нь сийрэг, энд тэнд хэд гурваараа буюу хэсэг хэсгээрээ тохиолдох боловч тасралтгүй үргэлжилж гол оргилын арын их ойтой залгадаг.

Хээрийн ландшафт нь Хан Хөхийн ар хажуу дагуу хамгийн түгээмэл тархаж ой, тайгын ландшафтын доогуур биеэ даасан бүслүүр үүсгэнэ. Гадарга нь бөмбөгөрдүү, уулсын хажуу хэвгий багатай боловч хад чулуурхаг, голын хөндий, гуу жалгаар сүрхий

хэрчигджээ. Энд Бор Бургасны голоос зүүн тийших нутагт 3-7 м, хааяа 10-12 м хүрэх өндөртэй үлдэгдэл хад цохио уулсын орой, хажуу дагуу их тааралдана. Хуурай хээрийн ландшафт нь Хан Хөхийн нурууны өмнөт энгэр хажуу дагуу голлон тархжээ.

Тарвагатайн нуруу түүний орчмын нутаг бол жинхэнэ уулт ой хээрийн район мөн. Энд ой, хээр хоёр талбайн хувьд бараг тэцүү ажээ. Уулсын дээд хэсгээр хуш-шинэсэн тайга, түүнээс доош шинэсэн ой тархсан. Уулын өмнөт хажуу, энгэр нь уулын хээрээс бүрдэх ба хөндийн төв хэсэг чийг ихтэй намагжуу нугатай. Булнайн нурууны ар хажуу ойтой. Уулсын тэгш зоо модлог ургамалгүй, зөвхөн өндөр уулын нуга, нураг асга, намгаар хучигдсан байдаг.

Хангайн гол нуруунд өндөр уулын нуга түүнийг дагасан бут сөөгөн ширэнгэ ян оргилын намаг, хад чулуун нураг даган ноёрхдог. Өндөр уулын нугууд нь нэгэн жигд хэв шинжтэй бөгөөд энэ нь харьцангуй цөөн зүйл алаг өвс бүхий бушилз, бушилз – улалжит бүлгэмдлээс бүрдэнэ. Дээшлэхэд бушилзат нуга дундуур нураг асга бий болж түүнийг хэсэгхэн хувааж талбайг нь багасгана. Үүнээс бүр дээшлэхэд нүцгэн хад асга, нураг болж хувирах ба тэдгээрийн зайд тагийн цөөн зүйл ургамал ургана. Хангайн нурууны өндөрлөг хэсгээр ой багавтар тохиолдоно.

Монгол – Алтайн өндөр уулын муж

Монгол Алтайн өндөр уулын муж нь тус орны баруун хагаст улсын хилийн дагуу баруун хойноос зүүн урагш чиглэн 800 гаруй км урт сунаж тогтсон уулсын системийг хамаарна. Монгол Алтайн нуруу нь дурьдсан чиглэлд Говь-Алтайн нуруу болон үргэлжлэх ба баруун талдаа Их Нууруудын хотгор, өмнө талдаа Баруун хуурайн хотгортой тус тус хиллэнэ. Тус мужийн нутаг нь Баян-Өлгий аймгийн нутгийг бүхлээр нь. Ховд аймгийн ихэнх, Увс, Говь-Алтай аймгийн баруун хэсгийг тус тус хамарна.

Монгол-Алтайн өндөр уулын муж нь морфоструктурын онцлог, уулсын байрлал, чиглэл, үргэлжилсэн болон тусгаар байдал, ландшафтын нэгдмэл шинжээрээ Хархираа-Түргэний өндөр уулс, хотгорын тойрог (Х-11), Алтай Таван богдын өндөр уулын тойрог (Х-12), Мөнххайрханы өндөр уулын тойрог (Х-13), Хар азрага-Гичгэний нурууны өндөр уулын тойрог (Х-14) гэсэн 4 тойрогт хуваагдана.

Хар азрага-Гичгэний нурууны тойрог. Монгол Алтай нь зүүн урагшлах тутам зэрэгцээ нурууд ба ташуу булантай уулсыг бүрэлдүүлэн, говийн толгодын дотор өргөсөн тархана. Гол нуруу нь өөрийн том байдлыг алдана. Энэхүү хэсэг дэхь Алтайн гол нурууны хяр нь тасархай биш бөгөөд энд тэнд үзэгдэх оргилуудтай байх боловч намхан онь хөтөл бүхий тэгшивтэр гадрагатай байна. Харин гол нурууны бэлүүдэд хад асга элбэгтэй.

Монгол Алтайн гол нурууны төгсгөл нь Гичгэний нуруу болох бөгөөд түүнээс зүүн тийш усан хагалбар болон үргэлжлэх нэг ч тасархай нуруу байдаггүй билээ. Гичгэний нуруу нь харин ч цөл байдалтай болж ирэх бөгөөд хуурай жалгуудаар хэрчигдэж бэлүүд нь ил гарсан байна. Энэхүү нурууны ноён оргил Өлийн овоо нь 3375 метр өндөр юм. Гичгэний нурууны хяр нь хавтгай тэгшивтэр хэлбэртэй бөгөөд 3000 – 3200 метр өндөрт орших толгодтой байна.

Гичгэний нурууны уулын үнэмлэхүй өндөр, ар өвөр хажуугийн байдал нь нилээд өвөрмөц байдалтай байна. Тухайлбал ар хажуу нь огцом эгц, өвөр хажуу нь

налуугийн хамт бэлийн уулс үүсгэнэ. Нөгөө талаар гүний болоод орон нутгийн чанартай тектоник хагарал их учир хавцал үүссэн байх нь цөөнгүй.

Монгол орны баруун хэсгийн уулс шинэхэн техтоник хөдөлгөөнд хүчтэй өргөгдсөн тул нилээд өндөрт орших бөгөөд гадаргын хэрчигдэл их ба сүрхий огтроожиж бартаатай болжээ. Эндэхийн ихэнх уулсын бэлд хормойн сэвсгэр хурдас түгээмэл юм. Монгол Алтайн захын нурууд нь эрс тэс хэлбэртэй, хад элбэгтэй эгц хажуу бүхий уулын хотгор гүдгэрийн нутаг бөгөөд дээш өргөгдөхдөө хоцорч хожимдсон буюу харьцангуйгаар арай хожмын үед өргөгдсөн муж юм. Эдгээр нурууд усны эвдлэх үйл ажиллагаа, цөлийн өгөршилд хүчтэй нөлөөлөгдсөн нь нарийхан хавцал, сайруудаар ихээхэн зүсэгдэж эртний элэгдлийн гадарга нурж хорогдоход хүргэжээ. Тэрхүү гадарга нь одоо зөвхөн зарим нэгэн газарт л хадгалагдан үлдэж орой хяр нь гол төлөв хөрөөний шүд шиг ирмэгтэй буюу шовх болсон байна.

Ландшафтын онцлог. Монгол Алтайн гол нуруунд өндөр уулын ян сарьдаг, уулын нуга, уулын хээрийн ландшафт голлох боловч салбар уулсад цөлийн нөлөө их туссан байдаг. Ялангуяа Баруун хуурайн хотгорыг хүрээлэн орших Алтайн нурууны өвөр хажуунуудад хуурай хээр, цөлжүү хээрийн ландшафт ноёрхдог байна.

Уулархаг ландшафтын гол онцлог нь түүний өндрийн бүсшил үүсгэх явдал юм. Гэвч тухайн орчны үнэмлэхүй өндөр, хажуугийн зүг зовхисын ялгаанаас ландшафтын бүслэг байдал их хамаарахаас гадна ландшафтын дотоод бүтэц ч ихээхэн алаг цоог байдаг. Уулсын хамгийн дээд давхарлагад ялгардаг ландшафтын онцгой хэв шинж бол хур цас мөс юм. Энэ нь Монгол Алтайн нурууны 10 орчим тооны өндөр оргилуудад тархах ажээ.

Ян сарьдгийн ландшафт Монгол алтайн нуруунд нийтдээ 3000м -ээс дээш өргөгдсөн хэсэгт тохиолдох ба мөнх цастай уулсад 3250м-ээс дээш цасны хил хүртэл, мөнх цасгүй уул нуруудад 3300-3350м-ээс дээших уулсын орой, хажууг хамардаг байна. Өндөр уулын нугын ландшафт Монгол Алтайн нурууны тэгшивтэр гадаргатай далайн түвшнээс дээш 3000 м, түүнээс дээш өргөгдсөн уулсад тархжээ Уулын хээрийн ландшафт Монгол Алтайн нуруунд хамгийн их тархсан. Ялангуяа тусгаар орших өндөр уулсад уулын хээрийн ландшафт голлоно.

Бидний дээр дурьдсан ландшафтууд бол уулархаг хотгор гүдгэр, түүний үнэмлэхүй өндрийн хэмжээтэй уялдаж буй болсон өвөрмөц ландшафтууд юм. Харин эдгээрээс доод түвшинд орших хуурай хээр, цөлжүү хээр, цөлийн ландшафтуудыг уг уулсын системийг тал бүрээс нь хүрээлэн орших удам хотгор, түүний хуурайшуулах үйл явцтай холбож үзвэл зохино.

Мөнххайрханы өндөр уулын тойрог (Х-13)-т оройдоо алсаас цайран харагдах мөнх цас, мөстэй шовх оргилууд бүхий чулуу нураг, асгарга хөгжсөн эгц цавчим хажуунуудыг мөстлийн морен, бул чулуу дүүрсэн нарийн хавцал, тэвшин хөндийнүүд тусаарлаж орших явдал түгээмэл ба энэ нь тус районы бусдаас ялгагдах өвөрмөц онцлог билээ. Энэ районд хур цас, мөсний, ян сарьдгийн, уулын нугын, уулын хээрийн гэсэн ландшафтын үндсэн 4 хэв шинжийг ялгарна

Хур цас, мөсний ландшафт. Орчин үеийн мөстлөг монгол орны баруун хэсэгт голлон тархсан нь уулсын систем нийтдээ өндөр өргөгдсөнтэй холбоотой юм. Энэ хэсэгт хур цас мөсөн голууд томхон талбайг эзлэн хэсэг хэсэг үргэлжилнэ.

Мөнххайрханы район бол далайн түвшнээс 4263 м өндөр өргөгдсөн орчин үеийн мөстлөгийн нэг гол район болох тул энд Таван хумст /3786 м/ оргилоос хойш орших 3901 м өндөртэй оргил, Гуртын голын эх болон цувраа жижиг нууруудын урд орших 4000 м өндөр оргил, мөн тэр орчимд орших 3907 м өндөр оргил, Богд, Түргэний голын эхэнд орших 3750 м, 3900 м үнэмлэхүй өндөртэй 2 оргил зэрэг хэд хэдэн тусгаар оргилууд бага хэмжээий хур цас, мөстэй байна.

Мөнххайрханы районд хур цасны доод жил 3600 м-ийн үнэмлэхүй өндөрт байдаг ажээ. Мөнххайрхан уулын гол ноёлогын орчимд том жижиг нийлсэн 17 ш мөнх цас, мөсний хуримтлал байна. Эдгээр нь ихэвчлэн уулын шовх орой, хавтгай хярыг барьж тогтсон хур цас, мөсний талбарууд байх ажээ. Мөсөн гол энд үгүй бололтой.

Ян сарьдгийн ландшафт гол нуруу дагуу хур цас, мөсний хилээс доош орших ба 60 орчим км урт, 20 гаруй км өргөн нутгийг хамарна. Энэ ландшафтын хил зааг гол нурууны ар, өвөр хажуу харилцан адилгүй байх ажээ. Тухайлбал Мөнххайрханы өвөр хажууд 20-300 –ийн хэвгий зонхиолох тул өндрийн ялгаа маш богино зайнд өөрчлөгддөг. Энд Ян сарьдгийн ландшафт 2700 метр хүртэл доошоо бууж ирэх ба уулын хээрт шууд шилждэг байна. Харин ар хажуу гадаргын хэвгий 100 орчим болж буурах ба гадрага налуу тавиу болж ирнэ. Энд ян сарьдгийн ландшафт 3000-3200 метрийн өндрөөр хязгаарлагдах ба цааш уулын нугад шилжинэ.

Энэ ландшафтын гол онцлог бол дөрөвдөгчийн мөстлөгийн ор мөр болох хунх уулсын орой хяраар маш өргөн дэлгэр тархсан явдал юм. Тэрчлэн уулсын эгц цавчим хажуунууд ихэвчлэн нураг, асгараг чулуунаас бүтжээ. Харин арай налуувтар хажууд шаталсан дэнж маягийн нураг чулуун тавцангууд элбэг ажээ. Дэнжийн мөрөгцгийн дундаж өндөр 1,6 м, зарим хэсэгтээ 6-8 м байх ба дэнжүүдийн хоорондох тавцангийн өргөн 100-150 м орчим байдаг. Тавцан дээр хөлдөлтийн үйл явцаас үүссэн полигиналь хагарлын ан цавууд ажиглагдана. Мөнххайрханы зүүн хойд хажууд 3200 м-ээс цэвдгийн гаралтай медальон толбууд ажиглагдах ба оргил тийш өгсөх бүр түүний диаметр томордог байна. Энэ хажууд уулын шаталсан дэнжийн тоо 8-д хүрч байв. Энэ хэсэгт хаг, хөвд голлох ба хааяа өлөн өвс тааралдана. Хөвд нь нэлээд зузаан бөгөөд газартай сайн наалдаж ургасан байх ажээ.

Эгц цавчим хажуугийн хормойд том том бул чулуунууд овоорч тогтсон байх ба тэр нь ихэвчлэн том ширхэгт боржин байх ажээ. Үүний өндөр 4-5 м, өргөн нь 3-4 м, хүрдэг байна.

Уулын нугын ландшафт Мөнххайрхан уулын ар хажуу болон баруун, зүүн тийш үргэлжлэх салбар нуруудад өргөн тархсан байна. Энд уулсын өндөр 3400-3500 метрт хүрэх ба ийм өндөртэй уул нуруудад уулын нугын ландшафт 3000-3100 метрээс дээших хэсгийг хамардаг. Монгол Алтайн салбар нурууд зүүн урагшлах тусам намсах тул нугын ландшафтын тархалт хязгаарлагдмал шинжтэй болох ажээ. Монгол Алтайн районд нугын ландшафт 3000 – мээс доош төдий л тохиолддоггүй байна. Харин хангайд 2100 -2300 м-ээс дээш, Хөвсгөлд 1700-1900 метрээс дээш өндөрт тохиолдох ажээ. Өндрийн хувьд ийм ялгаатай байх тул үүнтэй уялдаж уг ландшафтын ерөнхий төрх, түүний дотоод бүтэц, түүнд бусад ландшафтуудын элемент нэвтэрсэн байдал ургамал бүрхэвчийн шигүү сийрэг зэргээрээ харилцан адилгүй байна. Иймээс Монгол Алтайн район дахь уулын нугын ландшафт нь тусгай дэд хэв шинж байж ч болох

өвөрмөц онцлогтой юм. Гол нь хөрс, ургамалжилтын хувьд хоорондоо ялгаатай ажээ. Ургамалшилд бушилзат нуга зонхилно. Бушилзууд амьдрах орчны олон нөхцөлд уян, хуурайсаг төрх байдалтай дэгнүүлт олон наст өвслөг ургамлын хувьд Монголын бүр цаашилбал бүх Төв Азийн хуурай амьсгалын нөхцөлд хамгийн тохиромжтой ургамлын бүлгэмдэл үүсгэгч болсон / А.А. Юнатов 1976 / байна. Тэдгээр нь ус чийгийн нөхцөл муудаад ирэх үед бүрэлдэхүүндээ уулын хээрийн зарим нэг зүйлийг оролцуулан өвөрмөгц маягийн тагийн хээрийг үүсгэдэг ажээ. А.А.Юнатов Монгол Алтайд чулуурхаг асга нурагтай алаглан тааралдах тагийн нуга 2800-2400 м хүртэл бууж ирсэн байдаг гэжээ. Энэ нь дээрхитэй зүй ёсоор холбоотой юм. Энд бушилз улалжнаас гадна зарим үетэн, алаг өвс элбэг ургадаг байна. Эндээс үзэхэд уулын нуга ба хээрийн ургамалшил бие биедээ их нэвтэрсэн байлаг ажээ.

Энэ ландшафт уул нуруудын дээд биеийг барьж тогтсон байх тул гадаргын хувьд тэгш тавцан байдалтай хэрчигдэл бараг хөгжөөгүй. Энд уулын оройн дээд намаг бараг байдаггүй. Эртний тэгширлийн гадаргын үлдэгдэл болох уулсын хавтгай орой, хяр болон налуу тавиу хажууг зуны цагт малын бэчээрт өргөн ашиглах боломжтой.

Уулын хээрийн ландшафт Монгол Алтайн уулсын системд хамгийн өргөн дэлгэр хөгжсөн байдаг. Энд далайн түвшинөөс дээш 2700-3000 м хүртэл өндөр өргөгдсөн уул нурууд, тэдгээрийн хажуунууд хамрагдана. Гадаргын хувьд уул нурууд нь тэгшивтэр, бөмбөгөр орой хяртай, хажуунууд нь нилээд гүн хэрчигдсэн байх ажээ. Үлдэгдэл цохио, хад чулуу элбэг юм. Уулын хээрийн ландшафтад өндөр уулын хээрийн бүдүүн ялмагт хөрс голлоно. Уг хөрсний алтайн уулсын системд онцгой ялгаран харагддаг онцлог байдлыг харгалзан бид энэ нутгийг ландшафтын биеэ даасан дэд хэв шинж болгож уулын хээрийн ландшафтын алтайн дэд хэв шинж гэж ялгаж үзлээ. Энэ хөрс харьцангуй хүйтэн, хуурай нөхцөлд тогтворжих ба нэг талаас чийг нэлээд дутагдалтай, нөгөө талаас сүрхий хүйтэн байдаг болохоор хөрс үүсвэрийн үйл явц өвөрмөц шинжтэй /Д.Доржготов, Д.Батбаяр 1983/ байна. Ургамалын бүрхэвч тачирдуу боловч нилээн шигүү / 60-80% / ургаж, нягт ширэгт үетэн өвс голлох тул хөрсний гадарга дээр хэсэг хэсэг дэгнүүл үүсгэдэг ажээ.

Уулын хээрийн ландшафтад ботууль голлох ба дааган сүүл, саман ерхөг, агь, маралхай шарилж, далан товч, тагийн гол гэсэр, түмэн навчит хувилгана, шарилж навчит хувилгани, хэвтээ дэгд зэрэг үетэн-элдэв өвс дагалдах чанартай тохиолдох ажээ. Хээрийн ургамалшилд нугын ба цөлийн хээрийн ургамал холилдон ургах явдал түгээмэл байдаг.

Хар азрага-Гичгэний нурууны өндөр уулын тойрог (Х-14-Т хамрагдах нутаг нь олон шинжээрээ Монгол Алтайн нуруутай ойролцоо боловч чухамхүү Алагхайрхан уулын орчмын зангилаанаас эхлэн уулзүйн үргэлжлэх чиглэл өөрчлөгдөж ихээхэн нарийсаж ирнэ. Энэ хэсэг янз бүрийн түвшинд орших нарийн тууш хотгоруудаар тусгаарлагдах зэрэгцээ байрлалтай өндөр нуруунаас бүрдэх ажээ. Энд Улаанхайрхан (2937 м), Асгат (2699 м), Үертийн хүрэн (3208 м), Цагдуул өндөр (2875 м), Шувуун бааст (2875 м), Бурхан буудай (3765 м), Уул овоо (3359 м) зэрэг уулс хамрагдана. Энэ хэсэгт уулсын өндөр нэлээд намсаж үнэмлэхүй өндөр нь 4000 м хүрэхээ болино. Шовх оргилууд нь 2700-3700 м-ийн өндөрт хэлбэлзэнэ. Энд өндөр уулын бүслүүр төдий л илрээгүй. Уулын хээрийн хуурайдуу хувилбарууд дагнан зонхилно. Иймд ландшафтын

хувьд хуурай хээрийн алтайн, умардын, өмнөдийн дэд хэв шинжүүд дараалан оршино. Түүнээс доош цөлжүү хээрийн ландшафтад шилжинэ.

Ургамалжилтын хувьд бушилз бүхий хүйтсэг алаг өвс-ботууль-ерхөгт уулын хээр, чулуусаг алаг өвст-ерхөгт хуурай хээр, чулуусаг алаг өвс-агь-ерхөг-хялганат цөлжүү хээр, харгана тэсэг-сайрын хялганат цөлийн хээрийн бүлгэмдлүүд өндрийн эрэмбэ үүсгэн тархана. Бурхан будай мэтийн өндөр уулсын оройн хэсгээр өндөр уулын хээртэй хосолсон бушилзат нуга бага зэрэг тархана

2.1.2 Говийн бүс нутаг

Алтайн ар говийн цөлөрхөг муж

Их Нууруудын хотгор нь хэмжээ, байрлал, тусгаарлалын хувьд харилцан адилгүй боловч бие, биетэйгээ холбоотой уул хоорондын хотос, хонхрын систем, тус тусдаа тогтсон бэлэрхэг уулстай хослон оршдог. Иймд Алтайн ар говийн цөлөрхөг муж нь Увс нуурын хотгорын тойрог (Г-1), Хяргас нуурын хотгорын тойрог (Г-2), Алтайн нурууны салбар уулс, хотгорын тойрог (Г-3), Нууруудын хөндийн тойрог (Г-4) гэсэн 4 тойрогт хуваагдана.

Нууруудын хөндийн тойрог /Г-4/ Төв Азийн алдартай шинжээч М. В Певцовын “ нууруудын хөндий “ гэж нэрлэсэн энэ нутаг нь Хангайн өмнөт тэгш өндөрлөг ба Говийн Алтайн хойт хэсгийн уулсын хооронд өргөрөгийн дагуу орших урт хотгор бөгөөд түүний хамгийн нам газруудад нь олон тооны жижиг болон том, гадагш урсгалгүй нуурууд оршино. Энэхүү хотгорын үнэмлэхүй өндөр нь 1000 – 1400 метр хүртэл байна.

Нууруудын хөндий бол баруун хойноос зүүн өмнө зүг сунаж тогтсон, 400 км урт, 30- 50 км өргөн нарийхан, том хотгор юм. Энд Бөөн цагаан, Орог, Таацын цагаан нуурууд оршино. Энэхүү нуурт хотгорын өмнө хажуу нь Говийн Алтайн уулсын хормойн тектоник мөрөгцөгтэй хиллэж тэнд хормойн хурдаст тал бага шиг газрыг эзэлдэг бол нууруудын хойт хажуугийн тийм тал тууш үргэлжилж том талбайг хамарна. Энэ хотгорын хойт, өмнөт хажуугаар үлдэц нам уулс, цав толгод түгээмэл тархсан байна. Дурдсан нууруудад цутгах Байдраг, Түй, Таацын голын дагуу хуримтлалын хэд хэдэн дэнж тод үзэгдэнэ. Хангайн уулт өндөрлөгийн захаар тухайлбал нууруудын хойт хэсгээр цав толгод элбэгтэйгээс гадна гадарга нь элэгдэж суурь чулуу нь ил гарсан суурьт тал түгээмэл байна

Нууруудын хөндийн зүүн зах нь Онгийн гол, Улаан нуур орчмын талархаг газраар төгсөнө. Энд нууруудын хөндийн зүүн төгсгөл Дорнод хэсгийн өндөрлөг талтай хиллэж оршино. Эндэхийн гадарга задгай талын байдалтай бөгөөд түүний дунд Зэгэст, Дэлгэрхангай, Цогт зэрэг үлдэц уул, цав толгод энд тэнд тааралдахаас гадна зарим газар элэгдлийн суурь тал ч бас тархжээ. Нууруудын хотгорын хойт хэсэгт Хангайн өмнөт тэгш өндөрлөгийн захын эвдрэлийн тэгш талууд түрж орж ирсэн байна. Тэрээр 15 – 22 км өргөнтэй байх ба 100 – 150 м өндөртэй цав толгодууд түгээмэл байна. Нууруудын хөндийн энэ хэсгийн хотгор гүдгэрийн онцлог элемент бол хүрмэн бэгэлцгүүдийн үлдэгдэл юм. Эвдрэлийн тэгш талуудын гадаргуу дээрх тэдгээрийн өндөр нь 50- 80 метр хүрэх ба түүнээс илүү байна. Ийм гадаргын дүрс хэлбэрүүд Байдраг, Түйн, Таацын голын хөндий дагуу тархсан байдаг.

Нууруудын хөндийн төв хэсэгт нууруудын ойролцоо болон голуудын дагуу бөөрөг болон манхан элс тархсан байна. Энэ мужийн элсэн тарамцагууд гарал үүсэл, динамик өөрчлөлтөөрөө нилээд өвөрмөц юм. Жишээ нь Их нууруудын хотгор, нууруудын хөндий дэх элсэн тарамцаг эртний усан сангийн ёроолд тогтсон бөгөөд салхины үйл ажиллагаагаар улам ихэссэний дээр нилээд хөдөлгөөнтэй байдаг.

Ландшафтын онцлог. Эндэхийн байгалийн ландшафт олон янз, нарийн бүтэцтэй. Ландшафтын бүтэц нь мужийн ихэнх нутагт хотгоруудын шинж төрхөөс, зарим районд уулсын шинж байдлаас шалтгаална.

Их Нууруудын хотгорт Алтай, Хангайн нурууны зарим салбар уулс гүн түрж орсон нь ландшафтын тархалт, хуваарилалтад зохих ёсоор нөлөөлжээ. Иймд уг хотгорын хүрээнд хотгорын ландшафтаас гадна өндөр уул, дундаж уул, нам уул, ухаа гүвээт талын ландшафт тодорхой нутагт тархах нөхцөл бүрджээ. Үүнтэй уялдан хотгорын ёроолоос уулын орой хүртэл ландшафтын тодорхой хэвшинжүүд өндрийн болон хотгорын бүсчлэл үүсгэн тархана. Эдгээрээс хотгорын дотоод дахь уулсын хүрээнд ялгарах ландшафтууд харьцангуй бага талбайд тархана. Тухайлбал, ян сарьдаг, уулын нуга, уулын нугат хээр, өндөр уулын хээр, уулын хажуугийн ой, умардын хуурай хээрийн ландшафт нийлээд Их Нууруудын хотгорын нийт талбайн дөнгөж 2,1%-ийг эзэлж байна.

Иймд Их Нууруудын хотгорын ландшафтын ерөнхий төрхийг тодорхойлоход цөлжүү хээр, өмнөдийн хуурай хээр, заримдаг цөл, элсэн хуримтлалын ландшафт гол суурийг эзэлнэ. Эдгээр ландшафтын тархалтын өвөрмөц онцлог нь ихэнхдээ хөрс, ургамалжилтын онцлогтой уялдан тодорхой эрэмбээр хотгорын бүсчлэл үүсгэдэгт оршино. Энэ нь ялангуяа Увс, Хяргас, Шарга зэрэг бэлэрхэг уулсаар хүрээлэгдэн бие биенээсээ тусгаарлагдсан цөлөрхөг хотгоруудад хамгийн тод илэрнэ.

Увс нуурын хотгор нь Их Нууруудын хотгорын хамгийн хойт хэсэгт, хамгийн нам түвшинд орших тул ландшафтын онцлог, газарзүйн байрлалын хувьд ихээхэн өвөрмөц нутаг юм. Энд Увс нуур өөрөө том талбай эзлэх төдийгүй нуурыг тойрсон элсэн хуримтлал, хужир мараа, нуга, намгийн цогцолборууд нийлээд харьцангуй томоохон талбайд тархах боловч хотгорын ёроолоос эхлэн уулын хормой хүртэл бүсийн чанартай ландшафтын хэд хэдэн хэвшинж ялгарах ажээ (Даш,1995).

Нөгөө талаар Увс нуурын хотгор нь Төв Азийн хуурай цөлийн тархалтын хамгийн хойт хил болж улмаар эдгээр гандуу нутаг нь хужир мараа, нугын ландшафттай хоршин экологийн өвөрмөц орчныг бүрдүүлж байдаг. Түүнээс гадна хотгор нь тийм том биш учраас тэнд ялгарах байгалийн бүсүүд түүний шилжилт бага талбай эзэлж тод илэрдэг байна.

Их Нууруудын хотгорын өмнөд хэсэгт орших Шаргын хотгор нь байрлал, хэмжээ, хотойлтын гүнээс шалтгаалан Увс нуурын хотгор болон ер нь Их Нууруудын хотгорын бусад хэсгээс илүү цөлөрхөг шинжтэй. Шаргын хотгор нь ерөнхийдөө өргөргийн дагуу суналтай, баруунаас зүүн тийшээ 150-160 км урт, хойноос урагшаа 70-80 км өргөн нэлээд гүн хотойсон хотгор юм.

Ландшафтын хувьд Шаргын хотгорт умардын, өмнөдийн цөл, заримдаг цөл, цөлжүү хээрийн ландшафтууд босоо бүсчилээр илрэх ба цөлийн ландшафтын хүрээнд хотгорын төв хэсгээр татмын нуга, хужир мараат ба элсэн хуримтлал зэрэг бүслэг биш

ландшафтууд өргөн тархсан байна. Бүслэг ландшафтууд уг хотгорын ерөнхий суналын дагуу хэм тэгш байдлаар цагираг хэлбэртэй тархсаныг ажихад Шаргын хотгор нь ландшафтын босоо бүсшил хамгийн тод илэрсэн уулс хоорондын хотгорт зүй ёсоор орно. Нөгөө талаар Шаргын хотгорын төв хэсгээр хайрга чулуут өмнөдийн цөлийн ландшафт тархсан нь түүний Их Нууруудын хотгор дотроо илүү гандуу хуурай болохыг гэрчилнэ. Өмнөдийн цөлөөс дээш бүсчлэл үүсгэх умардын цөлийн ландшафт нь Дөргөн нуурын баруун хэсгээр Хар нуурын дунд бие хүртэлх хэсэгхэн газарт зурвас байдлаар үргэлжлэх нь бий. Харин заримдаг цөлийн ландшафт нь Шаргын говиос хойш Хүйсийн говь, Зэргийн хотгорыг дамжин Хяргас нуурын хотгор хүртэл үргэлжилнэ. Түүнээс хойш Увс нуурын хотгорын баруун хэсгээр бүс дундын ландшафттай холилдон алаг цоог байдлаар тархах ажээ.

Шаргын хотгорын дээд бэлээр нарийн зурвас байдлаар илрэх цөлжүү хээрийн ландшафт нь Их Нууруудын хотгорт хамгийн өргөн тархалттай нь юм. Алтайн нурууны салбар уулс, хотгорын тойрог (Г-3)-т Жаргалант Хайрхан, Өмнө хайрхан, Хасагт хайрханы нуруу, Дарвийн нуруу хамрагдана. Эдгээр уулсад ян сарьдгийн уулын нугын, уулын хээрийн уулын ойн ландшафтууд өндрийн бүсчлэл үүсгэн тархана.

Ян сарьдгийн ландшафт нь Жаргалант хайрхан, Бумбат хайрхан, Хасагт хайрхан уулын 3400 м-ээс дээших ноёлог хэсгийг хамарна. Энэ нь нийт нутгийн дөнгөж 0.04% буюу 56.1 км² талбайд тархжээ. Эдгээр уулсад мөсдлийн ул мөр төдийлөн ажиглагддаггүй. Уулсын эгц цавчим хажуунууд ихэвчлэн нураг, асгарга чулуунаас тогтох ба арай налуувтар хажууд шаталсан дэнж маягийн нураг чулуун тавцангууд элбэг байдаг. Тавцан дээр хөлдөлтийн үйл явцаас үүссэн полигональ хагарлын ан цавууд ажиглагдана. Уулын оройн хэсэгт том том боржин цохионууд элбэг тааралдана. Тус ландшафтад ийнхүү асга, чулуу голлох тул хөрсөн бүрхэвч муу хөгжсөн, ургамал нөмрөг тачир сийрэг байдаг онцлогтой. Энд уулын тундрийн хөрс тархах боловч тэр нь жигд бүрхэвч үүсгэж чаддаггүй. Ургамал нөмрөгийн хувьд *Pararag conescens*, *Pyretrum pulcherum*, *Waldheimia tridactylis* зэрэг хүйтсүү чулуусаг алаг өвс, үетэнүүд ганц нэгээрээ юмуу бүрэн гүйцэд хэлбэршээгүй бүлгэмдлүүд үүсгэхээс гадна ноёлох хэсэгт төрөл бүрийн хаг элбэгшинэ.

Улалж- бушилзат өндөр уулын нугын ландшафтад Жаргалант Хайрхан, Бумбат Хайрхан, Хасагт Хайрхан, Хан Тайширын нурууны 3000 метрээс дээш өндөр бүхий тэгш тавцант гадарга, салбар нурууд хамрагдана. Эдгээр уулсад төдийгүй ер нь Монгол Алтайн районд уулын нугын ландшафт 3000 м-ээс доош төдий л тохиолддоггүй байна. Харин Хангай, Хөвсгөлийн уулсад харьцангуй нам түвшинд орших ажээ. Энэ хэв шинж тус мужийн нийт нутгийн 0.33%-ийг эзэлнэ.

Энэ ландшафт нь гол нуруудын өндөрлөг хэсгийг барьж тогтсон байх тул гадаргын хувьд тэгш тавцан байдалтай, хэрчигдэл бараг хөгжөөгүй онцлогтой. Харин энд дээд намаг бараг байдаггүй.

Энд уулын нугын цэвдэгт хөрс тархана. Энэ хөрс чийгээр байнга хангагдаж хөрсний үе давхарга нь нэвт норж чийглэгддэг тул хөрсөнд карбонатын давсны хуримтлал огт байхгүй. Хөрсний гадарга дээр янз бүрийн цэвдэгт үзэгдэл хүчтэй илрэхээс гадна хөрсний үе давхаргуудын тогтворжилтод цэвдэгийн нөлөө байнга

туссан байдаг. Цэвдгийн нөлөөгөөр зарим газар хөрсний далд хэсэгт илүүдэл чийг үүсч глейжилтийн бүдэг шинж тэмдэг илрэх нь бий.

Ургамалшилд улалж-бушилзат нуга зонхилно. Бушилзууд амьдрах орчны олон нөхцөлд уян, хуурайсаг төрх байдалтай дэгнүүлт олон наст өвслөг ургамлын хувьд монголын бүр цаашилбал Төв Азийн хуурай уур амьсгалын нөхцөлд хамгийн тохиромжтой ургамлын бүлгэмдэл үүсгэгч болсон (А.Юнатов,1976) байна. Тэдгээр нь ус чийгийн нөхцөл муудаад ирэх үед бүрэлдэхүүндээ уулын хээрийн зарим нэг зүйлийг оролцуулан өвөрмөц маягийн тагийн хээрийг үүсгэдэг ажээ. Иймд эндэхийн уулсад уулын нуга ба хээрийн ургамалшил бие биедээ их нэвтэрсэн байдаг. Нэлээд чийгтэй хотгордуу газраар бушилзат нугын бүлгэмдэл нь зожир өвст юмуу сөөгт бүлгэмдлүүдтэй ээлжлэн ургасан нь тааралдах ба зарим газраар дан ганц сөөгний ширэнгэ ургасан нь ч байдаг. Энд хамгийн түгээмэл тархсан хээршсэн бушилзат бүлгэмдэлд *Kobresia bellardii* зонхилдог. Харин Хан Тайширын нуруунд хээршсэн бушилзат бүлгэмдлийг бараг дан ганц *K. simpliciuscula* үүсгэдэг онцлогтой (Х.Буянорших 1993).

Улалж-үетэнт өндөр уулын нугат хээрийн ландшафт нь Хан Тайширын нурууны 2800-3100 м-ийн үнэмлэхүй өндрийн түвшинд уулын оройн тэгш хавтгай орой, хярыг хамрах тул тус мужийн 0,76%-ийг эзэлнэ. Уулын тэгшивтэр хавтгай орой, хяр харьцангуй том талбай хамрах учраас ландшафтын төрх нь уулын нуга, уулын хээрийн завсрын байдалтай өвөрмөц орчныг үүсгэдэг байна.

Энд уулын нугат хээрийн хөрс тархана. Энэ хөрсийг өндөр уулын бүслүүрийн хөрсүүдтэй харьцуулахад олон жилийн цэвдэг нэлээд гүн оршдог учраас цэвдэгт үзэгдэл сул илэрч хөрс үүсвэрийн үйл явцад үзүүлэх нөлөө нь багасна. Хөрсний үе давхаргуудад карбонатын хуримтлал байхгүй. Ургамалжилтын төрх нь уулын хээрийн байдалтай боловч нугын элементүүд ихээр нэвтэрсэн онцлогтой. Иймд ургамал нөмрөгт улалж, ботууль, цагаан түрүү, гол гэсэр, ортууз зэрэг ургамал оролцсон улалж-үетэнт бүлгэмдэл зонхилох ба хээршсэн бушилзат нуга хэсэг хэсэг тохиолдоно.

Чулуусаг алаг өвс-дэгнүүлт үетэнт өндөр уулын хээрийн ландшафтад Жаргалант Хайрхан, Бумбат Хайрхан, Хасагт Хайрхан, Хан Тайширын нурууны 2500-2800м өндөр өргөгдсөн хэсэг хамрагдана. Энэ нь тус мужийн нутгийн 0,43%-ийг эзэлнэ. Гадаргын хувьд уул нурууд нь тэгшивтэр, бөмбөгөр орой хяртай, хажуунууд нь нэлээд гүн хэрчигдсэн хэвгий ихтэй байдаг. Уулсын оройгоор хад цохио мэр сэр тохиолдоно.

Уулын хээрийн ландшафтад өндөр уулын хээрийн хүрэн хөрс голлон тархана. Энэ хөрс харьцангуй хүйтэн, хуурай нөхцөлд тогтворжих ба нэг талаас чийг нэлээн дутагдалтай, нөгөө талаас сүрхий хүйтэн байдаг болохоор хөрс үүсвэрийн үйл явц өвөрмөц шинжтэй байна. Хөрсний нийт давхарга хааяа нэвт норж чийглэгддэг учраас карбонатын давс угаагдаж шилжих үзэгдэл цөөнгүй ажиглагдана. Цаг агаарын хүйтэн нөхцөлд бага температурын үйлчлэлийн нөлөөгөөр хөрсөн дэх хөдөлгөөнт төмрийн нэгдлүүд усаа алдаж тундасжсанаас болоод хөрсний жижиг эрдэс хэсгүүдийн гадарга дээр төмрийн хальслаг бүрхэвч тогтдог байна. Үүний үр дүнд хөрсний өнгө хурц хүрэн бор, улаавтар туяатай болж харагдана (Д.Доржготов, Д.Батбаяр,1983). Энэ байдал хөрс судлагч Т.Оюунчимэгийн (1998) Жаргалант Хайрханы нурууны 2620 м-ийн өндөрт тохиолдох уулын хээрийн хүрэн хөрсөнд хийсэн зүсэлтээр давхар батлагдаж байна. Уг

хөрсний бүх үе давхаргад сайр чулуу ихтэй төдийгүй 15 см-ээс доош хэмхдэс чулуу зонхилно. Хөрсний аль ч үе давхаргад карбонатын давсны хуримтлал байхгүй. Энэ нь газрын хэвгийг дагаж явагддаг хөрсөн дотуурхи угаагдлын үйл явцтай холбоотойгоор карбонатын давс болон бусад органик бодисууд зөөгддөг болохыг гэрчилнэ.

Ургамал бүрхэвч тачирдуу боловч нэлээд шигүү (60-80%) хөрсний гадарга дээр хэсэг хэсэг дэгнүүл үүсгэдэг онцлогтой. Эндхийн ургамал нөмрөгийн бүрэлдэн тогтоход гол үүрэг гүйцэтгэх ботуульт бүлгэмдлүүд нь өндөр уулын өвөрмөц хүйтсүү хуурайсаг хээрийг үүсгэдэг бөгөөд мөн чанартаа тэр нь хээрийн болон өндөр уулын бүлгэмдлүүдийн хооронд шилжилтийн шинж чанартай юм (Х.Буян-Орших 1993). Их нууруудын хотгор дахь Монгол Алтайн салбар уулсад тэр нь хүйтсүү-хуурайсаг алаг өвс-ботуульт, улалж-хүйтсүү хуурайсаг алаг өвс- жижиг дэгнүүлт үетэнт, жижиг дэгнүүлт үетэн-хүйтсүү хуурайсаг алаг өвст бүлгэмдлүүдээс тогтдог байна. Эдгээрт ботууль, дааган сүүл, саман ерхөг, агь, маралхай шарилж, далан товч, тагийн гол гэсэр, түмэн навчит хувиланга, шарилж навчит хувиланга, хэвтээ дэгд зэрэг ургамал голлоно.

Алаг өвс-үетэнт ар хажуугийн шинэсэн ойн ландшафтад Хасагт Хайрхан, Хан Тайширын нурууны ар болон баруун хажуу дахь саланги тусгаар орших хэсэгхэн нутаг хамрагдана. Энэ нь нийт нутгийн дөнгөж 0,22%-ийг эзлэх ажээ. Эндэхийн ойд шинэс голлох ба энэ нь Улиастай, Аяга Шанага, Цорго, Дэвхрэг, Хавчиг, Хуст, Цэцэрлэг, Согоот, Ар Хорго голуудын эхэн, дунд саваар тархжээ. Мөн Тэмээн хүзүү, Цагаан чулуут зэрэг голын саваар хэсэг шинэсэн ой, хус, улиасан төгөлтэй. Ийм учраас ялангуяа Их нууруудын хотгорт ой модны нөлөөгөөр үүсч тогтворждог тайгын ландшафт үгүй болно. Харин дээр дурьдсан уулсын ар хажуу болон Хангайн нурууны баруун хэсгээр тохиолдох сийрэг ургасан шинэсэн ойг зарим эрдэмтэд ландшафтын нэг тусгай хэв шинж гэж үзсэн байна. Энэ ландшафтын гол онцлог нь үнэмлэхүй өндрийн хувьд ойн ландшафтаас хавьгүй өндөрт тухайлбал Хасагт Хайрхан, Хан Тайширын нурууны 2500-2900 м-ийн өндөртэй уулын ар хажууг хамарна. Иймд ой бүхий ар хажуу нь ихэвчлэн огцом хэвгий, хад чулуурхаг байхаас гадна нарны илчийн шууд тусгалаас халхлагдсан тул цэвдгийн нөлөө ихтэй.

Ар хажуугийн ойн ландшафт нь хамрах нутгийн хувьд бага, ой үүсгэгч шинэс мод нь харьцангуй сийрэг тархалттай хэдий ч ширэгт тайгын хөрс голлон тархах ажээ. Саланги тусгаар орших эдгээр уулсад чийглэгийн хэмжээ тайгыг бодвол багасах тул энэ нь хөрс үүсвэрийн үйл явцад нөлөөлдөг байна. Эндхийн ар хажуугийн шинэсэн ой нь ихээхэн хээржүү төрхтэй бөгөөд гол төлөв улалж-алаг өвс-үетэнт, хааяа зарим газраа сөөг бүхий алаг өвс-улалж-бушалзат бүлгэмдлээс тогтдог. Энд улаан толгой, мухар сорвоо, улалж, бужгар сараан, жавхаалаг башир, шошлойрхог хошоонгор, ягаан цээнэ, туяалаг цэцэг зэрэг ургамал голлодог байна. Түүнчлэн чаргай, тарна зэрэг бутлаг ургамлын өтгөн ширэнгэ хааяа тааралдах ажээ. Мөн ойн ландшафтын ареал дотор хамрагдах энгэр хажууд баганан цэцэг, хэрчлээст бэвлэнцэр, бэр цэцэг, дурсхал цэцэг, буурал гандбадраа, алаг цэцэгт башир, башгана, төмөр дэгд, бугын зогдор зэрэг хээршсэн нугын өвслөг ургамалтай.

Говийн Алтайн уулсын муж

Говийн Алтайн уулс Гичгэний нуруунаас эхлэн зүүн тийш үргэлжилж Хүрхийн нуруугаар төгсөнө. Энэ зайд түүний бүрэлдэхүүн дэх олон нурууд 1000 гаруй км урт зурвасыг эзлэнэ. Эндэх нурууд зэрэгцээ үндсэн гурван эгнээг үүсгэн тэдгээр нь хоорондоо зайтай байрласан учир таруу оршилттой юм. Түүнээс гадна нэг эгнээний нурууд өргөн, маш намхан хөтөл буюу тэгш талархаг газраар тусгаарлагдан хэсэг хэсэг нуруудын байдалтай оршино. Ерөнхийдөө гурван эгнээ нуруу тодорхой байхаас гадна бас дөрөвдэх богинохон эгнээ үзэгдэнэ. Говийн Алтайн уулсын муж нь Их, Бага Богдын уулсын тойрог (Г-5), Гурвансайханы уулсын тойрог (Г-6) гэсэн 2 тойрогт хуваагдана (зураг №9).

Их, Бага Богдын уулсын тойрог / Г – 5/-т багтах уулс нь Говь-Алтайн уулсын дотроос хамгийн урт, өндөр нь юм. Түүний баруун үзүүр Хутаг нуурын хотгороос зүүн тийш орших Баянцагааны нуруу / 3468 / болно. Энэхүү нуруу нь богиновтор бөгөөд зүүн тийшээ намсана. . Баянцагаанаас зүүн тийш уртаараа төдий л их биш хэд хэдэн том уул нуруу үргэлжлэх бөгөөд тэдгээрийн дотроос хамгийн том нь Гурван богдууд юм. Энэ гурав тус тусдаа тийм урт биш боловч нэн өндөр юм.

Говийн Алтайн хамгийн өндөр уулс болох Их ба Бага богд уулсын дээд хэсэг нь Монгол Алтайн ихэнх хэсэгт тохиолддогтой адил бөөрөнхийдүү оргилуудтай байх ба тэгш хавтгай бэгэлцэг хэлбэрийн гадаргатай байна. Энэхүү бэгэлцгийн хажуунууд нь ар тийшээ эрс, эгц байх бөгөөд зарим газраа эгц хана адил байдалтай байна. Говийн Алтайн хамгийн өндөр, ноён оргил Их Богд нь хойд талаасаа эгц гурвалжин хэлбэртэйгээр хэдэн арваад км газраас туйлын сүрлэг байдалтай харагдана. Их Богдын / 3957 м / гадарга нь цөөн тооны жалгуудаар өчүүхэн төдий эвдлэгдсэн бөгөөд зүүн тийшлэх тутам налуу тал шиг хэлбэртэй болж жалгууд нь доошоо орохдоо хавцлууд болно. Дээрхээс зүүхэнтээ Бага Богдын нуруу сүндэрлэнэ. Хэдийгээр Бага богдын / 3590 м / нурууны хажуунууд нь эгц эрс, орой нь бөөрөнхийдүү хэлбэртэй бөгөөд тэгш хавтгай оргилуудтай асар том бөмбөгөр уул юм. Бага Богдын хавцлуудад улиангар, далан хальс ба арц зэрэг ургамал ургадаг. Дээрхи хоёр уулс нь ус багатай. Ус нь хурдас хөрсний доогуур шингэж орох тул хавцлуудын доод хэсгүүд ба бэлүүдийн гадарга нь усгүй байна. Гэвч уул хормойн нам хотгоруудаас булаг шандууд ундарч зарим газар бага хэмжээний горхийг үүсгэдэг. Тухайлбал Их Богдоос урагш уулын хоорондох хотгорт орших Цагаан гол, Лэгийн гол зэрэг голууд нь ийм гарал үүсэлтэй байна. Гурван Богдын гурав дахь нурууг “ Арц богд “ гэж нэрлэх бөгөөд тэрээр зүүн талдаа нилээд намссан харин өмнө зүгтээ эгц , урт налуу байдалтай байна. Түүний хамгийн өндөр Их баян уул нь 2086 метр үнэмлэхүй өндөртэй байна. Энд Их Богдынхтой адил эрс эгц хажуунууд үгүй байна. Гэхдээ Арц богдын ар хажуу нь нилээд эгц, өвөр хажуу нь маш урт налуу тул жижиг толгодтой, аажим уналттай ташуу тал газар шиг төрх байдалтай байна.

Алтайн өвөр говийн цөлийн муж

Алтайн өвөр говийн цөлийн муж нь Баруун хуурайн хотгорын тойрог (Г-7), Алтайн өвөр говийн тойрог (Г-8) гэсэн 2 тойрогт хуваагдана.

Баруун хуурайн хотгор нь алтайн өвөр говийн баруун хэсэгт орших ба хойт талаараа монгол алтайн нуруу, өмнө талаараа байтаг богд, их хавтаг, тахийн шар нуруу зэрэг уулсаар нэлээд алсуур хүрээлэгдэн оршино. энэ нь ховд аймгийн булган, үенч, алтай, говь-алтай аймгийн тонхил, бугат сумдын нутагт хамрагдана. энэ хотгор баруунаас зүүн тийшээ сунаж тогтсон боловч уг хотгорын хил заагийг нарийн тогтооход түвэгтэй ажээ. учир нь уг хотгорын дотоодод орших нам уулс, толгодууд нь гадаргын хэлбэр дүрсийг нарийн нийлмэл болгох тул дотроо хэд хэдэн жижиг хотгорт хуваагдаж ч болох байна. түүнээс гадна баруун тийшээ зүүнгарын говиос улсын хилээр тусгаарлагдахаас биш байгалийн тодорхой хил зааг үгүй юм. энэ тухай э.м.мурзаев бичихдээ баруун хуурай нь шинжаан дахь зүүн гарын хонхрын дорнод үргэлжлэл мөн гэжээ.

Алтайн өвөр говийн тойрог / Г – 8 / Гадаргын төрх байдлын хувьд Алтайн ар говьтой төстэй боловч нам уул нилээд байна. Нам уулсын хооронд ухаа гүвээт тал, цав толгод голлон орших ба тэдгээр нь говийн элэгдэлд орж хар бараан өнгөтэй болжээ. Энд жинхэнэ цөлийн ландшафт зонхилох тул элс, элсэн тарамцаг нилээн байна. Элсэн төрөмцаг нь уулсын зах , хотгор газраар элбэг байх ба салхины үйл ажиллагаагаар ихээхэн хөдөлгөөнтэй байна. Энэ тойрог орон нутгийн чанартай тектоник хагарал нэн ихтэй эртний герциний бүтцэд багтана. Цав толгодын гадарга ихээхэн элэгдэж жинхэнэ сархиа үүсгэхээс гадна цав толгодын хоорондох бага шиг хотгороор дунд болоод шинэ төрмөлийн эриний сэвсгэр хурдас / элс, шавар, элсэнцэр / тархах ба суурь чулуу ил гарах явдал олонтоо тохиолдоно. Түр зуурын хур борооны нөлөөгөөр үүссэн шугаман элэгдлийн ул мөр олох сайр хэдэн арван км үргэлжилнэ. Түүнчлэн нуур - алювийн болон дан бэлийн хурдаст тал газар нилээд түгээмэл байна.

Алтайн өвөр говийн уулсын хамгийн том нь Аж богдын нуруу болно. Аж богдын нурууг Тамчын даваа орчмоос салбарладаг гэж үздэг. Аж Богдын бүлэг нуруу нь зүн урагш чиглэсэн бөгөөд хойд талдаа Хөвчийн нуруу, мөнө талдаа жинхэнэ Аж богдын нуруунаас бүрэлдсэн байна. Хөвчийн нуруу нь Цагаан голын эхэн дэх Бугын давааны нам онь хөтлөөр гол нуруунаас тусгаарлагдсан байна. Түүний хамгийн өндөр цэг нь 3693 м байх бөгөөд Аж богдын ноён оргил Мөнх цаст уул нь 3761 метр өндөр юм. Энэ хоёр уулын хооронд намхан боловч тодорхой харагдах “ Шар хөтөл” гэдэг онь орших бөгөөд түүний үнэмлэхүй өндөр нь 1725 метр байна. Эдрэнгийн нурууг Аж богдын зүүн өмнөх үргэлжлэл гэж үзэж болно. Эдрэнгийн нуруу нь 250 км орчим урттай шулуун шугаман байдалтай үргэлжлэх бөгөөд уг суналын дагуу / Монгол Алтайн гол нуруутай зэрэгцээ оршиж / өөрийн салбар уулсаар дамжин Алтайн өмнөх говийн ухаа, гүвээнүүдэд тархана. Энэхүү нурууны хоёр талаар уулсын хоорондох говийн хотгорууд орших бөгөөд уулсын оргилуудын өндөр нь баруун талдаа 600 метр, зүүн талдаа 100-200 метр нөдөр байна. Эдрэнгийн нуруу нь зүүн хэсэгтээ говийн олон тооны өндөрлөг толгод дотор тархаж замхрана. Эдрэнгийн нуруу нь ихээхэн эвдлэгдсэн нуруу бөгөөд тус тусдаа орших уулс, далан зэрэгт тасарч хоорондоо нэгэн өндөр бэл, уулын хормойн налуу тавцангуудаар холбогдсон учир холоос харахад нэгэн бүтэн нуруу шиг үзэгдэнэ.

Энэ нурууны хамгийн өндөр нь 2042 метрт хүрнэ.

Говийн Тэнгэр уулын нурууд зэрэгцээ хоёр эгнээ нуруунаас бүрдэлдэнэ. Тэдгээрийн дотор Атас уул / 2702 м / уг эгнээний баруун захын уул гэж тооцогдоно. Түүнээс зүүн тийш 30 – аад км урт , 2100 гаруй метр өндөр Чингэс уул ойрхон оршино. Цаашлахад Зараа Хайрхан, Их Хавцгайн нуруу гэсэн хэдэн намхан шилүүд байдаг ба тэдгээрийн үнэмлэхүй өндөр 1500 – 1700 метр орчим юм. Хоёрдох эгнээ нь баруун хэсэгтээ 1600 – 1700 метр өндөртэй намхан шилийн байдалтай байснаа чиглэл нь өөрчлөгдөж зүүн урагшаа сунаж тогтсон Хөх Төмөртийн нуруунд шилжинэ. Тэр нуруу 2000 – аад метр хүртэл өргөгдсөн бөгөөд зүүн тийшээгээ хоёр салаалан урд талын салаа Хөх усны нурууны үргэлжлэл дээр Алтайн өмнөх говийн томхон уулын нэг Цагаан Богд уул оршино. Түүний гол оргил 2380 метр хүрдэг бол зэрэгцээ бусад хэдэн шил арай нам юм.

Хоёрдох эгнээ нуруудын урд талаар баруун хэсэгт нь урагшаа хэвгий бага шиг бэгэлцэг оршдог бөгөөд түүний урд захаар Булган хушуу, Хатан суудлын хяр зэрэг 1600 – 1750 метр өндөр бага нурууд байна. Эдгээрээс урагшаа Наран Сэвэстийн нуруу гэдэг 70 орчим км урт нуруу үргэлжлэх боловч харьцангуй өндөр нь 200 метр хүрэхгүй тул намхан юм.

Говь Тэнгэр уулын нурууд гадаргын дүрс хэлбэрийн хувьд Байтагийн бүлэг нуруудтай ойролцоо буюу эгц, чулуурхаг хажуутай, шовх орой хяртай бөгөөд нарийхан гүн хавцлаар зүсэгдсэн байна. Харин Атас, Цагаан Богд зэрэг томхон уулсын оройн хэсэгт эртний элэгдлийн гадарга хадгалагдаж оргилын орой тэгш хавтгай болжээ. Эндээс урагш Тост, Ноён уул зэрэг бага шиг уулс говийн Алтайн баруун урд төгсгөлд орших бөгөөд Алтайн цаадах говийн томхон уулт тарамцгийн нэг салбар юм. Эндэхийн уулсын гол онцлог бол түр урсгалтай хуурай сайраар гадарга нь нэн их хэрчигдэж бартаатай болсон явдал болно. Ялангуяа уулсын өмнөд хажуугаар сайр маш олноор үүссэн байх ба урт нь хэдэн арван км хүрнэ. Орон нутгийн чанартай тектоник хагарал элбэг учир уулсын төвөөс тал бүр тийш тархсан хөндийн маягийн хавцал нь дээрхи уулсын нэгэн адил түгээмэл юм.

Монгол Алтайн Аж Богдын нуруу, Говийн Тянь – Шаны нуруудын хооронд Хонин усны говь, Ажийн тал, Шар хоолойн тал, Хар сарын хөндий, Цэнхэрийн хоолой гэсэн нэртэй хэсэг хотгор үргэлжлэнэ. Эдгээр хотгор дотор цав толгод, жижиг шил тархсан боловч Баруун хуурайн хотгорынхоос цөөн бөгөөд харьцангуй өндөр нь төдий л их биш юм. Жишээ нь: Арслан Хайрхан, Давхар Хар, Улаан гозгор, Загт сайрын хар, Өндөр гэх шилүүд 50- 100 метр орчмын харьцангуй өндөртэй байна. Нам газруудын үнэмлэхүй өндөр мөн янз бүр байна. Хамгийн нам түвшинд байгаа нь Цэнхэрийн хоолой болно / 700 м /. Тэдгээрийн гадарга чулуурхаг бөгөөд сайраар багагүй хэрчигдсэнээс гадна шал тойром цөөнгүй үзэгдэх ба 1500 метр хүртэл өндөршинэ.

Ландшафтын онцлог. Баруун хуурай нь эрт төрмөлийн эриний дунд үед тогтсон синклиналь хотгор юм. Энэ бүсэд эрт төрмөлийн эртний үеийн атриат суурь дээр девоны галавын бялхмал чулуулгийн давхарга, карбоны эх газрын хурдас тус тус нийцээгүй байдалтайгаар оршино.

Энэ хотгорын төв нь Үенч, Бодонч голуудын адагт орших далайн төвшнөөс дээш 1050-1100 метрийн үнэмлэхүй өндөртэй хужир мараат гадарга юм. Уг хотгорт Шарын

хотгорынх шиг уулын хормойгоос аажим намссан хэвгий бэл төдий л хөгжөөгүй байна. Гэхдээ хотгорын төвөөс алсад орших том нуруудын хормой хүртэл ландшафтын босоо бүсшил тод илэрдэг.

Хотгорын төв хэсэгт орших хужир мараат ландшафт Шаргын хотгорыг бодвол хавьгүй том талбайг эзлэх ажээ. Хужир мараат ландшафтын дунд худаг, булаг шандын аль нь ч үгүй боловч Үенч, Бодонч голууд уг хотгорын зах руу ирж замхрах тул үүний нөлөөгөөр ургамал бүрхэвч сайтай байдаг. Гэхдээ уг хотгорын дотоод хэсгүүд хоорондоо нэлээд ялгаатай юм.

Үенч, Бодонч голуудын адгаар элсэн хуримтлал мэр сэр бий. Энд бүрхэвч ба молцог элсний хэв шинж зонхилно. Эдгээрээс Халзан уулын өвөр хэсгийн элс, Бодонч голын адгийн элс, Луудай худгийн элс нэлээд том талбайг эзлэх ажээ.

Хужир мараат хотгорыг тойроод хэт хуурай цөлийн ландшафт тархсан байна. Энэ бол хөрс, ургамалжилтын хувьд ландшафтын биеэ даасан дэд хэвшинжийг үүсгэнэ. Цөлийн бор саарал хөрстэй Туран-Зүүнгарын цөлийн үетэн-заримдаг сөөгөнцөрт ургамалшил бүхий өмнөд цөлийн ландшафт уг хотгорын төвийг эргэн тойрон бүсэлж оршино. Хотгорын хамгийн өндөрлөг хэсэг болон уулын доод хажуу бэл хормойгоор Туран-Зүүнгарын ургамал ургасан умард цөлийн ландшафт бүрэлдэн тогтжээ.

Алтайн өвөр говийн тойрог (Г-8)-т Алтайн нурууны өвөр бэлээс улсын хил хүртэл үргэлжлэх уудам нутаг бөгөөд баруун талдаа Говь хонин уснаас зүүн үзүүр нь Борзон говь хүрнэ. Энэ нь монголын хамгийн эзгүй зэлүүд бөгөөд ус, ундаагаар ховор, хүрэлцэн очиход бэрхшээлтэй бөглүү цөл нутаг юм. Хотгор гүдгэрийн хувьд энэ нь хад чулуурхаг уулс, түүний уудам бэл, тэдгээрийг тусгаарлан орших хотгоруудаас бүрдэх өвөрмөц нутаг юм. Иймд тус мужийн баруун хэсэгт Аж Богд, Эдрэнгийн нуруу, Суман хайрхан, Атас богд, Чингис богд зэрэг дундаж, нам уулс, Алаг нуурын хотгор, Захуй, Зарман, Номин, Шаргын говь зэрэг хотгорууд дараалан орших ажээ. Энэ хэсэгт хамгийн өндөр Атас богд уул 1700 м хүрдэг бол нам цэг нь 700 м-т оршино.

Эдгээр уул нурууд нь цөлийн төрх байдалтай. Маш их асга хадархаг, хэрчигдэж зүсэгдсэн, хад чулуунууд нь цөлийн наранд түлэгдэж харласан байна. Уулсын хормой асар зузаан бэлийн хурдсанд шигдэн орсон байдаг. Алтайн өвөр говь нь монгол орны хамгийн хуурай нутаг болно. Жилд дунджаар 20-75 мм хур тунадас унах ба зарим жил огт хур тунадас унадаггүй. Зуны улирал маш халуун, 7 сарын үнэмлэхүй их температур 40°C, хөрсний гадаргад 60°C хүрдэг. Ууршилт асар их. Гадаргын ус ховор тул газар доорх усны ач холбогдол нэн их. Захуй, Зарман, Нарийн тооройн баянбүрд хүн малын хэрэгцээнд, Талын мэлтэс, Цагаан бургас, Шар хулс зэрэг баянбүрд нь зэрлэг амьтны усан хангамжид зориулагдан ашиглагдаж байдаг.

Алтайн өвөр говьд уур амьсгалын нөхцлөөс шалтгаалан хөрсөн бүрхэвч бараг тогтоогүй. Ялангуяа Эдрэнгийн нуруунаас урагших хэсэгт хэт хуурай цөлийн борзон хөрс тархана. Хөрсний гадарга сайраар их хэрчигдсэнээс гадна гөлтгөнө ихтэй болж сэвсгэр бамбалзуур төрх байдлаар болдог. Түүнээс гадна хөрсний гадаргууг цөлийн наранд түлэгдсэн гялалзсан хар хайрга чулуу энд тэндгүй битүү хуяг хучигдсан байдаг.

Ургамалжилтын хувьд туйлын ядуу. Зөвхөн нутгийн хойт хэсгээр буюу Алтайн нурууны өвөр хил залгаа нутгаар баглуурт цөл түүнээс урагших нутгаар сийрэг бут сөөгтэй чулуут цөл ноёрхоно. Хамгийн үржил шимгүй хотгор, хоолойгоор Төв Азийн

цөлийн өвөрмөц ургамлууд хүртэл хатуу ширүүн нөхцөл даахаа больж дан ганц нэг наст ургамал-хуш хамхаг зонхилсон цөлөөр солигдоно. Мөн энд огт ургамалгүй уудам нутаг ч байдаг. Баянбүрдийн орчим нутаг нь марцлаг нуга түүнийг хүрээлсэн заг, сухай, хармаг, дэрст, элсэн хуримтлал, тооройн төгөлөөс бүрдэнэ.

Алтайн өвөр говийн зүүн хойт хэсэг нь Ингэн хөөврийн хотгор бөгөөд эндхийн ус цуглуулах талбайн төгсгөл нь болдог. Иймд Ингэн хөөврийн хотгор нь далайн түвшнээс дээш 696 м өндөр өргөгдсөн манай орны 2 дахь нам цэг юм. Ногоон цав, Гурилын говь, Ингэн хөөврийн хотгор нь цэрдийн галавын үед далай, тэнгис байсан өвөрмөц орчин учраас хурдас чулуулагт нь янз бүрийн өнгийн элсэнцэр, элсэн чулуу, наанги шаварлаг хурдсын зузаалаг голлоно. Энэ нь орчин үед цөлийн гандуу хуурай уур амьсгалын нөлөөгөөр элэгдэн эвдэрч явар цонж, элдэв сонин дүрс, гуу жалга, ганга зэрэг мөргөцгийг үүсгэсэн нь олонтой. Нөгөө талаар гадарга нь өндөрлөг цэгүүдээс буусан хуурай сайруудад түмэнтэй хэрчигдэж улам бартаажсаны зэрэгцээ цөлийн гандааст автаж хар өнгөтэй болсон хайрга, чулуугаар бүрхмэл юм. Иймд энэ нутаг нь Алтайн өвөр говийн чулуут цөл / гаммада /-ийн зүүн төгсгөл хэсэг болно.

Баянбүрдийн ландшафт нь ихэвчлэн тоорой, жигдийн төгөл ой, зэгс, сухайн ширэнгийг молцог элс, нүцгэн манхан тойрон хүрээлж орших тул ландшафтын эмзэг хослолоос бүрдэх өвөрмөц орчныг үүсгэдэг Баянбүрдүүд нь Алтайн өвөр говийн цөл нутагт ус булаг ундарч, ургамал мод дэлгэрч, ан амьтан цугласан өвөрмөц орчныг бүрдүүлж байдаг. Тэдгээрийг дурьдвал Говь Хонин ус, Элгэн, Элст мянган, Хадат мянган, Захуй, Зарман, Замын билгэх, Шар хулс, Цагаан бургас, Лам нарын тоорой, Хатан суудал, Цагаан булаг, Эхийн гол, Талын билгэх, Зуунмод, Өлзийт, Хуцын шанд, Зулганай, Наран даац, Хөвд, Хуршууд, Эрдэнэбулаг, Баянбулаг зэрэг болой.

2.2 Газрын гадарга

Тус аймгийн нутаг нь физик газарзүйн мужлалаар хойд хэсгээрээ Хангайн их уулт мужид, төв, урд хэсгээрээ Алтайн говийн мужид, төв хэсгийн урд талаараа Говь-Алтайн их уулт мужид тус тус хамрагдаж байна.

Хангайн нурууны тус аймагт харьяалагдах хэсэгт Эрхэт хайрхан, Эмгэнт, Гурван ангархай, Цохиот, Өндөр Жаргалант ,Үнэгт хайрхан, Цогт Сүмбэр зэрэг далайн түвшинээс 3000 метрээс дээш өргөгдсөн уулс бүхий Хайрханы, Бөөргийн , Унтаа Ямаатын, Гурван ангархай, Ногоон нуурын ,Өлзийт Хавцгайн, Далтын, Жаргалантын, Цохиотын Бугатын, Тоонтын, Донойн гэх мэт 20-50 км үргэлжилсэн өндөр нуруунууд оршдог ба эдгээрийн ноёлох оргил Гурван ангархайн уул далайн түвшнээс дээш 3595 метр өндөрт өргөгдсөн байна (Зураг 6).

Аймгийн нутгийн төв, өмнөд хэсэгт Говь-Алтайн нурууны салбар уулсууд, тухайлбал Их Богдын нуруу, Баянцагааны нуруу, Хар Аргалантын ,Эдрэнгийн нуруу зэрэг далайн түвшнээс дээш 3000 м өргөгдсөн уул нурууд оршдог ба эдгээрийн ноёлох оргил нь 3957 м өндөр “Тэргүүн Богд” уул байна.

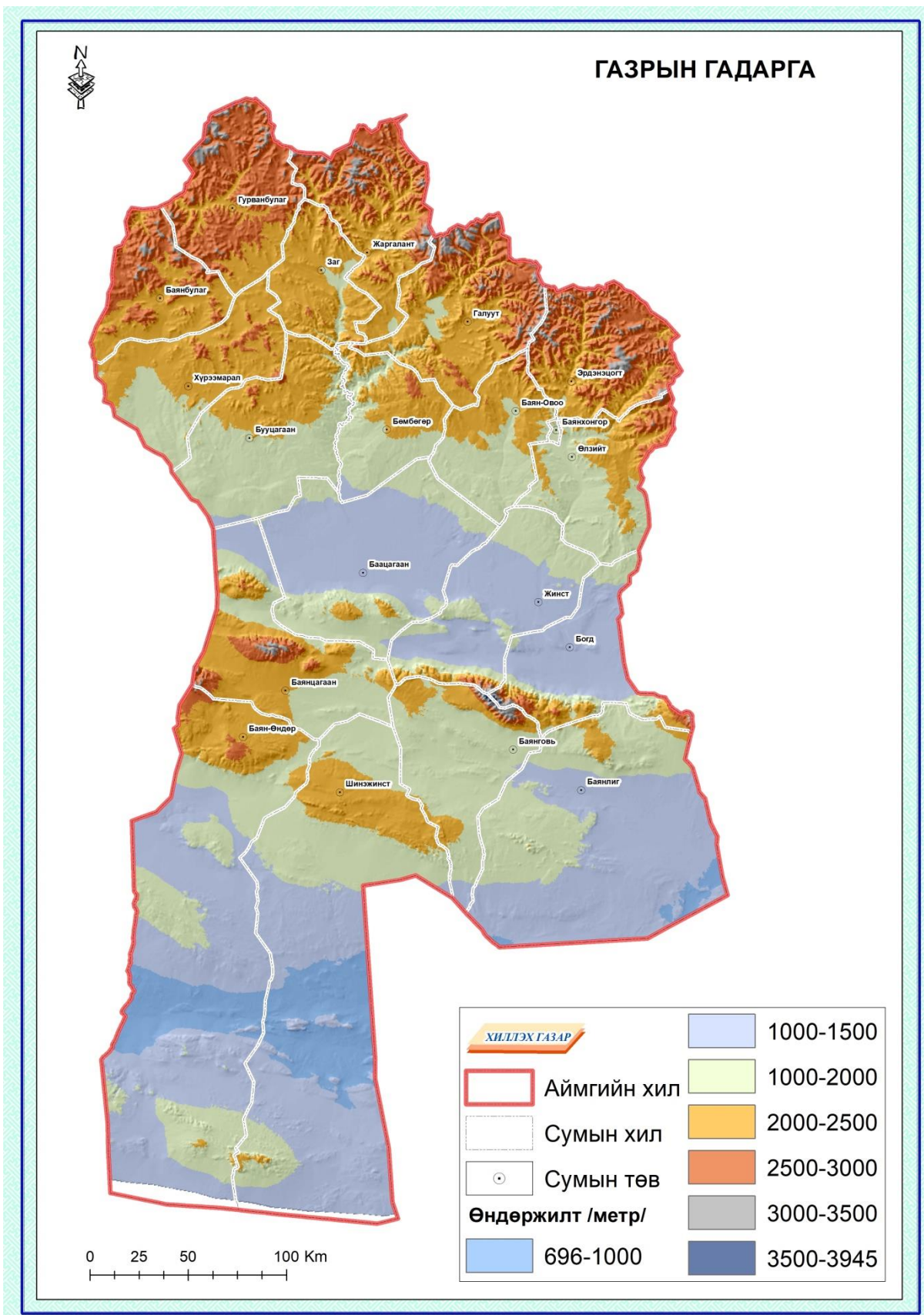
Хангайн нурууны салбар уулсын орой нь бөмбөгөрдүү байдалтай хажуу нь налууувар, уулсын энгэр өвөр нь гуу жалгаар ар талаасаа харьцангуй их хэрчигдсэн байна. Уулсын хаяа бэл нь голуудын хавчуу хөндий, багавтар дэнжүүдийг үүсгэнэ. Энэ бүс нь газрын гадаргуу, Ургамлын бүтэц, бүрэлдэхүүнийхээ хувьд сарлаг ямаанд илүү тохиромжтой.

Хангай, Говь-Алтайн нурууны уулаас салбарласан, далайн түвшнээс дээш 1600-2400 метр өндөрт өргөгдсөн бэсрэг уулс, хотгор бүхий газар аймгийн нийт нутгийн 34.5 орчим хувийг эзэлнэ. Бэсрэг уулсын орой нь шовгордуу хэлбэртэй, Хяр, хад чулуу элбэгтэй ус салхины элэгдэлд ихээхэн автагдсан. Уулсын бэл хормой нь тэгшивтэр гадаргатай тал хээрийн ургамал зонхилсон хөндий, дэнжүүдийг үүсгэдэг . Бог мал адуунд нэлээд тохиромжтой нутаг байна.

Аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн өндөршилтийг газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний шатлалтай нийцүүлэн ангилж нь авч үзвэл дараах байдалтай байна (Хүснэгт -2).

Хүснэгт-2. Газрын гадаргын өндөржилт

Д/д	Өндөршилт /метр/	Талбай /га/	Эзлэх хувь	Тохиромжтой байдлын шалгуур		
				Хот суурийн	Газар тариалан	Шугаман байгууламж
1	696-1000	538705	4.66			
2	1000-1500	3401406	29.44			
3	1500-2000	3414001	29.55			
4	2000-2500	2777687	24.04			
5	2500-3000	1243106	10.76			
6	3000-3500	173784	1.50			
7	3500-3945	3806	0.03			
Нийт		11552495	100			

Зураг-6.Гадаргын өндөржилт

2.3 Гадаргын налуу

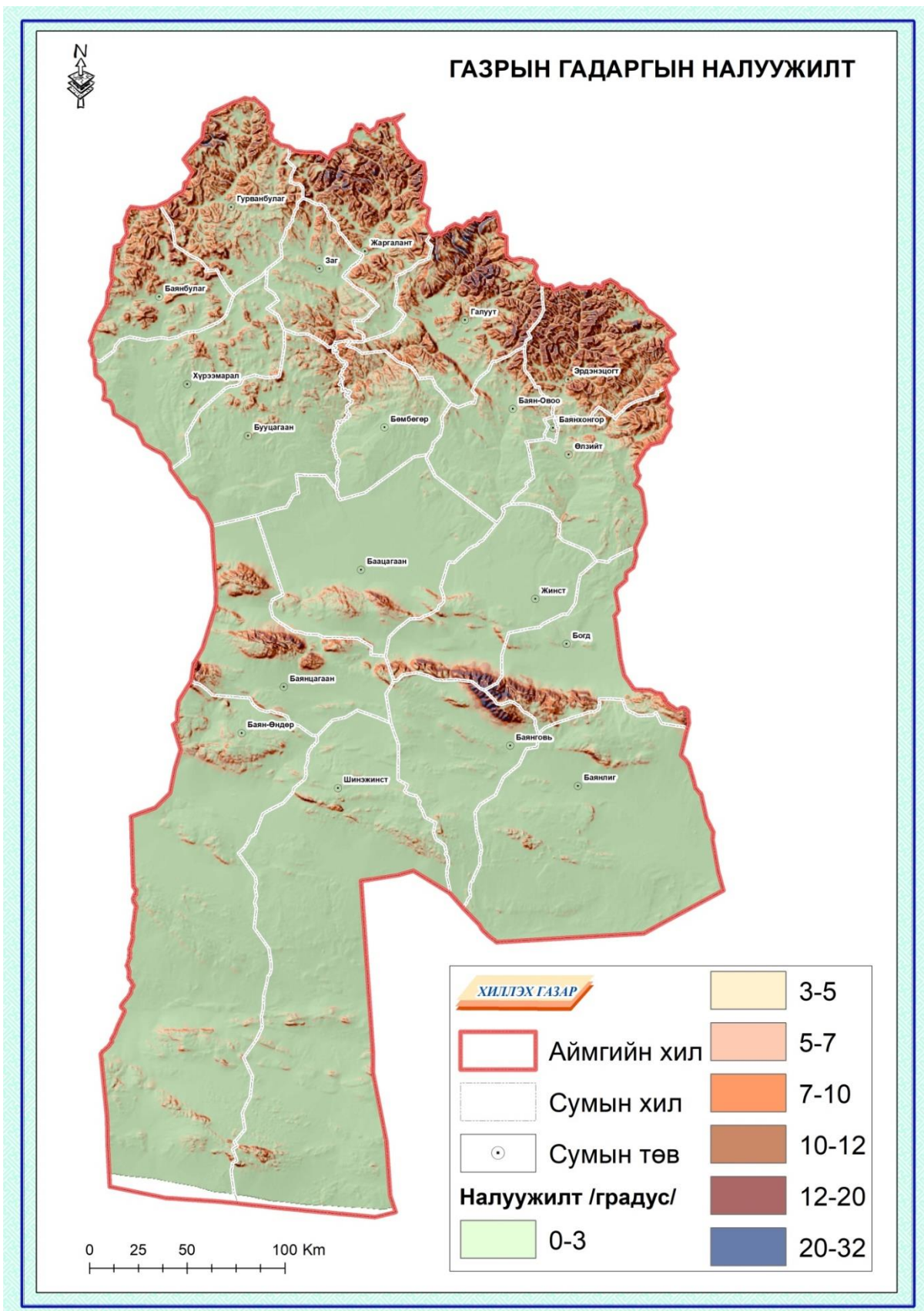
Газрын гадаргын налуу нэмэгдэх тутам усны элэгдэл, эвдрэлийн үйл явцын нөлөөнд илүү өртөх нөхцөлтэй байдаг. Хажуугийн налуугаас шалтгаалж уулын чулуулгийн хэмхдэс, сайр, чулуу, шороо хажуугийн хотгор хэсэг болон бэлд хуримтлагддаг. Түүнчлэн гадаргуугийн нэл болон шугаман угаагдалд хөрсний ялзмагт үе давхарга нь нимгэрдэг. Газрын гадаргын налуугийн хэмжээ нэмэгдэх тусам гадаргын урсац ихэсдэгээс хөрсний өнгөн давхарга чийглэгдэх төдий өнгөрдөг нь хөрсний чийгийн нөөцөд бараг нөлөөлдөггүй. Газрын гадаргын налуугаас хамааран уулын нуранги, шар усны уруй (сел), гулсалт, шугаман эвдрэл, нэл угаагдал зэрэг усны үйл ажиллагаагаар хөрсний элэгдэл, эвдрэл үүсдэг. Газрын гадаргын налуужилт нь хөрсний элэгдэл, эвдрэлд нөлөөлөөд зогсохгүй газар ашиглалтанд чухал нөлөө үзүүлдэг. Газар ашиглалтын зориулалт, төрөл, хэлбэрээс хамааран гадаргын налуужилтын үзүүлэх нөлөө нь харилцан адилгүй байдаг. Тус аймаг нь гадаргын хувьд өндөр уул, тал хээр, говийн бүс нутгийг хамарсан бөгөөд налуужилтын шатлалыг гаргахын тулд газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний шатлалтай нийцүүлэн ангилж нь авч үзвэл дараах байдалтай байна (Хүснэгт -3).

Хүснэгт-3.Газрын гадаргын налуужилт

Д/д	Налуу градус	Талбай /га/	Эзлэх хувь	Тохиромжтой байдлын шалгуур		
				Хот суурийн	Газар тариалан	Шугаман байгууламж
1	0-3	8503465	73.61			
2	3-5	1201237	10.40			
3	5-7	642324	5.56			
4	7-10	589813	5.11			
5	10-12	240267	2.08			
6	12-20	344989	2.99			
7	20-32	30400	0.26			
Нийт		11552495	100			

Дээрх хүснэгтээс харахад тус аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 73.61 хувь буюу 8503465 га талбайг 0-3 градусын хэвгий талбай, 10.4 хувь буюу 1201237 га талбайг 3-5 градусын хэвгий талбай, 5.56 хувь буюу 642324 га талбайг 5-7 градусын хэвгий талбай, 5.11 хувь буюу 589813 га талбайг 7-10 градусын хэвгий талбай, 2.08 хувь буюу 240267 га талбайг 10-12 градусын хэвгий талбай, 2.99 хувь буюу 344989 га талбайг 12-20 градусын хэвгий талбай, 0.26 хувь буюу 30400 га талбайг 20-32 градусын хэвгий талбай тус тус эзлэн тархаж байна.

Дээрх газрын гадаргын налуужилтын зэргээр ангилж, зураглалыг хийж гүйцэтгэсэн (Зураг 7).

Зураг-7.Газрын гадаргын налуужилт

2.4 Гадаргын зүг зовхис

Гадаргын зүг зовхис нь хөрсний элэгдэл, эвдрэл, хөрсний чийг, нар гийгүүлэлт болон байгалийн нөөц баялаг бүрэлдэн тогтох, газар ашиглалтанд чухал нөлөө үзүүлдэг. Иймээс газар ашиглалт болон газар ашиглалтыг төлөвлөхөд зүг зовхисыг харгалзан үзэх шаардлагатай байдаг.

Аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн зүг зовхисыг газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний шатлалтай нийцүүлэн ангилж нь авч үзвэл дараах байдалтай байна (Хүснэгт -4).

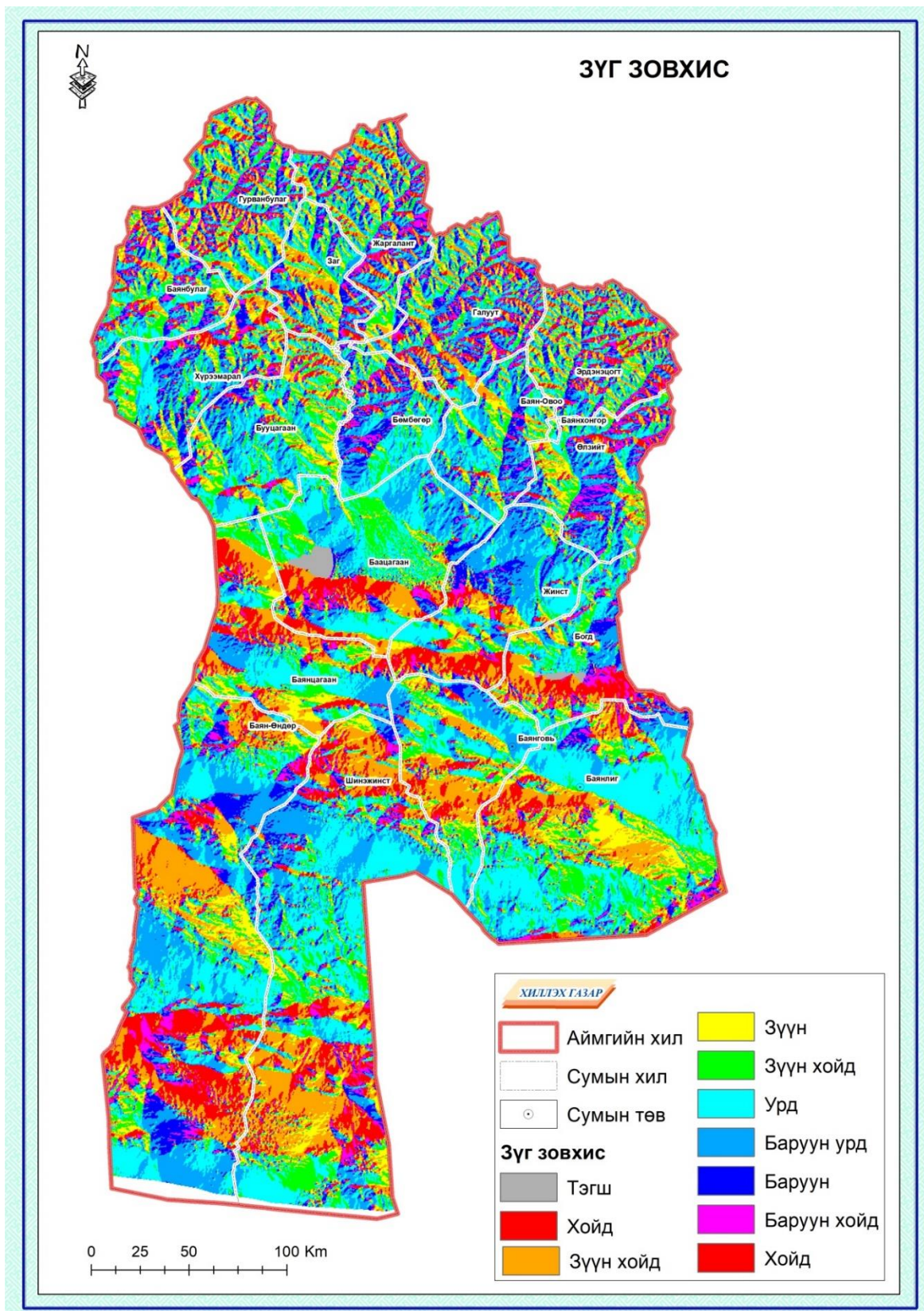
Хүснэгт-4. Газрын гадаргын налуужилт

Д/д	Зүг зовхис	Талбай /га/	Эзлэх хувь	Тохиромжтой байдлын шалгуур	
				Хот суурин	Газар тариалан
1	Тэгш	31501	0.27		
2	Хойд	1166931	10.1		
3	Зүүн хойд	1507312	13.05		
4	Зүүн	1081166	9.36		
5	Зүүн урд	1441079	12.47		
6	Урд	2628018	22.75		
7	Баруун урд	2013689	17.43		
8	Баруун	989341	8.56		
9	Баруун хойд	693458	6.00		
Нийт		11552495	100		

Таних тэмдэг	Тохиромжтой байдлын үнэлгээний зэрэг
	Нэн тохиромжтой
	Тохиромжтой
	Хязгаарлагдмал тохиромжтой
	Тохиромжгүй

Дээрх хүснэгтээс харахад нийт нутаг дэвсгэрийн 0.27 хувь буюу 31501 га нь гадаргын хувьд тэгш, 10.1 хувь буюу 1166931 га нь зүг зовхисын хувьд хойд, 13.05 хувь буюу 1507312 га нь зүг зовхисын хувьд зүүн хойд, 9.36 хувь буюу 1081166 га зүг зовхисын хувьд зүүн, 12.47 хувь буюу 1441079 га нь зүг зовхисын хувьд зүүн урд, 22.75 хувь буюу 2628018 га нь зүг зовхисын хувьд урд, 17.43 хувь буюу 2013689 га нь зүг зовхисын хувьд баруун урд, 8.56 хувь буюу 989341 га нь зүг зовхисын хувьд баруун, 6 хувь буюу 693458 га нь зүг зовхисын хувьд баруун хойд зүг рүү тус тус харсан байна.

Дээрх ангиллаар газрын гадаргыг зүг зовхисоор нь ангилж, зураглалыг хийж гүйцэтгэсэн (Зураг 8.).

Зураг-8. Газрын гадаргын налуугийн чиглэл

2.5 Хөрс, хөрсөн бүрхэвч

2.5.1 Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг

Хөрсний физик хими шинж чанар уг хөрсийг үүсгэгч эх чулуулагаас ихээхэн хамаарах бөгөөд газрын гадаргын хотгор гүдгэрээс тэдгээрийн тархалт харилцан адилгүй байна. Тус аймгийн нутагт ихэвчлэн дараахи хөрс үүсгэгч эх чулууллагууд тогтсон байна. Үүнд:

Аллювийн хурдас –А, Делювийн хурдас -Д, Аллюви, дэлювийн хурдас-АД, Элюви-делювийн хурдас- ЭД, Элювийн хурдас – Э, Эоловийн хурдас -Э, Нуурын хурдас-Н

Аллювийн хурдас-А: Голын усны урсгалын нөлөөгөөр хуримтлагдан тогтсон элсэнцэр, хөнгөн ба дунд шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй аллювийн хурдас дээрх сумдын гол болон бусад том жижиг нуур орчмын нам дор газар, уул толгодын хоорондох нарийн хөндий, бэл судаг, ам хоолойгоор дайралдана.Энэ хурдасны зузаан 1,5-10,5 м байх ба механик бүрэлдэхүүн нь голын тогтмол усны урсгалын хурднаас хамаардаг бөгөөд хэчнээн түргэн урсгалтай байна төдий чинээ механик бүрэлдэхүүний жижиг хэсгийн агууламж багасна. Харин тогтуун урсгалтай голын татам, сав хөндий газраар тархсан аллювийн хурдасны механик бүрэлдэхүүний жижиг хэсгүүдийн агууламж ихэснэ.

Деллювийн хурдас-Д: Уулын эх чулуулгийн янз бүрийн өгөршилд орсон жижиг хэсгүүдийг бороо, цас усны нөлөөгөөр нам дор газар тарааснаас үүсэн тогтсоныг хэлнэ.

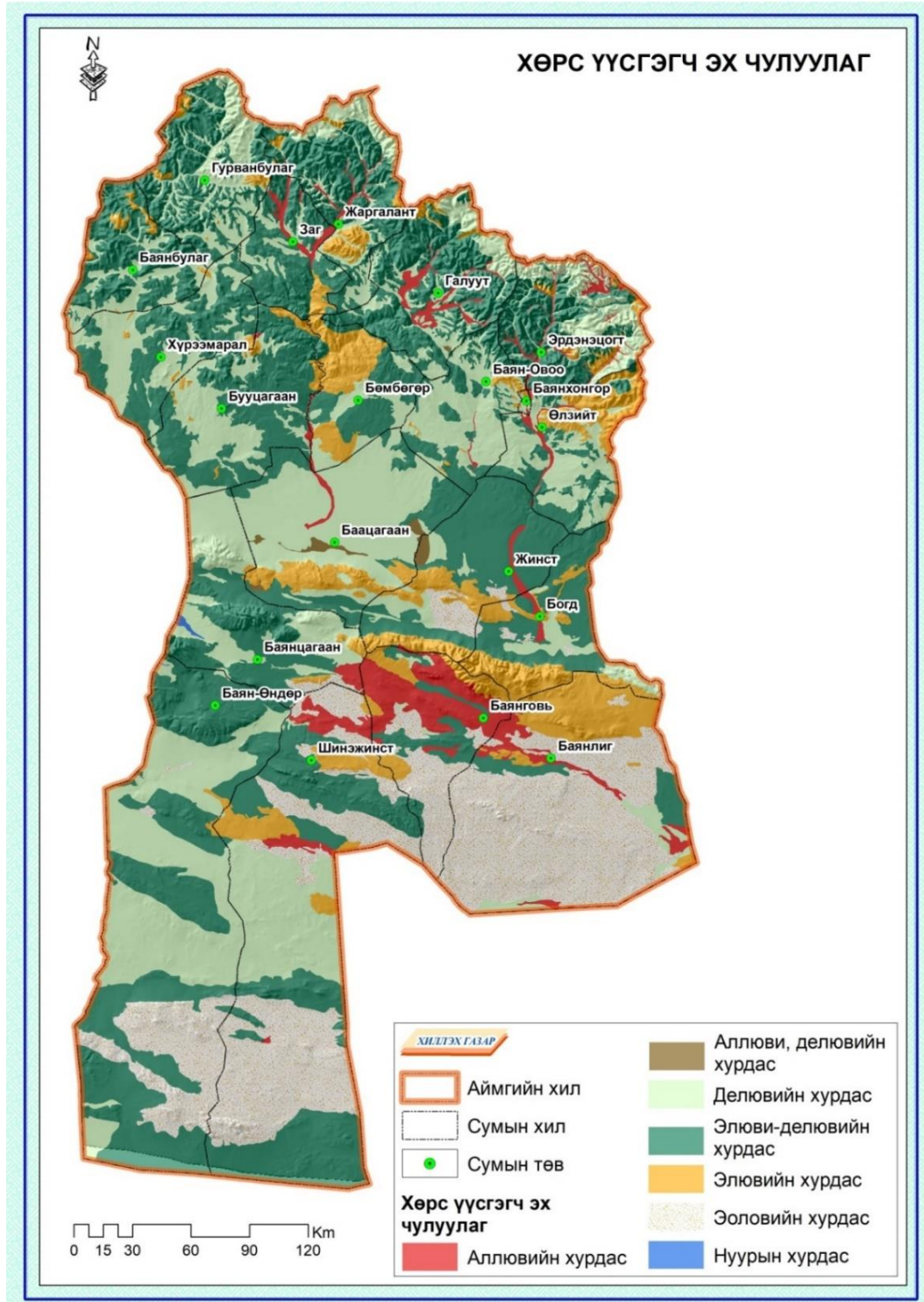
Деллювийн хурдас янз бүрийн механик бүрэлдэхүүнтэй, өнгөтэй, бүтэцтэй байдаг. Деллювийн хурдас уулын хоорондох хөндий налуу хажуугийн дунд хэсэг хормой бэл хавийн гадаргаар голлон тархана.

Элюви -делювийн хурдас-ЭД: Энэ хурдас нь уулархаг, намхан бэсрэг уулархаг, ухаа гүвээ цав толгодоор зонхилон тархана. Эдгээр хурдасны онцлог нь тэгш бус гадаргаар шилжин гулсах хөдөлгөөнд харьцангуй бага үрж анхныхаа үүсэж тогтсон шинж чанар, төрх байдлаа хэвээр хадгалсан хурдсууд хамрагдана. Энэ хурдсуудын бүрэлдэхүүнд том хад чулуу хайрга хамрагдаж ихэвчлэн уулын орой хяр эгц налуу хажуугаар тархана.

Элювийн хурдас-Э: Энэ хурдас нь голдуу уулын орой хяр нурууг дагаж том том хад чулуу, байц цохионуудын байдалтай тохиолдоно. Элювийн хурдасны онцлог нь: нэг тогтсон байрандаа тогтмол байж байдаг онцлогтой бөгөөд түүний бүрэлдэхүүнд хад чулуунаас гадна элс хайр, шавранцар элсэнцэр хүртэл ихээхэн хэмжээгээр байна. Эдгээр хурдасууд судалгаа хийсэн районуудад дан дангаар тохиолдохоос гадна гадаргын төрх байдал, тогтцын шинж чанар, бүрэлдэхүүн зэргээс болж хурдсанд хослон тогтож тархсан байх явдал цөөнгүй байна. Жишээ нь : элюви-делювийн хурдас, аллюви-делювийн хурдас делюви-пролювийн хурдас гэх мэт.

Эоловын хурдас-Э: Их нууруудын хотгорын ба Алтайн өмнөх говийн нутгаар нуурын хөвөө, эрэг, голын хөндийд багахан хэсэг газарт өнгөн хэсгээрээ бага зэргийн элсэн толгод довцог, хунгарцаг үүсгэн тархана. Энэ хурдасын бүрэлдэхүүнд гол төлөв нэг төрлийн том ширхэгтэй элс зонхилж түүний зузаан дунджаар 10 м орчим үргэлжилнэ.

Нуурын хурдас-Н: Нуурын хурдас нь зөвхөн том жижиг нууруудын хөндий, эрэг дэнж болон Алтайн өмнөх хэсэгт Баруун ба Давсан хуурайн нам дор газруудад нэлээд хэмжээгээр тохиолдоно. Нуурын хурдас ихэвчлэн алаг, шавар, шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй байх боловч элс, элсэнцэр хэсгүүд үелэн тууз хэлбэртэйгээр байрласан байна. Эдгээр хурдас гадаргаасаа хамааран 1.0-1.5 м зузаан байх ба өөртөө чулуурхаг хэсгүүдийг агуулсан байна (Зураг 9).

Зураг-9. Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг

Хүсэнт-5. Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг, талбай, хувь

Д/д	Код	Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг	Талбай	
			Га	Хувь
1	801	Аллювийн хурдас	441947.52	3.83
2	802	Делювийн хурдас	3386707.54	29.32
3	803	Аллюви, делювийн хурдас	20954.27	0.18
4	804	Элюви-делювийн хурдас	4693317.17	40.63
5	808	Элювийн хурдас	1063668.92	9.21
6	809	Эоловийн хурдас	1941249.34	16.80
7	810	Нуурын хурдас	4650.24	0.04
Нийт			11552495	100

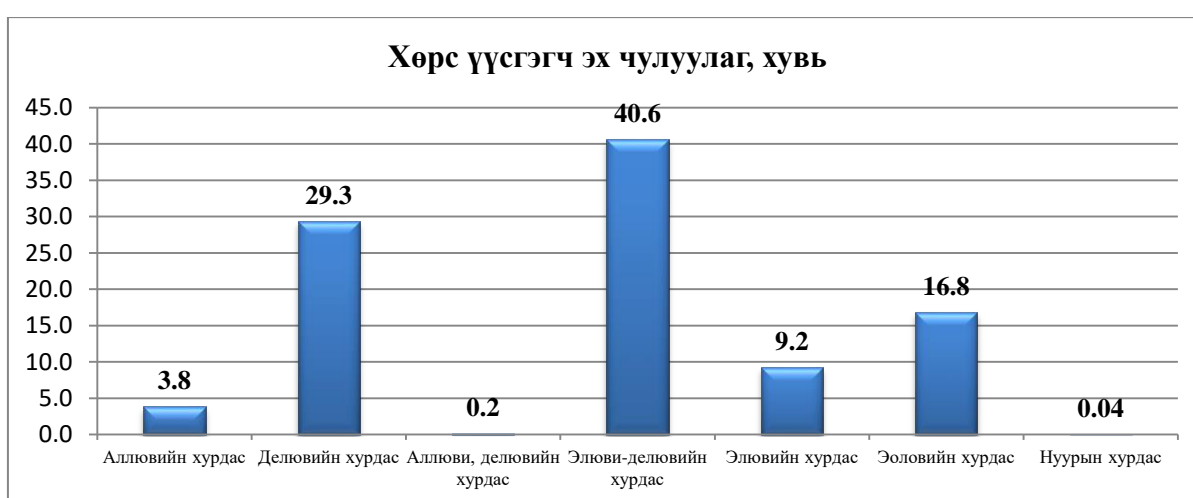
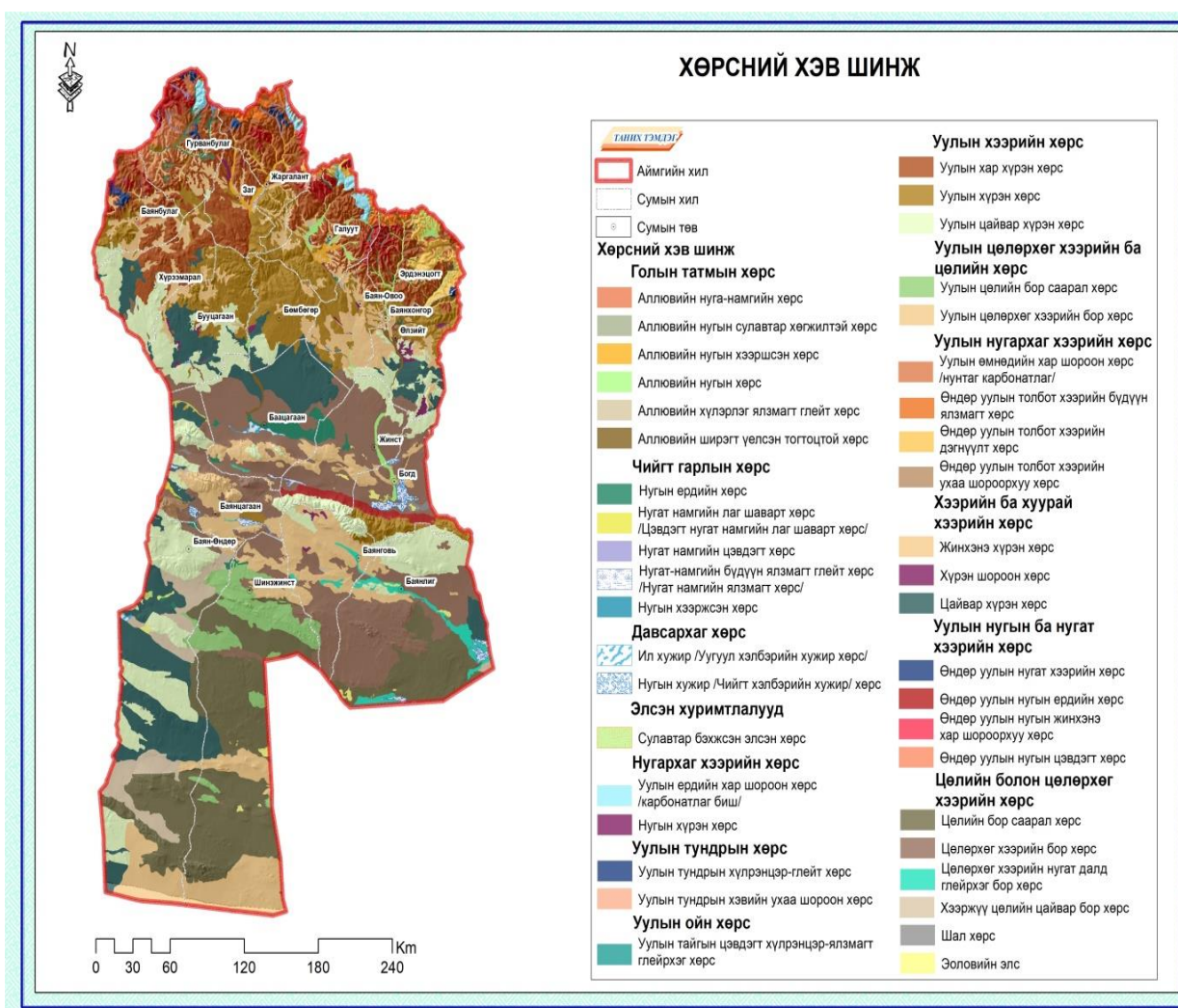

График-1.Хөрс үүсгэгч эх чулуулаг

Тус аймгийн хөрс үүсгэгч эх чулуулагийн тархалтыг авч үзвэл нийт газар нутгийн 441947.52 га буюу 3.83 хувьд нь аллювийн хурдас, 3386707.54 га буюу 29.32 хувьд нь делювийн хурдас, 20954.27 га буюу 0.18 хувьд нь аллюви, делювийн хурдас, 4693317.17 га буюу 40.63 хувьд нь элюви-делювийн хурдас, 1063668.92 га буюу 9.21 хувьд нь элювийн хурдас, 1941249.34 га буюу 16.8 хувьд нь эоловийн хурдас, 4650.24 га буюу 0.04 хувьд нь нуурын хурдас тус тус тархсан байна (График 1).

2.5.2 Хөрсний хэв шинж

Тус аймгийн нутаг дэвсгэр нь манай орны байгалийн хэд хэдэн бүс бүслүүрт хамаарагддаг тул хөрсөн бүрхэвч ихээхэн алаг цоог, олон янзын хэв шинж бүрдлээс тогтоно. Тухайлбал: нутгийн хойд хэсгийг эзлэх Хангайн нурууны уулын тойргийн хэсэгтээ уулт ойт хээрийн хүрэн хөрс зонхилж тархана. Аймгийн нутгийн нэлээд хэсгийг өндөр уул, бэсрэг уул эзлэх тул хөрсөн бүрхэвчийн 50 орчим хувийг уулын хөрсний хэв шинж, дэд хэв шинжүүд эзэлнэ. Түүнээс гадна гадаргыг хотгор, гүдгэр далайн түвшнээс дээш өргөгдсөн байдал хур тунадас, дулаан хүйтний горим зэрэг цаг уурын өвөрмөц нөхцөл байдлаас болж хөрсний босоо ба хэвтээ бүсчлэлийн зүй тогтол зохих хэмжээгээр илэрсэн байна. Дээрх зүй тогтлыг үндэслэн аймгийн нутгийн нийт хөрсөн бүрхэвчийг зураглаж мөн дэлгэрэнгүй хүснэгтээр харууллаа. Эдгээр хөрсний хэв шинжийн тархалтыг зураглаж харууллаа (Зураг 10.).

Зураг-10.Хөрсний хэв шинж

Дээрх зургаас харахад тус аймгийн хөрсөн бүрхэвч нь 13 бүлэг, 41 хэв шинжид хуваагдаж байна. Тус аймгийн хөрсний хэв шинжийн тархалтыг зураглаж талбайн хэмжээг гаргасан (Хүснэгт 6).

Хүсэгт-6. Баянхонгор аймгийн хөрсний хэв шинж

Д/д	Бүлэг	Код	Хөрсний хэв шинж	Талбай	
				Га	Хувь
1	Уулын тундрын хөрс	1105	Уулын тундрын хүлрэнцэрглейт хөрс	917.56	0.008
2		1101	Уулын тундрын хэвийн ухаа шороон хөрс	4163.66	0.036
Бүгд				5081.22	0.044
3	Уулын ойн хөрс	1206	Уулын тайгын цэвдэгт хүлрэнцэр-ялзмагт глейрхэг хөрс	315.97	0.003
Бүгд				315.97	0.003
4	Уулын нугархаг хээрийн хөрс	1301	Өндөр уулын толбот хээрийн бүдүүн ялзмагт хөрс	75067.46	0.650
5		1303	Өндөр уулын толбот хээрийн дэгнүүлт хөрс	133607.78	1.157
6		1302	Өндөр уулын толбот хээрийн ухаа шороорхуу хөрс	28609.56	0.248
7		1305	Уулын өмнөдийн хар шороон хөрс /нунтаг карбонатлаг/	96065.88	0.832
Бүгд				333350.68	2.886
8	Уулын нугын ба нугат хээрийн хөрс	1405	Өндөр уулын нугат хээрийн хөрс	41758.89	0.361
9		1401	Өндөр уулын нугын ердийн хөрс	239208.38	2.071
10		1403	Өндөр уулын нугын жинхэнэ хар шороорхуу хөрс	6344.97	0.055
11		1402	Өндөр уулын нугын цэвдэгт хөрс	1383.29	0.012
Бүгд				288695.54	2.499
12	Уулын хээрийн хөрс	1501	Уулын хар хүрэн хөрс	1143280.53	9.896
13		1502	Уулын хүрэн хөрс	1093927.07	9.469
14		1503	Уулын цайвар хүрэн хөрс	1335552.48	11.561
Бүгд				3572760.08	30.926
15	Уулын цөлөрхөг хээрийн ба цөлийн хөрс	1602	Уулын цөлийн бор саарал хөрс	293707.05	2.542
16		1601	Уулын цөлөрхөг хээрийн бор хөрс	1173700.96	10.160
Бүгд				1467408.01	12.702
17	Нугархаг хээрийн	2106	Нугын хүрэн хөрс	31710.72	0.274

18	хөрс	2101	Ердийн хар шороон хөрс /карбонатлаг биш/	61500.72	0.532
Бүгд				93211.44	0.807
19	Хээрийн ба хуурай хээрийн хөрс	2203	Жинхэнэ хүрэн хөрс	612782.92	5.304
20		2201	Хүрэн шороон хөрс	16805.45	0.145
21		2204	Цайвар хүрэн хөрс	1051424.96	9.101
Бүгд				1681013.33	14.551
22	Цөлийн ба цөлөрхөг хээрийн хөрс	2305	Цөлийн бор саарал хөрс	1494134.99	12.933
23		2301	Цөлөрхөг хээрийн бор хөрс	1807131.32	15.643
24		2303	Цөлөрхөг хээрийн нугат далд глейрхөг бор хөрс	94834.21	0.821
25		2302	Хээржүү цөлийн цайвар бор хөрс	277349.32	2.401
26		2309	Шал хөрс	10361.31	0.090
27		2310	Эоловийн элс	28862.32	0.250
Бүгд				3712673.46	32.137
28	Чийгт гарлын хөрс	3101	Нугын ердийн хөрс	132648.42	1.148
29		3104	Нугын хээржсэн хөрс	833.77	0.007
30		3107	Нугат намгийн лаг шаварт хөрс /цэвдэгт нугат намгийн лаг шаварт хөрс/	4650.24	0.040
31		3108	Нугат намгийн цэвдэгт хөрс	20664.66	0.179
32		3105	Нугат-намгийн бүдүүн ялмагт глейт хөрс /нугат намгийн ялмагт хөрс/	4815.25	0.042
Бүгд				163612.33	1.416
33	Голын татмын хөрс	3201	Аллювийн нуга-намгийн хөрс	145.85	0.001
34		3211	Аллювийн нугын сулавтар хөгжилтэй хөрс	864.18	0.007
35		3206	Аллювийн нугын хөрс	79926.50	0.692
36		3210	Аллювийн нугын хээршсэн хөрс	38389.45	0.332
37		3205	Аллювийн хүлэрлэг ялмагт глейт хөрс	2610.72	0.023
38		3214	Аллювийн ширэгт үелсэн тогтоцтой хөрс	21743.88	0.188
Бүгд				143680.58	1.244
39	Давсархаг хөрс	3301	Ил хужир /уугуул хэлбэрийн хужир хөрс/	12769.19	0.111
40		3302	Нугын хужир /чийгт хэлбэрийн хужир/ хөрс	66063.15	0.572
Бүгд				78832.34	0.682

41	Элсэн хуримтлалууд	3405	Сулавтар бэхжсэн элсэн хөрс	11859.93	0.103
Бүгд				11859.93	0.103
Нийт				11552495	100

Дээрх хүснэгтээс харахад тус аймгийн нийт дэвсгэрийн хамгийн өргөн тархалттай хөрс нь 32.137 хувь буюу 3712673.46 га талбай нь цөлийн ба цөлөрхөг хээрийн хөрс, 30.926 хувь буюу 3572760.08 га талбай нь уулын хээрийн хөрс, 14.551 хувь буюу 1681013.33 га талбай нь хээрийн ба хуурай хээрийн хөрс, 12.702 хувь буюу 1467408.01 га талбай нь уулын цөлөрхөг хээрийн ба цөлийн хөрс тархаж байна. Хамгийн бага тархалттай хөрс нь 0.044 хувь буюу 5081.22 га нь уулын тундрын хөрс, 0.003 хувь буюу 315.97 га нь уулын ойн хөрс, 2.886 хувь буюу 333350.68 га нь уулын нугархаг хээрийн хөрс, 2.499 хувь буюу 288695.54 га нь уулын нугын ба нугат хээрийн хөрс, 0.807 хувь буюу 93211.44 га талбай нь нугархаг хээрийн хөрс, 1.416 хувь буюу 163612.33 га талбай нь чийгт гарлын хөрс, 1.244 хувь буюу 143680.58 га талбай нь голын татмын хөрс, 0.682 хувь буюу 78832.34 га талбай давсархаг хөрс, 0.103 хувь буюу 11859.93 га талбай нь элсэн хуримтлалууд тус тус эзэлж байна.

2.5.3 Хөрсний ширхэгийн бүрэлдэхүүн

Хөрсний хатуу хэсгийг бүрдүүлж байгаа жижиг ширхгүүдийг хэмжээгээр нь ангилаад тэдгээрийг хувиар илэрхийлснийг хөрсний ширхгийн бүрэлдэхүүн гэнэ (Shukla, 2008). Хөрсний ширхгийн бүрэлдэхүүнээс хөрсний физик, хими, биологийн шинж чанар их хамаардаг ба хөрсний ус физик шинжийн гол үзүүлэлт юм.

Хөрсний ширхгийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлох нь хөрсний ус физикийн шинж чанарын талаар үнэлэлт, дүгнэлт өгөх, газар ашиглалт, газар тариалан, авто зам, барилга байгууламж барих, хөрсний мониторинг, нөхөн сэргээлт хийхэд чухал үзүүлэлт болж байна.

Тус аймгийн нийт газар нутгийн хөрсний тархалтыг хөрсний ширхгийн бүрэлдэхүүний хувьд ангилан авч үзвэл 0.9 хувь буюу 101199 га нь хүнд шавранцар, 3.1 хувь буюу 361927 га нь дунд шавранцар, 25.5 хувь буюу 2940394 га хөнгөн шавранцар, 68.5 хувь буюу 7917952 га нь элсэнцэр, 2 хувь буюу 231023 га нь элсэн ширхгийн бүрэлдэхүүнтэй хөрс тархсан байна (Хүснэгт-7, График- 2.).

Хүснэгт-7.Хөрсний ширхэгийн бүрэлдэхүүн

Д/д	Код	Ширхэгийн бүрэлдэхүүн	Талбай	
			Га	Хувь
1	63	Хүнд шавранцар	101199	0.9
2	65	Дунд шавранцар	361927	3.1
3	64	Хөнгөн шавранцар	2940394	25.5
4	66	Элсэнцэр	7917952	68.5
5	67	Элс	231023	2.0
Нийт			11552495	100

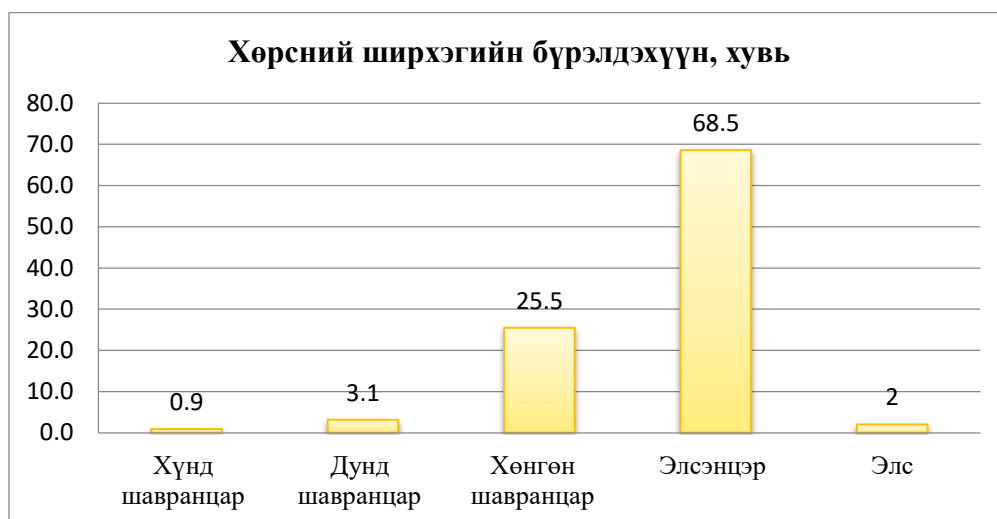
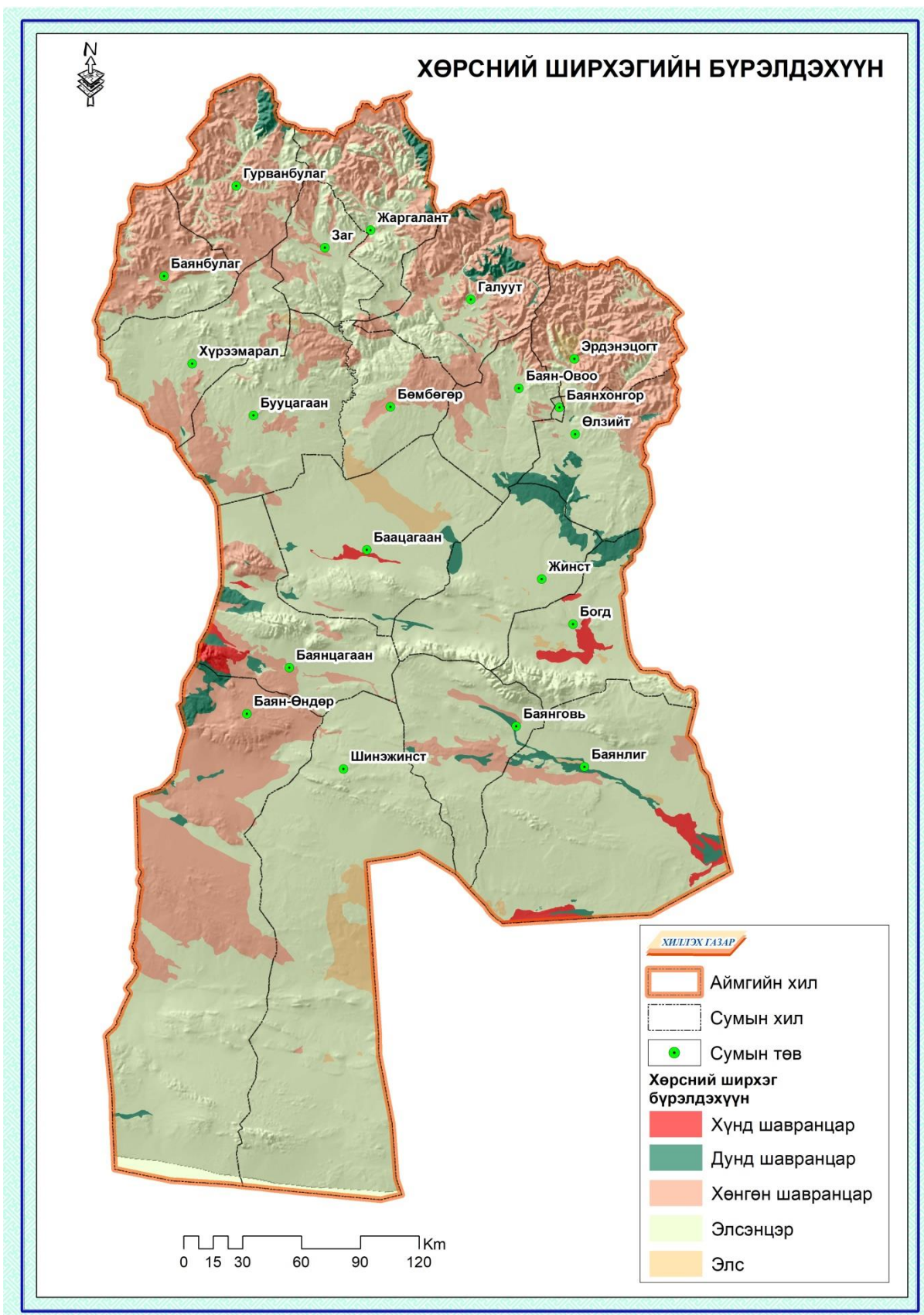

График-2. Хөрсний механик бүрэлдэхүүн

Дээрх графикаас харахад нийт нутаг дэвсгэрийн 68.5 хувийг элсэнцэр ширхгийн бүрэлдэхүүнтэй хөрс эзэлж байна. Хөрсний ширхгийн бүрэлдэхүүний тархалтын зураглалыг хийж гүйцэтгэсэн (Зураг-11).

Зураг-11.Хөрсний ширхгийн бүрэлдэхүүн

2.6 Ургамлын аймаг, ургамалжилт

Баянхонгор аймгийн нутаг нь ургамал газар зүйн мужлалаар хангайн уулын ойт хээрийн провинц ба умард говийн цөлийн хээрийн провинцид хамаарагддаг. Ургамалжилтын бүс бүслүүрийн ялгаа тод ялгарсан өндөр уулын хуурай хээр говь хосолсон нутаг юм.

Гурванбулаг, Баянбулаг, Заг, Жаргалант, Галуут, Эрдэнэцогт сумдын нутаг нь өмнөд Хангайн уулын хээрийн тойргийн Заг, Байдраг, Баянхонгорын районд хамаарагдах бөгөөд Хангайн нурууны өмнөд хэсгийн нурууны уулархаг хэсэг өндөр уулын орой, ар хажуугаар бушилз-алаг өвс -улалжит нуга голлон уулсын өмнөд энгэр хажуугаар жижиг үетэн бушилзат, ботууль-алаг өвст, жижиг үетэн- хялганат сийрэг ургамалтай уулын хээрийн чулуурхаг хувилбарууд зонхилно. Эндхийн гол горхи бүхий уулсын хоорондох нарийн хөндийн нугархаг хээрийн үндсэн төрхийг хадгалж үетэн-алаг өвст, үетэн-улалж-алаг өвст, ботууль-алаг өвст, жижиг үетэн-алаг өвст төрлүүд тархана.

Урагшлах тутам уулсын өндөр аажим намсаж нам бэсрэг уул зонхилон Хүрээмарал, Бууцагаан, Бөмбөгөр, Баян-овоо, Өлзийт сумдын нутгийн бэлчээр, хадлан ихээхэн хээржсэн жижиг үетэн- алаг өвст, ботууль-алаг өвст, хялгана- жижиг үетэн-агьт уулын хээрийн төрлүүд, уул толгодын хоорондох өргөн хөндийгөөр хялгана-жижиг үетэн-агьт, хялгана-харганат, хялгана-хазаар өвст хээрийн хувилбарууд тархана. Энд говийн хуурайжуулах нөлөө тодорхой тусч уулын хээрийн монгол өвст хэв шинжүүд түрж орж ирэн монгол өвс-хазаар өвст, монгол өвс-харганат, монгол өвс-таанат, зээргэнэт төрлүүд өргөн хөндийгөөр үргэлжлэн тохиолддог.

Хангайн өмнөд энгэрийг огтлон урсах Заг, Байдраг, Түйн голын хөндийгөөр үетэн-улалж-алаг өвст, жижиг улалж-алаг өвст, дэрс-хиаг-алаг өвст-төрлүүд тархана. Голын хөндийн татмын бэлчээрийг зун-намрын улиралд сэлгээгүй ашигласнаар ихээхэн талхлагдсан байна.

Хангайн нурууг Говь-Алтайгаас тусгаарлаж байгаа уудам хөндий хоолой буюу Баацагаан, Жинст, Богд сумын нутаг нь Бөөнцагаан, Орог нуурын районд хамаарагдана. Энд монгол өвс-таанат, монгол өвс-хазаар-өвст, монгол өвс баглуурт, бударганат, Бунгийн харгана, Тэсэг, Цагаан шаваг, Шар мод бүхий монгол өвст сөөгт цөлөрхөг хээр зонхилно. Нууруудын зах ба нам хотгор хоолойгоор дарс-жижиг-улалжит дэрс-бударганат, зэгст, сийрэг загт, шар бударганат бүлгэмдлүүд тохиолдоно. Эндэхийн довцог элснүүдээр элсний шарилж, хар суль, заг, чихэр өвс сийрэг ургана. Энд Монгол орны чихэр өвсний нөөцийн 70 % орчим ургадаг.

Баянцагаан, Баян-Өндөр, Шинэжинст, Баянлиг сумдын нутаг нь Говийн Алтайн уулархаг цөлийн хээрийн I тойрогт орно. Баянцагааны нуруу орчмын өндөр уулсын оройгоор Бушилз-үетэнт хээржсэн нуга зурваслан түүнээс доошлоход уулын хээрийн хялганат болон жижиг үетэн- ботуульт, бүлгэмдүүд бүслүүр үүсгэн уулын доод бие болон бэсрэг уул нам толгодоор жинхэнэ цөл, цөлөрхөг хээрийн монгол өвс-таана-бударганат, баглуур-бударганат сийрэг загт элсний шарилж-алаг өвст сийрэг ургамалтай чулуурхаг хувилбарууд ургамалан нөмрөгийн үндсэн шинжийг бүрдүүлнэ.

Аймгийн хойд хэсгээр 30.19 мянган га шинэсэн ой, өмнөд хэсгээр 514.35 мянган га заган ойтой. Энэ нь нийт нутаг дэвсгэрийн 4.71 % буюу 544.54 мянган га талбайг ой эзлэнэ. Үүнээс заган ой 94.5 %, шинэсэн ой 5.5 %-ийг эзлэнэ.

2.6.1 Бэлчээрийн ургамлын төрөл, хэв шинж

Тус аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд 148 хэв шинжийн ургамалжилт илэрсэн байна. Үүнээс хамгийн түгээмэл тархсан нь 14.51 хувийг гүвээрхэг болон тэгшивтэр хөндийн цайвар хүрэн ба бор хөрстэй цөлөрхөг хээрийн бэлчээрийн ургамал, 10.72 хувийг уулын хар хүрэн ба нугын улирлын цэвдэгт хар шороон хөрстэй нугархаг хээрийн бэлчээрийн ургамал, 8.57 хувийг өндөр уулын нугат хээрийн болон бүдүүн ялмагт хөрстэй хээрийн бэлчээрийн ургамал, 8.1 хувийг уулын цармын хүлрэнцэр ялмагт, өндөр уулын нугын хар шороорхуу хөрстэй өндөр уулын нугын бэлчээрийн ургамал, 8.56 хувийг уулын бор, бор саарал хөрстэй говь цөлийн бэлчээрийн ургамал, 6.66 хувийг уулын хүрэн заримдаа хар хүрэн хөрстэй хуурай хээрийн бэлчээр зонхилон тархаж байна (Хүснэгт-8).

Хүснэгт-8. Бэлчээрийн ургамлын анги

Ангилал шифр	Бэлчээр хадлангийн анги	Талбайн хэмжээ	Эзлэх хувь
Ө-I	Уулын царамын ширэгт ялмагт, хүлэрхэг хөрстэй царам	150416	1.32
Ө-II	Уулын царамын хүлрэнцэр ялмагт, өндөр уулын нугын хар шороорхуу хөрстэй өндөр уулын нуга	924184	8.10
Ө-III	Өндөр уулын нугат хээрийн болон бүдүүн ялмагт хөрстэй хээр	977646	8.57
Ө-IV	Өндөр уулын сул хөгжилтэй бүдүүн ялмагт хөрстэй сийрэг ургамалтай чулуурхаг хээр	516102	4.52
У-II	Уулын хар хүрэн ба нугын улирлын цэвдэгт хар шороон хөрстэй нугархаг хээр	1223768	10.72
У-III	Уулын сул хөгжилтэй хар хүрэн ба хар шороон хөрстэй нугархаг хээрийн сийрэг ургамалтай чулуурхаг бэлчээр	258949	2.27
У-IV	Уулын хүрэн заримдаа хар хүрэн хөрстэй хуурай хээрийн бэлчээр	759934	6.66
У-V	Уулын сул хөгжилтэй хүрэн, цайвар хүрэн хөрстэй сийрэг ургамалтай чулуурхаг хээр	500188	4.38
У-VI	Уулын цайвар хүрэн ба бор хөрстэй цөлөрхөг хээр	840835	7.37
У-VII	Уулын бор, бор саарал хөрстэй говь цөлийн бэлчээр	976805	8.56
ӨХ-I	Уулсын хоорондох хөндийн цэвдэгт нугат намгийн ялмагт хөрстэй өндөр уулын нуга	116502	1.02
УХ-II	Уулсын хоорондох хөндийн гүндээ цэвдэгтэй хар шороон ба хар хүрэн хөрстэй уулын нуга	101043	0.89

Х-I	Тэгшивтэр болон нугачаат хөндийн шавранцар хүрэн хөрстэй хээр	559339	4.90
Х-II	Тэгшивтэр хөндийн элсэнцэр хүрэн хөрстэй хээрийн бэлчээр	270157	2.37
ЦХ-I	Гүвээрхэг болон тэгшивтэр хөндийн цайвар хүрэн ба бор хөрстэй цөлөрхөг хээр	1655707	14.51
Ц-I	Тэгшивтэр хөндийн бор, бор саарал хөрстэй говийн бэлчээр	1077712	9.44
Ц-II	Говийн довцог бөөрөг элсний сул бэхэжсэн элсний бэлчээр	159486	1.40
Н-I	Голын хөндий нуурын захын аллювийн нугат намгийн хөрстэй нуга намгийн бэлчээр	32042	0.28
Н-II	Аллювийн нугын болон хээржсэн нугын үелсэн сулавтар хөгжилтэй хөрстэй татамын нуга	102313	0.90
Н-III	Голын хөндий, нам хотосын аллювийн нугын ба нугын хээржсэн хөрстэй давсархаг нуга	59649	0.52
Н-IV	Хужир мараатай нугын хээржсэн хөрстэй нам хотосын нуга	83096	0.73
Н-V	Уулын бэл хормойн гуу жалгын бүрдэлтэй сайр	36656	0.32
БТ-2	Хад, цохио, асга	9482	0.08
БТ-4	Элс	19292	0.17
Нийт		11411306	100

Дээрх хүснэгтээр тус сумын бэлчээрийн ургамлын ангийг авч үзсэн бөгөөд дотор нь ургамлын төрөл зүйлээр нь төрөлжүүлэн авч үзлээ (Хүснэгт-9).

Хүснэгт-9. Бэлчээрийн ургамлын төрөл зүйл

Д/д	Зураг дээрхи индекс	Ангилал шифр	Бэлчээр хадлангийн анги, бүлэг төрөл, төрлүүдийн нэр	Талбай	
				Га	Хувь
1	3+29	Ө-I	Боролжтой. хөвдөт болон Хөвд - улалж	121550	1.05
2	1	Ө-I	Хагт. Хаг - хөвдөт	28866	0.25
3	7	Ө-II	Боролжит болон Сөөгт	195058	1.69
4	2	Ө-II	Боролжтой Зожир өвс - бушилзат. Зожир өвс - хагт	313155	2.71
5	4	Ө-II	Бушилж - улалжит. Улалж - бушилзат	250791	2.17
6	6	Ө-II	Бушилз - жижиг дэгнүүлт үетэнт. Жижиг дэгнүүлт үетэн – бушилзат	146192	1.27
7	5	Ө-II	Бушилзат	18989	0.16
8	8	Ө-III	Ботууль - бушилз - улалжит	737294	6.38
9	9	Ө-III	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - бушилзат	240352	2.08
10	11	Ө-IV	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	194269	1.68

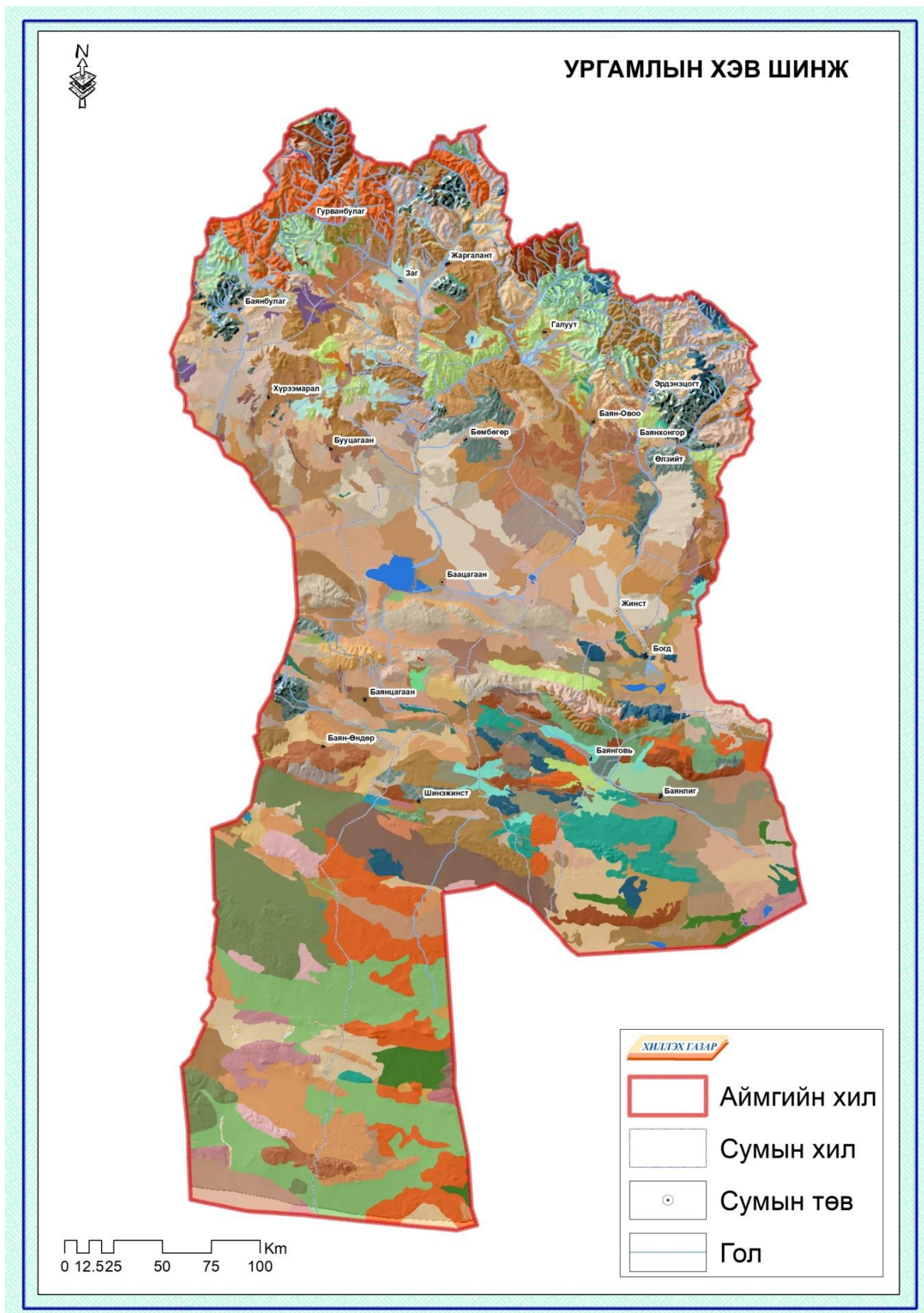
11	10	Ө-IV	Жижиг дэгнүүлт үетэн – бушилзат	321833	2.79
12	24	У-II	Алаг өвс - үетэн - улалжит	17054	0.15
13	16	У-II	Биелэг - алаг өвст	201372	1.74
14	14	У-II	Ботууль- алаг өвст- улалжит	68647	0.59
15	15	У-II	Ботууль-зүр өвст	61314	0.53
16	13	У-II	Бутнуур- улалж -алаг өвст	245544	2.13
17	20	У-II	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	177627	1.54
18	19	У-II	Жижиг дэгнүүлт үетэн-бутнуур - алаг өвст	76980	0.67
19	25	У-II	Зүр өвс - жижиг дэгнүүлт үетэнт	10514	0.09
20	26	У-II	Зүр өвс - хялганат	433	0.00
21	23	У-II	Зүр өвст. Зүр өвс - алаг өвст	63322	0.55
22	27	У-II	Сөөгөн ширэнгэт	2621	0.02
23	18	У-II	Үетэн - алаг өвст	146497	1.27
24	12	У-II	Хиаг- алаг өвст	38798	0.34
25	22	У-II	Хялгана - алаг өвст	77942	0.67
26	21	У-II	Хялгана - зүр өвст	35102	0.30
27	29	У-III	Ботууль - алаг өвст	67777	0.59
28	28	У-III	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	191172	1.65
29	32	У-IV	Ботууль - алаг өвст	403075	3.49
30	33	У-IV	Ботууль -хялганат	5710	0.05
31	42	У-IV	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	203019	1.76
32	43	У-IV	Жижиг дэгнүүлт үетэн - хялганат	48090	0.42
33	44	У-IV	Үетэн - алаг өвст	25710	0.22
34	47+48	У-IV	Харгана-үетэнт. Үетэн -харганат	4263	0.04
35	31	У-IV	Хиаг - үетэн - алаг өвст	28356	0.25
36	39	У-IV	Хялгана - үетэнт	20831	0.18
37	38+105	У-IV	Хялгана - хиагт	3178	0.03
38	36	У-IV	Хялганат. хялгана-алаг өвст	17703	0.15
39	48	У-V	Ботууль - алаг өвс - агьт	184265	1.60
40	53+49	У-V	Ерхөг - хялгана - агьт	6559	0.06
41	49	У-V	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	225986	1.96
42	54+56*246	У-V	Үетэн - хялганат	4954	0.04
43	57+42	У-V	Харгана - үетэнт	15079	0.13
44	51+126	У-V	Хялгана - агьт	44784	0.39
45	50	У-V	Хялгана - алаг өвст	18560	0.16
46	70	У-VI	Боролзой - шивэлзэт	22713	0.20
47	66+144	У-VI	Монгол өвс - баглуурт	8479	0.07
48	58	У-VI	Монгол өвс - ерхөгт	149328	1.29
49	61+152	У-VI	Монгол өвс - таанат	79509	0.69
50	64+66	У-VI	Монгол өвс - тэсэгт	3035	0.03
51	59	У-VI	Монгол өвс - хазаар өвст. Хазаар өвс-монгол өвст	112695	0.98

52	63+143	У-VI	Монгол өвс - харганат	47721	0.41
53	62*246	У-VI	Монгол өвс - шавагт	875	0.01
54	60	У-VI	Монгол өвст. монгол өвс - боролзойт	416481	3.61
55	71	У-VII	Баглуур - монгол өвст	90989	0.79
56	72*181	У-VII	Баглуурт. баглуур - бударганат	126093	1.09
57	73*247	У-VII	Бударгана-монгол өвст	450432	3.90
58	74	У-VII	Тэсэг - боролзой - шавагт	1145	0.01
59	75	У-VII	Шар мод - баглуурт	308145	2.67
60	80	ӨХ-I	Бушилз - алаг өвст	12542	0.11
61	79	ӨХ-I	Бушилз - улалжит	48539	0.42
62	78	ӨХ-I	Бушилз - үетэнт	9653	0.08
63	81	ӨХ-I	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс- бушилзат	45769	0.40
64	90	УХ-II	Биелэг - үетэн - алаг өвст	666	0.01
65	89	УХ-II	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	30465	0.26
66	88	УХ-II	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	43915	0.38
67	96	УХ-II	Улалж - үетэнт	8451	0.07
68	85	УХ-II	Үетэн - улалж - алаг өвст	12976	0.11
69	83	УХ-II	Хиагт. Хиаг - алаг өвст	4570	0.04
70	102	Х-I	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	89162	0.77
71	103+39	Х-I	Ботууль-хялганат. хялгана-ботууль	2336	0.02
72	99	Х-I	Хиаг- жижиг дэгнүүлт үетэнт	57176	0.49
73	98	Х-I	Хиагт. Хиаг-алаг өвст	21161	0.18
74	104	Х-I	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	77051	0.67
75	105	Х-I	Хялгана-хиагт	19336	0.17
76	117	Х-I	Ерхөг-үетэнт	31569	0.27
77	114	Х-I	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	7398	0.06
78	120	Х-I	Жижиг улалж- үетэнт	6858	0.06
79	118	Х-I	Хиаг- алаг өвст	3631	0.03
80	110	Х-I	Хялганат. хялгана-алаг өвст	243661	2.11
81	134	Х-II	Агь- үетэнт	9525	0.08
82	122	Х-II	Ботууль алаг өвст Ботууль- жижиг дэгнүүлт үетэнт	5794	0.05
83	124	Х-II	Жижиг дэгнүүлт үетэн - хялганат	83263	0.72
84	123	Х-II	Жижиг дэгнүүлт үетэнт. жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	38797	0.34
85	128	Х-II	Үетэн - харганат	13455	0.12
86	130	Х-II	Хазаар өвс- хиагт	13354	0.12
87	132	Х-II	Хазаар өвс- хялганат	16122	0.14
88	121	Х-II	Хиагт	20900	0.18

89	127	Х-II	Хялгана- харганат	25586	0.22
90	126	Х-II	Хялгана-жигжиг дэгнүүлт үетэнт	43359	0.38
91	159	ЦХ-I	Агь-шаваг-монгол өвст	4959	0.04
92	157*158	ЦХ-I	Боролзой-монгол өвст	27001	0.23
93	156	ЦХ-I	Жигжиг дэгнүүлт үетэн- шаваг- жигжиг алаг өвст	52546	0.45
94	144	ЦХ-I	Монгол өвс - боролзойт	14088	0.12
95	152+144	ЦХ-I	Монгол өвс - таарт	123935	1.07
96	143	ЦХ-I	Монгол өвс - хазаар өвст	85135	0.74
97	146	ЦХ-I	Монгол өвс - харганат	322738	2.79
98	145	ЦХ-I	Монгол өвс - шавагт	16447	0.14
99	151	ЦХ-I	Монгол өвс- бударганат	13038	0.11
100	147	ЦХ-I	Монгол өвс- тэсэгт	64957	0.56
101	149	ЦХ-I	Монгол өвс-баглуурт	139623	1.21
102	142	ЦХ-I	Монгол өвст	356083	3.08
103	148	ЦХ-I	Монгол өвс-таана-бударганат	215448	1.86
104	150	ЦХ-I	Монгол өвс-улаан бударганат	25743	0.22
105	158	ЦХ-I	Таана-монгол өвст	13718	0.12
106	153+143	ЦХ-I	Хазаар өвс- монгол өвст	59460	0.51
107	161+158	ЦХ-I	Харганат	66843	0.58
108	160	ЦХ-I	Шаваг-таана-жигжиг дэгнүүлт үетэнт	53947	0.47
109	164	Ц-I	Баглуур-бударганат	7691	0.07
110	163	Ц-I	Баглуур-монгол өвст	8785	0.08
111	165	Ц-I	Баглуур-таанат. Таана-баглуурт	64985	0.56
112	166	Ц-I	Бор бударгана-таана-баглуурт	1867	0.02
113	173	Ц-I	Зээргэнэт	118920	1.03
114	177	Ц-I	Нохой шээрэнт	15063	0.13
115	169-248	Ц-I	Сийрэг бударганат	4295	0.04
116	181	Ц-I	Сийрэг загт	664072	5.75
117	168	Ц-I	Улаан бударгана-бударганат	2198	0.02
118	17	Ц-I	Үетэн - улаан толгой - улалжит	189836	1.64
119	190+185	Ц-II	Загт	2224	0.02
120	182*248	Ц-II	Сульг. Суль-үетэнтт	9463	0.08
121	183	Ц-II	Суль-элсний шарилжит	139669	1.21
122	189+248	Ц-II	Харгана-элсний шаваг	3442	0.03
123	187+248	Ц-II	Элсний шаваг-алаг өвст	4688	0.04
124	192-249	Н-I	Зэгст. Зэгс-улалжит	10563	0.09
125	197	Н-I	Улалж-алаг өвст	4914	0.04
126	195	Н-I	Улалж-үетэнт	16565	0.14
127	204a	Н-II	Улаан толгой-алаг өвст	449	0.00
128	208	Н-II	Улалж-үетэн-алаг өвст	22679	0.20
129	198a+248	Н-II	Үетэн-алаг өвст	5562	0.05

130	203	Н-II	Үетэн-улалж-алаг өвст	46129	0.40
131	202а+248	Н-II	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	18350	0.16
132	200+221	Н-II	Хиагт. Хиаг-алаг өвст	9144	0.08
133	226	Н-III	Алаг өвс-үетэнт (лууль шарилжтай)	170	0.00
134	223	Н-III	Дэрс-алаг өвст (таанатай)	28663	0.25
135	225+249	Н-III	Дэрс-бударганат	488	0.00
136	224а+195	Н-III	Дэрс-жигжиг улалжит	10176	0.09
137	221	Н-III	Дэрс-хиаг-алаг өвст	17208	0.15
138	228	Н-III	Жигжиг улалж- үетэнт	1148	0.01
139	216	Н-III	Үетэн-дэрст	1795	0.02
140	236	Н-IV	Бударгана-дэрст	27010	0.23
141	238*249	Н-IV	Хармагт	5154	0.04
142	232	Н-IV	Шар бударгана-дэрст	46204	0.40
143	233	Н-IV	Шар бударганат	3628	0.03
144	231	Н-IV	Шарилж шаваг-бударганат	495	0.00
145	230+237	Н-IV	Шарилж-үетэнт	605	0.01
146	241*249	Н-V	Дэрст	36656	0.32
147	246	БТ-2	Хад. цохио. асга	9482	0.08
148	248	БТ-4	Элс	19292	0.17
149	Бэлчээрийн бус газар			141189	1.22
Нийт				11552495	100

Дээрх бэлчээрийн ургамлын төрөл, зүйлийн тархалтын зураглалыг бэлчээрийн газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгааны орон зайн мэдээ тоон мэдээг ашиглан хийж гүйцэтгэсэн (Зураг-12.13).

Зураг-12. Ургамалжилтын зураг

**УРГАМЛЫН ХЭВ ШИНЖ
/ТАНИХ ТЭМДЭГ/**

ТАНИХ ТЭМДЭГ	
	Аймгийн хил
	Сумын хил
	Сумын төв
Ургамлын хэв шинж	
	Агь- үетэнт
	Агь-шаваг-монгол өвст
	Алаг өвс - үетэн - улалжит
	Алаг өвс-үетэнт (лууль шарилжтай)
	Атаржсан газар
	Баглуур - монгол өвст
	Баглуур-бударганат
	Баглуур-монгол өвст
	Баглуур-таанат. Таана-баглуурт
	Баглуурт. баглуур - бударганат
	Биелэг - алаг өвст
	Биелэг - үетэн - алаг өвст
	Бор бударгана-таана-баглуурт
	Боролжит болон Сөөгт
	Боролжтой Зожир өвс - бушилзат.
	Зожир өвс - хагт
	Боролжтой. хөвдөт болон Хөвд - улалж
	Боролзой - шивэлзэт
	Боролзой-монгол өвст
	Ботууль - алаг өвс - агьт
	Ботууль - алаг өвст
	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга
	Ботууль - бушилз - улалжит
	Ботууль - хялганат
	Ботууль- алаг өвст- улалжит
	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст
	Ботууль-зүр өвст
	Ботууль-хялганат. хялгана-ботууль
	Ботууль алаг өвст
	Ботууль- жижиг дэгнүүлт үетэнт
	Бударгана-дэрст
	Бударгана-монгол өвст
	Бутнуур- улалж -алаг өвст
	Бушилж - улалжит. Улалж - бушилзат
	Бушилз - алаг өвст
	Бушилз - жижиг дэгнүүлт үетэнт.
	Жижиг дэгнүүлт үетэн – бушилзат
	Бушилз - улалжит
	Бушилз - үетэнт
	Бушилзат
	Дэрс-алаг өвст (таанатай)
	Дэрс-бударганат
	Дэрс-жижиг улалжит
	Дэрс-хиаг-алаг өвст
	Дэрст
	Ерхөг - хялгана - агьт
	Ерхөг-үетэнт
	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт
	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - бушилзат
	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс-бушилзат
	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст
	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга
	Жижиг дэгнүүлт үетэн - хялганат
	Жижиг дэгнүүлт үетэн – бушилзат
	Жижиг дэгнүүлт үетэн- шаваг- жижиг алаг өвст
	Жижиг дэгнүүлт үетэн-бутнуур - алаг өвст
	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат
	Жижиг дэгнүүлт үетэнт. жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст
	Жижиг улалж- үетэнт
	Загт
	Зэгст. Зэгс-улалжит
	Зээргэнэт
	Зүр өвс - жижиг дэгнүүлт үетэнт
	Зүр өвс - хялганат
	Зүр өвст. Зүр өвс - алаг өвст
	Монгол өвс - баглуурт
	Монгол өвс - боролзойт
	Монгол өвс - ерхөгт
	Монгол өвс - таанат
	Монгол өвс - таарт
	Монгол өвс - тэсэгт
	Монгол өвс - хазаар өвст
	Монгол өвс - хазаар өвст.
	Хазаар өвс-монгол өвст
	Монгол өвс - харганат
	Монгол өвс - шавагт
	Монгол өвс- бударганат
	Монгол өвс- тэсэгт
	Монгол өвс-баглуурт
	Монгол өвс-таана-бударганат
	Монгол өвс-улаан бударганат
	Монгол өвст
	Монгол өвст. монгол өвс - боролзойт
	Нохой шээрэнэт
	Нуур
	Ой
	Сийрэг бударганат
	Сийрэг загт
	Суль-элсний шарилжит
	Сульт. Суль-үетэнтт
	Суурин газар
	Сөөгөн ширэнгэт
	Таана-монгол өвст
	Тариалан
	Тэсэг - боролзой - шавагт
	Улаан толгой-алаг өвст
	Улаанбударгана-бударганат
	Улалж - үетэнт
	Улалж-алаг өвст
	Улалж-үетэн-алаг өвст
	Улалж-үетэнт
	Хагт. Хаг - хөвдөт
	Хад. цохио. асга
	Хадлан
	Хазаар өвс- монгол өвст
	Хазаар өвс- хиагт
	Хазаар өвс- хялганат
	Харгана - үетэнт
	Харгана-элсний шаваг
	Харгана-үетэнт. Үетэн -харганат
	Харганат
	Хармагт
	Хиаг - үетэн - алаг өвст
	Хиаг- алаг өвст
	Хиаг- жижиг дэгнүүлт үетэнт
	Хиагт
	Хиагт. Хиаг - алаг өвст
	Хиагт. Хиаг-алаг өвст
	Хялгана - агьт
	Хялгана - алаг өвст
	Хялгана - зүр өвст
	Хялгана - хиагт
	Хялгана - үетэнт
	Хялгана- харганат
	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт
	Хялгана-хиагт
	Хялганат. хялгана-алаг өвст
	Шаваг-таана-жижиг дэгнүүлт үетэнт
	Шар бударгана-дэрст
	Шар бударганат
	Шар мод - баглуурт
	Шарилж шаваг-бударганат
	Шарилж-үетэнт
	Элс
	Элсний шаваг-алаг өвст
	Үетэн - алаг өвст
	Үетэн - улаан толгой - улалжит
	Үетэн - улалж - алаг өвст
	Үетэн - харганат
	Үетэн - хялганат
	Үетэн-алаг өвст
	Үетэн-дэрст
	Үетэн-улалж-алаг өвст
	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст

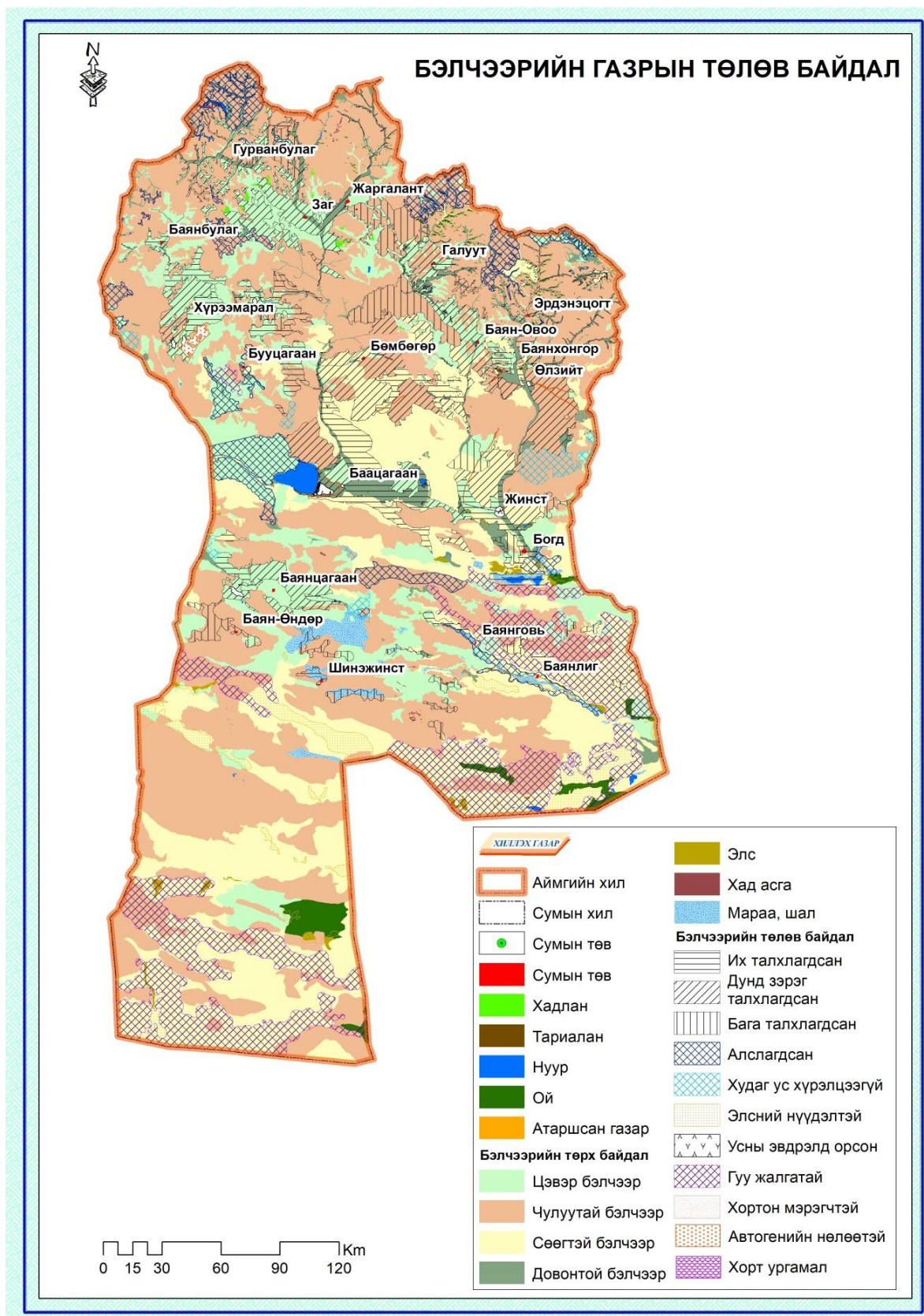
Зураг-13. Ургамалжилтын таних тэмдэг

2.6.2 Бэлчээрийн газрын төлөв байдал

Бэлчээрийн бүтээмж ба биологийн олон янз байдлыг хангаж буй орчны нөхцөл, хүчин зүйлсийн нэгдлийг бэлчээрийн төлөв байдал, чанар хэмээн ойлгодог. Экосистемийн төрөл бүрийн үйлчилгээ хамгийн олон хэлбэрээр, хамгийн олон янзаар илрэх боломж дээд зэргээр хангагдаж буй бэлчээрийг эрүүл, соргог, бүтээмжтэй хэмээн тодорхойлж болно. Бэлчээрийн доройтол, талхагдал гэж бидний нэрлэдэгчлэн бэлчээрийн чадавх, төлөв байдлыг муутган алдана гэдэг нь дээр дурдсан олон янзын боломжийг нэгэн адил алдаж, үгүй хийж буй хэрэг юм. Тэжээлийн ач холбогдол өндөртэй зүйл ургамлууд устаж, хөрс элэгдэх зэргээр бэлчээр доройтолд автах тохиолдолд төлөв байдал, чанарыг нь сэргээхэд хугацаа үлэмж шаардсан, хөрөнгө хүч ихээр зарцуулах арга хэмжээ шаардлагатай болох төдийгүй, энэ тухай ярих ч хэрэггүй болж бүх боломж тэр чигтээ алдагдах хүртэл хохирол учруулдаг (Зураг 14).

Хүсэнгт-10. Бэлчээрийн төлөв байдал

Д/д	Бэлчээрийн газрын төлөв байдал	Талбай	
		Га	Хувь
1	Их талхлагдсан	578851	12.95
2	Дунд зэргийн талхлагдсан	1114821	24.95
3	Бага талхлагдсан	357779	8.01
4	Алслагдсан	534361	11.96
5	Худаг ус хүрэлцээгүйгээс ашигладаггүй	102959	2.30
6	Элсний нүүлттэй	291342	6.52
7	Усны эвдрэлд орсон	12690	0.28
8	Гуу жалга гарсан	1370285	30.66
9	Хортон мэрэгчидтэй	91872	2.06
10	Техногений нөлөөтэй	13748	0.31
11	Хорт ургамалтай	85	0.002
	Нийт	4468794	100

Зураг-14.Бэлчээрийн газрын төлөв байдал

Сумын нийт нутаг дэвсгэрийн бэлчээрийн төрх байдлын 31 хувийг цэвэр бэлчээр, 47.7 хувийг чулуутай бэлчээр, 2.16 хувийг сөөгтэй бэлчээр, 9.77 хувийг довонтой бэлчээр тус тус эзэлж байна. Бэлчээрийн бус газар 24921.92 га буюу нийт талбайн 9.37 %-ийг хот суурин, ой, усан сан, зам шугам сүлжээний газар эзэлж байна (Хүснэгт-11, График-3).

Хүснэгт-11. Бэлчээрийн төрх байдал

№	Бэлчээрийн төрх байдал	Талбай, га	Эзлэх хувь
1	Цэвэр бэлчээр	82457.47	31.00
2	Чулуутай бэлчээр	126893.17	47.70
3	Сөөгтэй бэлчээр	5732.74	2.16
4	Довонтой бэлчээр	25997.7	9.77
5	Бэлчээрийн бус газар	24921.92	9.37
	Нийт	266003	100

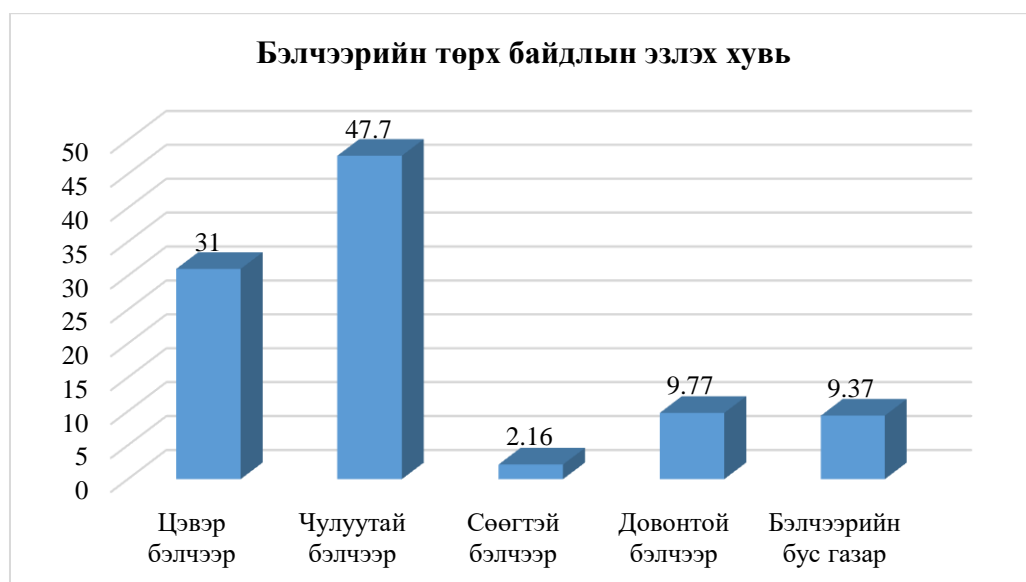

График-3.Бэлчээрийн төрх байдлын эзлэх хувь

2.7 Ойн сан, нөөц, төрөл

2.7.1 Ойн бүрхэвч

Монгол улсын ойн сан нь нутгийн хойд хэсэгт тархсан шилмүүст, навчит ой, нутгийн өмнө талын говь, цөлийн бүсэд тархсан заган ойгоос бүрдэнэ. Байгаль-Сибирийн их Тайга, Төв-Азийн хээр, цөлийн торгон заагт оршиж уур амьсгалын эрс тэс нөхцөлд ургадаг манай орны ой нь байгалийн жамаар нөхөн сэргэх чадавхаар нэн хязгаарлагдмал, ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчин болон хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөлөлд хялбархан өртдөг эмзэг экосистем юм. Манай орны ой гол мөрний усны нөөцийг зохицуулах, хөрсийг элэгдэл, эвдрэлээс хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, хүлэмжийн хийг шингээх, амьтан, ургамал, бичил биетний амьдрах тааламжтай орчныг бүрдүүлэх, мөнх цэвдгийг тогтоон барих зэрэг экологийн өндөр ач холбогдолтойгоос гадна Сибирийн их Тайгын үргэлжлэл, дэлхийн гурван томоохон усан хагалбарыг дагаж ургадаг уулын ой юм. Манай оронд 140 гаруй зүйлийн мод, сөөг, тархан ургадаг бөгөөд навчит болон шилмүүст гэсэн 2 үндсэн ангилалд хуваагдана. Шинэс, нарс, хуш, гацуур, жодоо зэрэг нь шилмүүст модны ангилалд хамаардаг бол хус, улиас, улиангар, хайлаас, бургас, сөөг нь навчит модны ангилалд багтана.

Монгол орны хэмжээнд 1975 онд ойн хайгуул судалгааг хийсэн бөгөөд үүнийг бүрэн давтаж хийгээгүй байна: Ойн менежментийн төслийн төвөөс орон нутгийн захиргаатай хийсэн гэрээний дагуу сумын түвшинд ойн нөөцийн хайгуул судалгааг 1960 –аад оноос эхэлж хийсэн байна. Жил бүр 800 мянган га газарт хайгуул судалгаа хийдэг бөгөөд арга техник нь 1950-аад оноос үндсэндээ өөрчлөгдөөгүй байна. Нөөц баялгийн менежментийн байгууллагууд нь өнөөдөр байгалийн нөөц баялгийг бүртгэхдээ орчин үеийн хиймэл дагуулын дүрс зургийг ашигладаггүй бололтой бөгөөд 1990 оноос хойш агаарын зураг авалтыг шинээр хийгээгүй байна. Өнөөдөр хайгуул судалгаа хийхдээ бүрдэлт, газрын ангилалт, модны өндөр, диаметр, нас, төрөл, ойн хэв шинж, хөрсний төрөл болон гал түймрийн түүх зэргийг шалгуур болгон ашигладаг байна. Энэ нь хэдийгээр ойн аж үйлдвэрийн чиглэлийн тооллогын арга боловч үүнийг онцгой хамгаалалттай бүс, хамгаалалттай бүс болон ашиглалтын бүсэд ямарваа нэг ялгаваргүйгээр хэрэглэж байна. Ойн нөөцийн хайгуул судалгааг 8-10 жилийн хугацаанд дахин давтаж хийхээр эхэндээ төлөвлөж байсан боловч одоогийн байдлаар санхүүжилт, хүн хүчний дутагдлын улмаас үүнийг 20-иос дээш жилийн давтамжтайгаар хийх болжээ.

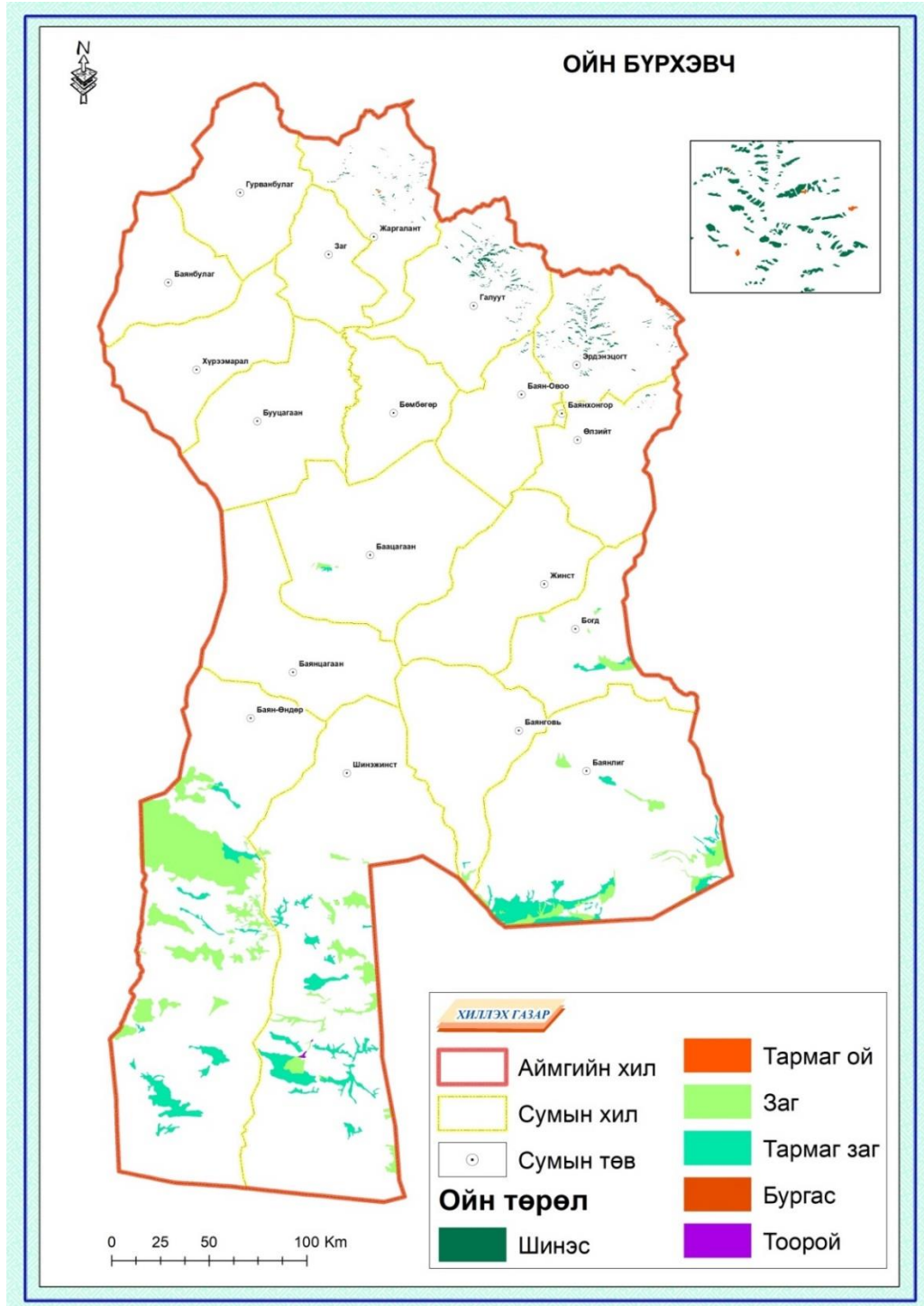
Баянхонгор аймагт ой зохион байгуулалтын хайгуул, судалгааны ажлыг 1991 онд хийгдсэн Ойн хайгуул төслийн төв, 2015 онд ойн мэргэжлийн байгууллагууд тус тус хийж гүйцэтгэж байсан байна.

Ойн санд ой бүхий газарт ойн цоорхой, мод бэлтгэсэн, түймэрт шатсан, хөнөөлт хорхой шавьж, өвчинд нэрвэгдсэн ойн талбай, ойн захаас гадагш 100 м хүртэлх газар, тарьц, суулгац бойжуулах мод үржүүлгийн газар багтдаг бөгөөд тус аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн %-ийг ойн сангийн газар эзэлдэг.

Ойн санг ерөнхийд нь ойтой, ойгүй гэж 2 ангилах ба ойтой талбай нь дотроо ойгоор бүрхэгдсэн, ойгоор бүрхэгдээгүй гэж 2 хуваагдана. Ойгоор бүрхэгдсэн талбай гэдэгт тухайн судалгааны үед ойтой байгаа талбайг хэлэх бөгөөд ойгоор бүрхэгдээгүй

талбайд одоогоор ой байхгүй боловч урьд өмнө ойтой байсан цаашид ой ургах бололцоотой газрууд шатсан ой, тармаг мод, ойжих болон ойжуулсан талбай орно.

Ойн модны бүтэц. Тус аймгийн ой нь байгаль цаг уур, газар зүйн байрлалаасаа шалтгаалан Хангайн буюу хар мод шинэсэн ой, говийн буюу заган ой гэсэн өөр хоорондоо эрс өөр шинж чанартай үндсэн 2 төрлөөс бүтнэ (Зураг 15).

Зураг-15. Ойн бүрхэвч

2.7.2 Хангайн бүсийн ойн сан

Хангайн ихэнхийг хар модон ой эзлэх бөгөөд уулын ард тагийн бүслүүрээс дооших ойн чандруулаг хөрсөнд ургадаг шинэсэн ой нь бүтээмж муутай боловч ус, хөрсийг хамгаалах чадвар сайтай экологийн ач холбогдолтой ойд тооцогддог байна. Монгол орны ойг Өвөр байгалийн, Хангайн, Төв Азийн ой ургамалжилтын 3 муж болгон хуваадаг бөгөөд хойд талын сумд болох Эрдэнэцогт, Галуут, Жаргалант, Баян-Овоо, Өлзийт сумдын ой нь Хангайн мужийн төв Хангайн хошууны ойд багтаж Түйн, Байдраг, Цагаан Туруутын голын саваар хэсэг хэсэг төгөл хэлбэрээр тархах шинэсэн ой болно. Эдгээр ой нь зөвхөн арчилгаа цэвэрлэгээний огтлолт явуулахыг зөвшөөрсөн аливаа ашиглалт, аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахыг хатуу хориглосон хамгаалалтын шинж чанартай ой юм. 1991 онд тус аймагт хийгдсэн Ойн хайгуул төслийн төвийн ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүнгээс үзэхэд тус аймгийн хангайн бүсэд байгалийн ойн ихэнх хувийг шинэсэн ой эзэлж багахан хувийг Эрдэнэцогт суманд тохиолдох бургас эзэлдэг байна (Хүснэгт 12).

Хүснэгт-12. Баянхонгор аймгийн хангайн бүсийн ойн бүрхэвч

Сумын нэрс	Ойн талбай						Ойн бус	Бүх талбай
	Ойгоор бүрхэгдсэн			Ойгоор бүрхэгдээгүй			Цагаан энгэр	
	шинэс	бургас	Дүн	Тармаг	Ойжих	Огтолсон		
Жаргалант	3245.36	-	3245.36	177.85	-	-	-	3423.21
Галуут	12125.6	-	12125.6	90.96	284.79	-	28.95	12530.3
Эрдэнэцогт	13262.4	1011.5	14273.9	149.7	224.7	8.6	-	14656.9
Баян-Овоо	337.23	-	337.23	-	-	-	-	337.23
Өлзийт	811.63	-	811.63	-	44.35	-	-	855.98
Дүн	29782.2	1011.5	30793.7	418.51	553.84	8.6	28.95	31803.6
Хувь	93.64	3.18	96.82	3.08			0.09	

Дээрх хүснэгтээс харахад Баянхонгор аймгийн хангайн бүсэд нийт 31803.6 га талбай бүхий ойн бүрхэвч бүхий талбайтай. Үүнээс ойгоор бүрхэгдсэн талбай нь нийт 30793.7 га, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 981 га, ойн бус талбай буюу цагаан энгэр 28.95 га талбайг тус тус эзэлж байна (График 4.).

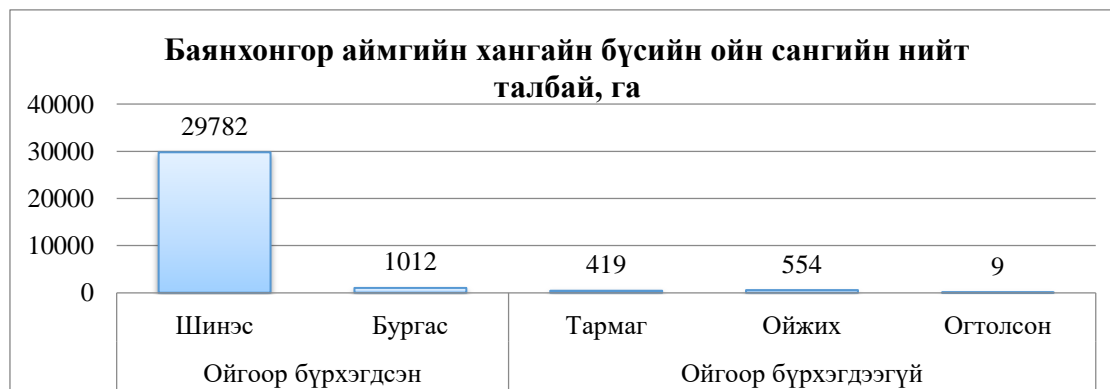

График-4. Баянхонгор аймгийн Хангайн бүсийн ойн сангийн нийт талбай, га

Манай орны ой гол мөрний усны нөөцийг зохицуулах, хөрсийг элэгдэл, эвдрэлээс хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, хүлэмжийн хийг шингээх, амьтан, ургамал, бичил биетний амьдрах тааламжтай орчныг бүрдүүлэх, мөнх цэвдгийг тогтоон барих зэрэг экологийн өндөр ач холбогдолтойгоос гадна Сибирийн их Тайгын үргэлжлэл, дэлхийн гурван томоохон усан хагалбарыг дагаж ургадаг уулын ой юм.

Баянхонгор аймгийн ой нь байгаль цаг уур, газар зүйн байрлалаасаа шалтгаалан Хангайн бүсэд хар мод буюу шинэсэн ой зонхилж улиангар, бургас маш бага хэмжээтэй тархан ургадаг.

Тус аймгийн хангайн бүсийн ойн нийт нөөц 2020 оны байдлаар 2182.28 мянган метр куб байна (Хүснэгт 13, График 5.).

Хүснэгт-13. Баянхонгор аймгийн хангайн бүсийн ойн нөөц /мян.м³/

Сумын нэрс	Ойн нөөц /мян.м ³ /		
	Шинэс	Улиангар	Бургас
Жаргалант	213.88	0.10	-
Галуут	953.38	-	-
Эрдэнэцогт	927.30	-	0.14
Баян-Овоо	23.23	-	-
Өлзийт	64.16	0.04	-
Нийт	2182	0.14	0.14

Дээрх хүснэгтэд тус аймгийн хангайн бүсийн ойн нөөцийг модны төрлөөр гаргаж доорх (график 5.)-аар харууллаа.

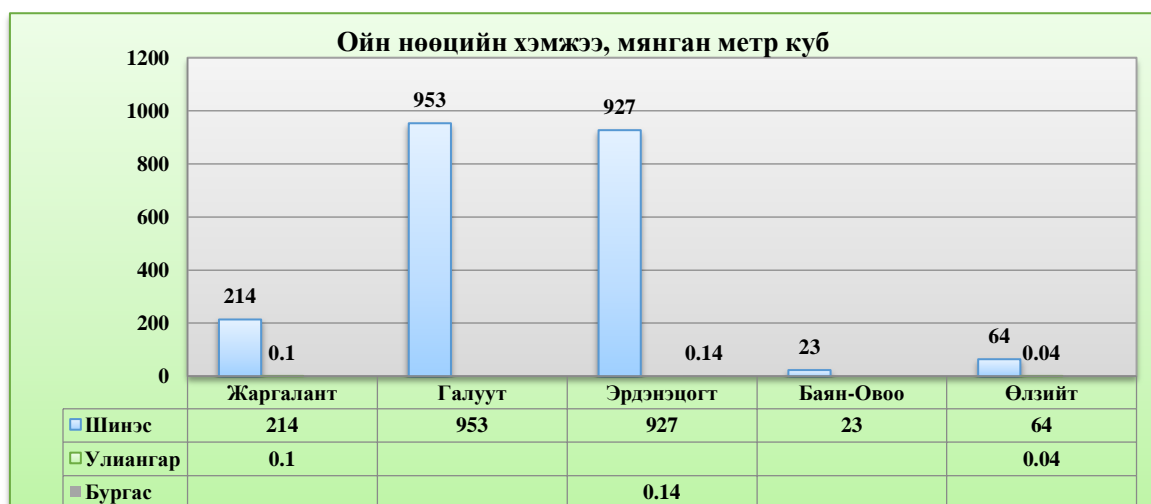
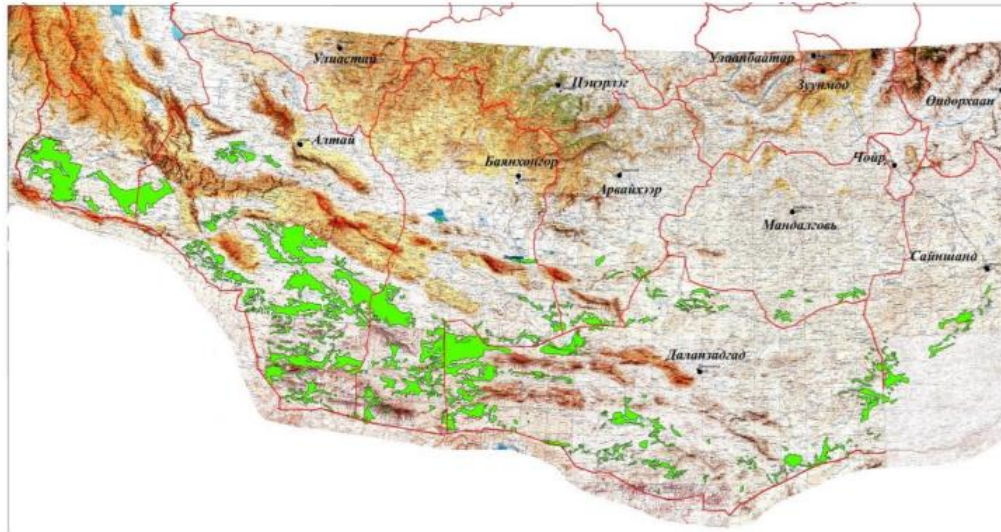

График-5. Баянхонгор аймгийн хангайн бүсийн ойн нөөц /мян.м³/

Энэхүү графикаас харахад хангайн бүсийн ойн гол нөөцийг шинэсэн ой бүрдүүлж байна. Шинэсэн ойн хамгийн их нөөцтэй сум нь Галуут сум нь 953 мян.м³, Эрдэнэцогт сум нь 927 953 мян.м³, Жаргалант сум нь 214 мян.м³, шинэсэн ойн хамгийн бага нөөцтэй сум нь Баян-Овоо сум нь 23 мян.м³, Өлзийт сум нь 64 мян.м³ ойн нөөцтэй сумдад хамрагдаж байна. Тус аймгийн хангайн бүсэд улиангар болон бургасны маш бага хэмжээний нөөцтэй бүсэд хамрагдаж байна.

2.7.3 Говийн бүсийн ой нөөц

Монголын говь цөлийн хамгийн өргөн тархсан ургамлын бүлгэмдэлд тооцогддог ба 2 сая орчим га газрыг эзэлдэг (Доржсүрэн, 2009). *Haloxylon ammodendron* нь экологийн өргөн хүрээг хамарсан ургамлын төрөл зүйл юм. Эдгээр нь дараах орчинд голцуу тархан ургана: 1) сайргат цөл буюу гаммад, 2) түр зуурын голуудын хатсан ёроол (сайр), 3) элсэрхэг цөл, 4) хотгор, буюу такыр (Зураг 16). Дээр дурьдсан амьдрах орчны хөрс давсгүй байхын адилаар давсархаг, гипсийн агууламжтай, автоморф (жишээ нь, хөрс зөвхөн агаарын хур тунадасны усаар тэжээгддэг гэх мэт), хагас гидроморф болон (ховор тохиолдолд) гидроморф хэв шинжтэй байж болно. (Evstifeev & Rachkovskaya 1976).

Зураг-16. Монгол орны заган ойн тархалт

Заган ойн системчилсэн судалгааг 1970-аад оны сүүл үеэс эхэлсэн байна. Нягтралаас хамаарч заган ой шигүү ба нээлттэй гэж ангилагдана. 1975-1980 оны хооронд хийгдсэн анхны үнэлгээний ажлын дагуу 714 мян.га заган ойг Монгол орны ойн санд шигүү тархалттай хэмээн тодорхойлсон байдаг. Хамгийн сүүлийн тооцооллоор Монгол Улсын шигүү заган ой 491.3 мян.га талбайг эзэлж байна.

Байгалийн ойн ихэнх хувийг эзэлдэг заган ой нь урд талын говийн сумд болох Баацагаан, Баянговь, Богд, Баянлиг, Баян-Өндөр, Шинэжинст зэрэг 6 сумын нутагт Луулийн овогт багтах Зайсангийн заг тархана. Тархалтын хойд цэг нь Баацагаан, Бөөнцагаан нуурын урд хөвөө, урд тал нь Цагаан дэрсний худгаас баруун урагш Хятад Монголын хил дагуу, баруун тал нь Эдрэнгийн нурууны хойд урд биеэр Говь-Алтай аймгийн хилтэй залгаж зүүн тал нь Баянлигийн Хатан суудлаас зүүн урагш Өмнөговь аймгийн хилтэй нийлсэн 477780 га талбайг заган ой болон түүний бүрэлдэхүүнд орж байгаа бут сөөг эзлэнэ /34/ гэж бичжээ /хүснэгт.../. Заган ой нь говийн сумдын цөл, цөлөрхөг хээрийн бүсэд элсэрхэг хөрсөнд ургаж говийн хөнгөн хөрс, тачир ургамлыг салхины элэгдлээс хамгаалахаас гадна ан амьтан мал сүргийн тэжээлийн арвин нөөц төдийгүй тэдний амьдрах таатай орчны бүрдүүлдэг учир аж ахуйн шинж чанаргүй зөвхөн хамгаалах, нөхөн ургалтыг дэмжих, арчилгаа, тордолгооны огтлолтоос бусад огтлолтыг хориглодог ой юм. Уг заган ой нь манай орны заган ойн нийтлэг шинж

чанарыг агуулах бөгөөд ихэнхдээ холимог бус цэвэр ойн шинжийг агуулдаг, заг, сухай, шар мод, хармаг холилдон ургасан тохиолдол цөөн байна. Баянхонгор аймгийн заган ойд хийсэн судалгаагаар /1991/ заган ойн талбайг загаар бүрхэгдсэн, тармаг загтай, загжих талбай гэсэн 3 хэсэгт хувааж, загаар бүрхэгдсэн талбайд 0.3 ба түүнээс дээш өтгөрөлтэй талбайг, тармаг загтайд 0.2 ба түүнээс доош өтгөрөлтэй талбайг хамруулахад загаар бүрхэгдсэн талбай 148642 га буюу 31.1%, тармаг загтай 325520 га буюу 68.1%, огтолсон заг 3618 га буюу 0.8% байх ба загжих талбай байхгүй байжээ /хүснэгт-14/. Ерөнхийдөө заган ойн талбай урд 1975 оны судалгааны үеэс 5.8 %-иар буурсан байна. Тус аймгийн говийн бүсийн ойн сан санг 2020 байдлаар тодорхойлж гаргасан (Хүснэгт 14).

Хүснэгт-14.Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн ойн төрөл

Сумын нэр	Загаар бүрхэгдсэн,га	Тармаг заг,га	Огтлогдсон талбай, га	Нийт талбай,га	Нийт талбайд эзлэх %
Шинэжинст	58222.87	65786.21	65.82	124075	22.26
Богд	9426.50	3884.13	377.26	13687.9	2.46
Баянговь	1983.19	352.9	-	2336.09	0.42
Баянлиг	48872.95	61580.55	2075.92	112529	20.19
Баацагаан	1464.36	859.76	136.16	2460.28	0.44
Баян-Өндөр	246946.3	55381.57	-	302328	54.24
Дүн	366916.2	187845.1	2655.16	557416.45	100
	65.82	33.70	0.48	100	

Дээрх хүснэгтээс харахад Баянхонгор аймгийн говийн бүсэд нийт 557416.45 га талбай заган ойн бүрхэвч бүхий талбайтай. Үүнээс заган ойгоор бүрхэгдсэн талбай нь нийт 366916.2 га, тармаг заган ой 187845.1 га, огтлогдсон заган ой 2655.16 га талбайг тус тус эзэлж байна (График 6.).

График-6.Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн сангийн нийт талбай, га

Хүснэгт-15. Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн заган ойн нөөц /мян.м³/

Сумын нэрс	Ойн нөөц /мян.м ³ /			
	Заг	Тоорой	Улиас	Хайлаас
Баянговь	1.27	-	-	-
Баян-Өндөр	212.93	-	-	-
Шинэжинст	37.20	-	-	-
Баацагаан	0.60	-	-	-
Богд	9.20	-	-	-
Жинст	1.15	-	-	-
Баянлиг	54.64	0.56	0.30	0.45

Дээрх хүснэгтэд тус аймгийн говийн бүсийн ойн нөөцийг модны төрлөөр гаргаж доорх (график 7)-аар харууллаа.

График-7.Баянхонгор аймгийн говийн бүсийн ойн нөөц /мян.м³/

Дээрх хүснэгт болон графикаас говийн бүсийн ойн гол нөөцийг заган ой бүрдүүлж байна. Заган ойн хамгийн их нөөцтэй сум нь Баян-Өндөр сум нь 212.93 мян.м³, Шинэжинст сум нь 37.2 мян.м³, Баянлиг сум нь 54.64 мян.м³, Заган ойн хамгийн бага нөөцтэй сум нь Жинст сум нь 1.15 мян.м³, Баянговь сум нь 1.27 мян.м³, Баянцагаан сум нь 0.6 мян.м³, Богд сум 9.2 мян.м³ ойн нөөцтэй сумдад хамрагдаж байна. Тус аймгийн говийн бүсэд тоорой, улиас, хайлаасны маш бага хэмжээний нөөцтэй бүсэд хамрагдаж байна.

2.8 Уур амьсгалын горим, өөрчлөлт

Тус аймаг нь 116.0 мянган хавтгай дөрвөлжин километр нутагтай, далайн түвшнээс дээш 1000-2500 гаруй метр хүртэл өргөгдсөн уулархаг гадаргатай, цөлөөс таг хүртэлх байгалийн хэд хэдэн бүсийг хамарсан нутагтай юм. Аймгийн нутгийн хойд талаар тагийн болон ойт хээрийн дунд хэсгээрээ хээрийн, өмнөд талаараа цөлөрхөг хээрийг бүсэд хамаарагдах бөгөөд нутгийн хойд хэсгээр баруунаас зүүн урагш чиглэн тогтсон Хангайн нурууны салбар уулс 3000-5000 м, нутгийн өмнөт хэсгээр Монгол Алтайн нурууны үргэлжлэл болох Алтайн салбар уулс Баянцагаан 3452 м, Их богд 3957 м, Бага богд 3590 м, Хар Аргалант 2724 м, Цагаан богд 2480 м өндөр уул нуруудтай. Хамгийн нам дор газар нь далайн түвшнээс дээш 760-974 м өргөгдсөн Эхийн гол, Булганай, Ногоон цав зэрэг говиудаас гадна Хэрсэн, Хөөвөр, Хонгор, Элст зэрэг өргөн уудам хөндий олонтой. Уур амьсгалыг бүрдүүлэгч хүчин зүйлс дотроос хамгийн чухал бөгөөд олон талтай нарийн төвөгтэй нөлөөлөлтэй нь газрын гадарга янз бүр байх явдал бөгөөд нутгийн хотгор гүдгэрийн ялгаа их байгаа нь уур амьсгалын эрс тэс ялгаатай нөхцөлийг бий болгодог. Баянхонгор аймгийн нутагт өндөр уул нуруу, хөндий, хоолой, тэгш тал, цөл, ургамалтай ба ургамалгүй гадарга алаглан оршдог явдал уур амьсгалын өвөрмөц нөхцөлийг бүрдүүлэх үндсэн шалтгаан болдог байна (Б.Жамбаажамц, 1985, Э.Цэнд-Аюуш, 2019).

2.8.1 Уур амьсгалын ерөнхий төлөв

Тус аймгийн нутаг дэвсгэр нь умардын хүйтэн чийглэг уур амьсгалаас өмнөдийн хэт хуурайд шилжих явцад үүссэн эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Монгол орны уур амьсгалын мужлалаар дараах бүсүүдэд хамрагдаж байна. Үүнд:

- I. Чийглэгдүү сэрүүн /Хангайн уулархаг/
- II. Хуурайдуу сэрүүвтэр /Хээрийн /
- III. Хуурай дулаан /Говийн /

Иймд тус аймгийн уур амьсгалын нөхцлийг тус бүрээр нь авч үзэх нь зүйтэй.

I. Чийглэгдүү сэрүүн бүсэд Галуут, Эрдэнэцогт, Жаргалант, Гурванбулаг сумдын Хангайн нурууны өмнөд хэсгийн уулархаг нутгууд хамрагдана. Энэ бүсийн жилийн дундаж агаарын температур -3.2°C агаарын үнэмлэхүй их температур 7-р сард 36.5°C , үнэмлэхүй бага температур 1-р сард -50°C -т хүрч байна. Жилд дундажаар 210-230 мм хур тунадас унана. Хур тунадасны хэмжээ дулааны улиралд 190 мм хүйтний улиралд 30 орчим мм байна. Салхины жилийн дундаж хурд 4.0 м/с, хүчтэй салхитай /15м/с-с дээш/ өдрийн тоо жилд дундажаар 10-15 орчим байна. Уур амьсгалын энэхүү үзүүлэлтүүд нь тус бүс нутгийн өвөл нь харьцангуй удаан үргэлжилж, зун нь сэрүүн байдаг онцлогтойг харуулж байна. Энэ бүсэд намрын эхний хүйтрэлт 8-р сарын эхний 3-р 10 хоногт, хаврын эцсийн хүйтрэлт 6-р сарын 2-р 10 хоногт ажиглагдаж байна.

II. Байгаль уур амьсгалын хуурайдуу сэрүүвтэр бүсэд Баянбулаг, Заг, Баян-Овоо, Бөмбөгөр, Өлзийт, Хүрээмарал зэрэг сумдын Хангайн нурууны шувтрага үзүүрээс нууруудын хотгорын хойт хэсгийг хамарсан талархаг нутгууд хамрагдана. Энэ бүсэд жилийн дундаж агаарын температур 0°C байх ба агаарын үнэмлэхүй их температурын дундаж 15.0°C , үнэмлэхүй бага температурын дундаж -22.0°C , үнэмлэхүй их температур 7-р сард $30-35^{\circ}\text{C}$, үнэмлэхүй бага температур 1-р сард -45°C -д хүрдэг

байна, Үүний 90 орчим % нь хүйтний улиралд унадаг байна. Энэ бүсийн нутагт намрын эхний хүйтрэлт 9-р сарын 2-р 10 хоногт, хаврын сүүлчийн хүйтрэлт 6-р сарын эхний 10 хоногт тохиолдох ба 9-р сарын сүүлч 10-р сарын эхээр тогтвортой цасан бүрхүүл бий болж, 9-р сарын сүүлч хүртэл цастай байна. Цасан бүрхүүлийн зузаан 10-15 см байна. Тус бүс нутагт салхины жилийн дундаж хурд 4-5 м/с, голчлон баруун, баруун хойт зүгээс салхилна. Хаврын салхины дундаж хурд 6 м/с байдаг. Жилдээ 10-15 өдөр шороон шуургатай, 5-8 өдөр цасан шуургатай байна. Энэ бүсэд өвөл нь чийглэгдүү сэрүүн бүсийн өвлөөс үргэлжлэх хугацаа богино, хахир хатуу биш байдгаараа ялгаатай. Уур амьсгалынхаа нөхцлөөр энэ бүс ХАА-н үйлдвэрлэлийг тогтвортой хөгжүүлэхэд бусад бүсүүдээсээ харьцангуй тохиромжтой байна.

III. Аймгийн төв, өмнө хэсгийн тухайлбал нууруудын хотгор, Говь- Алтайн нуруу ба түүний цаадах говийн Баянцагаан, Шинэжинст, Баян-Өндөр зэрэг сумдын нутаг нь Монгол орны уур амьсгалын хуурай дулаан бүсэд хамрагдана. Энэ бүсийн уур амьсгалын үзүүлэлтүүдийг “Тоорой” дахь цаг уурын станцын олон жилийн ажиглалтын мэдээнд тулгуурлан үзүүлбэл дараах байдалтай байна. Жилийн дундаж агаарын температур $+2.5^{\circ}\text{C}$, агаарын үнэмлэхүй их температурын дундаж 20°C -с дээш, үнэмлэхүй бага температурын дундаж $-10-15^{\circ}\text{C}$, хамгийн их халуун нь $40-45^{\circ}\text{C}$ -д, хамгийн их хүйтрэлт нь $-35-40^{\circ}\text{C}$ -д хүрч байна. Энэ бүсэд жилд дунджаар 70 мм хур тунадас унана. Үүний 85-90% орчим нь хүйтний улиралд унадаг. Бороо орсон өдрийн тоо жилд дунджаар 20-28, цасан бүрхүүлтэй хоногийн тоо 20-35 байна. Цасан бүрхүүлийн зузаан 5 см орчим байдаг ба 2-р сарын эхний 10 хоногт гэхэд арилдаг байна. Жилийн дундаж салхины хурд 6.1 м/с. Шороон шуургатай өдрийн тоо жилд дунджаар 20-30 хоног, цасан шуургатай өдрийн тоо 3-5 хоног байна. Энэ бүсийн нутгуудад хавар, зун гангийн давтагдал их /20-25/ ажиглагддаг, өвөл нь хүйтэн боловч богино 110 хоног, зун нь халуун болж хуурайшин, хур тунадас маш бага унадаг, нилээд удаан 160 орчим хоног үргэлжилдэг онцлогтой. Намрын цочир хүйтрэл 10-р сарын сүүлчийн 10 хоногт тохиолддог (Зураг 17).

Дулааны горим

Баянхонгор аймаг нь байгалийн таван бүс бүслүүрт багтсан өндөр уул, тал, говь хосолсон уудам дэлгэр нутагтай, газрын гадаргын хувьд хотгор гүдгэрийн ялгаа ихтэй тул дулаан хүйтний хэлбэлзэл ихтэй байдаг. Баянхонгор аймгийн нутаг дэвсгэрийн /1885-2016/ жилийн дундаж температур нутгийн хойд хэсгээр $-4,1(-7,5)^{\circ}\text{C}$ хүйтэн, төвийн хэсгээр 0°C байхад өмнөд хэсэгт $2,8-8,8^{\circ}\text{C}$ -ийн дулаан байдаг ("Баянхонгор аймгийн цаг уур"). Жилийн дундаж температур далайн түвшинээс 2000 м-ээс дээш өргөгдсөн газар нутагт $0(-7)^{\circ}\text{C}$, 1000 м хүртэл өргөгдсөн Эхийн гол, Бамбуу, Булганай зэрэг говь цөлийн нам доор газар 8°C , 1700 м хүртэл өргөгдсөн говийн нутгаар $0,6-5^{\circ}\text{C}$ байна. Жилийн хамгийн хүйтэн үе нь аль ч нутагтаа 1 дүгээр сард байх бөгөөд агаарын дундаж температур Хангайн нуруунд $-18,3(-30,6)^{\circ}\text{C}$, Монгол Алтайн нурууны үргэлжлэл болох Их богд, Баянцагаан, Хар аргалантын салбар уулсаар $-15(-17)^{\circ}\text{C}$, хээрийн бүсэд $-17(-21,2)^{\circ}\text{C}$, говь цөлийн нутгаар $-11,6(-18,8)^{\circ}\text{C}$ хүйтэн байдаг. Жилийн хамгийн дулаан үе нь нийт нутагт 7 дугаар сард ба Хангайн нуруунд $13-16^{\circ}\text{C}$, Алтайн салбар уулсад $15-18^{\circ}\text{C}$, хээрийн бүсэд $13-20^{\circ}\text{C}$, говь-цөлийн нутгаар $21-27^{\circ}\text{C}$ дулаан байдаг (Б.Жамбаажамц, 1985, Э.Цэнд-Аюуш, 2019).

Чийгшилийн горим

Баянхонгор аймгийн газар нутаг нь эх газрын эрс тэс, хуурайвтар уур амьсгалтай бүсэд оршдог. Жилийн дулааны улиралд дундаж харьцангуй чийгшил уулархаг нутгаар 40-68%, хээрийн бүсэд 35-63%, говьд 33-57 % байна, Жилд 30%-аас бага чийгтэй өдрийн тоо уулархаг нутагт 50-150, хээрийн бүсэд 37-99, говийн нутгаар 58-195 байдгаас үзэхэд тус аймгийн нийт нутгаар агаар нилээд хуурайвтар байна. Жилд унах тунадасны дийлэнх буюу 95-98% нь нийт нутгаар дулааны улиралд буюу 4-10 дугаар сард унана (Б.Жамбаажамц, 1985, Э.Цэнд-Аюуш, 2019).

Салхины горим

Баянхонгор аймгийн нийт нутагт салхины нөлөөлөл их, жилийн ихэнх хугацаанд салхи, шуурга нилээд болдог. Салхины жилийн дундаж хурд уулархаг нутгаар 3 м/с, говь хээр талдаа 5 м/с хүрдэг бөгөөд хавар 3 дугаар сарын 1 дүгээр 10 хоногоос 6 дугаар сар гартал салхина хүч ихэсч цасан болон шороон шуурга ажиглагддаг. Жилийн 7, 8, 12, 1, 2 дугаар саруудад бусад сарыг бодвол агаарын урсгал харьцангуй тогтуун, хүйтэн хүчтэй салхи шуурга бага болдог байна. 10 м/с -ээс дээш салхитай өдрийн тоо ойт хээрийн бүс хангайн нуруугаар 6-31, хээрийн бүсэд 16-62, говийн нутгаар 37-109 байхад 15 м/с-ээс хүчтэй салхитай өдөр нутгийн хойд хэсгээр 1-12, хээрийн бүсэд 3-13, говийн бүсэд 12-40 өдөрт хүрнэ. Аймгийн нийт нутгаар салхины зонхилох чиглэл нь аль ч сардаа баруун болон баруун хойноос байдаг (Б.Жамбаажамц, 1985, Э.Цэнд-Аюуш, 2019).

2.8.2 Уур амьсгалын горим, өөрчлөлт

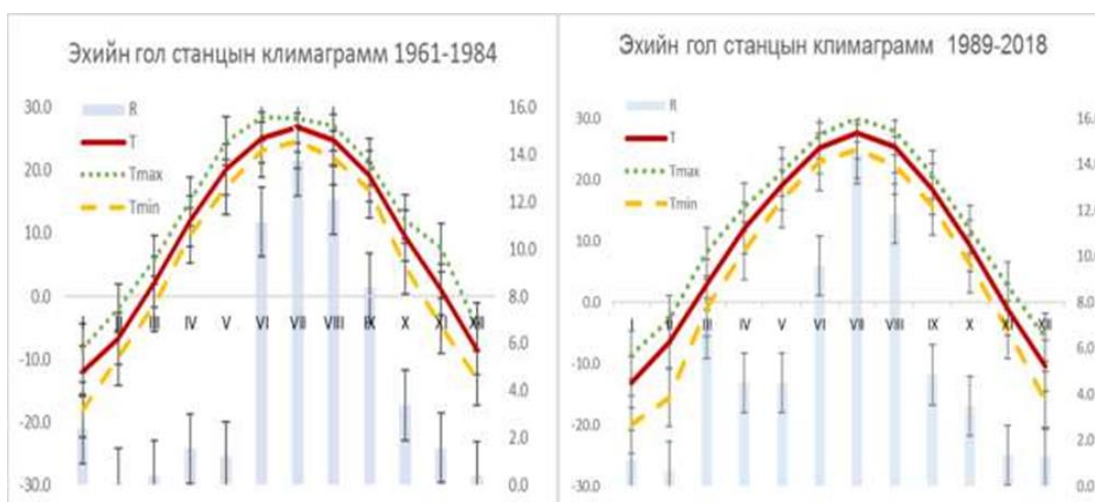

График-8.Эхийн голын уур амьсгал, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Эхийн гол станцын уур амьсгалын горим 1961-1984 оны хугацаанд агаарын дундаж температур өвлийн улиралд $-4.9-(18,1)^{\circ}\text{C}$ орчим хүйтэн, зуны улиралд $22-28,5^{\circ}\text{C}$ хүрч халдаг. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 9-93,7мм байсан. 1989-2018 оны хугацаанд агаарын дундаж температур өвлийн улиралд $-2.9-(20)^{\circ}\text{C}$ орчим хүйтэн, зуны улиралд $22,3^{\circ}\text{C}$ -аас 30°C хүрч дулаарсан байна. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 10.1мм- 154.7мм болжээ. 1961-1984 оны агаарын температурын жилийн дундаж 8.3°C ,

хур тунадасны жилийн нийлбэр 56.2мм байсан бол 1989-2020 оны байдлаар агаарын температурын жилийн дундаж 9°C болж дулаарсан, хур тунадасны хувьд 64.5мм болж нэмэгдсэн байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

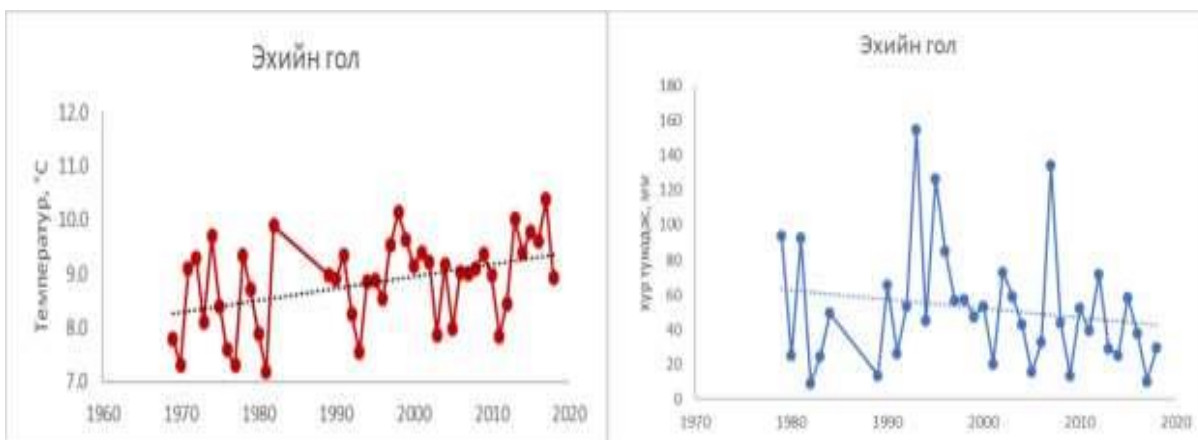

График-9.Эхийн гол станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас.,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

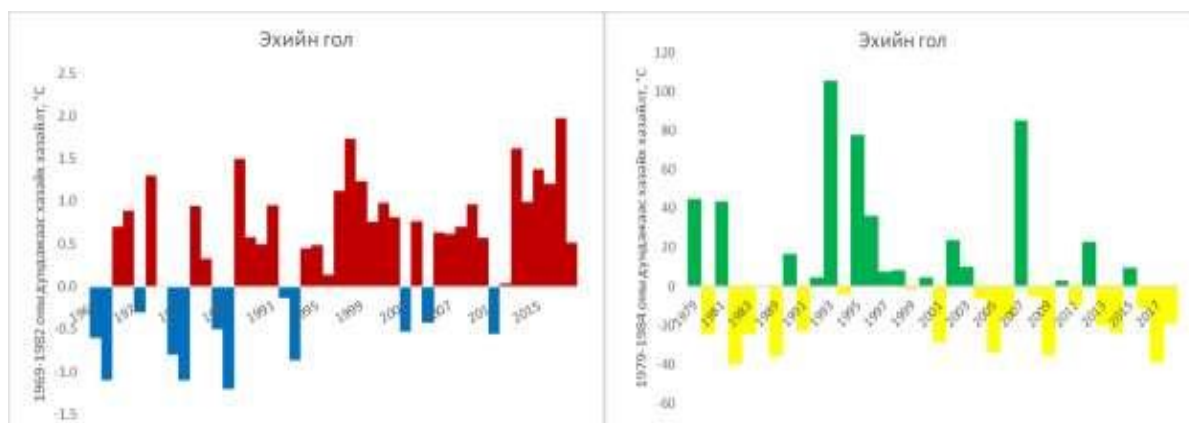

График-10.Эхийн гол станцын агаарын дундаж температур, нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Агаарын температурын олон жилийн явцаас харахад дулаарсан хандлага ажиглагдаж байна. 1969-2018оны хугацаанд хамгийн дулаан жил нь 2017 онд 10,4°C байсан бол хүйтэн жил нь 1981 онд 7.2°C байжээ. Жилийн нийлбэр хур тунадасны хувьд буурсан хандлага ажиглагдаж байна. Хамгийн их хур тунадас орсон жил нь 1993 онд жилийн нийлбэр хур тунадас 154.7мм байсан бол 1982 онд хамгийн бага буюу 9 мм хур тунадас орсон байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

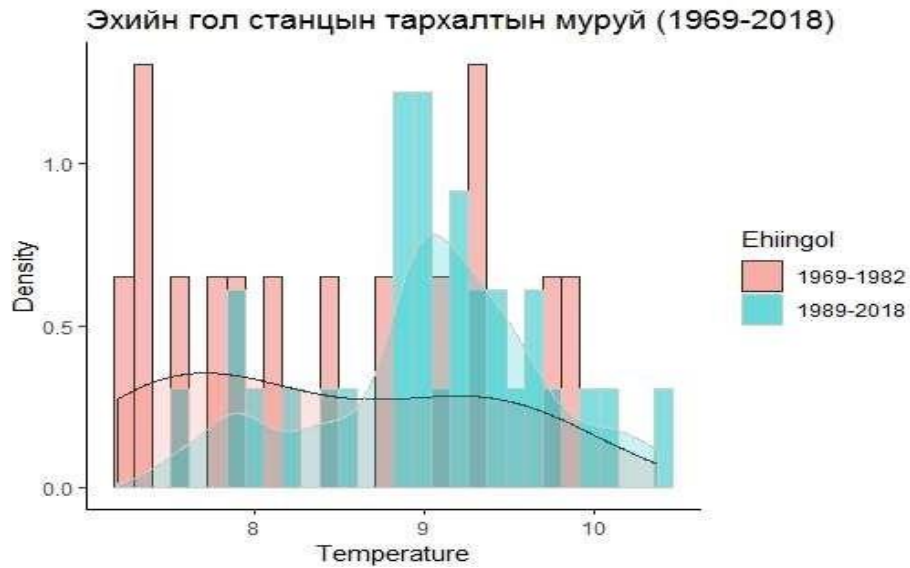

График-11. Эхийн голын станцын агаарын температурын тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1969-1982 оны хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур 7-8°C хооронд байсан тохиолдол 6 удаа байсан бол 7°C-аас хүйтэн 10°C-аас дулаан байсан жил байгаагүй бол сүүлийн 30-н жилийн хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур 8,5-9,5°C-ийн хооронд байсан тохиолдол 17-н удаа давтагдсан бол 7.5°C-аас хүйтэн 10.5°C-аас дулаан жил байгаагүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

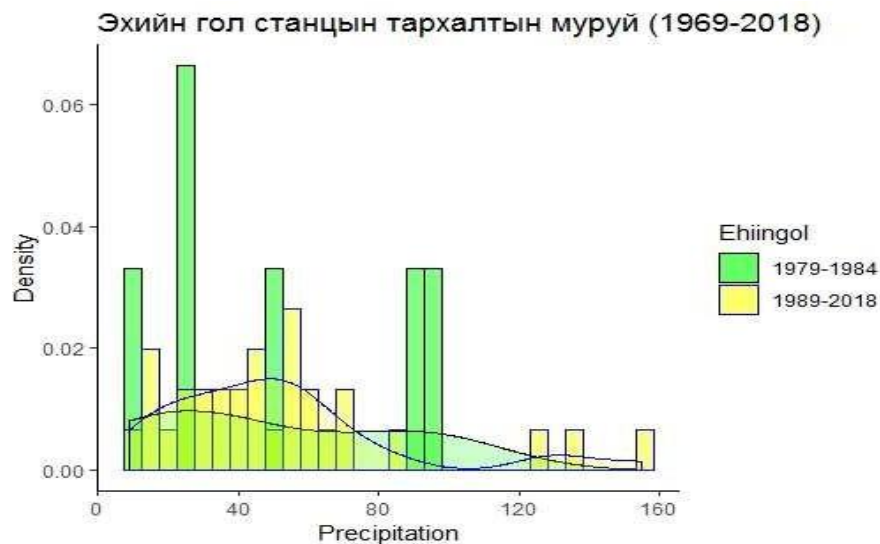

График-12. Эхийн голын станцын хур тунадасны тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1979-1984 оны хугацаанд жилийн нийлбэр хур тунадасны хэмжээ 9-100 мм-ийн хооронд хэлбэлзэж байдаг бөгөөд 20-40 мм, 80-100 мм орчим хур тунадас тус бүр 2 удаа давтагдаж байсан бол сүүлийн 30-н жилд 40-60 мм орчим хур тунадас хамгийн их орсон буюу 11-н удаа давтагдсан бол 100-120 мм болон 160 мм -ээс их хур тунадас орох магадлал 0 буюу огт давтагдаагүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

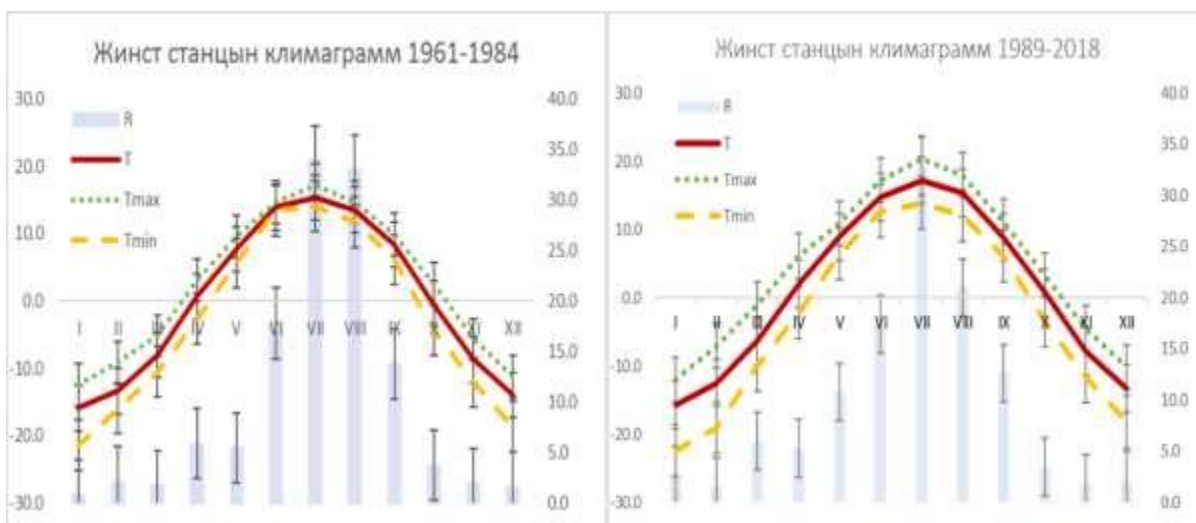

График-13. Жинст сумын уур амьсгал ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Жинст станцын уур амьсгалын горим 1961-1984 оны хугацаанд агаарын дундаж температур өвлийн улиралд -9.1°C -аас -21.4°C орчим, зуны улиралд 13.4°C -аас 17.2°C хүрч халдаг. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 54.6мм-ээс 167.8 мм байсан. 1989-2018 оны хугацаанд агаарын дундаж температур өвлийн улиралд -10.2°C -аас -22.4°C орчим, зуны улиралд 12°C -аас 20.3°C болж дулаарсан байна. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 42.9мм- ээс 182.9 мм болжээ. 1961-1984 он хүртэлх хэмжилтээр авч үзвэл агаарын температурын жилийн дундаж -0.08°C , хур тунадасны жилийн дундаж 120.8мм байсан бол 1989-2018 оны байдлаар агаарын температурын жилийн дундаж 1°C болж дулаарсан бол хур тунадасны хувьд 117.4 мм болж буурсан байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

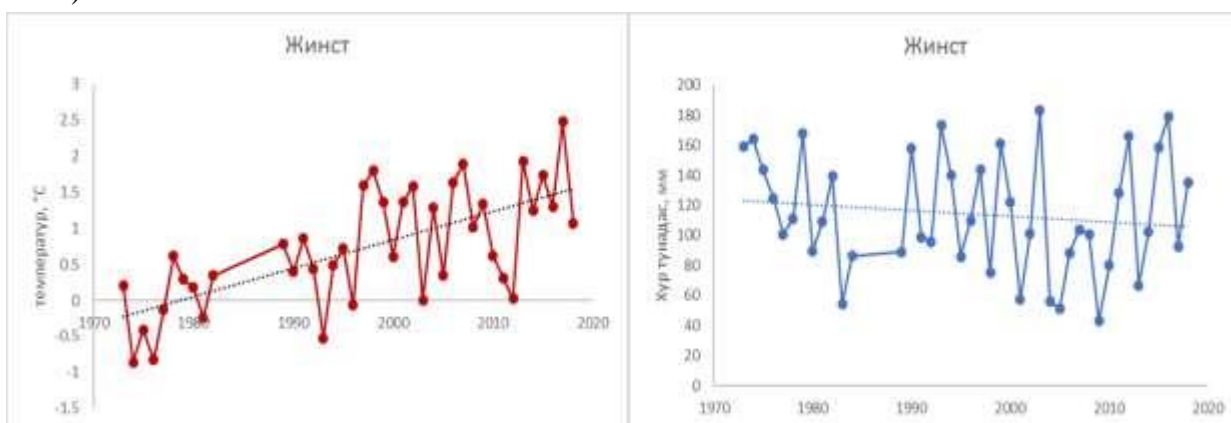

График-14. Жинст станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

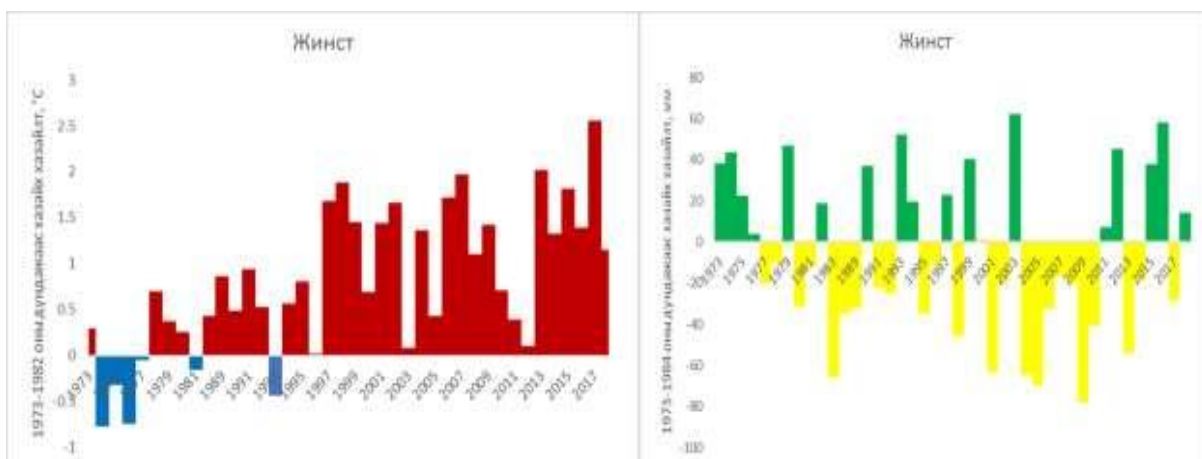

График-15. Жинст станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Агаарын температурын жилийн дундаж өсөлттэй буюу дулаарсан хандлага ажиглагдаж байна. 30-н жилийн хугацаанд хамгийн дулаан жил нь 2017 онд $2,5^{\circ}\text{C}$ байсан бол хүйтэн жил нь 1974 онд $-0,9^{\circ}\text{C}$ байжээ. Жилийн нийлбэр хур тунадас хандлага өөрчлөлтгүй байна. Хамгийн их хур тунадас орсон жил нь 2003 онд жилийн нийлбэр хур тунадас 182.9мм байсан бол 2009 онд хамгийн бага буюу 42.9мм хур тунадас орж байжээ (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

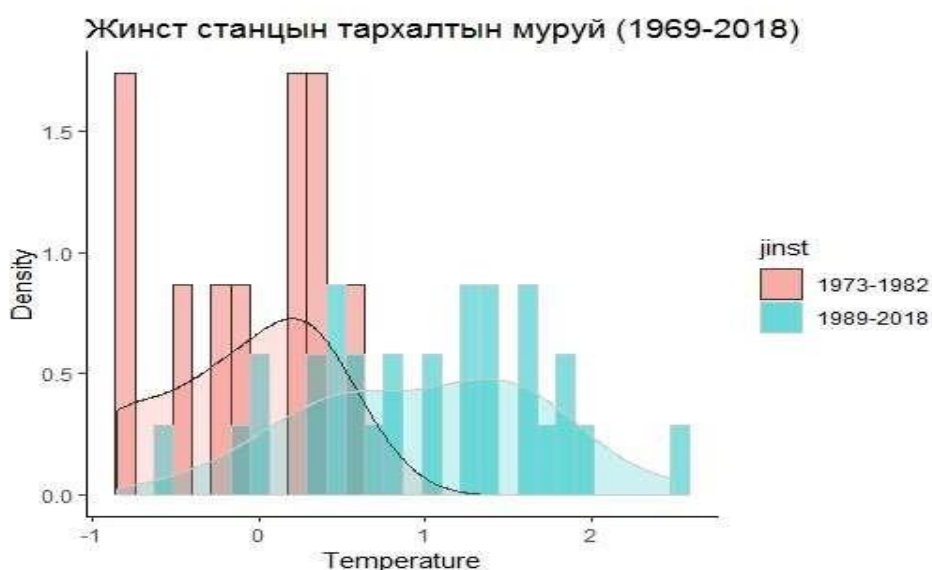

График-16. Жинст станцын агаарын температурын тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1973-1982 оны хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур $0-0,5^{\circ}\text{C}$ хооронд байсан тохиолдол 4 удаа байсан бол -1°C -аас хүйтэн 1°C -аас дулаан жил байгаагүй бол сүүлийн 30-н жилийн хугацаанд агаарын температурын жилийн дундаж 1°C -ээс $1,5^{\circ}\text{C}$ -ийн хооронд байсан тохиолдол 8 удаа байсан бол -1°C -ээс хүйтэн $2,5^{\circ}\text{C}$ -ээс дулаан жил байгаагүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

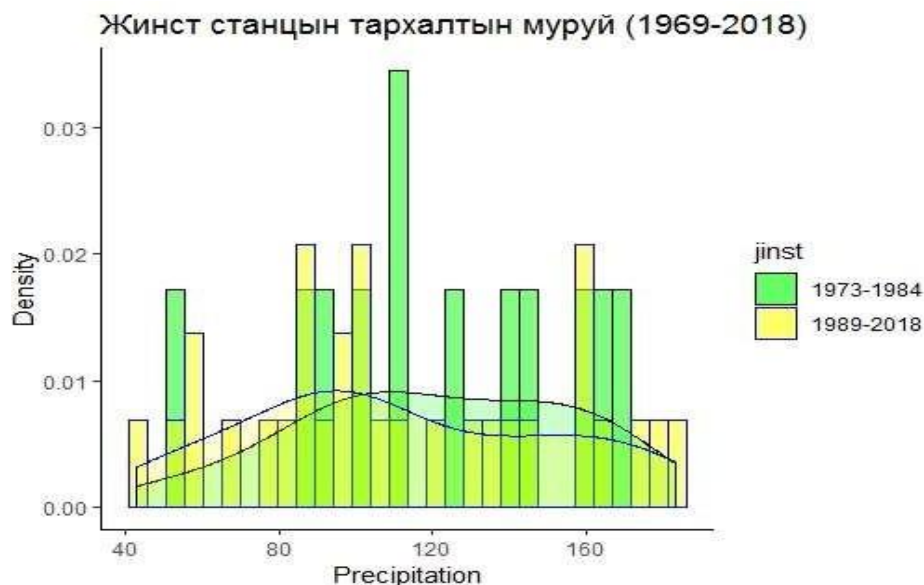

График-17. Жинст станцын хур тунадасны тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1973-1984 оны хугацаанд жилийн нийлбэр хур тунадасны хэмжээ 40-180мм-ийн хооронд хэлбэлздэг, 80-180мм хур тунадас тус бүр 11 удаа давтагдаж байсан бол сүүлийн 30 жилийн нийлбэр хур тунадасны хувьд 80-120 мм тунадас хамгийн их ордог буюу 11 удаа, давтагдсан. Харин 1989-2018 оны хооронд 40мм-ээс бага, 200мм-ээс их хур тунадас огт давтагдаагүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

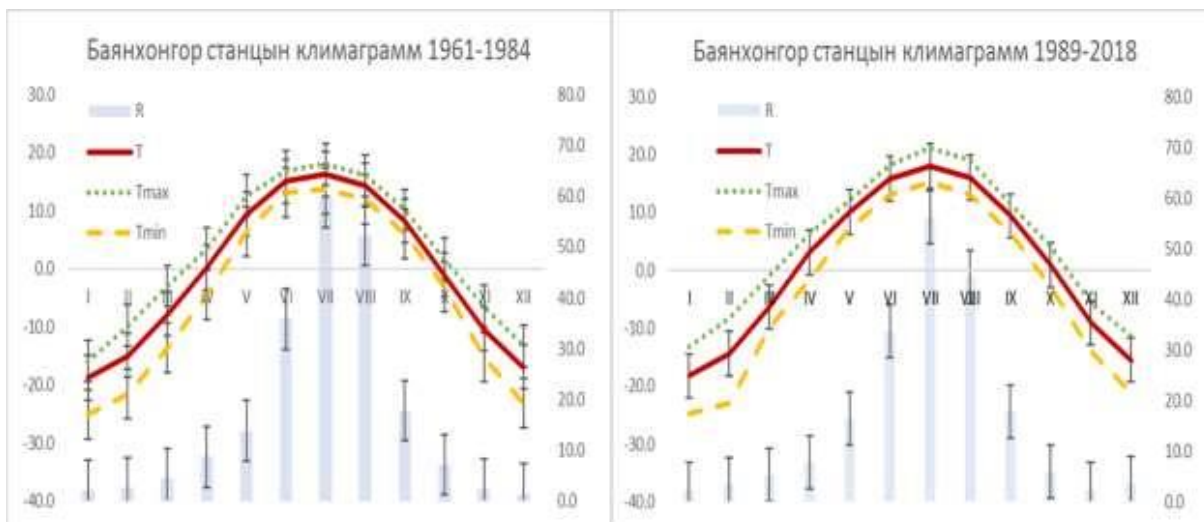

График-18. Баянхонгор станцын уур амьсгал, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Баянхонгор станцын 1961-1984 оны хугацаанд агаарын дундаж температур өвлийн улиралд -9,8°C- -25,1°C орчим хүйтэн, зуны улиралд 11,9°C-18°C дулаан байдаг. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 110,4-339,9мм байна. 1989-2018 оны агаарын дундаж температур өвлийн улиралд -8,2°C- -24,8°C орчим хүйтэн, зуны улиралд 13,0°C-21,3°C болж дулаарсан байна. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 111,3-354,5мм болжээ. 1961-1984 оны агаарын температурын жилийн дундаж -0,5°C, хур тунадасны жилийн нийлбэр 206,5мм байсан бол 1989-2018 оны байдлаар агаарын

температурын жилийн дундаж 0.8°C болж дулаарсан бол хур тунадасны хувьд 199.2мм болж буурсан байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

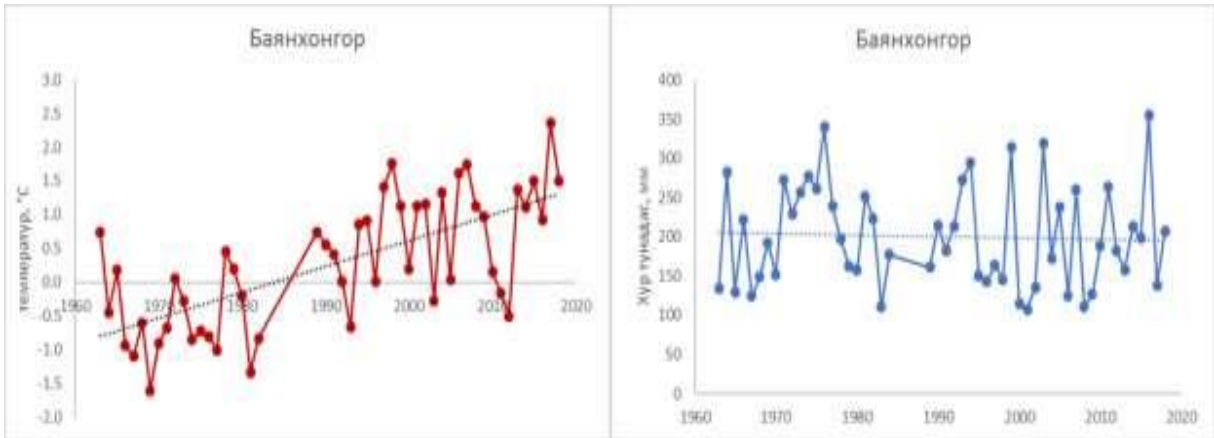

График-19. Баянхонгор станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

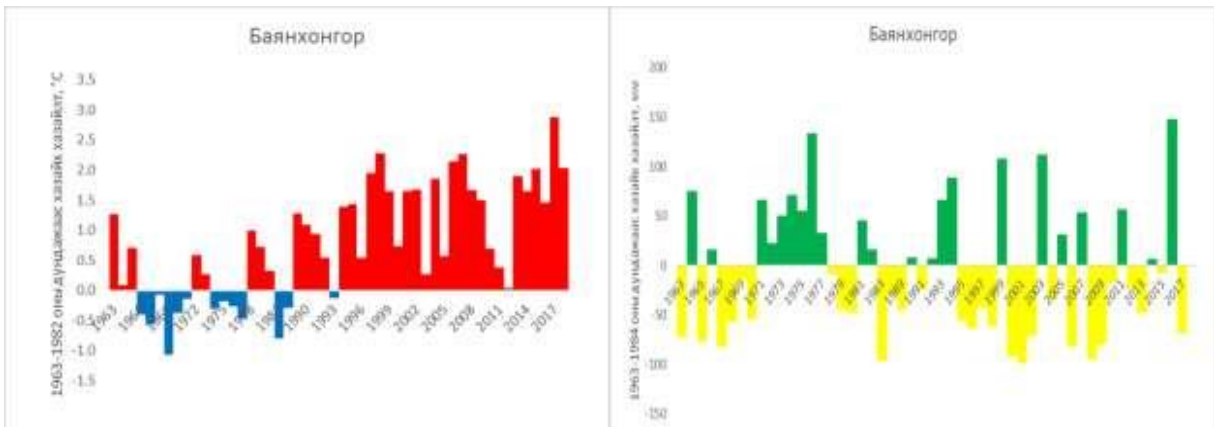

График-20. Баянхонгор станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Агаарын температурын олон жилийн явцаас харахад өсөлттэй буюу дулаарсан хандлага ажиглагдаж байна. 30-н жилийн хугацаанд хамгийн дулаан жил нь 2017 онд 2.35°C байсан бол хүйтэн жил нь 1969 онд -1.6°C байв. Жилийн нийлбэр хур тунадас хандлага өөрчлөлтгүй байна. Хамгийн их хур тунадас орсон жил нь 2016 онд 354.5мм байсан бол 2001 онд хамгийн бага буюу 107.3 мм хур тунадас орсон байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

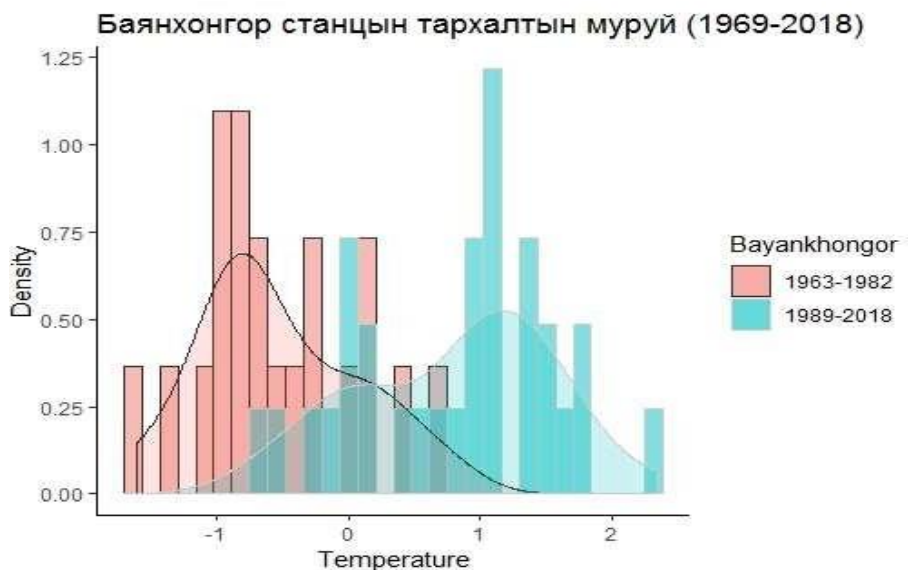

График-21. Баянхонгор станцын агаарын температурын тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1963-1982 оны жилийн дундаж агаарын температур -1°C -аас -0.5°C хооронд байсан тохиолдол 8 удаа байсан бол -2°C -аас хүйтэн 1°C -аас дулаан жил байгаагүй бол сүүлийн 30- н жилийн хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур 1°C - 1.5°C -ийн хооронд байсан жил 9, харин -1°C -ээс хүйтэн, 2.5°C -ээс дулаан жил тохиолдоогүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

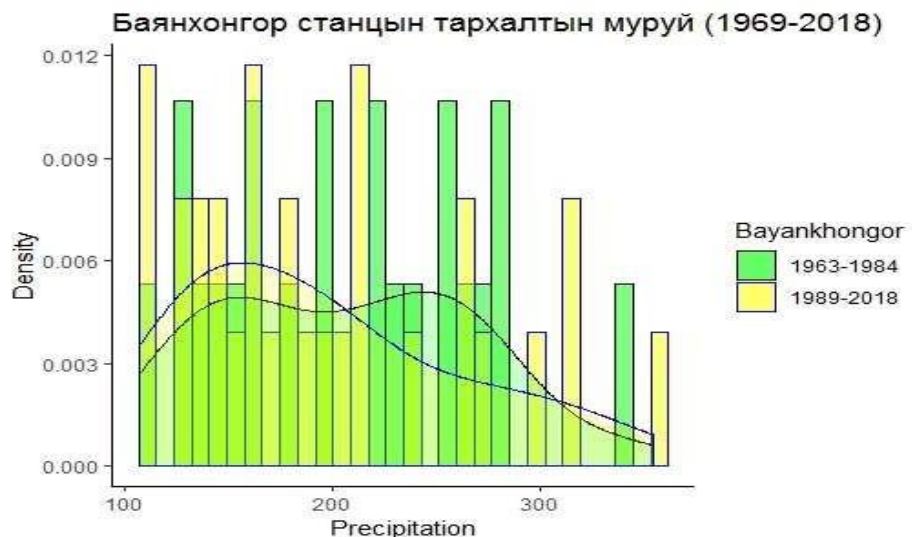

График-22. Баянхонгор станцын хур тунадасны тархалтын муруй ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1963-1984 оны жилийн нийлбэр хур тунадасны хэмжээ 100-350 мм-ийн хооронд хэлбэлздэг бөгөөд 150-200 мм, 250-300 мм орчим хур тунадас тус бүр 6 удаа давтагдаж байсан бол сүүлийн 30 жилийн хугацаанд жилийн нийлбэр хур тунадас 100-200 мм байсан нь 18 удаа давтагдсан ба 100 мм-ээс бага, 400 мм-ээс их хур тунадас ороогүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

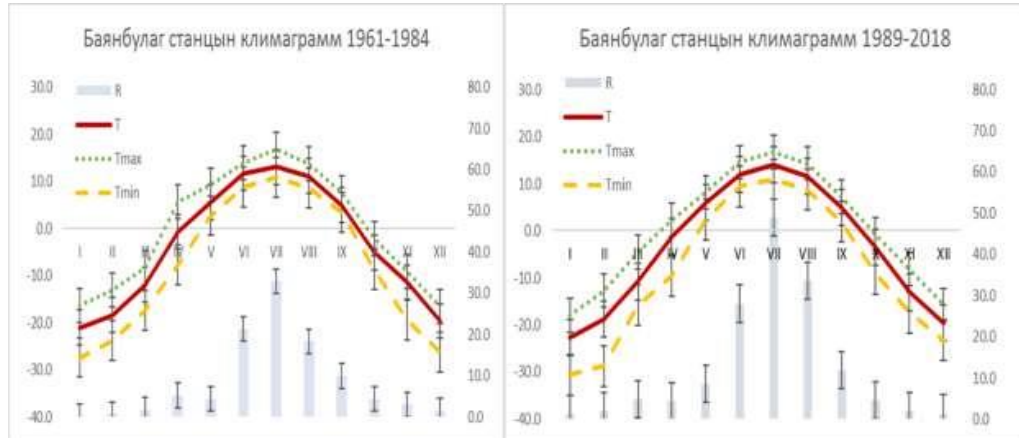

График-23. Баянбулаг станцын уур амьсгал ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Баянбулаг станцын 1961-1984 оны агаарын дундаж температур өвлийн улиралд -13°C- -27.4°C орчим, зуны улиралд 8.6°C- 16.9°C хүрч халдаг. Жилд орсон хур тунадасны нийлбэр 40.2-224 мм байсан. 1989-2018 оны агаарын дундаж температур өвлийн улиралд – 12.7° С- -30.6° С хүйтэн, зуны улиралд 8.7° С-16.7° С дулаан байна. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 51.7-273.7мм болжээ. 1961-1984 оны жилийн дундаж агаарын температур -3.7°C, жилийн дундаж хур тунадас 103,5мм байсан бол 1989-2018 оны байдлаар жилийн дундаж агаарын температур -3.5°C болж дулаарсан, хур тунадас 151.4 мм болж нэмэгдсэн байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

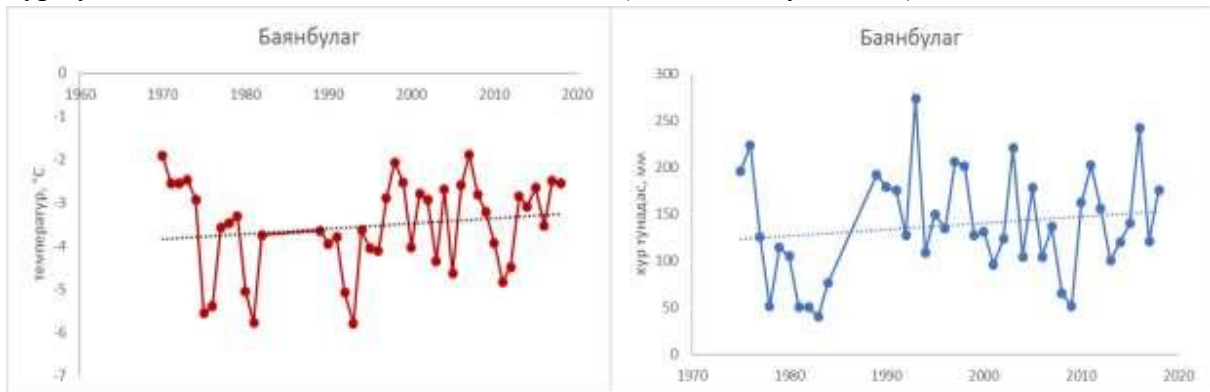

График-24. Баянбулаг станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас ,Э.Цэнд-Аюуш. 2019

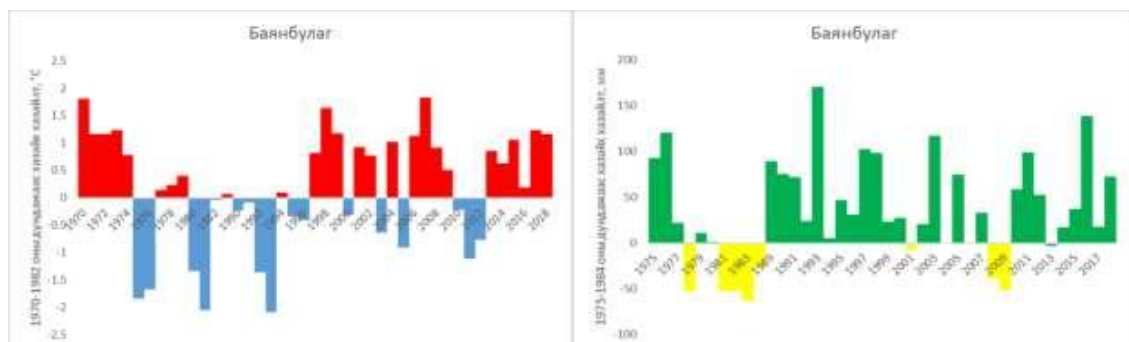

График-25. Баянбулаг станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт

Агаарын температурын олон жилийн явцаас харахад өсөлттэй буюу дулаарсан хандлага ажиглагдаж байна. 30-н жилийн хугацаанд хамгийн дулаан жил нь 2007 онд -1.9°C байсан бол хүйтэн жил нь 1993 онд -5.8°C байжээ. Жилийн нийлбэр хур тунадасны хувьд буурсан хандлагатай байна. Хамгийн их хур тунадас орсон жил нь 1993 онд 273.7мм байсан бол 1983 онд хамгийн бага буюу 40.2 мм хур тунадас орж байжээ (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

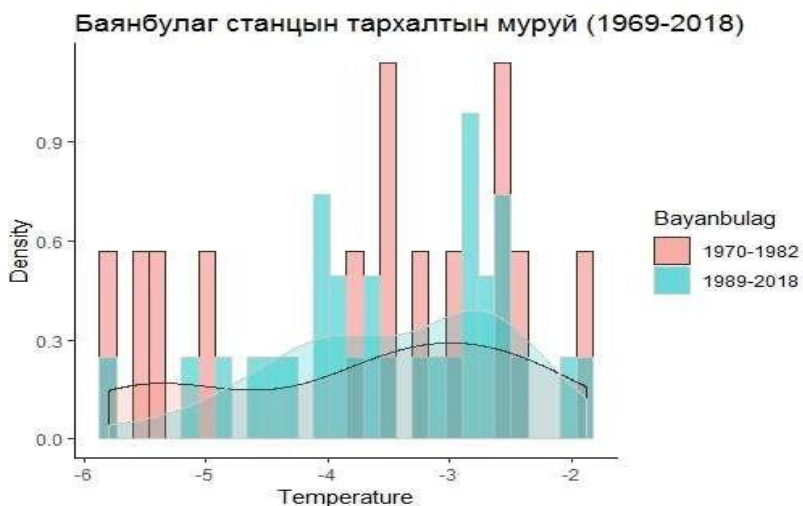

График-26. Баянбулаг станцын агаарын температурын тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1970-1982 оны хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур -6°- -2°C хооронд байсан тохиолдол 12 удаа байсан бол -6°C-аас хүйтэн -11°C-аас дулаан жил байгаагүй бол сүүлийн 30-н жилийн хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур -3°- -2.5°C-ийн хооронд байсан тохиолдол 10 удаа, -6°C-ээс хүйтэн 0°C-ээс дулаан жил байгаагүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

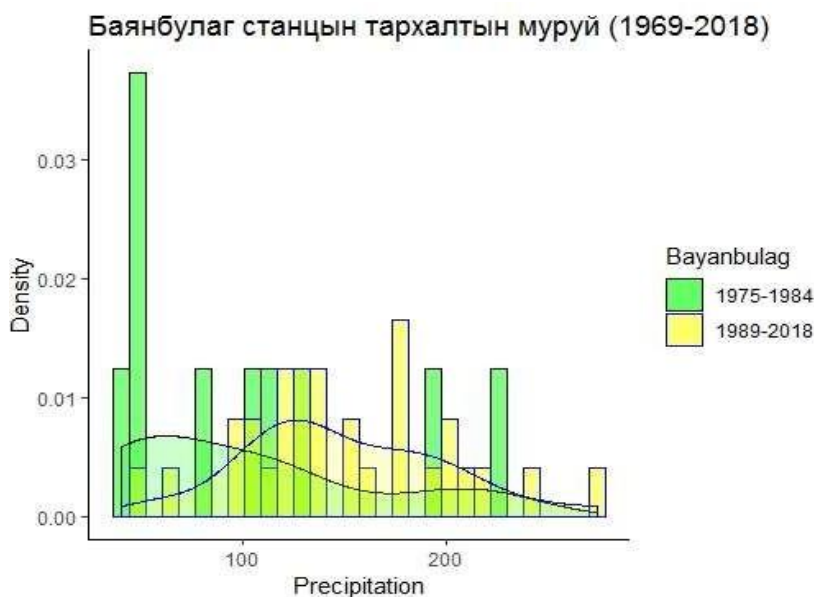

График-27. Баянбулаг станцын хур тунадасны тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1975-1984 оны жилийн нийлбэр хур тунадасны хэмжээ 0-250мм-ийн хооронд хэлбэлздэг бөгөөд 50-150 мм хур тунадас 7 удаа давтагдаж байсан бол сүүлийн 30 жилийн хугацаанд жилийн нийлбэр хур тунадасны хувьд 100-150 мм хур тунадас хамгийн их орсон ба 12 удаа давтагдсан бол 50 мм-ээс бага, 300 мм-ээс их хур тунадас огт ороогүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

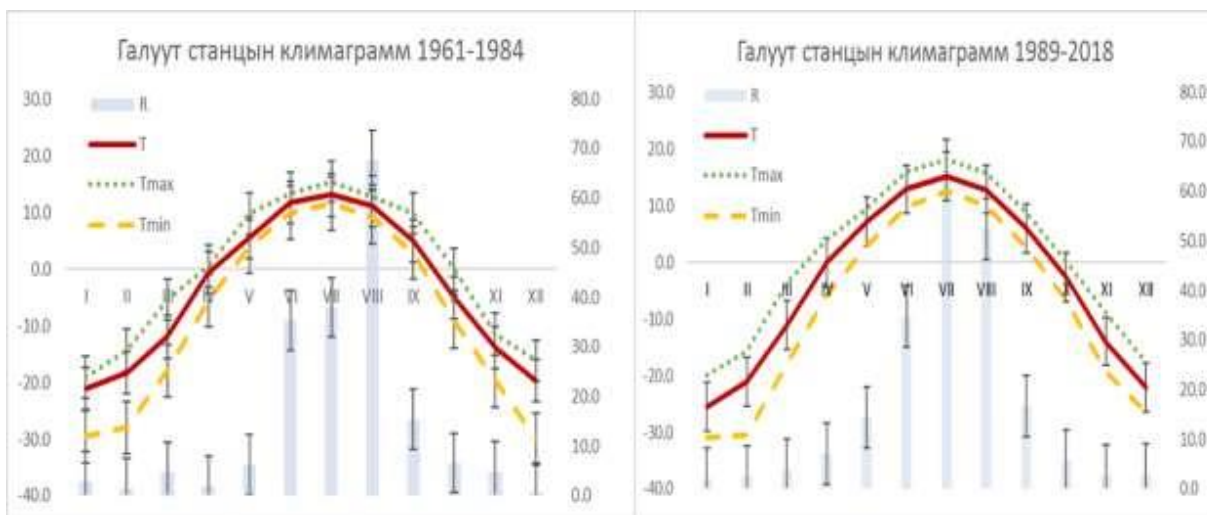

График-28. Галуут станцын уур амьсгал, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Галуут станцын 1961-1984 оны хугацаанд агаарын дундаж температур өвлийн улиралд -14.3° - -30°C орчим, зуны улиралд 9.1° - 5.4°C хүрч халдаг. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 139.3-248.9 мм байсан. 1989-2018 оны хугацаанд агаарын дундаж температур өвлийн улиралд -15.6° - -30.8°C хүйтэн, зуны улиралд 9.7° - 18°C дулаан байна. Жилд орох хур тунадасны нийлбэр 84.6-311.3мм байна. 1961-1984 оны жилийн

дундаж агаарын температур -4.6°C , жилийн дундаж хур тунадас 184.9 мм байсан бол 1989-2018 оны байдлаар жилийн дундаж агаарын температур -3.6°C болж дулаарсан бол хур тунадасны хувьд 209.4 мм болж нэмэгдсэн байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

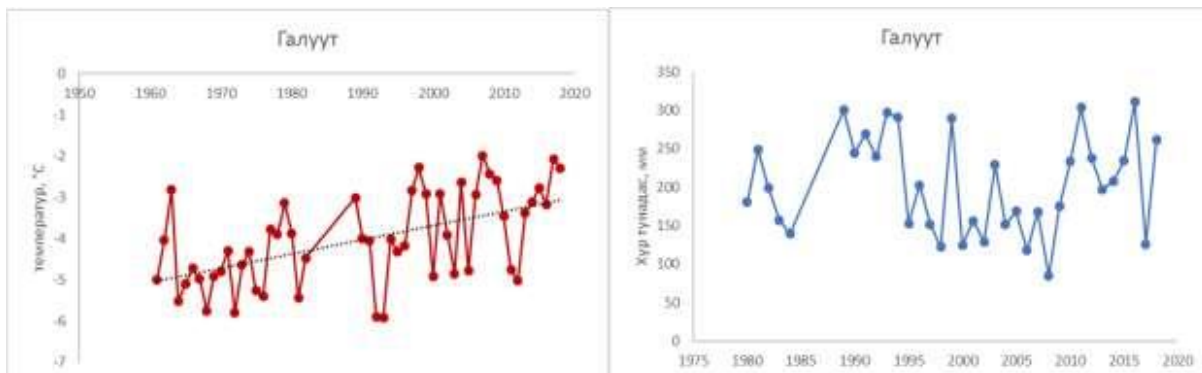

График-29. Галуут станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадас, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

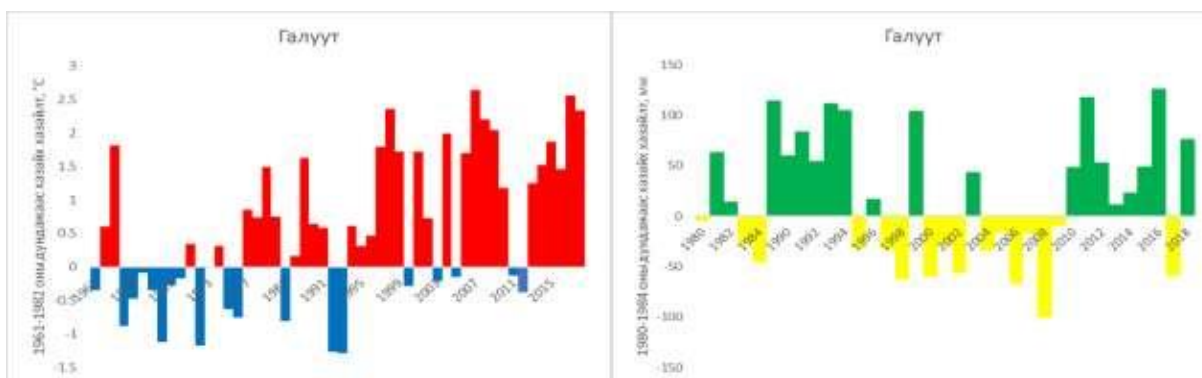

График-30. Галуут станцын агаарын дундаж температур болон нийлбэр хур тунадасны дундажаас хазайх хазайлт, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

Агаарын температурын олон жилийн явцаас харахад өсөлттэй буюу дулаарсан хандлага ажиглагдаж байна. Хамгийн дулаан жил нь 2007 онд -2°C байсан бол хүйтэн жил нь 1993 онд -5.9°C байжээ. Жилийн нийлбэр хур тунадасны хувьд буурсан хандлага ажиглагдаж байна. Хамгийн их хур тунадас 2016 онд 311.3 мм байсан бол 2008 онд хамгийн бага буюу 84.6 мм хур тунадас орсон байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

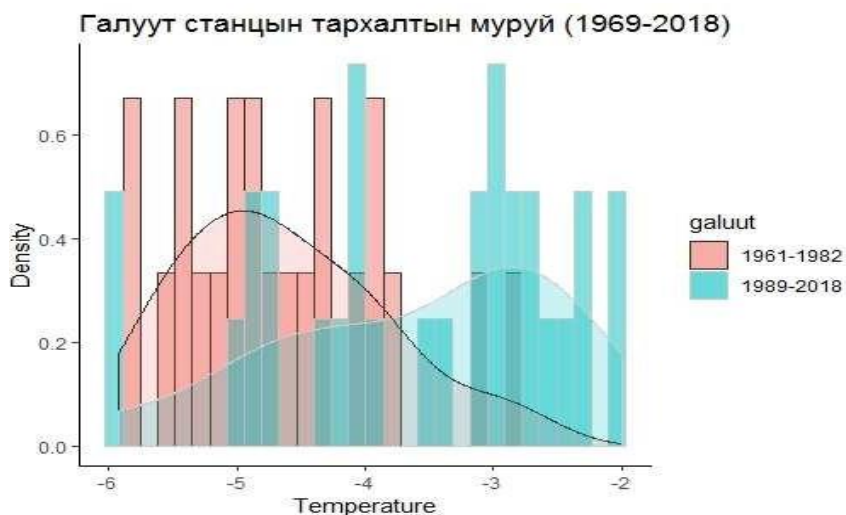

График-31. Галуут станцын агаарын температурын тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1961-1982 оны хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур -5°C -аас -4.5°C хооронд байсан тохиолдол 6 удаа байсан бол -6°C -аас хүйтэн 2.5°C -аас дулаан жил байгаагүй бөгөөд сүүлийн 30-н жилийн хугацаанд жилийн дундаж агаарын температур -3° - -2.5°C -ийн хооронд байсан жилийн тоо 7 байгаа бол -6°C -аас хүйтэн, -2.5°C -аас дулаан жил тохиолдоогүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

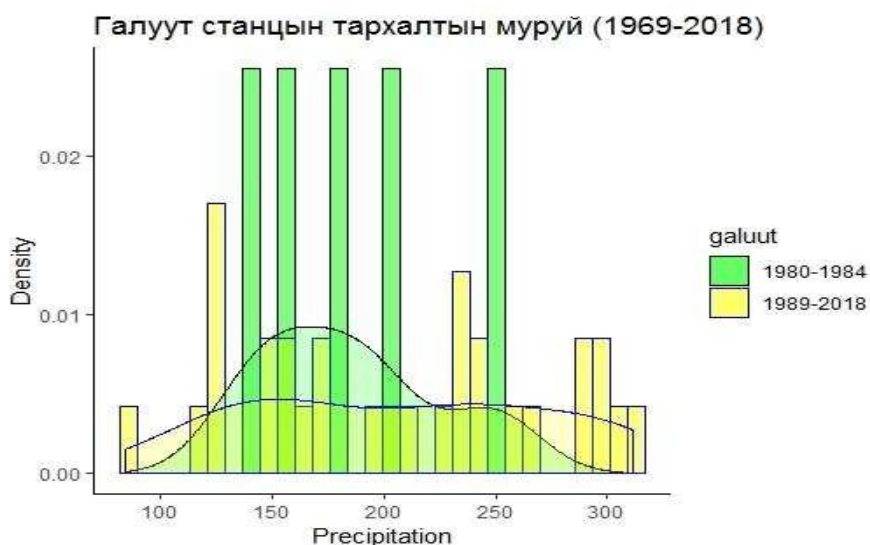

График-32. Галуут станцын хур тунадасны тархалтын муруй, Э.Цэнд-Аюуш. 2019

1980-1984 оны жилийн нийлбэр хур тунадасны хэмжээ 120-260мм-ийн хооронд хэлбэлздэг 180-200 мм хур тунадас 2 удаа давтагдаж байсан бол сүүлийн 30 жилийн хугацаанд жилийн нийлбэр хур тунадасны хувьд харахад 150-250 мм хур тунадас орох магадлал хамгийн их буюу 30-н жилийн хугацаанд 16 удаа давтагдсан бол 50 мм-ээс бага, 350 мм-ээс их хур тунадас орж байгаагүй байна (Э.Цэнд-Аюуш. 2019).

2.9 Ан амьтан

Алтай Хангайн уулсаар аргал, янгир, ирвэс шилүүс, буга, бор гөрөөс, гахай, хүдэр, дорго Говийн бүсэд хар сүүлт, хавтгай, мазаалай, хулан, зэгээсний гахай зэрэг дархан цаазтай, улаан номд орсон амьтад, тал хээрт цагаан зээр байдгаас гадна аль ч бүсэд тарвага, үнэг, чоно, хярс, мануул зэрэг үслэг ан элбэг. Говийн нүцгэн хуруут гүрвэл, тэмээн сүүлт могой зэрэг хэвлээр явагчид, бүргэд, ёл, цасны хажир, тас, шонхор, хойлог, ятуу, хулан жороо, хуруут хун, хээрийн галуу, ангир, нугас, тоодог, халбаган хушуут, итэлгэн цахлай, өрөвтас, зэрэг 150 гаруй шувуу бүртгэгджээ. Тарвага агналтаар улсад тэргүүн байрт орж байсан боловч одоо энэ амьтан ховор амьтдын тоонд орохоор болоод байна. Зэвэг, алгана, зурхай, хадран зэрэг цөөн төрлийн загастай.

2.9.1 Уулын туруутны судлагдсан байдал

Монголын хамгийн үнэ цэнтэй амьтдын оргил нь аргаль хонь (*Ovis ammon*), янгир ямаа (*Capra sibirica*) хоёр юм. Энэ 2 зүйл Азийн бусад оронд байдаг боловч Монгол дахь популяци тооны хувьд их, тархац нутаг ихтэйд зүй ёсоор орно.

1953 оноос агнахыг хуулиар хориглож, Монгол улсын Засгийн газрын 2012 оны 7 дугаар тогтоолоор ховор амьтны жагсаалтад бүртгэж. Монгол улсын улаан ном болон Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенцийн II хавсралтад тус тус, Монгол Алтай, Хангайн өндөр уул, Говийн Алтай, Зүүн гарын болон Алтайн өвөр говьд аргалын байршил 6146.4 мянган га талбай бүхий 5 газрыг улсын тусгай хамгаалалтад авсан.

Аргаль хонь (*O.ammon*) Монгол орны улаан номын 1987, 1997 оны хэвлэлүүдэд “ховор” гэж бүртгэгдсэн ба “Устах аюултай” гэсэн ангилалд оруулсан байна (Clark et al. 2006). Хэдий ийм боловч энэ 2 зүйл амьтныг хамгаалахад бэршээл гарсаар байна. Учир нь 3.2 сая хүнтэй манай улс эрчимтэй хөгжиж эхлэхийн сацуугаар эдгээр том хөхтөн амьтдын амьдралын хэрэгцээг хангахуйц унаган газрын хэмжээ багассаар байна. Зэрлэг амьтныг хамгаалах ажилд зарцуулж буй хөрөнгийн хэмжээ бага, мэргэжлийн боловсон хүчин дутмаг, иргэдийн экологийн боловсрол хангалттай бус зэргээс харахад менежментийг сайжруулбал зохих зүйл олон байна.

Аргаль хонины амьдрах орчин, уух ус, бэлчээр хүмүүсийн амьдралын гол эх үүсвэр малынхтай адилхан байдаг учир хамгаалахад нэлээд бэрхшээлтэй байдаг. Мал нь аргаль хонь, янгир ямаатай байршлын болон идэш тэжээлийн хувьд өрсөлдөгч болно. Аж үйлдвэр, тухайлбал уул уурхай уулын туруутны тайван байршилд сөргөөр нөлөөлж байна. Эдгээр амьтад аливаа сөрөг нөлөөлөлд ихээхэн өртдөг ба босоо бүслүүрийн шилжилтийг улирлаар хийж, ургамлын шимт хэсгийг сонгон идэж, өвөл бэлчээрийн сайн, цасны нимгэнийг бараадан уулын нам руу бууж ирэх нь хууль бусаар агнагдах зарим шалтгаан болдог байна (Zahler et al. 2004).

Аргаль хонины байршил нутгийн тодорхой хэсгийг нь улсын тусгай хамгаалалтай газарт хамрагдсан бөгөөд энэ нь улсын тусгай хамгаалалтай газруудын нийт нутаг дэвсгэрийн 9.8 % болдог байна (Амгаланбаатар нар, 2001).

Янгир ямааны тархцын нь Алтай таван богд, ГГСБЦГ, ГИДЦГ, Сийлхэм, Их нартын байгалийн нөөц газар, Хөх сэрх, Хорьдол сарьдаг, Цагаан шувуут, Түргэн уулын ДЦГ, Мянган угалзат, Цамбагаравын БЦГ зэрэг УТХГ-т хамгаалагдсан байна

(Амгаланбаатар нар, 2002b).

Монгол орны ховор хөхтөн амьтдын популяцийн статусыг тодорхойлж, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах цуврал судалгааны ажлын хүрээнд аргаль хонь (*Ovis ammon*), янгир ямааны (*Capra sibirica*) нөөцийг үнэлэх ажлыг Монгол улсын БОАЖЯ зохион байгуулж, Дэлхийн банк, ДБХС-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар, Алтай Соёны төсөл санхүүжүүлэн, ШУА-ийн Биологийн хүрээлэн судалгааны бусад байгууллагатай хамтран 2009 онд хийж гүйцэтгэжээ.

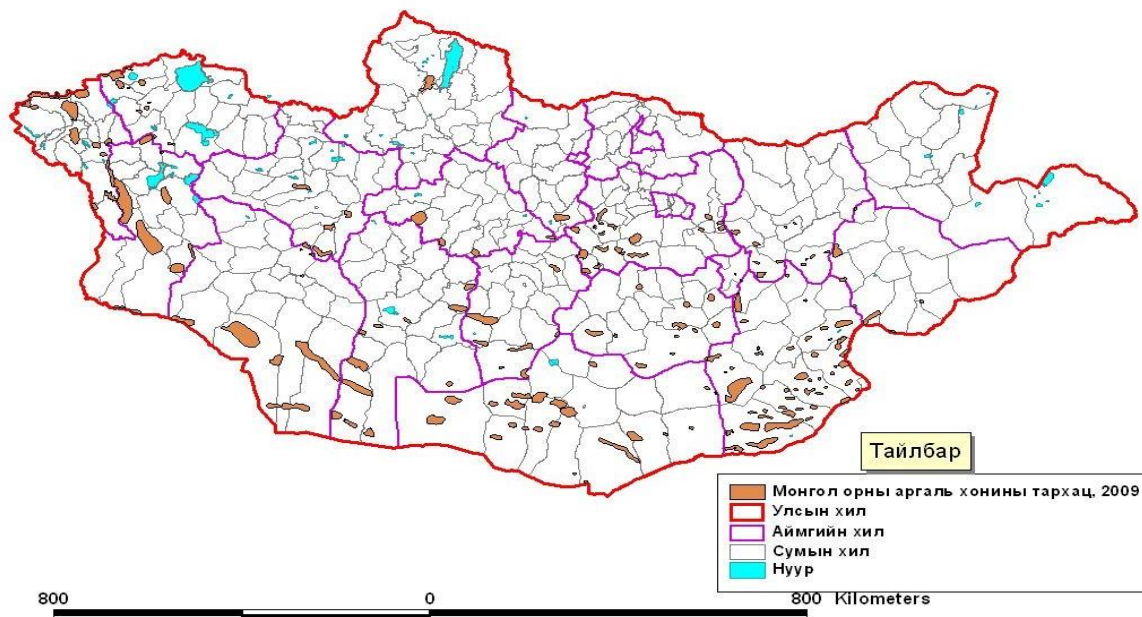
2.9.2 Аргаль хонины тархац, ареал нутаг

Байгаль, цаг уурын онцлогоос шалтгаалан тоо толгой ихээхэн хэлбэлзэнэ. Монгол Алтай, Говь Алтайн зарим нутагт элбэг, Хангайн хөвчийн нуруу, зах бэлийн уулсад ховор, Өмнөговийн уулсаар ховордуу, Дундговь, Дорноговийн намхан уулсаар ховор тохиолдоно. Монголд далаад оны сүүлчээр, 40 орчим мянган толгой аргаль байснаас, Хөвсгөлд 200 орчим тохиолдоно. 2001 онд 13000-15000 толгой, 2009 онд хийсэн уулын туруутны судалгаагаар, аргаль хонь Монгол улсын хэмжээнд 50215.4 км² талбайд тархсан бөгөөд дунджаар 18100 толгой нөөцтэй гэж үнэлжээ. Мөн сүүлийн 10 орчим жилд Хөвсгөл, Сүхбаатар аймагт аргаль хонины тоо толгой харьцангуй тогтмол, харин тархац нутгийн хэмжээ 9.7-8.9 дахин нэмэгдсэнээс Говьсүмбэр аймагт тархац нутгийн хэмжээ 3.2 дахин, Төв аймагт 2.3 дахин, Баянхонгор, Дорноговь, Баян-Өлгий, Увс аймгуудад 1.2-1.9 дахин нэмэгдсэн, Хэнтий, Ховд, Өмнөговь, Өвөрхангай, Дундговь аймагт аргаль хонины тархац нутгийн хэмжээ 1.1-2.3 дахин багассан болохыг тогтоожээ. Дээр үеэс эхлэн өнөө хүртэл хууль бусаар агнаснаас ховордсон. Цөл, хээрт задгай ус, бэлчээр бүхий байршил нутагт мал бэлчээрлэснээс дайжин зайлж байна. Байршил нутаг малын бэлчээртэй давхцаж хавчигдан шахагдах үзэгдэл түгээмэл. Гол дайсан чоно. Бүргэд нялх хургыг барина. Хааяа ирвэс, шилүүс хорооно. Цастай хүйтэн өвөл хөгширсөн угалз, төл олноор хорогдоно. Цөл, хээрт цангаж үхэх тохиолдол байдаг. Сүүлийн жилүүдэд аргалын тархац нутагт уул уурхайн баялгийн хайгуул, ашиглалтын үйл ажиллагаа эрс ихэссэн, тусгай зориулалтаар агнах тоо хэмжээ өссөн. Дэлхийн хэмжээнд ховордсон устаж болзошгүй зүйл (<http://www.touristinfocenter.mn/>). Монгол орны ховор хөхтөн амьтдын популяцийн статусыг тодорхойлж, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах цуврал судалгааны ажлын хүрээнд аргаль хонь (*Ovis ammon*), янгир ямааны (*Capra sibirica*) нөөцийг үнэлэх ажлыг Монгол улсын БОАЖЯ зохион байгуулж, Дэлхийн банк, ДБХС-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар, Алтай Соёны төсөл санхүүжүүлэн, ШУА-ийн Биологийн хүрээлэн судалгааны бусад байгууллагатай хамтран 2009 онд хийж гүйцэтгэжээ. Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Хээрийн судалгаа эхлэхээс өмнө Биологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтнууд аргаль хонины тархцыг аймаг бүрээр нь гаргахаар УТХГ-ын хамгаалалтын захиргаа, байгаль хамгаалагчид, орон нутгийн иргэд, БОАЖГ, бусад хүмүүстэй уулзаж мэдээлэл цуглуулж тархац болон нөөцийг тогтоосон байна.

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд 2001-2010 оны сүүлийн 10-аад жилд аргаль хонины тархац улсын хэмжээнд 3 %-иар нэмэгджээ. Зарим аймгуудын нутагт аргаль хонины тоо төдийлөн өсөөгүй ч тархац нутаг нь нэлээд өссөн дүнтэй байна (Зураг 42.).

Монгол орны аргаль хонины тархац

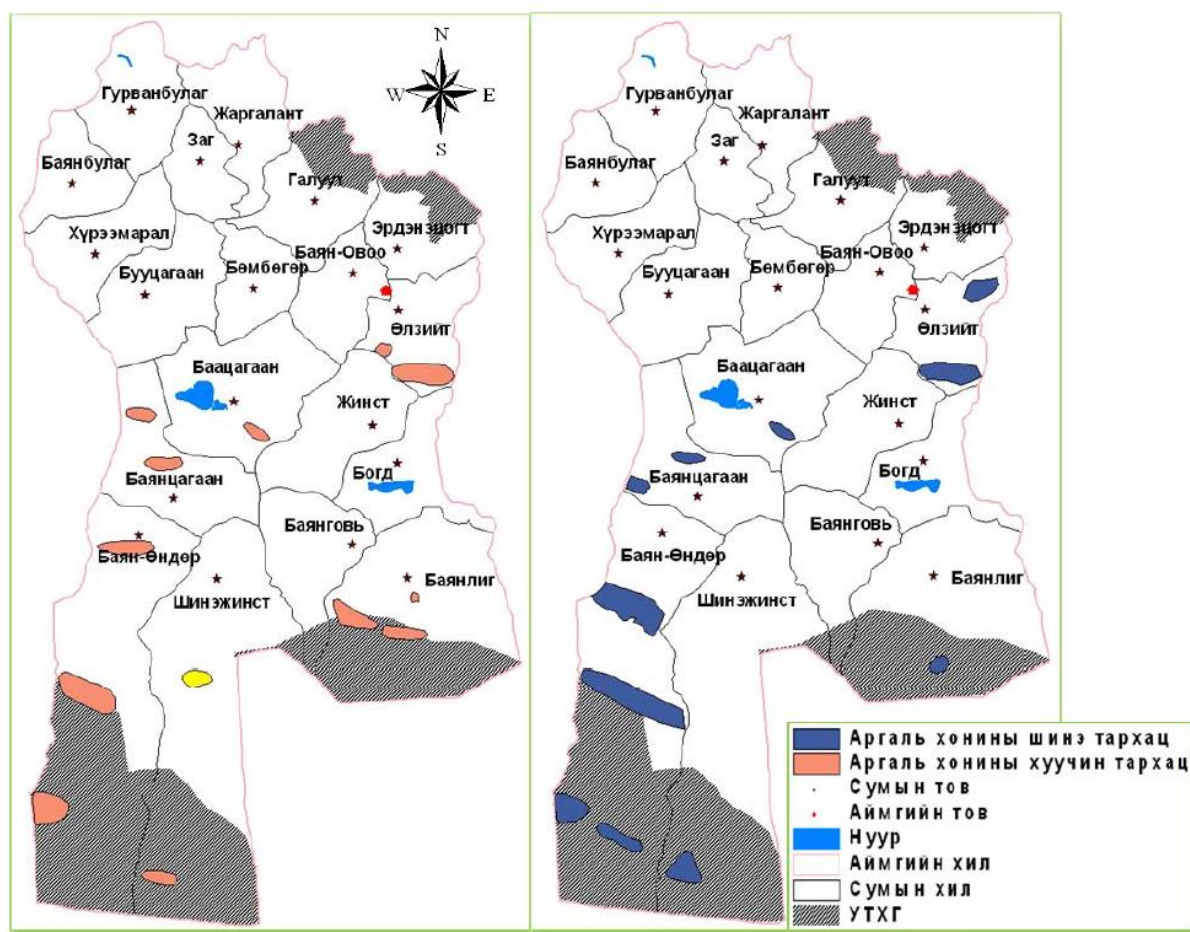
Зураг-17. Монгол орны аргаль хонины тархац

Дээрх судалгааны ажлын үр дүнгээс харахад 2001-2009 оны хооронд аргаль хонины тархац нутаг нь Баянхонгор аймагт 1.2-1.9 дахин нэмэгдсэн байна.

Хүсэнт-16. Аргаль хонины тархцын харьцуулсан судалгааны үр дүн (2001-2009)

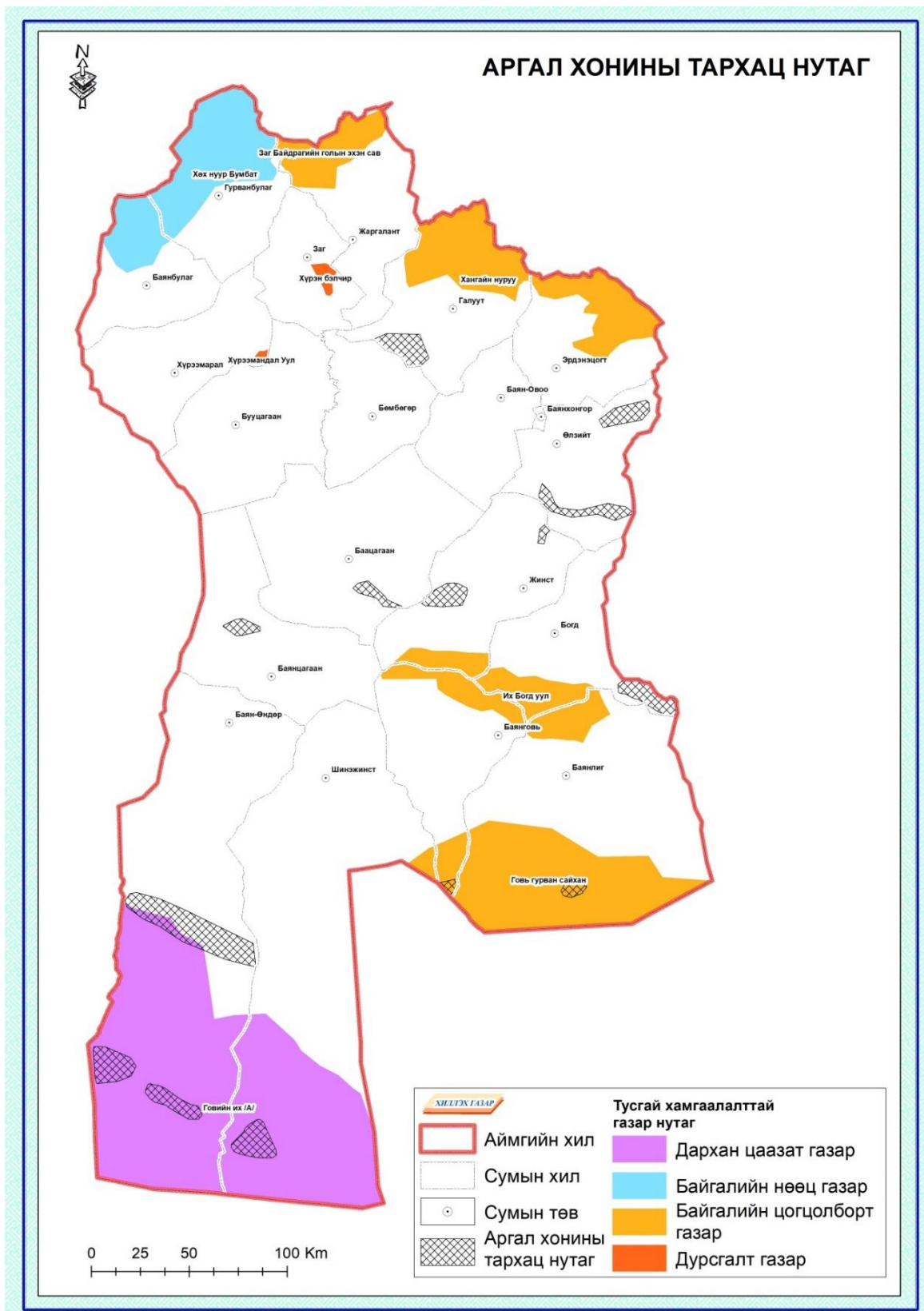
Аймаг	Аргаль хонь бүхий сумдын талбай (км ²)	2001		2009		Өөрчлөгдсөн талбай (км ²)
		Аргаль хонь тархсан талбай, км ²	Аргаль хонины тархцын сумын талбайд эзлэх хувь	Аргаль хонь тархсан талбай, км ²	Аргаль хонины тархцын сумын талбайд эзлэх хувь	
Баянхонгор	62060.33	2955.35	4.76	3560.8	5.74	605.5

Дээрх хүсэнтгээс харахад Аргаль хонь нь тус аймгийн 5 сумын 62060.33 км² нутаг дэвсгэрт тархсан байна. 2001 онд аргаль хонь 2955.35 км² талбайд тархаж байсан бол 2009 онд 3560.8 км² талбайд тархаж тархалтын ареал нутаг дэвсгэр нь 605.5 км²-аар тэлсэн байна.

Зураг-18. Аргаль хонины тархац (2001-2009)

Баянхонгор аймгийн Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний ажлын хүрээнд аргаль хонины тархац нутгийг БОАЖГ, байгаль хамгаалагчид, орон нутгийн удирдлагуудаас батлагдсан ан агнуурын бүс нутаг, орон нутгийн саналыг үндэслэн аргал хонь, янгирын тархац бүхий газар нутгуудыг зураглаж гаргасан (Зураг 44).

Зураг-19. Аргаль хонины тархац нутаг

Хүсэнт-17. Аргал хонины тархац, ареалын судалгаа (2020)

Аймаг	Ан агнуурын бүсийн батлагдсан эсэх	Газрын нэр	Төрөл	2021	
				Аргал хонины тархсан талбай,км2	Аргал хонины тархцын сумын талбайд эзлэх хувь
Галуут	Батлагдсан	Булгийн нуруу	Аргал, Янгир	297.34	8.80
Өлзийт	Батлагдсан	Баян бийр	Аргал, Буга, тарвага	203.93	6.04
		Баян хангай хишиг	Аргал, Янгир	253.08	7.49
Жинст	Батлагдсан	Жинст хайрхан	Аргал	207.89	6.15
		Хавцгайт	Аргал, Янгир	36.85	1.09
Баацагаан	Батлагдаагүй	Улаан аргалант	Аргал, Янгир	110.63	3.27
Баянцагаан	Батлагдсан	Баянцагаан	Аргал-Янгир	106.36	3.15
Богд	Батлагдсан	Хөх хадны хүүш	Аргал, Янгир	267.1	7.91
Баянлиг	Батлагдаагүй	Говь гурван сайхан	Аргал	95.26	2.82
Баянговь	Батлагдаагүй	Говь гурван сайхан	Аргал, Янгир, Ирвэс	55.32	1.64
Шинэжинст	Батлагдаагүй	Говийн их (А)	Аргал	293.01	8.67
Баян-Өндөр	Батлагдаагүй	Говийн их (А)	Аргал	925.93	27.41
	Батлагдаагүй	Говийн их (А)	Аргал	305.71	9.05
	Батлагдаагүй	Говийн их (А)	Аргал	219.92	6.51
Ан агнуурын батлагдсан тархац бүхий бүс нутаг				1372.55	40.63
Тархац бүхий бүс нутаг				2005.78	59.37
Нийт				3378.33	100

Дээрх хүснэгтээс харахад 2021 оны байдлаар Баянхонгор аймгийн 10 сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд 3378.33 км квадрат талбайд аргаль хонин тархац бүхий нутаг дэвсгэр байна. Үүнээс аргаль хонь, янгир ямааны тархац бүхий ан агнуурын батлагдсан бүс нутаг нь 40.63 хувь буюу 1372.55 км квадрат, тархац бүхий батлагдаагүй бүс нутаг нь 59.37 хувь буюу 2005.78 км квадрат газар нутгийг эзлэн тархац байна.

2.9.3 Янгир ямааны тархац, ареал нутаг

Монгол Алтай, Говь-Алтай, Зүүн гар, Алтайн өвөр говиудын уулс, Хан-хөхий, Хорьдол Сарьдаг, Улаан тайгын нуруу, Дундговь, Дорноговь аймгийн цөл, цөлөрхөг хээрийн бүсийн зарим уулсаар алаг цоог тархана. Бэсрэг уулсын бэл энгэр, аараг толгод, өндөр уулын эгц цавчим хад цохио, нуранги асга бүхий давчхан хавцал, ой модгүй, бартаа саадгүй газарт байршин нутаглана.

Дэлхий дээр 8 зүйлийн зэрлэг ямаа байдаг. Түүний нэг нь янгир юм. Алтайн өвөр говь болон Хангайн гол нуруу, Хөвсгөлийн зарим уулсын ойн бүсээс дээшх асга хадаар нутагладаг. Эрэгчнийг нь тэх гэнэ. Тэх арагшаа махийсан 75-140 сантиметр урт эвэртэй, биеийн урт нь 130-160 сантиметр, жин нь 100-150 килограмм, өндөр нь сэрвээгээрээ 70-110 сантиметр хүрнэ. Янгир хээлээ 6 сар орчим тээж, 5 дугаар сарын дунд үеэр төллөн, голдуу нэг хааяа ихэр ишиг гаргана. Янгир бол ангийн ховор чухал амьтан бөгөөд Монгол оронд агнахыг хориглож дархан цаазтай болгожээ. Жил бүр Засгийн газрын зөвшөөрлөөр тодорхой тооны янгир агнах эрхийг аж ахуйн нэгжүүдэд олгодог. Янгир ямаа ихэвчлэн 2-5 толгойгоор сүрэлгэх боловч хүйтрэх тусам сүргийн доторх янгирын тоо ихэсч өвлийн улиралд 20-иос дээш толгойгоор сүрэлгэдэг онцлогтой. Өндөр хадтай уулын оройд сүүдэр бараадан зогсож аюул ослоос сэрэмжилнэ. Шилжилт хөдөлгөөн хийх талбай нь ихдээ л 66.6 хавтгай дөрвөлжин километр байдаг. Нутгийн анчдын ярианаас үзвэл, янгир ямар ч чимээ сонссон доошоо л чиглэн харна уу гэхээс дээшээ чиглэн хардаггүй гэнэ.

Янгир ямаа Монгол орны хэмжээнд 13 аймгийн 86 сумын нутагт нийтдээ 55985.9 км² талбайд тархжээ. Янгир ямааны тархцыг 1:500000-ны масштабтай байр зүйн зураг ашиглан үйлдсэн бөгөөд цаашид 1:100000-ны буюу түүнээс бага масштабтай байр зүйн болон сансрын зураг ашиглан нарийвчлан тогтоох нь зүйтэй. Харьцангуй олон суманд нь янгир ямаа тархсан аймгуудын тоонд Ховд, Баянхонгор, Завхан, Баян-Өлгий аймгууд орж байна. Харин янгир ямааны тархац нутгийн хэмжээгээр Ховд аймаг тэргүүлэх ба Говь-Алтай, Баян-Өлгий, Завхан, Баянхонгор, Өмнөговь аймгууд удаалж байна. Дээрх аймгуудад нийт тархац нутгийн 83,1% нь хамрагддаг байна. Хамгийн бага тархац нутаг бүхий газар нь Дархан цаазат Богд уул бөгөөд энд 2 удаа янгир ямаа нутагшуулсан нь цөөн тоогоор ч гэсэн үржиж байгаа аж.

Монгол улсын Засгийн газрын 2012 оны 7 дугаар тогтоолоор ховор амьтны хавсралтад бүртгэсэн. Тархац нутгийг Говийн их дархан цаазат газар, Хорьдол Сарьдаг Богдхан уулын дархан цаазат газар, Их Богд, Говь гурван сайханы байгалийн цогцолборт газар зэрэг улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамруулсан.

“Монгол орны хөхтөн амьтан тодорхойлох бичиг” (1970,1980) зэрэг бүтээлүүдэд янгир ямааны тархцыг дэлхэц нутгийн нь хэмжээнд тоймлон зурагласан байдаг.

Монгол орны ховор хөхтөн амьтдын популяцийн статусыг тодорхойлж, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах цуврал судалгааны ажлын хүрээнд аргаль хонь (*Ovis ammon*), янгир ямааны (*Capra sibirica*) нөөцийг үнэлэх ажлыг Монгол улсын БОАЖЯ зохион байгуулж, Дэлхийн банк, ДБХС-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар, Алтай Соёны төсөл санхүүжүүлэн, ШУА-ийн Биологийн хүрээлэн судалгааны бусад байгууллагатай хамтран 2009 онд хийж гүйцэтгэжээ. Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Хээрийн

судалгаа эхлэхээс өмнө Биологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтнууд аргаль хонины тархцыг аймаг бүрээр нь гаргахаар УТХГ-ын хамгаалалтын захиргаа, байгаль хамгаалагчид, орон нутгийн иргэд, БОАЖГ, бусад хүмүүстэй уулзаж мэдээлэл цуглуулж тархац болон нөөцийг тогтоон Монгол улсын хэмжээнд анх удаа зураглаж гаргасан байна (Зураг 45.).

Зураг-20. Монгол орны янгир ямааны тархац

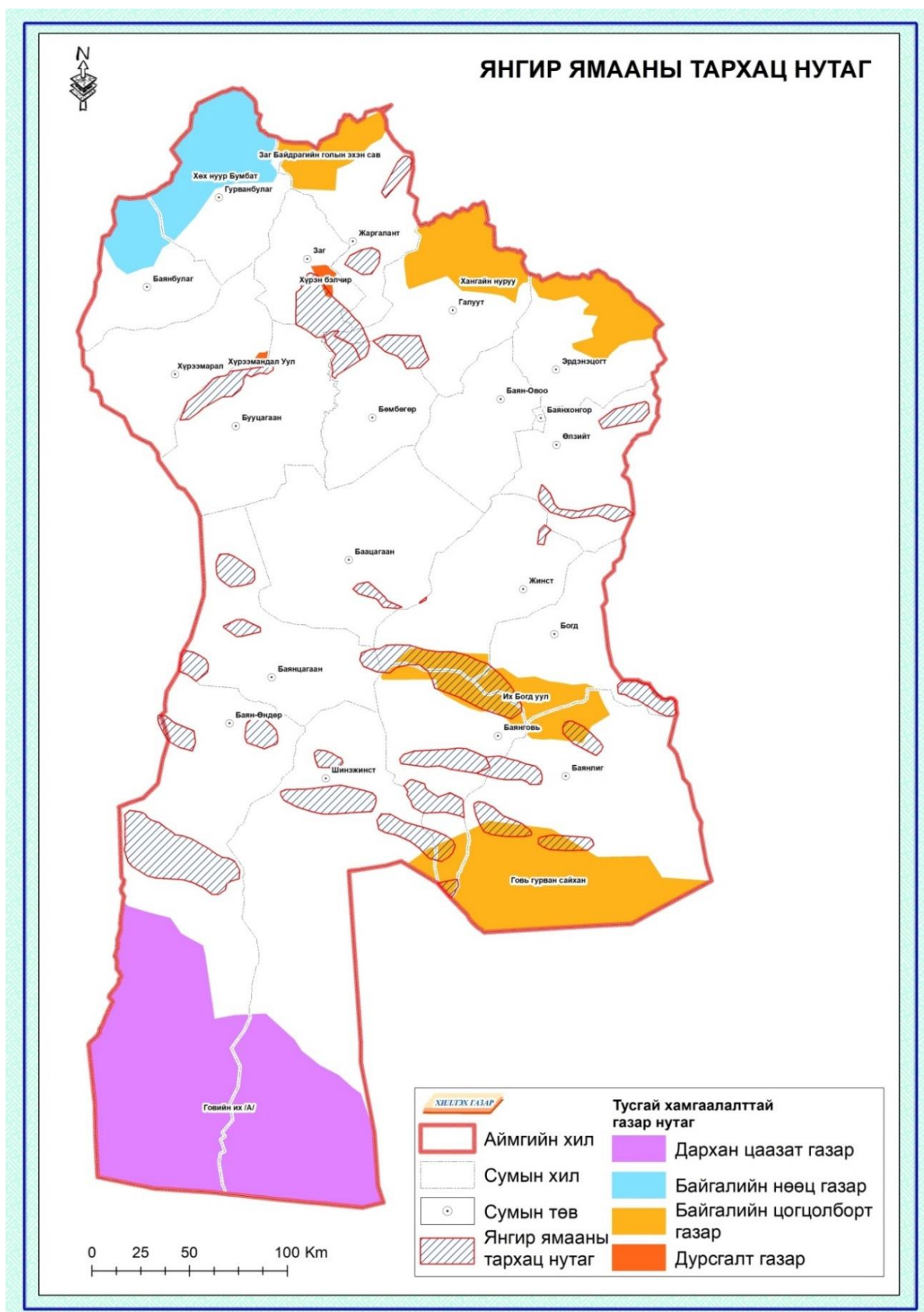
Дээрх судалгааны ажлын үр дүнгээс харахад 2001-2009 оны хооронд янгир ямааны тархац нутаг нь Баянхонгор аймагт 1.2-1.9 дахин нэмэгдсэн байна.

Хүсэнт-18. Янгир ямааны тархацын хэмжээ (2009)

№	Аймаг	Янгир ямаа бүхий сумдын тоо	Янгир ямаа тархсан талбай (2009, км ²)	Нягтшил	Нөөц
1	Баянхонгор	12	5649.6	5.15	2909

Дээрх хүснэгтээс харахад 2009 оны байдлаар Баянхонгор аймгийн 12 сумын нутаг дэвсгэрт 5649 км квадрат нутаг дэвсгэрт янгир ямаа тархаж байсан байна. Мөн энэхүү судалгааны үр дүнгээр янгир ямааны нягтшил нь 5.15, нөөц нь 2909 тооны янгир ямаатай гэж судлагдсан байна.

Баянхонгор аймгийн Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний ажлын хүрээнд Янгир ямааны тархац нутгийг БОАЖГ, байгаль хамгаалагчид, орон нутгийн удирдлагуудаас батлагдсан ан агнуурын бүс нутаг, орон нутгийн саналыг үндэслэн аргал хонь, янгирын тархац бүхий газар нутгуудыг зураглаж гаргасан (Зураг 46).

Зураг-21. Янгир ямааны тархац нутаг

Хүсэнт-19.Янгир ямааны тархац, ареалын судалгаа (2020)

Аймаг	Ан агнуурын бүсийн батлагдсан эсэх	Газрын нэр	Төрөл	2021	
				Янгир ямааны тархсан талбай,км ²	Янгир ямааны тархцын сумын талбайд эзлэх %
Жаргалант	Батлагдсан	Далай хайрхан	Янгир	169.74	1.85
	Батлагдаагүй	Цохиот уул	Янгир	126.84	1.38
Галуут	Батлагдсан	Булгийн нуруу	Янгир, Аргал	297.34	3.24
Заг	Батлагдаагүй	Баян-Улаан	Янгир	774.19	8.44
Бөмбөгөр	Батлагдсан	Цагаан сайр	Янгир	214.71	2.34
Бууцагаан	Батлагдсан	Богд аав уул	Янгир	376.29	4.10
Өлзийт	Батлагдсан	Баян бийр	Аргал, Буга, тарвага	203.93	2.22
		Баян хангай хишиг	Аргал, Янгир	253.08	2.76
Жинст	Батлагдсан	Хавцгайт	Аргал, Янгир	36.85	0.40
Баацагаан	Батлагдаагүй	Улаан аргалант	Аргал, Янгир	110.63	1.21
Баянцагаан	Батлагдсан	Баянцагаан	Аргал-Янгир	106.36	1.16
	Батлагдаагүй	Хар аргалант	Янгир	242.15	2.64
	Батлагдаагүй	Монгол Алтайн нуруу	Янгир	158.77	1.73
Богд	Батлагдсан	Хөх хадны хүүш	Аргал, Янгир	267.1	2.91
	Батлагдаагүй	Их богд	Янгир	1333.30	14.53
Баянлиг	Батлагдаагүй	Их халбаганат	Янгир	186.74	2.03
		Сүүжийн хоолой	Янгир	289.14	3.15
		Их Баян Уул	Янгир	289.19	3.15
		Бага Баян Уул	Янгир	184.72	2.01
Баянговь	Батлагдаагүй	Хөх ямаат	Янгир	390.34	4.25
		Хавтгай хар уул	Янгир	316.63	3.45

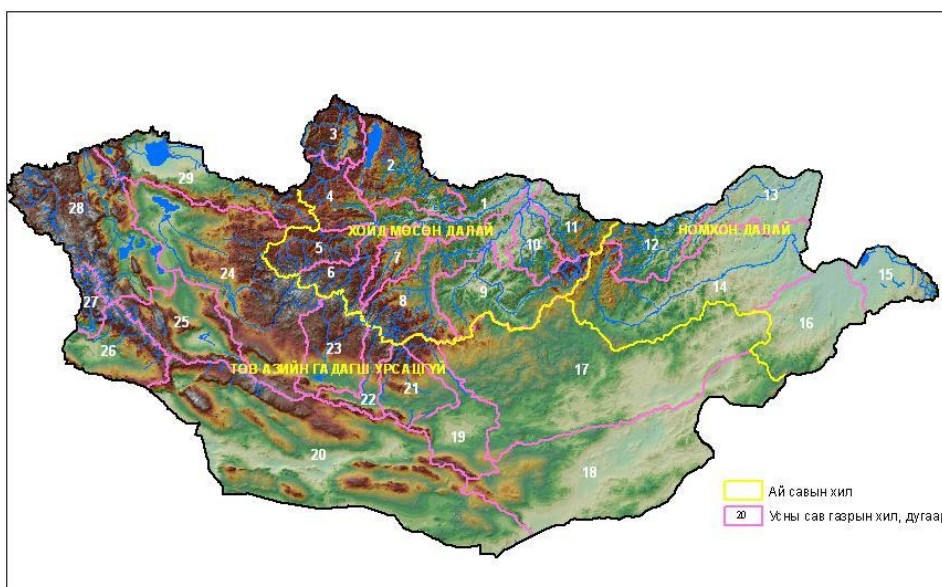
		Говь гурван сайхан	Аргал, Янгир, Ирвэс	55.32	0.60
Шинэжинс т	Батлагдаагүй	Жинст Уул	Янгир	541.33	5.90
		Адгийн хавцгайт	Янгир	97.87	1.07
		Сонгинотын хар уул	Янгир	420.52	4.58
Баян-Өндөр	Батлагдаагүй	Хавтгай цахир уул	Янгир	200.62	2.19
		Хүүш уул	Янгир	193.39	2.11
		Долоон цэнхэр хоолой	Янгир	1339.61	14.60
Ан агнуурын батлагдсан тархац бүхий бүс нутаг				1925.4	20.98
Тархац бүхий бүс нутаг				7251.3	79.02
Нийт				9176.7	100

Дээрх хүснэгтээс харахад 2021 оны байдлаар Баянхонгор аймгийн 14 сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд 9176.7 км квадрат талбайд янгир ямааны тархац бүхий нутаг дэвсгэр байна. Үүнээс янгир ямааны тархац бүхий ан агнуурын батлагдсан бүс нутаг нь 20.98 хувь буюу 1925.4 км квадрат, тархац бүхий батлагдаагүй бүс нутаг нь 79.02 хувь буюу 9176.7 км квадрат газар нутгийг эзлэн тархац байна.

2.10 Ус зүй

2.10.1 Усны ай сав

Монгол орны нутаг дэвсгэрийг томоохон голуудын сав газрыг харгалзан 29 усны сав газарт хуваасан. Эдгээр усны сав газруудын хилийг тогтооход гадаргын усны ус хурах талбайн хилийг ашигласан. Усны сав газрын тоог гадаргын усны ба газрын доорх усны мэргэжилтнүүдээс бүрдсэн ажлын хэсэг ажиллаж тогтоосон. Энэ 29 усны сав газрыг цаашид усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахад ашиглах юм. Дэлхийн усны ай сав, Монгол орны усны 29 сав газрын байршлыг зураг 47, 48-аар үзүүлж усны сав газруудын нэр, талбайн хэмжээ, дэлхийн усны ай савын алинд нь хамаарахыг хүснэгт 20-т орууллаа.

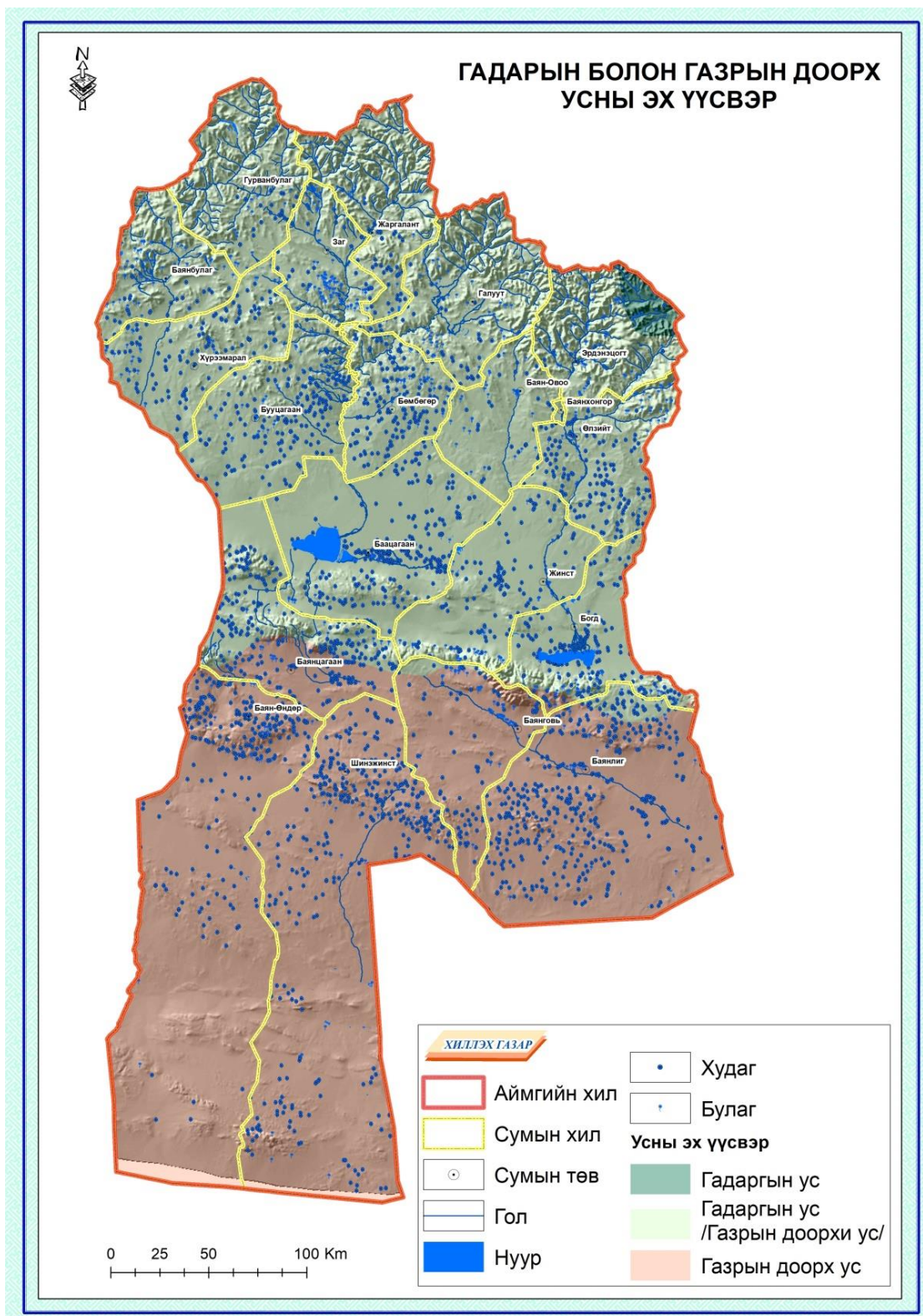

Зураг-22. Дэлхийн усны ай сав ба Монгол орны усны сав газрууд

Баянхонгор аймаг нь дэлхийн усны ай сав газрын хойд мөсөн далайн болон төв азийн гадагш урсацгүй ай сав газарт, Монгол орны усны 29 сав газрын 6 сав газарт нь тус аймгийн нутаг дэвсгэрт хамрагдаж байна (Хүснэгт 20).

Хүснэгт-20. Монгол орны усны сав газрууд

Д/д	Сав газрын нэр	Талбай, км ²	Ай савын нэр	Төрөл
8	Орхон	53786.9	Хойд мөсөн далай	Гадаргын ус
20	Алтайн өвөр говь	218504.5	Төв Азийн гадагш урсацгүй	Газрын доорх ус
21	Таац	25091.9	Төв Азийн гадагш урсацгүй	Гадаргын ба газрын доорх ус
22	Орог нуур-Түй	15529.1	Төв Азийн гадагш урсацгүй	Гадаргын ба газрын доорх ус
23	Бөөнцагаан нуур-Байдраг	35153.2	Төв Азийн гадагш урсацгүй	Гадаргын ба газрын доорх ус
24	Хяргас нуур-Завхан	120706.9	Төв Азийн гадагш урсацгүй	Гадаргын ус

Зураг-24. Гадаргын болон газрын доорх усны эх үүсвэр

Аймгийн нутаг дэвсгэр нь Төв Азийн гадагш урсгалгүй болон Хойд мөсөн далайн ай савд хуваагддаг.

2.10.2 Томоохон гол, нуурууд

Тус аймагт 299 (168) гол горхи тоологдсоны нийлбэр урт нь 3559 км болж байгаагаас гадна 104 (69) 34 нуур, 837 (459) булаг шанд гадаргын усны сүлжээг бүрдүүлж байдгаас 61 гол горхи, 38 нуур, 55 булаг шанд ширгэсэн мэдээтэй байна. Усны нөөцийг янз бүрийн аргаар тооцож үзэхэд хоорондоо их зөрөөтэй тоонууд гарч байна. Усны нөөц 1.815 – 0.55 шоо км, Гадаргын усны нийт нөөц 1.504 – 0.45 шоо км үүнээс ашиглаж болох нөөц нь 0.05 шоо км, ул хөрсний усны нөөц 0.347- 0.1 шоо км, үүнээс ашиглах боломжит нөөц нь 0.05 шоо км юм.

Нутгийн хойд хэсэгт Хөх нуур, Биндэръяа хөх нуур орших ба Хангайн нурууны өвөр талаас эх авах Байдраг, Түй, Цагаантуруут, Харгана, Сүмбэр, Заг, Шаргалжуутын голууд нууруудын хөндийд орших Бөөнцагаан 252 км², Адгийн цагаан, Орог 140 км² нууруудыг тэжээнэ. 1957 онд Их Богд ууланд газар хөдлөхөд Улиастай битүүтийн амыг нураг асга дарснаас 14-25 м гүн Оюу, Номин, Биндэръяа зэрэг нуурууд үүссэн.

Түүнчлэн Хангайн нуруунаас эх авсан Хар ус, Шар ус, Буянт, Говь-Алтайн салбар уулсаас эх авсан Баянцагаан, Далан түрүү, Уртын гол зэрэг олон гол горхи, Дуут, Хуримт, Бөөрөг, Баян нуур, Олгой зэрэг олон нуур байдаг.

Агуйт, Хуримт, Үхэг, Өргөөт, Халиут, Тээл, Ичээт зэрэг 22 рашаан байдгаас хамгийн алдарттай нь Шаргалжуутын рашаан юм. Шаргалжуутын рашааны талбай нь 0.25 ам км ба 47-920 С хэмийн 150 гаруй дулаан булгаас нийтдээ 54 л/ с ундарга бүрэлдэнэ. Усны температурыг дунджаар 81.20 С гэвэл дулааны урсгал 18.4 106 Дж буюу тухайн бүс нутгийн нөөцийн 50 %-д хүрнэ. Дулааны алдагдал харьцангуй бага 39 % байна. Рашаан нь Шаргалжуутын голын горимд нэлээд нөлөө үзүүлэх бөгөөд дулааны улиралд голын усны тэжээлийн 2.3% болно. Хүйтний улиралд нөөц нь багасаж гулидралын халиа тошин үүсэхэд зарцуулагдана. Эдгээрт хамгаалалтын болон, эрүүл ахуйн бүс тогтоогоогүй ашиглаж байна

Түйн голын дагуу Баянхонгор, Богд сумын орчимд 2 харуул, Байдрагийн голын дагуу Жаргалант, Бууцагаан сумын орчимд 2 харуул, Заг, Цагаан туруут, Шаргалжуут, Шар усан голууд, Орог, Бөөнцагаан, Хөх нуурын орчим тус тус усны харуулууд ажиллаж байна.

Байдраг гол

Хангайн нурууны өврийн Буга, Нарийнтээл, Мандал голуудын бэлчир орчмоос Байдраг нэртэй болох ба Заг, Цагаантуруут гол түүнд цутгаж урссаар Бөөнцагаан нуурт цутгана. Мөн ус их үед Адгийн цагаан нуурт цутгах бөгөөд харин ус багатай үед газрын доогуур шургана. Голын ус хурах талбай 27277 ам км, 310 км урт. Байдраг гол Хангайн нурууны өврийн голуудын нэгэн адил голын дагууд урсац нь алдагдаж газрын доорх урсыг тэтгэн Нууруудын хөндийн нууруудад цутгадаг онцлогтой. 1988 оны 10-р сард Байдрагийн гүүрний дэргэд усны өнгөрөлт 7.40, тэр үед барьж байсан услалтын системийн орчим 8.30 хүрч байснаа Бөөнцагаан нуурт дөнгөж 0.48 шоо м/с ус хүрч, усалгаанд 1.80 шоо м/с авч, үлдсэн 6.0 шоо м/с нь газрын доогуур нуурт цутгаж байсныг хэмжиж тогтоожээ.

Түйн гол

Хангайн нурууны Хөл саяны давааны өврөөс эх авч Орог нуурт цутгана. Голын ус хурах талбай 9410 ам км, 243 км урт. Түй голын онцлог бол Хангай нурууны өврөөс эх авах голуудын адил урсцын алдагдал их байх ба Жинст сумын орчимд газар доогуур шургаж эргэж ил урсдагт оршино. Түй голын олон жилийн дундаж өнгөрөлт Баянхонгор сумын орчимд 3.15, Богд сумын орчимд 1.91 шоо м/с болно. 1989 оны 5-р сард Түй голын усны өнгөрөлт Түй, Шаргалжуут голын бэлчирт 0.50, Бор балгасын орчимд 0.50, Уу-буланд 0.80, Богд сумын орчим 0.81, Орог нуурын цутгалад 0.61 шоо м/с тус тус байлаа. Харин 1988 оны 10-р сард Жинст сумын Уу-булангийн орчимд өнгөрөлт 4.92 хүрээд Богд сумын нутагт 1.34 болон буурч Орог нуурт 1.37 шоо м/с ус цутгаж байжээ. Нийт 69 нуур байгаа бөгөөд нийлбэр талбай нь 528 км² боловч энд 50 га-гаас дээш талбай бүхий нийт 519.6 км² талбайтай 40 нуурыг оруулав.

Хөх нуур - Хангайн нурууны Жаргалант уулын өвөрт 2649 м үнэмлэхүй өндөрт байдаг морены хурдсанд хаагдаж тогтсон тагийн хэт цэнгэг нуур 17.2 км² талбайтай 12.8 км урт, 1.7 км өргөн эргийн шугамын урт 32.8 км буюу ихээхэн хэрчигдсэн хөгжлийн коэффициент 2.49 хүрнэ . Усны хамгийн гүн 43.5 м дундаж нь 15.5 м эзэлхүүн 206 сая м³ сэрүүвтэр устай усны температур 7 дугаар сард өнгөндөө 8-15.40С ёроолдоо 8-100 С орчим . Нуурын ёроолд элс, элсэнцэр бор саарал лаг шавраас гадна эртний мөстлийн бул чулуу хааяагүй тархжээ. Хур бороо, гадаргын ба гүний урсцаар сэлбэгддэг. 190 км² талбайгаас усжиж , олон жижиг нуур дамжин хоолойгоор Завхан голын томхон цутгал болох Хар-Усны голтой холбогддог. Усны эрдэжилт өнгөнөөсөө гүн рүү буурч 33.5-45.2 мг/л гидрокарбонатын ангийн кальцийн төрөлд багтана. Чулуун ганц аралтай, ус, намгийн төрөл бүрийн шувууд элбэг. Баруун нуурын загасаар элбэг. Спорт –агнуур, рекреацийн боломж сайтай.

Хөх нуурын дээд нуур - Гурванбулаг сумын нутаг Цагаан битүүт уулын өвөрт 2652 м өндөрт байдаг мөстлийн гаралтай цэнгэг нуур. 0.5 км² талбайтай, 1.7 км урт, 3.4 км. Усны шувуу, баруун нуурын загастай. Рекреацийн боломж сайтай. Усны температур 6 , 7-р сард 13.20-15.30С хур бороо, булаг шандын усаар сэлбэдэг.

Зүүн салаа нуур - Гурванбулаг сумын нутаг хар ус голын эхний мөстлийн хунхад 2967 м үнэмлэхгүй өндөрт тогтсон нуур 0.5 км² талбайтай. Км урт 2.8 км. Гол горхи булгийн усаар тэжээгддэг.

Заваг нуур - Гурванбулаг сумын нутаг Цагаан Битүүх уулын мөстлийн хунхад тогтсон цэнгэг нуур. 1.5 км² талбайтай 2.7 км урт, 0.8 км өргөн, эргийн шугамын урт 6.4 км, 29 м гүн, эзлэхүүн 18 сая м³ , 31 км² талбайгаас усаждаг.

Загийн хөх нуур - Жаргалант сумын нутаг Загийн голын эхэнд 2357 м өндөрт байдаг цэнгэг нуур. 2.3 км² талбайтай. 5.4 км урт, 0.6 км өргөн, эргийн шугамын урт 1.3 км

Сангийн далай нуур - Баянбулаг сумын нутагт 2566 м өндөрт байдаг уулс хоорондох битүү хотгорт тогтсон тектоник гаралтай гадагш урсгалгүй, давстай нуур. 3.4 км² талбайтай 2.9 км урт, 1.9 км өргөн, эргийн шугамын урт 7.2 км. Нүүдлийн шувууд хуран цуглардаг. Хур тунадас гүний усаар сэлбэгддэг. Усны температур 6, 7 дугаар сард 18.70-20.10С хүрч 10 дугаар сараас 4 дүгээр сард хөлдөж 1.0-1.2 м зузаан

мөсөөр хучигдана.

Давсан Айраг нуур - Хүрээмарал, Жаргалант сумын заагт 2222 м өндөрт байдаг давст нуур. 0.7 км² талбайтай, 1.9 км урт 0.7 км өргөн, эргийн шугамын урт 4.4 км.

Баянцагаан нуур - Галуут Жаргалант сумын заагт 1974 м өндөрт байдаг давст нуур. 4.4 км² талбайтай, 3.8 км урт, 1.6 км өргөн эргийн шугамын урт 8.8 км, 245 км² талбайгаас усжих ба хур бороогоор сэлбэгддэг.

Баян нуур - Галуут сумын нутагт 1957 м өндөрт байдаг тектоник гаралтай нуур. 0.6 км² талбайтай, 1.3 км урт, 0.7 км өргөн, эргийн шугамын урт 4.2 км.

Олгой нуур - Галуут сумын нутаг Галуут хавцлын ард байдаг гадагш урсгалтай термокарстын гаралтай цэнгэг нуур. Усны мандал 2041 м 1.5 км² талбайтай 3.7 км урт 0.6 км өргөн, эргийн шугамын урт 8.4 км. Байдрагийн голтой усан холбоотой.

Хөх бүрдийн нуур - Баян-Овоо сумын 1331 м өндөрт байдаг Давст нуур 0.8 км² талбайтай 1.6 км, урт эргийн шугамын урт 4 км, усны эрдэжилт 92.71 г/л.

Адгийн цагаан нуур. Баацагаан, Жинст сумын заагт 1285 м өндөрт байдаг гадагш урсгалгүй давстай нуур 11.5 км² талбайтай, 7.6 км урт, 2.2 км өргөн хур бороогоор сэлбэгддэг учир түвшин нь их хэлбэлзэж гантай жил, хатаж ширгэн хур ихтэй үед эргийн шугамын урт 22 км хүрдэг. Нуурын эрдэжилт тогтворгүй, ерөнхий эрдэжилт 3.04-5.87 г/л, сульфат натрийн төрөлд багтана. Эргэн тойрон зэгс ургадаг. Малын тэжээл, хашаа, хороонд их хэрэглэж экологийн тэнцвэр алдагджээ.

Цагаан нуур - Баацагаан Жинст сумын заагт 1284 м өндөрт байдаг нуур. Усны түвшин тогтворгүй зарим жилд хатаж ширгэх ба устай үед нуурын талбай 9.1 км², урт өргөн нь 3.2 км, усан хилийн урт 16.6 км хүрдэг.

Давсан нуур - Богд, Жинст сумын заагт 1330 м өндөрт байдаг нуур. 0.6 км² талбайтай, 1.2 км урт 0.9 км өргөн. Эргийн шугамын урт 4 км боловч усны түвшин их тогтворгүй, зарим жилд бараг хатаж давсны нимгэн давхаргаар хучигддаг. Нуурын шорвог усны эрдэжилт 309.63 г/кг найрлагаараа карбонатын төрлийн нуурт багтана. Нуурын талсажсан давсыг орон нутгийн чанартай ашиглана.

Холбоолжин нуур - Жинс, Богд сумын заагт 1330 м өндөрт байдаг шорвог нуур. 3.1 км² талбайтай, 2.9 км урт, 2.0 км өргөн эргийн шугамын урт 10.2 км боловч усны түвшин тогтворгүй. Хур бороо гүний усаар тэжээгдэх ба усны эрдэжилт 4.78 г/л, сульфат натрийн төрлийн нуурт багтана.

Ногоон нуур - Богд сумын нутагт Орог нуурын хаяанд 1230 м өндөрт байдаг шорвог нуур 0.6 км² талбайтай, 1.5 км урт, 0.9 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.8 км Шорвог нуур. Баян-Өндөр, Баянцагаан сумын заагт 2209 м өндөрт байдаг шорвог нуур. 0.6км² талбайтай, 1.5 урт, 0.9 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.8 км боловч тогтворгүй, зарим жил хатаж тойром болдог. Өмнөөс нь жижиг гол цутгадаг.

Ногоон нуур - Баян-Өндөр, Шинэ Жинст, Баянговь сумын заагт 1772 м өндөрт байдаг шорвог нуур. 0.6 км² талбайтай, 1.4 км урт, 1.1 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.6 км.

Хүн нуурын шал - Баянлиг сумын нутагт 952.7 м өндөрт байдаг шал. Ус ихтэй үед 16.7 км² талбайтай, 6.8 км урт., 4.6 км өргөн эргийн шугамын урт, 21.4 км хүрэх ба сайр дагаж буух уруйн усаар сэлбэгдэж ихэвчлэн хатаж тойром болдог.

Загын шал нуур - Баянлиг, Өмнөговь аймгийн Гурван Тэс сумдын нутагт Таван Загийн хоолойд 1032 м өндөрт байдаг, хатаж ширгэдэг тойром. Устай үед 33.1 км² талбайтай, 21.0 км урт, 4.7 км өргөн, эргийн шугамын урт 49.4 км хүрдэг. Усны түвшин тогтворгүй, ихэвчлэн хатаж ширгэдэг.

Бөөн цагаан нуур - Баацагаан сумын нутаг олон нуурын хөндийд байдаг бүлэг нуурын хамгийн том нуур. 252.0 км² талбайтай, 24 км урт, 19.0 км өргөн, эргийн шугамын урт 81 км. Эрэг нь намхан, элсэрхэг, нуурын олон эгнээ далан, зээг байдаг. Тектоник гаралтай үлдэгдэл нуур. Хур тунадас, гадаргын ба гүний урсцаар сэлбэгддэг. Нийтдээ 33500 км² талбайгаас усажна. Усны балансын орлогод Байдрагийн гол, зарлагын хэсэгт ууршилт зонхилно. Нуурын хамгийн гүн 16 м дундаж гүн 9.9 м, 6 м гүн талбайн 70% эзлэхүүний 46 %-ийг эзэлдэг. Эзлэхүүн нь 2385 сая м³, усны мандлын үнэмлэхүй өндөр 1312 м. Говийн халуун хуурай уур амьсгалын нөлөөгөөр дулааныг их шингээдэг, усны температур 5-р сард мандалдаа 12-13.00С хүрдэг. ёроолдоо 9.20С байдаг бол 7, 8-р сард өнгөндөө 22-24.00С хүрдэг. 12-р сар 4-р сарын эцэст хүртэл хөлддөг. Нуурын тунгалагшилт зун 2.0-2.5 м өвөл 4-5 м болж нэмэгдэнэ. Ёроолд нь хүүхэр устөрөгчийн үнэртэй бараавтар лаг, наанги мөн ялзмагт шавар, эрэг хавиар том жижиг мөхлөгт элс, гүйхэн булан тохойд ургамал тархсан байдаг. Усны ерөнхий эрдэсжилт 304.1-573.8 мг/л рН 9.2 сульфат натрийн төрөлд багтана. Нуурт нүүдлийн олон шувуу хуран цугларахаас гадна Монголын баруун нуур усны загас жараахай байдаг. Эрэг дагуугаа торгон элсэн хаялаг, далан зээгтэй. Агнуурт-спорт, аялал жуулчлал, хөдөлмөрчдийн сувиллын боломж сайтай.

Орог нуур - Богд сумын ар хормойд 1271 м өндөрт байдаг тектоник гаралтай нуур. Эргийн байдал адилгүй, өмнөд этгээдэд Их Богдын уулын хормой алгуур намсаж тэгшивтэр гадарга үүсэж уулын хормойгоос олон арван булаг ундарч орчныг намагжуулдаг. Нуурын баруун хойд талаар 10 гаруй км урт 1.0-1.5 км өргөн элсэн тарамцаг эмжиж бас эртний нуурын зүүн хойд талаас цуггадаг Түйн голын адагт томхон садраа адаг үүсэж намагжина. Нуурын талбай 1957 оны газар хөдлөлтийн үед сүрхий өөрчлөгдөж 140 км² шугамын урт 75 км хүрсэн боловч тогтворгүй зарим жилд хатдаг. 1890 оноос хойш 7 удаа ширгэсэн. Усны гүн 5 м, эзлэхүүн 420 сая м³. Нуурын ёроолд хүүхэр устөрөгчийн сулавтар үнэртэй хар хөх, цайвар лаг шавар тархаж гүйхэн устай учраас бараг ёроолоо хүртэл жигд халдаг. Усны температур 5-р сард мандалдаа 15-18.00С байдаг бол 7, 8-р сард өнгөндөө 25.00С хүртэл халж 11-р сараас 4-р сард хөлддөг. Усны тунгалагшилт бага /0.2-0.5 м/ нийтдээ 10500 км² талбайгаас усжих Түйн гол хэд хэдэн гол цутгана. Гадагш урсгалгүй ерөнхий эрдэсжилт 1.75-5.01 г/л рН=9.22 нуурын зүүн хэсэгт цутгал голын нөлөөгөөр гидрокарбонат ион ихсэж баруун тийшлэхэд ион натри хлор нэмэгдэх ба карбонат ион шинээр бий болжээ. Нүүдлийн шувууд хорогдохоос гадна баруун нуур усны загас амьдардаг. Рекреацийн боломж сайтай.

Борвой нуур- Бууцагаан сумын төвөөс баруун урагш 1755 м өндөрт байдаг шовгор нуур. 0.5 км² талбайтай, 1.2 км. Ёроолын лаг шаврыг эмчилгээнд ашигладаг. Шорвог усны эрдэсжилт 214.11 г/кг хлорт натри, сульфат натри, сульфат магни зонхилж найрлагаараа сульфат натрийн төрөлд багтана. Нуурын эрдэс давсыг орон

нутгийн чанартай ашигладаг.

Хэрсэнгийн цагаан нуур - Бууцагаан сумын нутагт Адгийн Цагаан нуураас баруун хойш 1287 м өндөрт байдаг шорвог нуур. Хуртай жилд 1.2 км² талбайтай, 2.2 км урт, 1.2 км өргөн, эргийн шугамын урт 6.2 км.

Дунд цагаан нуур. Баацагаан сумын 1290 м өндөрт байдаг шорвог нуур. 1.3 км² талбайтай, 2.0 км урт 1.1 км өргөн эргийн шугамын урт 5.2 км боловч улирлаар их өөрчлөгддөг. Зарим жилд хатаж ширгэдэг.

Хажуу цагаан нуур - Баацагаан сумын нутагт 1283 м өндөрт байдаг шорвог нуур. 1.3 км² талбайтай 2.1 км урт, 1.8 км өргөн, эргийн шугамын урт 6.4 км.

Баян бүрд нуур - Жинст сумын нутаг, Орог нуураас баруун хойш 1264 м өндөрт байдаг шорвог нуур. 0.6 км² талбайтай, 2.5 км урт, 0.5 км өргөн эргийн шугамын урт 5.2 км орчим. Нутгийнхан заримдаа Орог нуур гэнэ.

Зээрийн ус нуур - Баян-Өндөр сумын нутаг Долоон Цэнхэрийн хоолойн зүүн үзүүрт 1299 м өндөрт байдаг шорвог тойром. Хуртай үед ус тогтож 1.2 км² талбайтай, 2.2 км урт 1.3 км өргөн, эргийн шугамын урт 5.8 км орчим болдог.

Бухын ширээ нуур - Баянлиг, Өмнөговь аймгийн Гурван Тэс сумдын заагт Загын шал, Хүн нуурын шалын хоорондох тектоник хотост 990 м өндөрт байдаг ширгэдэг тойром. Хуртай үед сайрын уруй хуримтлагдахад 1.8 км² талбайтай, 2.5 км урт 1.4 км өргөн, эргийн шугамын урт 7.2 км болдог.

Хөөвөр нуур - Шинэ Жинст сумын нутагт Ингэн хөөврийн хоолойн элсэн дунд 697 м өндөрт байдаг эоловын гаралтай хатаж ширгэдэг тойром. Хуртай жилд 2.0 км² талбайтай, 2.7 км урт, 1.0 км өргөн, эргийн шугамын урт 11.8 км болдог.

Онгон улааны нуур - Шинэ Жинст сумын Онгон улааны өвөрт 729 м өндөрт байдаг тойром. Сайр дагаж буух уруйн ус ирэхэд 3.1 км² талбайтай, 3.2 км урт, 1.2 км өргөн, эргийн шугамын урт 9.0 км болдог.

Бага цагаан нуур - Баацагаан, Жинст сумын зааг Адгийн Цагаан нуурын хотгорт 1283 м өндөрт байдаг бүлэг нуурын нэг. Хур бороотой жилд 0.5 км² талбайтай, 1.3 км урт, 0.6 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.0 км хүрдэг.

Цагаан нуур - Жинст сумын нутаг Хөнөгийн хоолойд 1270 м өндөрт байдаг эрдэст нуур. Хур бороотой жилд 0.5 км² талбайтай, 1.1 км урт, 0.5 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.0 км хүрдэг.

Жинст тойром - Шинэ Жинст сумын нутаг 2077 м өндөрт байдаг шорвог тойром 0.5 км² талбайтай, 1.6 км урт, 0.6 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.4 км боловч улирлаар өөрчлөгддөг.

Хоолойн шал тойром - Шинэ Жинст, Баян-Өндөр сумдын заагт Долооны Цэнхэр Хоолойд 1310 м өндөрт байдаг тектоник гаралтай эрдэст нуур. Эрдэнгийн нурууны ам хавцал дагаж буух уруйн үерийн ус буухад 0.5 км² талбайтай, 1.4 км урт, 0.7 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.2 км тойром тогтдог.

Загийн тойром - Баянлиг, Өмнөговь аймгийн Гурван Тэс сумдын зааг Таван Загийн удам хоолойд 990 м өндөрт байдаг тойром. Хуртай жилд 0.5 км² талбайтай, 1.7 км урт, 0.4 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.4 км ус тогтдог.

Бухын шал тойром - Баянлиг, Өмнөговь аймгийн Гурван Тэс сумдын зааг Бухт

уулын баруун тектоник хотост 981 м өндөрт байдаг шорвог ус 0.6 км² талбайтай, 1.4 км урт, 1.0 км өргөн, эргийн шугамын урт 3.4 км. Ихэвчлэн хатаж ширгэдэг.

Их ширээ худгийн тойром - Баялиг, Өмнөговь аймгийн Гурван Тэс сумдын заагт тектоник гаралтай хотост 1060 м өндөрт байдаг шорвог нуур. 0.5 км² талбайтай, 1.2 км урт, 0.5 км өргөн, эргийн шугамын урт 2.8 км.

Өмнө тойром. Шинэ Жинст сумын нутаг Ногоон Цавын арын уудам хоолойд 800 м өндөрт байдаг ширгэдэг тойром. Тал талаас сайрын уруйн ус буух үед 0.6 км² талбайтай, 1.6 км урт 0.6 км өргөн эргийн шугамын урт 3.8 км ус тогтдог.

Туулайт тойром - Шинэ Жинст сумын нутаг Онгон Улаан, Тооройтын Хөх уулын хоорондох тектоник хотост 762 м өндөрт байдаг эрдэст тойром. Хур бороотой үед тал талаас сайрын уруй буухад 1.1 км² талбайтай, 1.7 км урт, 1.1 км өргөн ус тогтож эргийн шугамын урт 4.8 км хүрдэг.

Хүсэнт-21. Нууруудын морфометрийн үзүүлэлтүүд

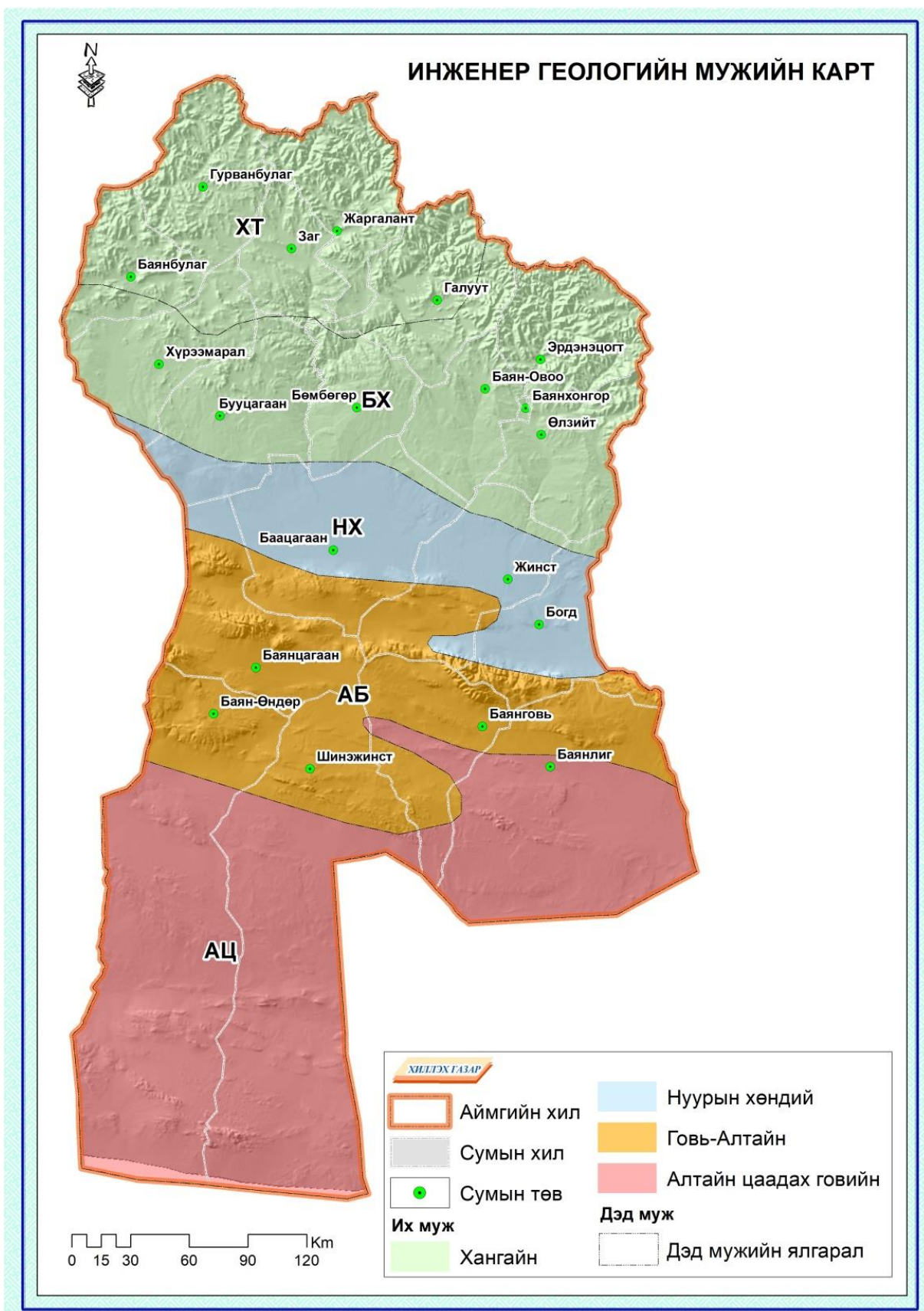
Д/д	Нууруудын нэр	Өндөр м	Талбай га	Урт км	Өргөн км	Дундаж гүн м	Усны эзэлхүүн км ³	Эргийн шугам км	Хөгжлийн коэф ициент
3-112	Хөх нуур	2649	17.2	12.8	1.0	43.0	0.2060	32.3	2.249
3-113	Зүүн салаа нуур	2967	0.5	1.1	0.4	3.8	0.0008	2.8	1.117
3-114	Заваг нуур	2766	1.5	2.7	0.5	29.0	6.0180	6.4	1.480
3-115	Загийн хөх нуур	2357	2.3	5.4	0.4	25.0	0.0230	13.0	2.419
3-116	Сангийн далай нуур	2566	3.4	2.9	1.1			7.2	1.102
3-117	Давсан айраг нуур	2222	0.7	1.9	0.3			4.4	1.483
3-118	Баян цагаан нуур	1974	4.4	3.8	1.1	3.0	0.0053	8.8	1.184
3-119	Баян нуур	1957	0.6	1.3	0.4	2.5	0.0006	4.2	1.529
3-120	Олгой нуур	2041	1.5	3.7	0.4	2.5	0.0016	8.4	1.935
3-121	Хөх бүрдийн нуур	1931	0.8	1.6	0.5	2.5	0.0008	4.0	1.262
3-122	Адгийн цагаан нуур	1285	11.5	7.6	1.5	1.5	0.0090	22.2	1.847
3-123	Цагаан нуур	1284	9.1	3.2	2.8	0.7	0.0020	16.6	1.553
3-124	Давсан нуур	1330	0.6	1.2	0.5	1.0	0.0002	4.0	1.457
3-125	Холбоолж нуур	1330	3.1	2.9	1.0	1.5	0.0018	10.2	1.635
3-126	Ногоон нуур	1230	0.6	1.7	0.3	1.0	0.0002	3.8	1.384
3-127	Шорвог нуур	2209	0.6	1.5	0.4	1.5	0.0003	3.8	1.384
3-128	Ногоон нуур	1772	0.6	1.4	0.4	1.3	0.0004	3.6	1.311
3-129	Хүн нуурын шал	953	16.7	6.8	2.4	1.1	0.0050	21.4	1.478
3-130	Загийн шал нуур	1032	33.1	21	1.5	1	0.003	49.4	2.42
3-131	Бөөнцагаан нуур	1312	252	24	11	16	2.385	81	1.44
3-132	Орог нуур	1217	140	31.8	2	6.3	0.42	75	1.79
3-133	Борвойн нуур	1755	0.5	1.2	0.4	0.8	0.0001	3	1.2
3-134	Хэрсэнгийн цагаан нуур	1287	1.2	2.2	0.5	1.6	0.0004	6.2	1.6
3-135	Дунд цагаан нуур	1290	1.3	2	0.6	0.6	0.0002	5.2	1.29
3-136	Хажуу цагаан нуур	1283	1.3	2.1	0.6	0.9	0.0003	6.4	1.58
3-137	Баян бүрд нуур	1264	0.6	2.5	0.2	1.3	0.0002	5.2	1.89

3-138	Зээрийн ус нуур	1299	1.2	2.2	0.5			5.8	1.49
3-139	Бухтын ширээ нуур	990	1.8	2.5	0.7	2	0.0016	7.2	1.52
3-140	Хөөвөр нуур	697	2	2.7	0.1	1.6	0.0014	11.8	2.35
3-141	Онгон улааны нуур	729	3.1	3.2	0.9	2	0.0031	9	1.44
3-142	Бага цагааны нуур	1283	0.5	1.3	0.3	1	0.0002	3	1.2
3-143	Цагаан нуур								
3-143	Цагаан нуур	1270	0.5	1.1	0.4	1	0.0002	3	1.2
3-144	Жинст тойром	2077	0.5	1.6	0.3			3.4	1.36
3-145	Хоолойны шар тойром	1310	0.5	1.4	0.3	0.7	0.0001	3.2	1.28
3-146	Загийн цагаан нуур	1070	0.5	1.7	0.2	1.32	0.0003	3.2	1.43
3-147	Бухтын шал тойром	981	0.6	1.4	0.4	0.8	0.0005	3.4	1.24
3-148	Их ширээ худгийн тойром	1060	0.5	1.2	0.4	0.9	0.0002	2.8	1.12
3-149	Өмнө тойром	800	0.6	1.6	0.3	1.1	0.0008	3.8	1.38
3-150	Туулайт тойром	762	1.1	1.7	0.6			4.8	1.29
3-151	Хөх нуурын дээд нуур	2652	0.5	1.7	0.2	2.5	0.0002	3.4	1.36

Монгол орны геологийн тогтоц, тектоникийн бүтэцийг харгалзан хуваасан инженер геологийн 13 их муж юм. Их муж тус бүрийн геоморфологи, инженер геологийн шинж байдал, нөхцөлийг харгалзан 43 мужид хуваадаг. Баянхонгор аймаг нь инженер-геологийн 4 их муж, 5 дэд мужид хамрагдаж байна (Зураг-51, хүснэгт-22).

Хүснэгт-22.Баянхонгор аймгийн инженер-геологийн мужуудын тодорхойлолт

№	Их муж	Муж	Инженер-геологийн тодорхойлолт
1	Хангайн	ХТ-Хангай-Тарвагтай БХ-Баянхонгорын	Эрт төрмөлийн доод шатны атираашил явагдсан. Эрт төрмөлийн үеийн маш их зузаантай, үргэлжилсэн боржингийн массив, эртний мөстлөгийн ул мөр бүхий хурдас үргэлжилсэн зузаантай ба агуй, хонгил термокарст, олон жилийн бөөрөг зэрэг үзэгдэл элбэг тохиолдоно.
2	Говь-Алтайн	АБ-Арц-Богдын	Эртний төрмөлийн дунд шатны атираашил голлон явагдсан эрт төрмөлийн ногоон чулуу, порфирит, дунд ба шинэ төрмөлийн хурц өнгөтэй боржин нэлээд хэмжээтэй тархжээ.
3	Нуурын хөндий	НХ-Нуурын хөндий	Эртний төрмөлийн дунд үеийн атираашил голлосон дунд ба нам уулс бүхий хадархаг хөрс зарим газраараа салхины нунтаг хурдсаар хучигдан тогтсон.
4	Алтайн цаадах говийн	АЦ-Алтайн цаадах говийн	Эртний төрмөлийн дунд үе атираашил голлосон намхан уул толгод бүхий бутархай чулуулаг зонхилсон хөрстэй.

Зураг-26. Баянхонгор аймгийн инженер-геологийн мужын карт

3.2 Геоморфологийн хэв шинж

Тус аймгийн нутаг дэвсгэр нь тэгширмэл газар, уулс хоорондын хотос, уулан дундах хотгор дахь элэгдлийн гаралтай өргөгдмөл гадарга бүхий бэл, гүвээт, гүвээт толгод, тэгш, үлдмэл дундаж өндөр ба нам уул, цав толгод бүхий гадарга, Тэгширмэл газар, уулс хоорондын ба уулан дундах хотгор, голын хөндий дэх хурмал хурдаст хотос гадарга бүхий голын хурдаст тал, мөсөн голын үйлдлээр үүссэн тал, нуурын хурдаст тал, пролювийн, нуур пролювийн, гол пролювийн хурдаст, салхины үйлдлээр үүссэн тал, Тэгширмэл гадарга бүхий тэгширлийн гадарга, галт уулын гаралтай гадарга бүхий бялхамал бэгэлцэг гадарга, Уулт- Атираат өргөгдлийн элэгдэл тектоникийн гаралтай гадарга бүхий дундаж өндөр уул нуруу, нам уул нуруу, өндөр уул нуруу, нэн хуурайшмал жижиг уул, зоо шилүүд бүхий гадарга зонхилон тархаж байна (Хүснэгт-23).

Хүснэгт-23.Геоморфологи

Ангилал	Талбай /га/	Эзлэх хувь
Тэгширмэл газар, уулс хоорондын хотос, уулан дундах хотгор дахь элэгдлийн гаралтай өргөгдмөл гадарга (Mz-Q)		
Бэл	1941042	16.78
Гүвээт	29087	0.23
Гүвээт толгод	1048266	9.05
Тэгш	760442	6.56
Үлдмэл дундаж өндөр ба нам уул	111387	0.94
Цав толгод	336533	2.91
Бүгд	4226757	36.45
Тэгширмэл газар, уулс хоорондын ба уулан дундах хотгор, голын хөндий дэх хурмал хурдаст хотос гадарга (N-Q, Q)		
Голын хурдаст тал	1229308	10.61
Мөсөн голын үйлдлээр үүссэн тал	158845	1.35
Нуурын хурдаст тал	697775	6.01
Пролювийн, нуур пролювийн, гол пролювийн хурдаст	1387490	11.98
Салхины үйлдлээр үүссэн тал	36524	0.29
Бүгд	3509942	30.25
Тэгширлийн гадарга (K-P, N)		
Тэгширлийн гадарга	321263	2.75
Бүгд	321263	2.75
Галт уулын гаралтай гадарга		
Бялхамал бэгэлцэг	110296	0.93
Бүгд	110296	0.93
Уулт- Атираат өргөгдлийн элэгдэл тектоникийн гаралтай гадарга (N-Q)		
Дундаж өндөр уул, нуруу	1324876	11.44
Нам уул нуруу	161604	1.37
Өндөр уул нуруу	1111304	9.59
Нэн хуурайшмал жижиг уул, зоо шилүүд	786453	6.78
Бүгд	3384237	29.19

Нийт	11552495	100
------	----------	-----

Дээрх хүснэгтээс харахад тэгширмэл газар, уулс хоорондын хотос, уулан дундах хотгор дахь элэгдлийн гаралтай өргөгдмөл гадарга 36.45 хувь буюу 4226757 га, Тэгширмэл газар, уулс хоорондын ба уулан дундах хотгор, голын хөндий дэх хурмал хурдаст хотос гадарга 30.25 хувь буюу 3509942 га, Тэгшрэлийн гадарга 2.75 хувь буюу 321263 га, Галт уулын гаралтай гадарга 0.93 хувь буюу 110296 га, Уулт- Атираат өргөгдлийн элэгдэл тектоникийн гаралтай гадарга 29.19 га буюу 3384237 га талбайг тус тус эзлэн тархаж байна (Зураг 52).

3.3 Цэвдэгийн тархалт

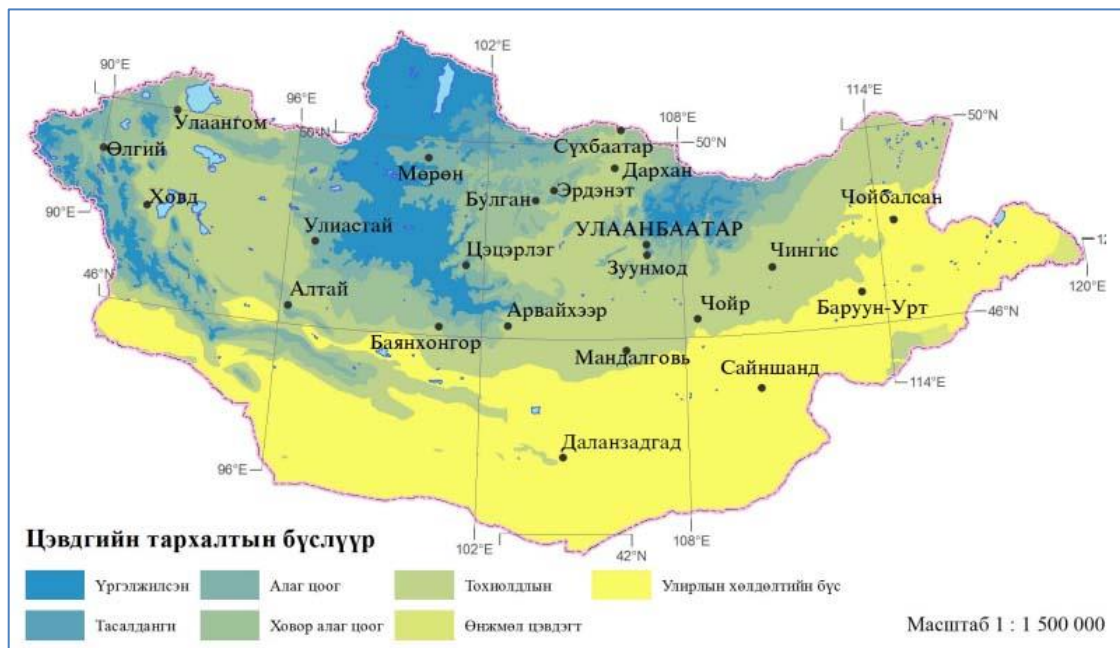
Цэвдэг нь дэлхийн бөмбөрцгийн хуурай газрын 20-25%-д (French, 2007; Кудрявцев, 1978), дэлхийн бөмбөрцгийн хойд хагасын хуурай газар нутгийн 22.79-23.37*106 км² буюу 23.9-25.4%-д (Zhang et al., 1999; Brown et al., 1997) тус тус тархсан байдаг. Дэлхийн 48 улс орны газар нутагт ямар нэгэн хэмжээгээр цэвдэг орших бөгөөд нийт цэвдэгт бүс нутгийн 95 орчим хувь нь 5 улсын газар нутагт ноогддог (Zhang et al., 2006). Үүнд ОХУ, Канад, Хятад, АНУ зэрэг улсуудын дараа Монгол орон цэвдгийн тархалтаараа тавдугаарт ордог (Хүснэгт 24).

Хүснэгт-24.Цэвдэгт нутаг

Дэлхийн бөмбөрцөгийн хойд хагас	Талбай, (сая км ²)	Дэлхийн бөмбөрцөгийн өмнөд хагас	Талбай, (сая км ²)
Монгол улс	0.8 (Brown) 0.98*(Гравис) 0.46*(Жамбалжав)		
Дэлхийн бөмбөрцөгийн нийт цэвдэгтэй талбай			36.2
Дэлхийн бөмбөрцөгийн хуурай газрын талбай			149.0
Эх сурвалж: Huges M.French.2007, The Periglacial Environment, Third edition:			

Эх сурвалж: Я.Жамбалжав. 2017. Монгол орны цэвдэгийн тархалт

зүй тогтлоор өөрчлөгддөг онцлогтойгоос гадна тасалданги, алаг цоог тархалттай байдаг нь бичил уур амьсгалын онцлогтой холбоотой бөгөөд уулархаг хуурай гандуу бүс нутгийн цэвдэг болно. Нөгөө талаас Монгол орны цэвдэг нь Дорнод Сибирийн цэвдэгт бүс нутгийн өмнөд захад оршдог бөгөөд тэг градуст ойрхон хасах температуртай байдаг. Тэг градуст ойрхон хасах температуртай уулархаг, хуурай гандуу бүс нутгийн цэвдэг нь дулаарч уярахаас гадна гэсэж үгүй болдог онцлогтой (Жамбалжав нар, 2013).

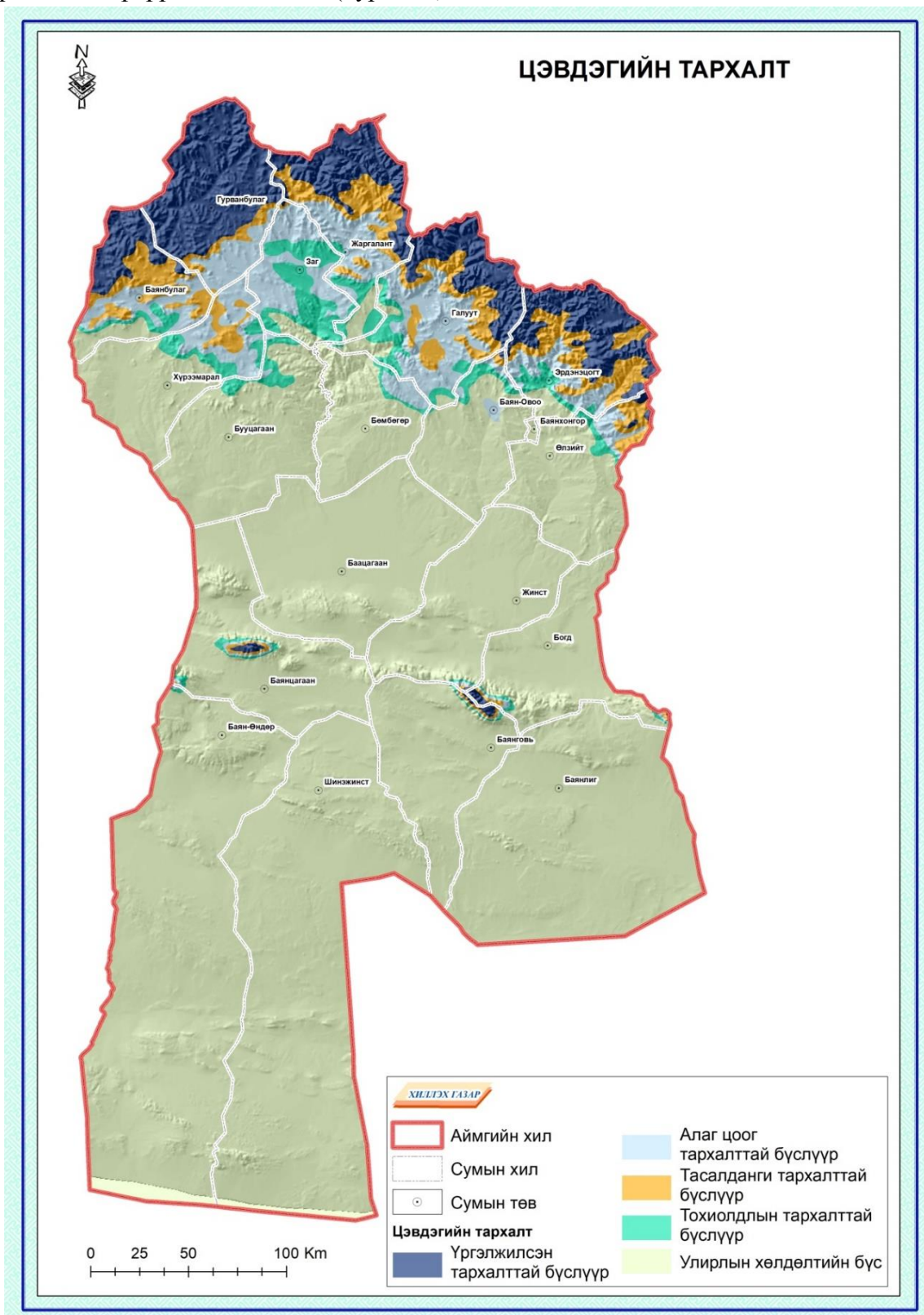
Зураг-28. Монгол орны цэвдэгийн тархалт

Тухайн үеийн нэрээр ЗХУ-БНМАУ-ын Геологийн хамтарсан экспедицийн Геокриологийн отрядын 1968-1971 оны хооронд хийсэн судалгааны ажлын нэг гол үр дүн нь Монгол орны цэвдгийн тархалтын 1:1500 000 масштабтай геокриологийн зураг юм (Зураг 52).

Монгол орныг цэвдгийн тархалтаар нь үргэлжилсэн, тасалданги, алаг цоог, ховор алаг цоог, тохиолдлын, өнжмөл, улирлын хөлдөлтийн бүс гэж ангилсан байдаг. Цэвдгийн тархалтын онцлог болон ландшафт, физик газарзүйн мужлалд үндэслэн (Цэгмид, 1969, Даш, 2010) Монгол орныг цэвдэгт бүс нутгуудыг Хөвсгөлийн Хэнтийн, Хангайн, Монгол алтайн, Говь-Алтайн Хянганы уулархаг цэвдэгт бүс болгон 6 ангилжээ.

Монгол орны цэвдгийн тархалтын зургийг 2016 онд 1:1000 000 масштабтайгаар зохиосон (Жамбалжав, бусад, 2016). Уг зурагт үзүүлснээр үргэлжилсэн тархалттай бүслүүр Хангайн уулархаг бүс нутагт цэвдгийн тархалтын доод хил Хан Хөхийн нуруунд 1400-1900 м, Хангайн баруун хэсэгт 1900-2000 м, Хангайн өвөр хэсэгт 2000-2200 м, Хангайн зүүн хэсэг болон Орхон-Сэлэнгийн бэсрэг уулсад 1400-1800 метрийн өндөрт тус тус байна. Харин Хэнтийн баруун хойд хэсэгт 800-900 м, баруун хэсэгт 900-1300 м, өвөр хэсэгт 1400-1600 м, зүүн, зүүн хойд хэсэгт 1000-1200 метрийн өндөрт тус тус байна (Жамбалжав нар., 2016). Аймгийн төвийн болон сумын төв, суурин газруудын барилга байгууламжид зориулагдан хийсэн инженер-геологийн судалгааны

материалуудыг түшиглэн Баянхонгор аймгийн нутаг дэвсгэрийн бүсийн хэмжээнд цэвдэггүй, цэвдэг алаг цоог тархсан, цэвдэг тасалданги тархалттай, цэвдэг үргэлжилсэн тархалттай бүсүүдийг ангилсан (Зураг 54).

Зураг-29. Цэвдэгийн тархалт

Дээрх зургаас харахад тус аймгийн Баянбулаг, Гурванбулаг, Галуут, Жаргалант, Эрдэнэцогт сумд цэвдгийн тархалтын үргэлжилсэн болон алаг цоог тархалттай бүс нутагт хамрагдаж байна. Цэвдгийн тархалтыг доорх хүснэгтээр харууллаа (Хүснэгт 25).

Хүснэгт-25.Баянхонгор аймгийн цэвдэгийн тархалт

Цэвдэгт бүслүүр	Аймаг нутаг дэвсгэр, км.кв	Цэвдэгт бүслүүрийн талбай км.кв	Цэвдэгт бүслүүрийн аймгийн нутаг дэвсгэрт эзлэх хувь
Үргэлжилсэн тархалттай бүслүүр	115524.95	9844.38	8.52
Тасалданги тархалттай бүслүүр		4997.16	4.33
Алаг цоог тархалттай бүслүүр		7648.50	6.62
Тохиолдлын тархалттай бүслүүр		3799.58	3.29
Улирлын хөлдөлтийн бүслүүр		89235.33	77.24

Тус аймгийн цэвдгийн тархалтыг авч үзвэл нийт нутаг дэвсгэрийн 8.52 хувь буюу 9844.38 км.квадрат нутаг нь үргэлжилсэн тархалттай бүслүүрт, 4.33 хувь буюу 4997.16 км квадрат нь тасалданги тархалттай бүслүүрт, 6.62 хувь буюу 7648.50 км квадрат нь алаг цоог тархалттай бүслүүрт, 3.29 хувь буюу 3799.58 км квадрат нь тохиолдлын тархалттай бүслүүрт, 77.24 хувь буюу 89235.33 км квадрат нутаг дэвсгэр нь улирлын хөлдөлтийн бүслүүрт тус тус хамрагдаж байна.

3.3.1 Олон жилийн цэвдэгт ул хөрс

Монгол орон Сибирийн үргэлжилсэн тархалттай цэвдгээс улирлын хөлдөлттэй бүс рүү шилждэг завсрын бүсэд оршдог тул тус шилжилтийн бүсийн цэвдэг нь ихэвчлэн арал хэлбэрийн тархалттай бөгөөд газрын гадаргын бүрхэвч болон хэлбэрээс хамааран өөрчлөгдөж буй бичил уур амьсгалын нөхцөлтэй нарийн нягт уялдаатай байдаг. Иймд Монгол улсын сумын төвүүдийн цэвдэгтэй эсэхийг тогтоохдоо цэвдгийн нарийвчилсан судалгаа хийх шаардлагатай бөгөөд цэвдэг оршин байхад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тооцоо, загварчлал, шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлж цэвдгийн тархалтыг шууд (өрөмдлөг, температурын хэмжилт, цэвдэгт үзэгдэл, м.т), болон шууд бус (геофизик, загварчлал гэх мэт) аргаар тодорхойлох хэрэгцээ шаардлага тулгарч байна (<https://www.barilga.mn/>).

Хангайн бүс нутагт нийт 6 аймгийн 89 сум суурин оршдог. Хангай бүсийн олон сум, суурин газар нь олон жилийн цэвдэг болон овойлттой хөрс тархсан газарт байрласан тул геотехникийн хүндрэлтэй нөхцөлд оршдог.

Агаарын температурын хамгийн бага утга хасах хэм рүү шилжих үед газар дээрээсээ хөлддөг. Хасах температуртай хугацаа тогтвортой үргэлжлэхийн хэрээр газрын хөлдөлтийн гүн нэмэгддэг ба улирлаар үргэлжлэх тохиолдолд улирлын хөлдөлт болдог. Улирлаар гэсдэг давхаргыг идэвхтэй давхарга гэнэ. Улирлын хөлдөлт, гэсэлтийн гол шалгуур үзүүлэлт нь түүний хөлдөлт гэсэлтийн зузаан болно. Сүүлийн жилүүдэд уур амьсгалын дулааралтай холбоотойгоор улирлын гэсэлтийн гүн нэмэгдэх, ялангуяа цэвдэгт бүс нутгийн өмнөд захаар зундаа гэссэн хэмжээндээ өвөлдөө хүрч

хөлддөггүй нь ажиглагдах болжээ. Өөрөөр хэлбэл Монгол орны цэвдэгт бүс нутгийн өмнөд захаар гэсгэлүүн үе илрэх үзэгдэл ажиглагдаж байна. (Жамбалжав нар 2013).

Газар зүйн байршил, өндөр, зүг зовхис, хөрсний бүтэц, ус чийгийн хэмжээ зэргээс хамаарч Монгол орны хэмжээнд улирлын хөлдөлт, гэсэлтийн зузаан 1-6 м хүрнэ. Сүүлийн жилүүдэд уур амьсгалын дулааралтай холбоотойгоор улирлын гэсэлтийн зузаан 8 м хүрсэн нь хэмжилтээр тогтоогдсон байна (Жамбалжав нар 2013 он).

Баянхонгор аймгийн олон жилийн цэвдэг болон овойлттой хөрс тархсан газарт байрласан геотехникийн хүндрэлтэй нөхцөлд дараах сумд оршиж байна (Хүснэгт 26).

Хүснэгт-26.Баянхонгор аймгийн олон жилийн цэвдэг болон овойлттой хөрс тархсан газар

№	Сумдын нэр	Геотехникийн нөхцөлийн тодорхойлолт
1	Гурванбулаг	Олон жилийн цэвдэгт хөрс 2.4-2.8 метрийн гүнээс илэрч 170-200 метрийн зузаантай тохиолдоно. Гэсгээхгүй зарчимаар барилга барих нь илүү тохиромжтой. Шаварлаг хөрс тархсан газраар хүчтэй овойлт үүсгэнэ.
2	Баянбулаг	Олон жилийн цэвдэг хөрс 3.0 метрийн гүнээс илэрдэг. Цэвдэгийн дээр устай. Мөсжилт ихтэй тул хүчтэй суулт үүсгэнэ. Гэсгээхгүй зарчимаар барилга барих нь илүү тохиромжтой. Шаварлаг хөрс тархсан газраар хүчтэй овоолт үүсгэнэ.
3	Жаргалант	Олон жилийн цэвдэгт хөрс 2.4-3.0 метрийн гүнээс илэрч 170-200 метрийн зузаантай тохиолдоно. Гэсгээхгүй зарчимаар барилга барих нь илүү тохиромжтой. Шаварлаг хөрс тархсан газраар хүчтэй овойлт үүсгэнэ.
4	Галуут	Олон жилийн цэвдэгт хөрс 2.4-2.8 метрийн гүнээс илэрнэ. Цэвдэгтийн дээр устай. Гэсгээхгүй зарчимаар барилга барих нь илүү тохиромжтой.
5	Эрдэнэцогт	Олон жилийн цэвдэгт хөрс 2.4-3.0 метрийн гүнээс илэрнэ. Цэвдэгтийн дээр устай. Гэсгээхгүй зарчимаар барилга барих нь илүү тохиромжтой.

Дээрх хүснэгтэд хамрагдаагүй сумд нь цэвдгийн тархалтын хувьд тасалданги тархалттай, тохиолдлын тархалттай, улирлын хөлдөлтийн бүслүүр хамрагдаж байна.

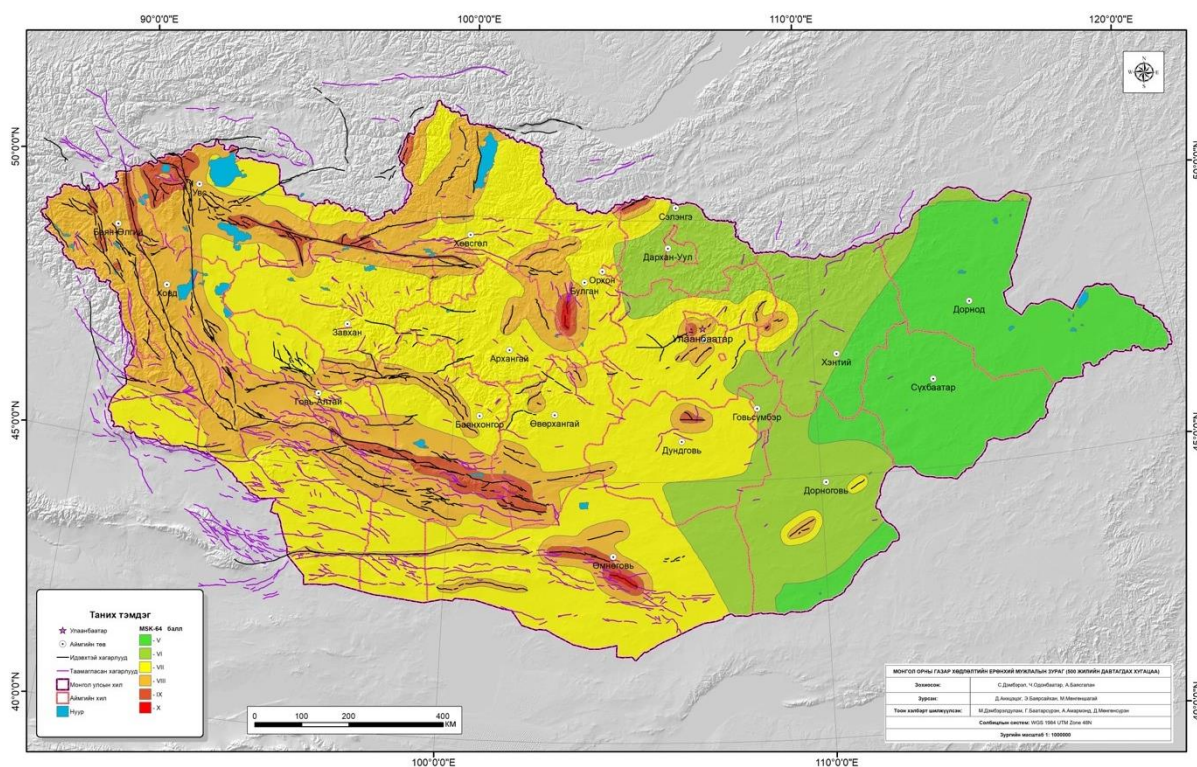
3.4 Газар хөдлөлт

Дэлхийд өнөөдрийн байдлаар 4 төрлийн баллын шаталбарыг хэрэглэж байгаа бөгөөд Монгол орны хувьд Зүүн Европын улс орнуудад ашиглагдаж буй шаталбар болох MSK-64 /Medvedev, Sponheuer and kamik/ буюу 12 баллын шаталбарт оруулж газар хөдлөлтийн баллын үнэлгээг өгдөг байна.

Газар хөдлөлт нь газрын давхарга чичирхийлэх хөдөлгөөн юм. Энэ нь дэлхий дотоод энергийн нөлөөгөөр газрын давхаргад тэлэх, агших үзэгдэл явагдаж уулын чулуулаг асар хүчтэй хүчдэлд автах үзэгдэл юм. Газар хөдлөлт анх эхэлсэн газрын гүн дэх хэсгийг голомт буюу төв гэнэ. Аливаа улс оронд тохиолдож болох, мөн тохиолдож байсан байгалийн гамшигт үзэгдлүүдээс хаана, хэзээ болох нь тогтоогдоогүй ахар богино хугацаанд хүн төрөлхтөнд ноцтой аюул гамшиг учруулдаг үзэгдэл бол газар хөдлөлт байдгийг дэлхий нийтээрээ хүлээн зөвшөөрдөг.

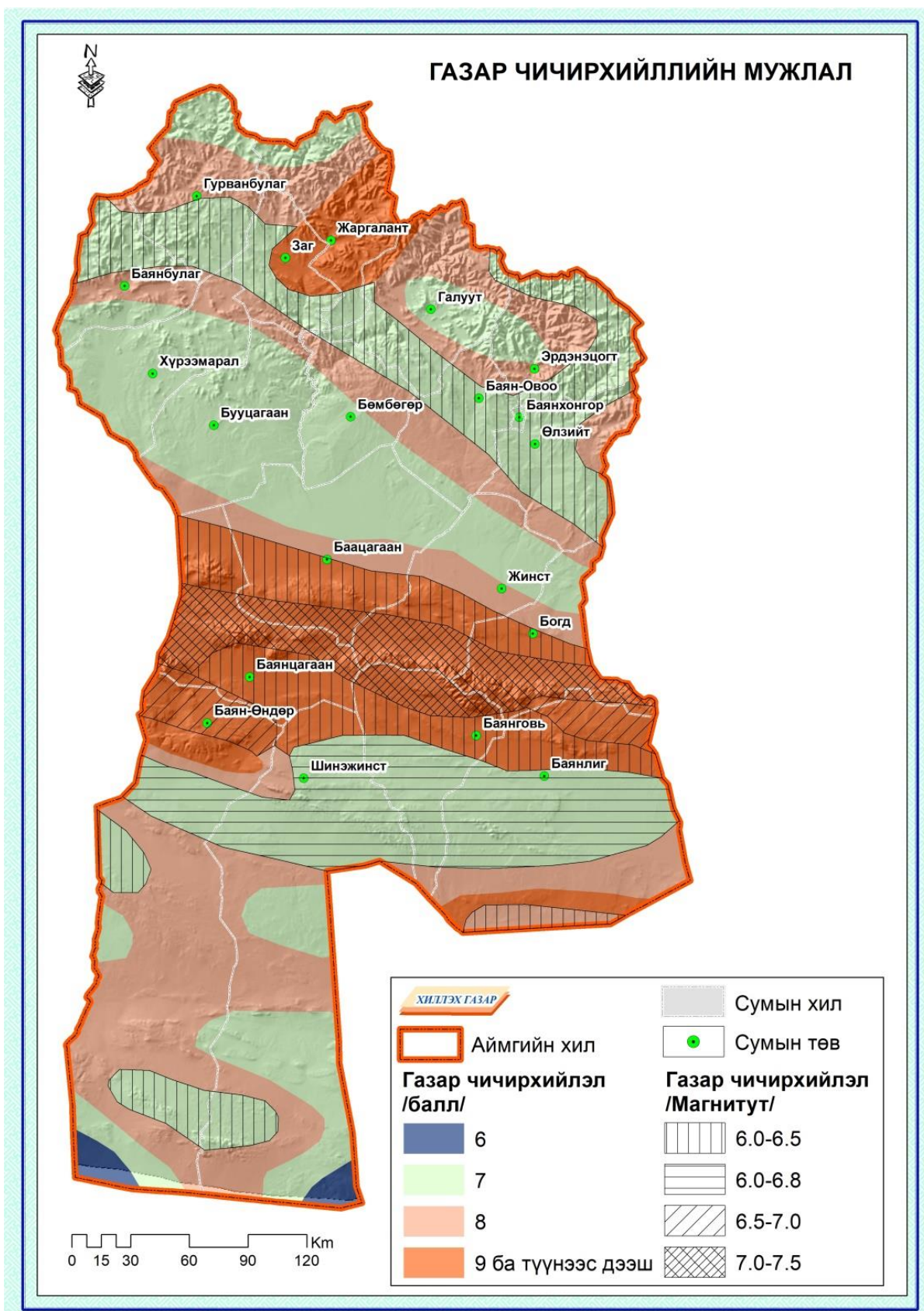
Сүүлийн жилүүдэд, тэр дундаа 2005 оноос хойш манай улсад газар хөдлөлтийн давтамж улам бүр олширч, энэ хэрээр магнитуд нь нэмэгдэж байна. Ингэж жил ирэх тусам магнитуд нь нэмэгдэж байгаа нь нэг л өдөр дэлхийн өнцөг булан бүрд болж байгаа байгалийн гамшиг манай улсад ч тохиох магадлалтайн дохио юм.

Одон орон геофизикийн хүрээлэнгээс БХБЯ -захиалгаар 2018 онд хийсэн Монгол орны нутаг дэвсгэрийн газар хөдлөлтийн ерөнхий мужлалын 1: 1000000 зургыг хийж гүйцэтгэсэн байна (Зураг 55).

Зураг-30. Монгол орны газар хөдлөлтийн ерөнхий мужлал

Дээрх зургаас харахад Монгол орон бүхэлдээ газар хөдлөлтийн идэвхтэй бүсэд байрладаг болох нь харагдаж байна. Манай улсын баруун болон төвийн районд байрлаж байгаа хот суурин газруудын нутаг дэвсгэрийг бүхэлд нь дайрч өнгөрдөг. Судалгааны материалаас үзэхэд 1903 оноос өнөөг хүртэл тус улсын нутаг дэвсгэрт газар хөдлөлтийн шаталбараар 7-11 баллын хүчтэй газар хөдлөлт тохиолдсоны 10 гаруй нь ямар нэгэн ул мөр үлдээж аюул сүйрэл учруулж байжээ. Баянхонгор аймгийн нийт нутаг дэвсгэр газар хөдлөлтийн шаталбараар бараг бүхэлдээ 7-аас дээш баллын шаталбарт хамрагдаж байна (Зураг 56).

Зураг-31. Газар чичирхийллийн мужлал

Баянхонгор аймгийн хот суурин газруудын газар хөдлөлтийн дэвсгэр баллыг дараах хүснэгтэд заасан байдлаар тооцож болно.

Хүснэгт-27.Газар хөдлөлтийн дэвсгэр балл

№	Сумдын нэр	Газар хөдлөлийн хүч /балл/	№	Сумдын нэр	Газар хөдлөлийн хүч /балл/
1	Гурванбулаг	8	11	Баянхонгор	7
2	Баянбулаг	8	12	Өлзийт	7
3	Заг	9	13	Баацагаан	8-9
4	Жаргалант	9	14	Баянцагаан	9
5	Хүрээмарал	7	15	Баян-Өндөр	9
6	Бууцагаан	7	16	Баянговь	9
7	Бөмбөгөр	7	17	Баянлиг	7-9
8	Галуут	7	18	Жинст	8
9	Баян-Овоо	7	19	Богд	8-9
10	Эрдэнэцогт	8	20	Шинэжинст	7

3.5 Гүний ус

Газрын доорх ус нь Монгол орны хамгийн чухал усны эх үүсвэр юм. Нийгэм эдийн бүхий л салбаруудын үйл ажиллагаа газрын доорх усны нөөц, түүний боломжоос шууд хамаардаг. Гадаргын ус байхгүй газруудад малчид худгаас усаа авч ашигладаг, мөн газар тариалангийн усалгаанд уул уурхай болон үйлдвэрүүд нь үйл ажиллагаандаа газрын доорх усыг өргөнөөр ашиглаж байна. Газрын доорх ус чанарын хувьд ч ундны усны баталгаатай эх үүсвэр болдог.

Газрын доорх усны тархалт, бүрэлдэн тогтолтын байгалийн ерөнхий зүй тогтол болон геологийн тогтцын суурь нөхцөлийн өвөрмөц онцлогийг үндэслэн, гидрогеологийн давхарга зүйчлэлийн хувьд дараах уст үе давхарга, цогцолбор, газрын доорх усны бусад хуримтлал, бөөгнөрлийг ялгаж байна. Үүнд:

Баянхонгор хотын нутаг дэвсгэрийн гидрогеологийн нөхцөлийг 4 төрлийн ус комплекс тодорхойлж байна (Зураг 57). Үүнд:

- Доод силурын ан цавархаг, хувирмал чулуулаг дахь усны комплекс
- Дунд девоны ан цавархаг, тунамал чулуулаг дахь усан комплекс
- Дунд-дээд дөрөвдөгчийн уст комплекс
- Орчин үеийн дөрөвдөгчийн уст коплекс

Доод силурын ан цавархаг хувирмал чулуулаг нь Баянхонгор хотын баруун болон хойд хэсгээр тархсан. Энэ чулуулагт ан цавын ус агуулагдана. Дунд девоны ан цавархаг чулуулаг дахь уст комплекс нь талбайн баруун хойд хэсгээр, мөн зүүн урд үзүүрт тархсан ба тэдгээр чулуулагт ан цавын ус агуулагдана.

Дунд девоны ан цавархаг, тунамал чулуулаг дахь усан комплекс нь тус хотын баруун хойд хэсгээр, мөн зүүн урд үзүүрт тархсан байна. Тэдгээр чулуулагт ан цавын ус агуулагдах бөгөөд энэ комплексийн ан цавын усны гидрогеологийн үзүүлэлтүүд хараахан тогтоогдоогүй байна.

Дөрөвдөгчийн настай аллюви-пролювийн хурдасны уст горизонт: Энэ уст горизонт судалгааны талбайн ихэнх хэсэгт, өөрөөр хэлбэл Түйн голын татам, татмын дээрх 1, 2 дугаар дэнжийн дагуу тархсан. Ус агуулагч хурдас нь элс, элсэнцэр чигжээстэй том хэмхдэст хайр болно. Уст горизонтын зузаан 10-30 м, дунджаар 20 м байна. Уст горизонт нь чөлөөт гадаргатай бөгөөд гол төлөв агаарын хур тунадсаар тэжээгдэнэ. Аллюви-пролювийн хурдасны уст горизонтод өрөмдсөн цооногуудын ундарга 0.6-2.5 л/с байна. /Ц-7, 8, 12 /

Усан хангамжийн зориулалттай өрөмдсөн худгуудын ундарга харилцан адилгүй ба 20 л/с хүртэл байна. /Ц-170/ Ус агуулагч чулуулгийн шүүрэлтийн коэффициентын утга нь талбайн хэмжээнд харилцан адилгүй байна. Голын татмын дагууд өрөмдсөн цооногуудад хийсэн шавхалтын үр дүнгээс үзэхэд шүүрэлтийн коэффициент нь $K_f=54.8-379.1$ м/хоног болно. /Ц-6, 9, 8, 12/

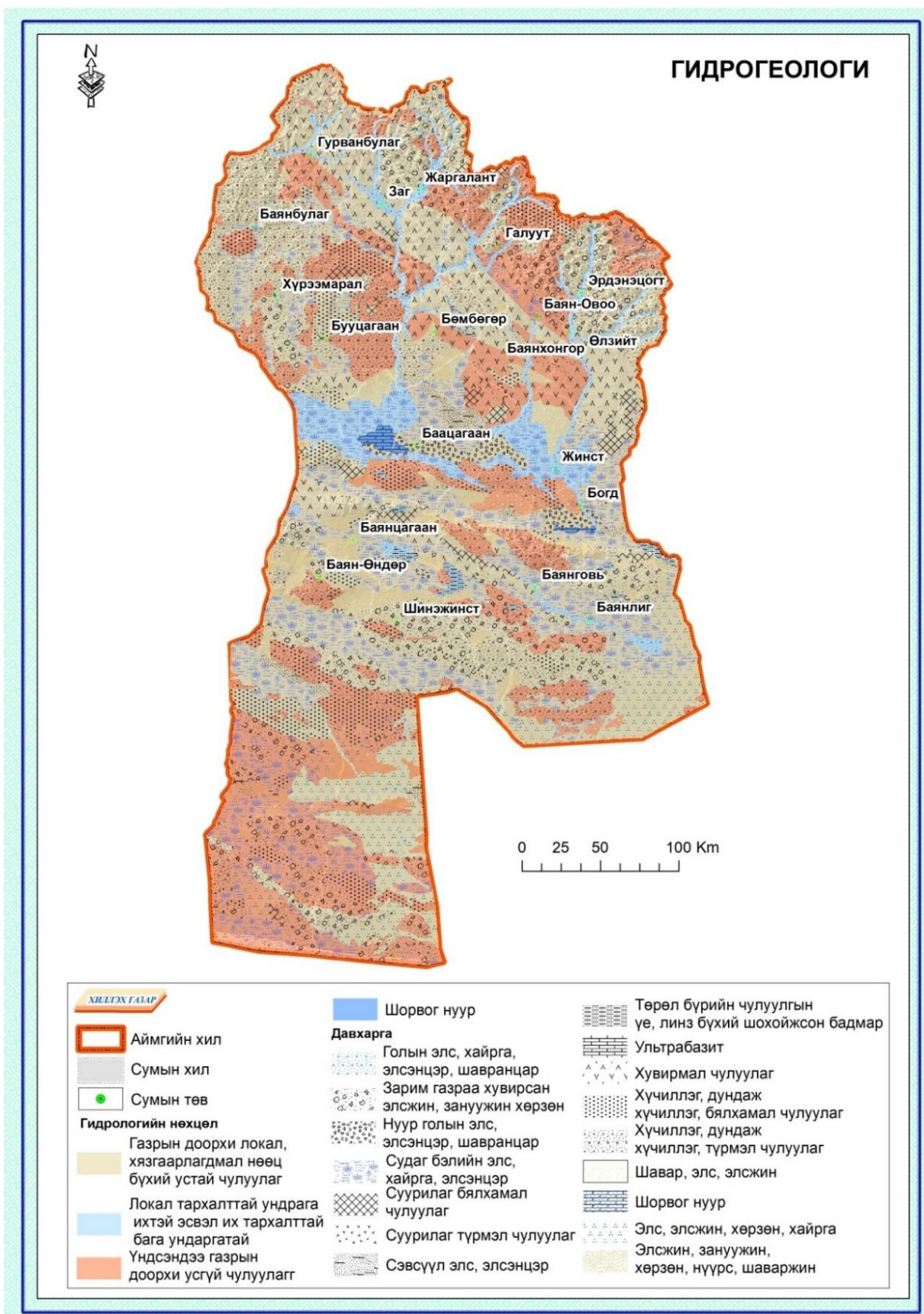
Дэнжийн хэсгээр шүүрэлтийн коэффициент 15.1-98.3 м/хоног /Ц-7, 13/, харин хотын төв хэсэгт болох багахан талбайд $K_f=31.0-33.0$ м/хоног болно. /Ц-2, 4, 10/ Дээрх гидрогеологийн параметруудээс үзэхэд уг уст горизонт нь өвөл, зуны аль ч улиралд тэжээгдэл сайтай, усан солилцоо идэвхтэй явагдаж буйг харуулж байна.

Гидрогеологийн зориулалттай өрөмдсөн гүний цооног 6532-д элсэн чигжээстэй хайр, хайрган хөрсөнд агуулагдах газрын доорх усны тогтсон түвшин 4.5 м, цооног 6446-д шавранцар чигжээстэй хайр, хайрганд агуулагдах газрын доорх усны тогтсон түвшин 8.0 м, цооног 6501-д элсэн чигжээстэй хайр, хайрган хөрсөнд агуулагдах газрын доорх усны тогтсон түвшин 3.4 м, цооног 6325-д өгөршилд орсон боржин чулуунд агуулагдах газрын доорхи усны тогтсон түвшин 4.7 м байна

Орчин үеийн дөрөвдөгчийн настай аллювийн гаралтай хурдасны уст комплекс - Дээрх 2 сэвсгэр хурдасны уст комплексуудад агуулагдах хөрсний усны горим нь Түйн голын усны горимтой гидравлик холбоотой. Усны түвшин 3.4-8.0 м гүнд байрлана. 1-2 уст үе ялгагдах ба 2-16 м-ийн хооронд, 24-36 м-ийн хооронд 12-14 м орчим зузаантай байна. Ундарга нь 2.0-6.6 л/с, 7-8 м түвшний бууралтанд 3.0-10.0 л/с ундаргатай. Усны найрлага нь гидрокарбонат натри магнийн найрлагатай, 0.6 мг/л эрдэсжилттэй, цэнгэг ус байна.

Хүсэнгт-28. Ундны усны эх үүсвэр нь тогтоогдоогүй байгаа сум суурин газрууд

№	Аймгийн нэр	Сумдын нэр
1	Баянхонгор	Шинэжинст
2		Баян-Өндөр
3		Бөмбөгөр

Зураг-32. Гидрогеологи

Баянхонгор сумын нийт дэвсгэр нь геоморфологийн хувьд Түйн голын татмын дээрх дэнжийн хуримтлалын хэв шинжит гадаргууд байрлана. Талбайн хэмжээнд илэрч байгаа рельефийг гарал үүслийн хувьд элэгдлийн, зөөгдөл-хуримтлалын хэв шинжүүдээр ангиллаа.

Элэгдлийн хэв шинжтэй шударга А хэсгийн талбайн хойд хэсгийн харьцангуй өргөгдсөн хэсэгт тэгшрэлийн ул мөр бүхий уул толгодын орой хэсгээр илэрнэ. Гадаргын үнэмлэхүй өндөр 1900 метрээс дээш. Гадаргын налуу уулын орой хэсгээр 15-30 хэм хүрнэ. Энэ хэв шинжид хамаарч байгаа уулын орой элэгдлийн хажуу хэсгийн гадарга налуу ихтэй.

Зөөгдөл- хуримтлалын гадаргуу ухаа гүвээ толгодын хажуу бэлээр тархсан ташлагын болон хошуу хуудас хурдсын тархалтын хилтэй давхацдаг. Гадаргын хэвгийшил тэгшивтрээс хэвгий гадаргуутай. Хуримтлалын ангилалд багтах рельеф Б хэсгийн зүүн хэсгээр Түйн голын хөндий дагуу багавтар зурвас үүсгэнэ. Энэ зурвас гадаргын нам хэсгийг эзлэх тул үелэлт, хөрсний ус халиа үүсэх бололцоотой. Татмын дээрх дэнжүүд тэгш гадаргатай. Ийм ч учраас одоогийн суурьшлын гол бүс голын хөндийн татмын дээрх дэнжүүдийг хамаардаг.

Тухайн талбай нь Хангайн уулт тогтолцооны Баянхонгор бүтэц эвшлийн бүсэд хамрагдана. Талбайд эртний төрмөлийн атираат суурь ихээхэн цулдамшсан байдгаас шалтгаалан хадан илэрц гадаргад шууд илрэх, харилцан адилгүй гүнд шургаж, бэл хормойн болон аллювийн гаралтай сэвсгэр хурдсаар хучигдсан цөмрөг бүтэц үүсгэх нь түгээмэл юм. Иймэрхүү тогтоцын онцлогоос шалтгаалан А хэсгийн талбайг зарим хэсэгт Хөх толгойн хойд зүүн хойд үргэжлэл дээр хадан гаршууд илэрсэн нь маршрут ерөмдлөгөөр тогтоогдсон. Ул чулуулаг нь эрт төрмөлийн голчлон хлор-серицитэт занар, түүнчлэн элсэн чулууны хязгаарлагдмал үеүдээс тогтоно. Занар хуудсархаг, ан цавархаг, бичил атираажилт ихтэй. Үндсэн гаршууд их төлөв тэгшрэлийн ул мөртэй гадаргын өндөрлөг хэсгээр цухуйд үүсгэн толгодын хажуу хэсгээр байран болон бэл хормойн хурдсаар хучигдсан байдаг.

Дээд ба орчин үеийн дөрөвдөгчийн настай, делюви-пролювийн (dpQIII-IV) гаралтай хурдсууд толгодын хажуу, хурай судаг хотос дагуу ихэвчлэн гадаргын нам хэсгээр сэвсгэр хучаас үүсгэдэг. Эдгээр хурдсын найрлаганд хайргархаг элсэнцэр, хайргархаг элс, дунд болон жижиг ширхэгтэй элс, элсээр болон элсэнцэрээр хааяа шавранцараар чигжигдсэн том хэмхдэст хурдас тогтоогддог. Хэмхдэсийн найрлага ул чулуулгийн найрлагаас ихээхэн хамааралтай, их төлөв хагас мөлгөржилттэй, заримдаа өнцөг ирмэгэрхэг. Хурдсын зузаан 0.8-10.0 м зузаантай.

Түйн голын хөндийн өндөр дэнжинд аллювийн хурдас (apQIII-IV) зонхилж тархсан. Дээрх хурдас голын хөндийн дэнж болон томоохон гуу жалгын төгсгөлийн садарга орчмоор ихэвчлэн тархсан. Аллюви-пролювийн элс, хайрган хурдас бүдэг саарал өнгөтэй сайргархаг элс, элсэн чигжээстэй сайр сайрган хөрснөөс тогтоно. Бул чулуурхаг. Б хэсгийн талбайд голын татамд намгархаг, шавранцарын зузаан 1.0 м хүрнэ.

Баянхонгор аймгийн Түйн голын хөндийн дагуу хийгдсэн геологийн судалгаанаас үзэхэд дараах хурдас тархжээ. Үүнд:

1. Доод силурийн хурдас 2. Дунд девоны хурдас 3. Дөрөвдөгчийн хурдас
Доод силурийн хурдас - Энэ районд тархсан доод силурын хурдсыг хоёр зузаалагт хуваадаг.

Дээд зузаалагт нь шохойн чулуун зузаалаг, доод зузаалагт занарын зузаалаг байна. Доод зузаалаг буюу занарын зузаалагт нь занаржсан хлорлог серицит, хлорт тальк карбонатаас бүрдэнэ.

Дээд зузаалаг буюу шохойн чулуун зузаалаг нь дахин талсажсан цайвар саарал өнгөтэй шохойн чулуулгаас тогтоно. Энэ илэрцүүд нь Түйн голын хоёр хажуугаар нэлээд хэмжээгээр ажиглагдах бөгөөд хурдасны зузаан тогтоогдоогүй байна.

Дунд девоны ангилагдаагүй хурдас нь Мандал бригадын орчим ихээхэн талбайг эзлэн тархсан бөгөөд мөн аймгийн төвөөс хойш тархсан илэрцүүд цөөнгүй ажиглагдаж байдаг. Дээрх хурдсыг бүрдүүлэгч голлох чулуулгууд нь ногоовтор бор ба хар бор өнгийн хувирмал занар болон элсэн чулуу тархсан байдаг. Харин тунамал болон магмын чулуулгийн зааг дээр эвэр хуурмагт талст занар тохиолдоно. Занар болон элсэн чулууны зузаалагт жижиг хайрга агуулсан хөрзөн чулуу тохиолдно. Энэ хурдасны зузаан нь ойролцоогоор 10000 м зузаантай болно.

Дөрөвдөгчийн галавын хурдас нь судалгааны талбайн хэмжээнд хаа сайгүй өргөн тархсан байх бөгөөд эдгээр хурдсуудыг гарал үүслээр нь аллюви, делюви, пролювийн гэж ангилсан байдаг. Дөрөвдөгчийн хурдасны зузаан нь баянхонгор хотын төв, Түйн голын хөндийд 40.0 м зузаан байна. Энэ хурдсанд 25-35% бул чулуу агуулсан элсээр чигжигдсэн сайр хөрс болно. Зарим хэсэгтээ бул чулуу сайр хөрс тархсан байна.

3.5.1 Районы инженер-геологийн нөхцөл

Баянхонгор сумын нутаг дэвсгэрт тархсан хөрс, чулуулгийн геологийн нас, гарал үүсэл, ширхгийн бүрэлдэхүүн, физик шинж чанар, тархалтын онцлогийг харгалзан ИГ 10 элементэд тус бүрийн физик механик шинж чанарыг үзүүллээ (Зураг 58,59).

ИГЭ-1. Силурын метаморф чулуулгийн геологи-гарал үүслийн формац /S1/:

Силурын метаморф чулуулгийн геологи-гарал үүслийн формацийн чулуулгийг ногоон саарал өнгөтэй ан цавжсан шаварлаг занар бүрдэнэ

Дөрөвдөгчийн ангилагдаагүй элювийн хурдасны геологи-гарал үүслийн комплекс /eQ/:

ИГЭ-2. Элювийн хурдасны комплекс хөх саарал, бүдэг саарал өнгөтэй элсэнцэр чигжээстэй хайр, хайрган хөрснөөс бүрдэнэ.

Дунд-дээд дөрөвдөгч элюви-делювийн хурдасны геологи-гарал үүслийн комплекс /edQ2-3/:

ИГЭ-3. Бор шаргал, цайвар шаргал өнгөтэй хатуу консистенцтэй шавранцар чигжээстэй хайр, хайрган хөрс

ИГЭ-4. Бор шаргал, цайвар шаргал өнгөтэй хатуу консистенцтэй хайргархаг элсэнцэр хөрс

Дунд-дээд дөрөвдөгч аллювийн хурдасны геологи-гарал үүслийн комплекс /aQ2-3/:

ИГЭ-5. Цайвар шаргал өнгөтэй хатуу консистенцтэй шавранцар чигжээстэй сайр,

сайрган хөрс. Бул чулуу 5-15% агуулна.

ИГЭ-6. Цайвар саарал өнгөтэй хатуу-урсамтгай констенцтэй элсэнцэр чигжээстэй сайр, сайрган хөрс

ИГЭ-7. Бор шаргал өнгөтэй бага чийгтэй-усаар ханасан элсэн чигжээстэй сайр, сайрган хөрс

Дунд-дээд дөрөвдөгч аллюви-пролювийн хурдасны геологи-гарал үүслийн комплекс /арQ3-4/:

ИГЭ-8. Цайвар шаргал өнгөтэй бага чийгтэй, чийгтэй сайргархаг элсэн хөрс

Дунд-дээд дөрөвдөгч делюви-пролювийн хурдасны геологи-гарал үүслийн комплекс /дрQ3-4/:

ИГЭ-9. Хөх саарал, бор шаргал өнгөтэй бага чийгтэй хайргархаг элсэн хөрс

ИГЭ-10. Бор шаргал, цайвар саарал өнгөтэй бага чийгтэй, чийгтэй жижиг ширхэгтэй элсэн хөрс

ажиллагаанд идэвхтэй автсан, бага гүнтэй боловч эгц ирмэгтэй гуу жалгаар хэрчигдсэн байдаг.

Баянхонгор хот нь Түйн голын татам, татмын дээрх дэнж дээр байрлана. Голын татмын хэсгийн ёроол нь харьцангуй тэгш байдалтай, усны урсгалаар хэрчигдэж үүссэн 0.5-2.0 метрийн гүнтэй олон тооны хуурай сайруудтай, тэдгээрийн өргөн нь заримдаа 2.0 м хүрдэг. Татмын дээрх дэнж нь хойноосоо урагшаа хэвгий тогтоцтой, 1870-1890 м-ийн харьцангуй өндөртэй.

Аймгийн төвийн дэргэдүүр Хангай нуруунаас эх авсан, гадагшаа урсацгүй ай савд багтдаг, 243 км урттай Түйн гол урсаж Орог нуурт цутгана. Голын хөндийн огтлол хайрцаг хэлбэртэй бөгөөд голын өргөн 2.3 км хүрдэг. Голын ус цуглуулах нийт талбай 4110 км² бөгөөд хотын ойролцоо усан сүлжээний нягтшил 0.021 км/м² болж доошлохдоо аажмаар буурна. Голын усны уналт голын нийт уртын хэмжээнд 1700 м бөгөөд голын дундаж гүн 0.5-1.5 м, хамгийн гүн цүнхээл хэсэгтээ 3.0 м хүрнэ. Цэнгэг устай тул бүх зориулалтаар ашиглах боломжтой.

Хотын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд силур, Девоны настай төрөл бүрийн занар, элсэн чулуу, алеролит, аргиллит болон Дөрөвдөгчийн настай аллюви, аллюви-пролюви, элюви-делювийн гарал үүсэлтэй сэвсгэр хурдасууд тархана. Дунд-дээд дөрөвдөгчийн настай аллювийн хурдас нь Түйн голын татам, татмын дээрх дэнжээр элсээр чигжигдсэн том хэмхдэст хөрсний төрлөөр илрэх бөгөөд 30.0-50.0 м-ийн дундаж зузаантай илэрдэг. Аллюви-пролювийн хурдас голын дэнжийн хэсэг, Номгон уулын хормойн хэсгээр илэрдэг, 0.5-1.0м орчим зузаантай элсэнцэр хөрсний нимгэн үеүд агуулсан төрөл бүрийн элсэн болон хайргархаг элсэн хөрсний төрлөөр илэрдэг. Тухайн хурдасны нийт зузаан 8.0-15.0м.

Элюви-делювийн хурдас нь уул толгодын орой хажуугаар 1.0-2.0м-ийн зузаантайгаар саарал өнгийн элсэнцэрээр чигжигдсэн хайрган хөрсний төрлөөр илэрдэг. Хотын нутаг дэвсгэрт орчин үеийн дөрөвдөгчийн, дунд-дээд дөрөвдөгчийн хурдас болон янз бүрийн насны тунамал хувирмал чулуулгын ан цавын гэсэн 4 төрлийн уст үе илэрдэг. Орчин үеийн дөрөвдөгчийн хурдасны уст үе нь хотын нутаг дэвсгэрт тархсан газар доорх усны ихэнх хэсэг нь болох бөгөөд хур тунадасны болон Түйн голын усаар тэжээгдэнэ. Энэ төрлийн ус нь Түйн голын татам хэсгээр хэд хэдэн булаг үүсгэх хэлбэрээр газрын гадаргууд илэрч гардаг бөгөөд тэдгээр нь дунджаар 0.5-0.4 м/сек ундаргатай, цэвэр, цэнгэг ус байдаг.

Дунд-дээд дөрөвдөгчийн хурдасны уст үе нь Түйн голын дэнжээр тархана. Хур тундас, Түйн голын ус, мөн тектоник хагарлын ан цавын усаар тэжээгддэг. Газрын гадаргуугаас ихэнхдээ 2.0-3.5 м-ийн гүнээс илэрдэг, 1.3-1.4 м/сек -ийн ундаргатай. Дунд девоны настай тунамал чулуулгын ан цавын ус нь хотын хойт хэсгээр аллювийн хурдасны доороос 2-р уст үе хэлбэрээр илэрдэг бөгөөд ус агуулагч чулуулаг нь элсэн чулуу, алеролит, аргиллит байна. Уг ус нь 1.2-1.5 л/сек-ийн ундаргатай, гидрокарбонат-кальцийн төрлийн найрлагатай гэж тогтоогдсон.

Доод силурын настай ан цавын ус нь хотын төв болон баруун, баруун өмнөд хэсгээр тархах бөгөөд ус агуулагч чулуулаг нь ногоон саарал өнгийн занар, полимект элсэн чулуу байдаг. Усны ундарга нь 0.5-1.5 л/сек, гидрокарбонат-кальцийн төрлийн

найрлагатай. Хотын нутаг дэвсгэрт тектоник-элэгдлийн, хуримтлалын, элэгдэл-хуримтлалын гэсэн рельефийн 3 төрөл ялгагддаг. Тектоник-элэгдлийн гадаргууд хэрчигдэл, идэгдэлд бага орсон, хавтгайдуу оройтой, 2041-2203 м-ийн өндөртэй уул нурууд, уулс хоорондын хуримтлалын гадаргууд тэгш тал, толгодорхог хэлбэрийн 1852-1960 м-ийн харьцангуй өндөртэй уулс хоорондын хотгор, элэгдэл-хуримтлалын гадаргууд Түйн голын татам, татмын дээрх дэнж тус тус хамаарагдана.

Хүсэнт-29.Баянхонгор хотын нутаг дэвсгэрт тархсан ул хөрсний геотехникийн шинж чанарын үзүүлэлтүүд:

Хөрсний шинж чанар	Хэм жих нэгж	Ул хөрсний нэр төрөл			
		Элсээр чигжигдсэн сайрга	Элсэнцэрээр чигжигдсэн сайрга	Хайргар хаг элс	Тоосор хог элс
Хэмхдэсийн агуулага	%	78.8	65.8	36.9	5.2
Чигжээсийн агуулга	%	21.2	34.2	63.1	94.8
Байгалийн чийг	Нэгж	0.022	0.070	0.038	
Урсалтын хязгаарын чийг	Нэгж	-	0.181	-	-
Имрэгдлийн хязгаарын чийг	Нэгж	-	0.114	-	-
Уян налархайн тоо	Нэгж	-	0.067	-	-
Хувийн жин	г/см ³	2.67	2.67	2.69	2.69
Эзэлхүүн жин	г/см ³	1.12	2.20	1.90	1.78
Хэлхээдсийн эзэлхүүн жин	г/см ³	2.10	2.12	1.89	1.70
Сүвшил	%	20.94	22.37	29.74	30.75
Сүвшлийн коэф	Нэгж	0.270	0.288	0.403	0.596
Чийглэгийн зэрэг	Нэгж	0.19	0.69	0.16	0.22
Зууралдлын хүч	кПа	2	15	2	5
Дотоод үрэлтийн өнцөг	Град	43	30	43	28
Хэв гажилтын модуль	МПа	500	32	500	12.7
Хөрсний зузаан /Дунджаар/	м	-	0.5-2.5	1.0-6.0	1.5-3.0
Консистенц	Нэгж	-	Хатуу	-	-

3.5.6 Хөрсний хэв гажилтын модуль

Норголттой үед E- 4.7МПа Байгалийн чийгтэй үедээ E- 12.7МПа байна.

Баянхонгор хотын геотехникийн нөхцөлийн онцлог нь хотын нутаг дэвсгэрийг бүхэлд нь авч үзвэл инженер-геологийн энгийн нөхцөлтэй.

Элсээр чигжигдсэн хайрган хөрс, хайргархаг элсэн хөрс, тоосорхог элсэн хөрс, элсэнцрээр чигжигдсэн хайрган хөрс байгалийн нөхцөлдөө овойлтгүй. Хөрсний ус голын татмын хэсгээр 0.5-2.0 м, хотын төв хэсгээр 2.0-6.0м, төвийн хойд болон өмнөд хэсгээр 6.0м-ээс доош гүнд тус тус илрэх бөгөөд энэхүү түвшнээсээ 0.5-0.8м-ээр тус тус дээшилнэ. Хөрсний химийн шинжилгээнээс үзэхэд элсээр чигжигдсэн сайрган хөрс, элсэнцрээр чигжигдсэн сайрган хөрс, хайргархаг элсэн хөрснүүдтэй. Энэ нь металл эдлэлд бага зэрэг, тоосорхог элсэн хөрс дунд зэрэг зэврэлт үзүүлнэ. Улирлын хөлдөлтийн гүн 3.4-3.9 м-ийн гүнд явагдана.

Хотын нутаг дэвсгэрт тархсан ул хөрсний тархалт, зузаан бусад шинж төлөвийг Инженер-геологийн нөхцөлийн зургийг доор үзүүлэв (Зураг 60).

ДӨРӨВ. НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Тус аймгийн нийгэм, эдийн засаг 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсныг доор харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

4.1 Хүн ам зүй

Баянхонгор аймгийн хүн ам 2019 онд 89.2 мянга болж өмнөх оноос 0.9 мянган хүнээр буюу 1.0 хувиар өсчээ. 2019 оны эцсийн байдлаар 2409 хүүхэд төрж хүн амын ердийн цэвэрт өсөлт 1872 болоход голлон нөлөөлсөн байна (<http://www.1212.mn/>). Аймгийн хүн амын 49.27 хувь нь эрэгтэйчүүд, 50.72 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлж байгаа бол 100 эрэгтэйд 103 эмэгтэй оногдож байна.

Хүсэнгт-30. Хүн ам, хүйсээр

Засаг захиргаа нэгж	2019			2018		
	Нийт	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Нийт	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Баянхонгор	89,253	43,974	45,279	88,359	43,530	44,829
Баянхонгор	32,297	15,399	16,898	31,685	15,127	16,558
Баацагаан	3,282	1,673	1,609	3,307	1,679	1,628
Баянбулаг	1,789	878	911	1,767	877	890
Баянговь	2,986	1,438	1,548	2,922	1,420	1,502
Баянлиг	3,860	1,906	1,954	3,848	1,906	1,942
Баян-Овоо	2,594	1,353	1,241	2,650	1,384	1,266
Баян-Өндөр	2,650	1,342	1,308	2,668	1,350	1,318
Баянцагаан	3,592	1,809	1,783	3,590	1,811	1,779
Богд	3,127	1,541	1,586	3,113	1,516	1,597
Бөмбөгөр	3,323	1,675	1,648	3,288	1,644	1,644
Бууцагаан	3,703	1,858	1,845	3,670	1,836	1,834
Галуут	4,112	2,138	1,974	4,103	2,122	1,981
Гурванбулаг	2,273	1,128	1,145	2,216	1,096	1,120
Жаргалант	2,901	1,443	1,458	2,961	1,474	1,487
Жинст	2,228	1,104	1,124	2,192	1,084	1,108
Заг	2,086	1,064	1,022	2,073	1,050	1,023
Өлзийт	3,845	1,926	1,919	3,870	1,945	1,925
Хүрээмарал	1,793	908	885	1,748	883	865
Шинэжинст	2,493	1,230	1,263	2,449	1,205	1,244
Эрдэнэцогт	4,319	2,161	2,158	4,239	2,121	2,118

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Баянхонгор аймгийн хэмжээнд нийт 36.0 мянган эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам байгаагийн 33.4 мянган ажиллагсад, 328 нь бүртгэлтэй ажилгүй иргэд байна.

Нийт ажиллагсдын 14.0 хувийг төрийн албан хаагч эзлэж байгаа бол үлдсэн 86.0 хувийг хувийн сектор эзэлдэг. 2021 оны 8 сард бүртгэлтэй ажилгүйчүүдээс 218 иргэн үүнээс 92 эмэгтэй ажилд зуучлагдан оржээ. Ажилд орсон иргэдийн 160 иргэн буюу 73.4 хувь нь 15-44 насныхан байна (<http://www.1212.mn/>).

Хүсэнт-31. Хүн ам, насны бүлгээр, 2017 онд сумдаар

Сумдын нэр	Нийт хүн ам	0-14	15-64	65+
Баянхонгор	30 931	9 642	19 922	1 367
Баацагаан	3 320	943	2 271	106
Баянбулаг	1 720	541	1 122	57
Баянговь	2 861	94	1 879	88
Баянлиг	3 831	1 173	2 534	124
Баян-Овоо	2 673	771	1 803	99
Баян-Өндөр	2 637	851	1 693	93
Баянцагаан	3 534	1 100	2 321	113
Богд	3 120	948	2 053	119
Бөмбөгөр	3 248	1 132	2 012	104
Бууцагаан	3 676	1 088	2 448	140
Галуут	4 034	1 188	2 724	122
Гурванбулаг	2 194	679	1 443	72
Жаргалант	2 963	825	2 015	123
Жинст	2 189	689	1 427	73
Заг	2 093	626	1 391	76
Өлзийт	3 804	1 167	2 504	133
Хүрээмарал	1 756	503	1 189	64
Шинэжинст	2 450	815	1 550	85
Эрдэнэцогт	4 209	1 318	2 752	139
Нийт	87 243	26 893	57 053	3 297

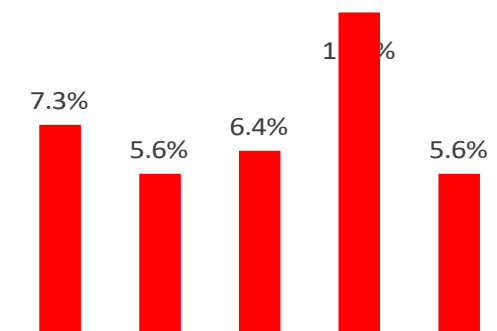
Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Аймгийн хүн амын 30.8 хувийг нь бага насны хүүхэд залуус, 65.4 хувийг нь 18-60 нас хүртэлх хөдөлмөрийн насны иргэд, 3.8 хувийг нь 60-аас дээш тэтгэвэрийн насны иргэд эзэлж байна. Эдийн засгийн идвэхитэй хүн ам 36 мянган хүн буюу дийлэнхи 41.26 хувийг эзлэнэ (<http://www.1212.mn/>).

Нийт хүн амд хөдөлмөрийн насны хүн амын эзлэх хувь, 2017 оноор

Ажилгүйдлийн түвшин

2013 2014 2015 2016 2017

График-33.Аймгийн хүн амын насны бүлэг, хөдөлмөр эрхлэлт (<http://www.1212.mn/>).

Нийт эрэгтэйчүүдийн 26.1 хувь нь төв суурин газарт, 73.9 хувь нь хөдөөд, нийт эмэгтэйчүүдийн 27.2 хувь нь сумын төвд, 72.8 хувь нь хөдөөд амьдардаг.

Хүсэнт-32. Хүн амын тоо болон өрхийн тоо, 2019

Сум	Нийт	Төв, суурины хүн ам	Хөдөөгийн хүн ам	Нийт өрх	Хөдөөгийн өрх
Баянхонгор	32,297	31516	781	9633	-
Баацагаан	3,282	309	2973	1058	905
Баянбулаг	1,789	317	1472	494	383
Баянговь	2,986	531	2455	887	710
Баянлиг	3,860	955	2905	1075	771
Баян-Овоо	2,594	558	2036	853	635
Баян-Өндөр	2,650	503	2147	744	565
Баянцагаан	3,592	558	3034	1036	808
Богд	3,127	596	2531	900	691
Бөмбөгөр	3,323	789	2534	1015	767
Бууцагаан	3,703	504	3199	1090	911
Галуут	4,112	650	3462	1253	1023
Гурванбулаг	2,273	244	2029	653	568
Жаргалант	2,901	580	2321	905	656
Жинст	2,228	424	1804	644	500
Заг	2,086	576	1510	633	441
Өлзийт	3,845	676	3169	1147	910
Хүрээмарал	1,793	237	1556	528	432
Шинэжинст	2,493	296	2197	768	653
Эрдэнэцогт	4,319	870	3449	1297	969
Нийт	89,253	41689	47564	26613	13298

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

2019 оны эцсийн байдлаар хүн амын 41689 хүн аймгийн болон сумын төвд, 53.29 хувь буюу 47564 нь хөдөө амьдарч байна. Нийт 47564 өрх байгаагаас хөдөөгийн өрх 13298 байна. Сумдаар харьцуулж үзэхэд Баянхонгор сум хамгийн олон 32,297 хүн амтай 9633 өрхтэй байна. Хамгийн бага нь Баянбулаг сум 1,789 хүн амтай, 494 өрхтэй байна (<http://www.1212.mn/>).

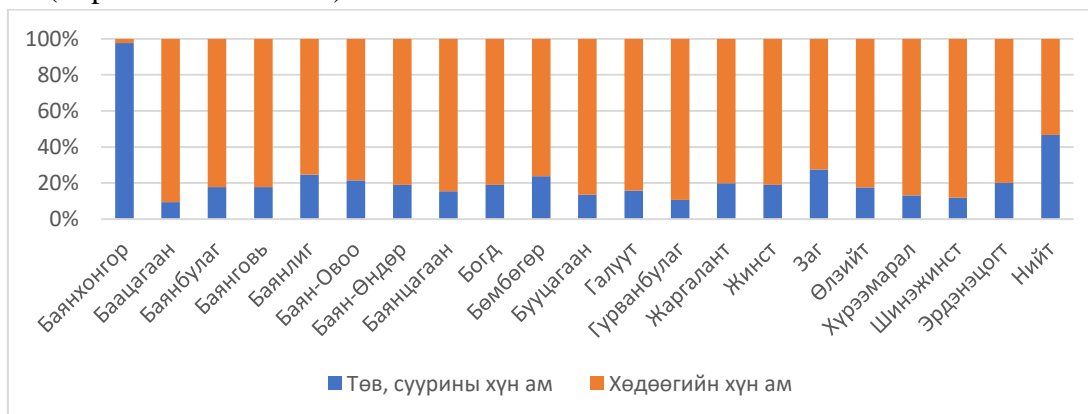

График-34. Хот хөдөөгийн хүн ам, сумдаар 2018 онд
(<http://www.1212.mn/>).

2018 оны байдлаар ерөнхий боловсролын 12 жилийн сургууль 29 байгаагаас ЕБС-ийн 1 дүгээр ангид 1927 хүүхэд элсч орсон, Сургуулийн өмнөх боловсролын байгууллагад хамрагдсан хүүхэд 7890, 16100 хүүхэд ерөнхий боловсролын сургуульд суралцаж, 871 багш багшилж байна. 2019 оны эцсийн байдлаар 105 эрүүл мэндийн байгууллагад эмнэлгийн тусгай мэргэжлийн 556 албан хаагч ажиллаж байна. Нийт 211 их эмч ажиллажээ. Аймгийн хэмжээнд 2019 онд эхийн эндэгдэлгүй, нялхасын эндэгдэл 27 гарсан нь өмнөх оноос 11 хувиар өссөн байна (<http://www.1212.mn/>).

Хүснэгт-33. Аймгийн хүн амын нийгмийн үзүүлэлт, 1995-2017 онд

Үзүүлэлт	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Төрөлт	2 345	2 261	1 542	1 767	2 136	2 080
Эмэгтэй	1 128	1 110	747	816	1 075	1 052
Нас баралт	749	609	573	629	522	483
Дундаж наслалт	64.48	59.88	63.26	66.08	69.42	69.27
Бүтэн өнчин хүүхдийн тоо	220	180	206	167	123	91
Хагас өнчин хүүхдийн тоо	2 473	2 502	2 564	1 571	1 575	1 185
Өрх толгойлсон эхийн тоо	2 429	2 765	2 799	3 318	3 834	4 065
18 хүртэлх насны хүүхэдтэй өрх толгойлсон эх	2 124	1 910	2 441	1 926	1 995	2 338
18 хүртэлх насны 4, түүнээс дээш хүүхэдтэй өрх	4 624	4 786	3 441	782	1 737	1 206

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

4.2 Мал аж ахуй

Мал тооллогын дүнгээр үзвэл 2020 оны жилийн эцэст Баянхонгор аймгийн мал сүргийн нийт дүн 3839.9 мянга толгой мал болжээ. Энэ үзүүлэлт нь 2019 оныхоос 17.3 хувь буюу 805.0 мянган толгойгоор буурсан байна. Тооллогын дүнгээр адуун сүргийн тоо 163.3 мянга, үхэр 245.8 мянга, тэмээ 55.5 мянга, хонь 1156.2 мянга, ямаа 2219.2 мянган толгой болж өмнөх оныхоос адуу 26.2 мянга (13.8%), үхэр 11.9 мянга (4.6%), тэмээ 2.6 мянга (4.5%), хонь 249.8 мянга (17.8%), ямаа 514.5 мянган (17.3%) толгойгоор буюу таван төрөл дээр буурсан байна (Хүснэгт 34).

Нийт мал сүргийн дотор адуу 4.3 хувь, үхэр 6.4 хувь, тэмээ 1.4 хувь, хонь 30.1 хувь, ямаа 57.8 хувийг тус тус эзэлж, өмнөх оныхоос ямааны эзлэх хувь 1.1 пункт, хониных 0.2 пунктээр буурч, адууных 0.2 пункт, үхэр 0.9 пункт, тэмээнийх 0.1 пунктээр өссөн байна (<http://www.1212.mn/>).

Хүснэгт-34. Аймгийн мал аж ахуйн үзүүлэлт, 2020 онд

Малын төрөл	Малын тоо		2020/2019		Нийт дүнд эзлэх хувь	
	2019	2020	Зөрүү	Хувь	2019	2020
	мян.толгой					
Бүгд	4644.9	3839.9	(805.0)	82.7	100.0	100.0

Адуу	189.5	163.3	(26.2)	86.2	4.1	4.3
Үхэр	257.6	245.8	(11.9)	95.4	5.5	6.4
Тэмээ	58.1	55.5	(2.6)	95.5	1.3	1.4
Хонь	1405.9	1156.2	(249.8)	82.2	30.3	30.1
Ямаа	2733.7	2219.2	(514.5)	81.2	58.9	57.8

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Аймгийн хэмжээгээр нийт 3839.9 мянган толгой мал байгаагаас 30.1 хувийг хонь, 57.8 хувийг ямаа, 6.4 хувийг үхэр, 4.3 хувийг адуу, үлдсэн 1.4 хувийг тэмээ эзэлж байна. Хамгийн олон мал тоолуулсан эхний 5 сумд Галуут 288.4 мянга, Бөмбөгөр 272.9 мянга, Баацагаан 251.5 мянга, Бууцагаан 249.1 мянга, Өлзийт 249.0 мянган малтайгаар орж байна. Малын төрлөөр нь авч үзвэл тэмээгээр Баянлиг сум 22.0 мянга, адуугаар Галуут сум 21.6 мянга, үхрээр Эрдэнэцогт сум 57.4 мянга, хониор Галуут сум 119.3 мянга, ямаагаар Баацагаан сум 190.1 мянган толгойг тус тус тоолуулж аймагтаа тэргүүлж байна (<http://www.1212.mn/>).

Хүсэнт-35.Сумдын малын тоо, төрлөөр, 2020 он

№	Сум	Бүгд	Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа
	Аймгийн дүн	3 839 880	55 458	163 263	245 752	1 156 207	2 219 200
1	Баянхонгор сум	164 862	278	7 345	23 941	49 248	84 050
2	Баацагаан	251 511	2 838	5 564	4 080	48 970	190 059
3	Баянбулаг	113 719	20	6 053	8 658	55 127	43 861
4	Баянговь	175 500	4 835	2 287	1 077	25 294	142 007
5	Баянлиг	183 514	22 026	2 281	1 028	24 965	133 214
6	Баян-Овоо	237 175	415	8 162	7 307	113 536	107 755
7	Баян-Өндөр	141 643	5 552	1 260	413	19 861	114 557
8	Баянцагаан	161 196	2 002	3 015	1 485	36 614	118 080
9	Богд	161 585	4 485	4 108	5 263	27 214	120 515
10	Бөмбөгөр	272 867	273	12 198	6 053	70 701	183 642
11	Бууцагаан	249 084	2 276	9 540	6 335	59 808	171 125
12	Галуут	288 434	117	21 578	39 188	119 296	108 255
13	Гурванбулаг	179 146	31	13 629	19 926	91 672	53 888
14	Жаргалант	172 786	7	14 436	33 854	69 510	54 979
15	Жинст	157 410	2 455	4 268	1 698	37 082	111 907
16	Заг	142 805	218	9 897	9 051	58 992	64 647
17	Өлзийт	248 964	330	11 779	13 292	85 470	138 093
18	Хүрээмарал	192 245	649	10 976	5 370	77 037	98 213
19	Шинэжинст	148 227	6 642	1 276	295	19 337	120 677
20	Эрдэнэцогт	197 207	9	13 611	57 438	66 473	59 676

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

1970 онд бог мал сүргийн 79.9 хувийг эзэлж байсан ба үүний дотор хонь 50.6 хувь, ямаа 29.3 хувийг эзэлж байсан бол 2020 онд бог мал 88 хувийг эзэлж хонь 30.1

хувийг, 57.8 хувийг ямаа эзэлж байгаа нь ямаан сүргийн хувийн жин нэмэгдэж, хонин сүргийн эзлэх хувийн жин буурсан нь сүүлийн жилүүдэд ноолуурын үнэ өсч байгаатай холбоотой малчид ямааг илүү өсгөх болсон байна. Сүргийн бүтцийн хувьд ямааны эзлэх хувь 57.8 хувьтай байгаа нь тохиромжгүй үзүүлэлт бөгөөд цаашид уг бүтцийг сайжруулах нь ямааны үүлдэр, угсааг сайжруулах шаардлагатай юм.

Хүсэнт-36. Аймгийн малын тооны өсөлт, 5 төрлөөр

Малын төрөл	2016 он	2017 он	2018 он	2019 он	2020 он
Тэмээ	49660	54349	57388	58091	55458
Адуу	159143	180128	175944	189492	163263
Үхэр	213809	240342	239777	257616	245752
Хонь	1244588	1381125	1297467	1405972	1156207
Ямаа	2569121	2731794	2478897	2733700	2219200
Нийт малын тоо	4236321	4587738	4249473	4644871	3839880

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

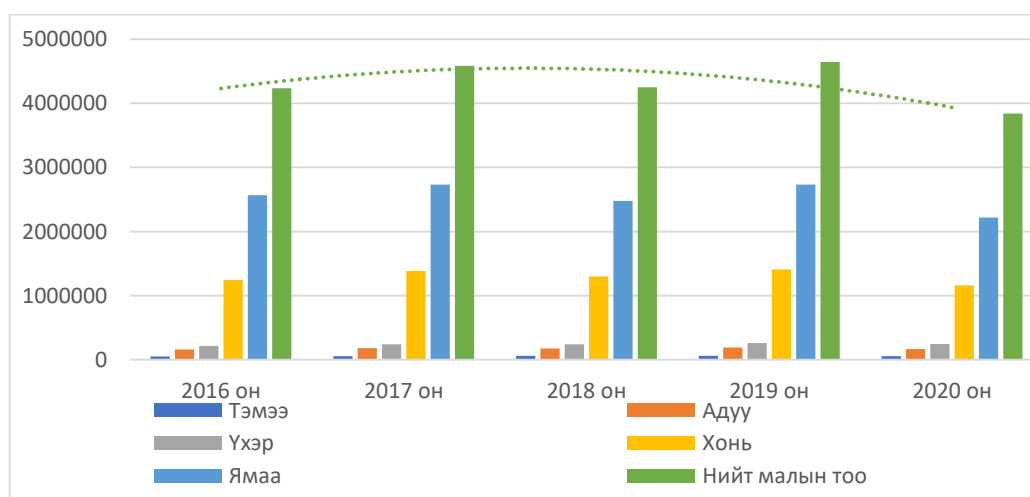

График-35. Аймгийн малын тооны өсөлт, 5 төрлөөр
(<http://www.1212.mn/>).

Аймгийн хэмжээнд 6 дугаар сарын мал төллөлт, төл бойжилтийн мэдээгээр оны эхний хээлтэгчийн 16.3 хувь буюу нийт 265431 толгой хээлтэгч мал төллөсөн ба гарсан төлийн 79.9 хувь буюу нийт 212231 төл эсэн мэнд бойжиж байна. Бойжсон төлийг төрлөөр нь харвал ботго 3744, унага 7786, тугал 26759, хурга 91870, ишиг 82072 толгой тус тус бойжсон байна.

2021 оны 6 дугаар сарын том малын зүй бус хорогдлын мэдээгээр нийт 744818 толгой мал хорогдсон нь оны эхний малын 19.4 хувийг эзлэж байна. Том малын зүй бус хорогдлыг төрлөөр нь авч үзвэл тэмээ 5700, адуу 26415, үхэр 53513, хонь 195313, ямаа 463877 толгой тус тус хорогджээ. Мөн нийт хорогдсон малын 26.9 хувь буюу 200844 толгой хээлтэгч мал хорогдсон байна (<http://www.1212.mn/>).

Хүсэнт-37.Хорогдсон том мал 2021 оны эхний хагаст

Сум	Адуу	Үхэр	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Бүгд	
	Бүгд	26,415	53,513	5,700	195,313	463,877	744,818
1	Баацагаан	756	663	100	8,054	31,016	40,589
2	Баян-Овоо	3,123	3,341		19,245	21,107	46,816
3	Баян-Өндөр	105	88	78	1,969	10,623	12,863
4	Баянбулаг	802	2,407		3,312	3,556	10,077
5	Баянговь	361	166	679	11,840	42,104	55,150
6	Баянлиг	400	254	3,496	5,984	32,810	42,944
7	Баянхонгор	799	5,903	5	6,013	11,336	24,056
8	Баянцагаан	172	220	283	8,448	36,586	45,709
9	Богд	461	606	342	4,420	17,140	22,969
10	Бөмбөгөр	3,499	2,948	15	15,389	25,599	47,450
11	Бууцагаан	2,160	1,769	122	17,631	52,788	74,470
12	Галууг	1,909	3,473		9,544	11,769	26,695
13	Гурванбулаг	2,480	7,070	6	14,525	10,870	34,951
14	Жаргалант	1,620	4,034	0	9,848	9,548	25,050
15	Жинст	394	627	148	7,285	60,551	69,005
16	Заг	1,664	2,704	4	9,012	12,194	25,578
17	Өлзийт	1,554	4,669	12	11,832	20,402	38,469
18	Хүрээмарал	3,202	1,664	49	23,067	31,122	59,104
19	Шинэжинст	120	38	359	1,642	17,353	19,512
20	Эрдэнэцогт	834	10,869	2	6,253	5,403	23,361

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Малын тооны өсөлт, бууралт нь бэлчээрийн хангамжид сөрөг нөлөө үзүүлэх тул цаашид малын тоог өсгөхгүйгээр, мал аж ауйг эрчимжүүлэн, малын үүлдэр угсааг чанаржуулах тал дээр анхаарах шаардлагатай. Мөн ямаан сүргийн тоог сүүлийн 18 жилээр авч үзвэл 15 жилд өсч, 3 жилд буурсан байгаагаас харахад бог малын хувьд уламжлалт сүргийн бүтцийн харьцаа 75:25 хувь буюу 3 хонь 1 ямаа гэсэн харьцаагаар өсгөж үржүүлэх шаардлага зайлшгүй тулгарч байна. Ямаанаас гарах ноолуурын ашиг шимийг хүртэх нь ноолуур үнэтэй энэ цаг үед малчдын амьжиргаанд ихээхэн нэмэртэй ба ноолуурын үнийн өсөлтөөс шалтгаалан ямаан сүргээ түлхүү өсгөх хандлага байна (<http://www.1212.mn/>).

Баянхонгор аймгийн хувьд бог малын харьцаа 66:34 хувь буюу ямааны тоо толгой нийт малын 58.9 хувь ба бог малд эзлэх хувь 66 хувь болж цаашид өсөх хандлагатай байна. Баянхонгор аймаг нь манай улсын хамгийн олон малтай 5 аймгийн нэг бөгөөд улсад ямааны тоогоороо тэргүүлж, тэмээний тоогоор хоёрт ордог. Манай аймагт Баян-Өндөр сумын бие том, ноос ихтэй тэмээ, Байдраг үүлдрийн хонь, Залаа жинстийн ноолуурийн цагаан ямаа зэрэг өндөр ашиг шимтэй нутгийн шилдэг омог хэвшлийн мал сүргийг өсгөн үржүүлдэг. Нутгийн шилдэг омог үүлдрийн малыг өсгөн үржүүлж хүрээг нь өргөжүүлэх, малын омог, үүлдэрлэсэн байдлыг сайжруулах замаар ашиг шимийг нь дээшлүүлэх явдал аймаг, сум, багийн түвшинд бодлого боловсруулагчдын өмнө эрхэм чухал зорилт болон дэвшигдэж байна.

4.3 Газар тариалан

Аймгийн хэмжээнд 2020 онд үр тариа 4.3 га-д, төмс 208 га-д, хүнсний ногоо 110 га-д, 238 тэжээлийн ургамал тус тус тариалалт хийсэн нь өмнөх онтой харьцуулахад үр тариа 72 хувь буюу 1.8 га-аар, төмс 21.7 хувь буюу 37 га-аар тус тус өсч, хүнсний ногоо 12.4 хувь буюу 15.6 га-аар буурсан статистик мэдээтэй байна (<http://www.1212.mn/>).

Хүсэнт-38. Нийт тариалсан талбай, ургамлын төрлөөр (га-аар)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2019
Бүгд талбай	424.4	411.2	407.4	315.8	299.2	322.6	107.8
Үүнээс:							
Үр тариа	12.0	9.1	9.5	3.2	2.5	4.3	172.0
Төмс	244.3	238.4	253.4	197.5	171	208.14	121.7
Хүнсний ногоо	168.1	163.7	144.5	115.1	125.7	110.11	87.6

Хүсэнт-39. Тариалсан талбай сумдаар (га-аар)

Сум	Үр тариа	Төмс	Хүнсний ногоо	Таримал тэжээл	Ногоон тэжээл	Олон наст
Баянхонгор сум	0.5	61.63	28.26	6.1	6.1	
Баацагаан сум	0	1.15	0.35	0.55	0.55	
Баянбулаг сум	0	0.05	0.41			
Баянговь сум	0	8	4.2	10	10	
Баянлиг сум	3.5	7.5	6	15	15	
Баян-Овоо сум	0	28	14.2	50	50	
Баян-Өндөр сум	0	0.3	0.032			
Баянцагаан сум	0	8.5	3.1	41	41	
Богд сум			0.62			
Бөмбөгөр сум	0.3	6	2	20	15	5
Бууцагаан сум	0	8.5	7.9	3	3	
Галуут сум	0	5.8	3.2	3	3	
Жаргалант сум	0	5.2	0.61	36.3	36.3	
Жинст сум	0	3.5	3.2	10	10	
Заг сум	0	5	2.3			
Өлзийт сум	0	42	15.605	23.5	23.5	
Хүрээмарал сум	0	0.8	0	0	0	
Шинэжинст сум	0	2	4.8	0	0	0
Эрдэнэцогт сум	0	14.21	13.324	19.9	1.4	18.5
Бүгд	4.3	208.1	110.111	238.35	214.85	23.5

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

2020 онд аймгийн дүнгээр 2571.7 тонн төмс, хүнсний ногоо, үр тариа хураан авсны 0.2 хувь нь үр тариа, 70.8 хувь нь төмс, 29 хувь хүнсний ногоо байна. Тэжээлийн ургамад 238.35 га-д тариалалт хийж, 641.8 тонн ургац хураан авсан. 17244.3 тн өвс хадлан, 157.3 тн хужир, шүүг бэлтгэсэн байна (<http://www.1212.mn/>).

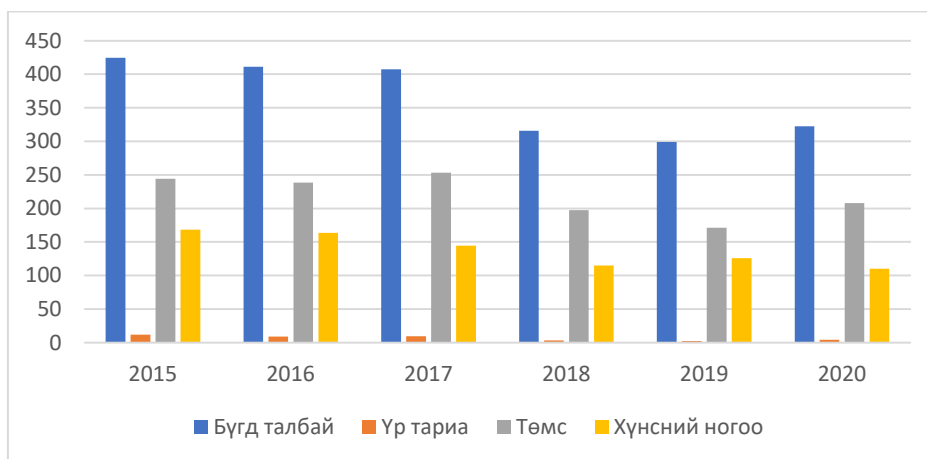

График-36. Аймгийн газар тариалан эрхлэлт, га-аар
(<http://www.1212.mn/>).

Газар тариаланд ашиглах боломжтой атаршсан талбайтай бөгөөд үүнийг ашиглан сумдын малын тэжээлийг бэлтгэх боломжтой. Мал аж ахуйн эрсдэлээс хамгаалах зорилгоор хашаалсан талбай болон нөөцийн талбайгаас өвс хадлангийн нөөц бүрдүүлэх боломжтой. Боловсон хүчин тогтвор суурьшилтай ажилладаг нь удирдлагын залгамж холбоо сайжирч аймаг орон нутаг улам сайн хөгжих боломжтой. Хангай, хээр, говь хослон байрладаг тул цаг уурын нөөц сайтай, газар тариалан, чацаргана, жимс жимсгэнэ тариалах, боловсруулах үйл ажиллагаа явуулах боломжтой.

4.4 Бусад улс ардын салбар

Баянхонгор аймаг нь газрын хэвлийн байгалийн эрдэс баялгаар арвин нөөцтэй бөгөөд судалгааны дүнд алтны ихээхэн хэмжээний үйлдвэрлэлийн нөөц бүхий илэрцүүд, мөн хүрмэн чулуу, нүүрсний томоохон ордууд, шохойн чулуу, тоосогны шавар, эрдэс будгийн олон орд илэрцүүдийн нөөцүүд тогтоогдсон. Байгалийн нөөцдөө тулгуурлан уул уурхайн болон барилгын материалын үйлдвэрлэл хөгжих бүрэн бололцоотой. Аймаг орон нутгийн хөгжлийн хэтийн төлөвлөгөөнд байгалийн ашигт малтмалаа зөв ашиглах зорилт тавин ажиллаж байна. Хойд сумдын нутаг дэвсгэрт хар мод бага зэрэг ургадаг. Энэхүү мод нь байгалийн үнэт баялагийн нэг юм.

Улсын нэгдсэн эрчим хүчний сүлжээнд холбогдсон тул жижиг дунд үйлдвэрлэл хөгжүүлж, үйлдвэрлэл үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх боломжтой. Шилэн кабелийн сүлжээнд холбогдсон тул интернетийн бүх талын үйлчилгээг авах боломжтой. Эдийн засгийн үндэс болсон бэлчээрийн мал аж ахуй жил бүр өсч байгаатай холбогдуулан өндөр ашиг шимтэй мал аж ахуй эрхлэх боломжтой. Ингэний хоормог, сүү сүүн бүтээгдэхүүн, сарлагийн сүү сүүн бүтээгдэхүүн, ямааны сүү сүүн бүтээгдэхүүн, төрөл бүрийн мах махан бүтээгдэхүүн, Герман технологийн бүхэл үрийн хар талх, Эхийн голын хоол амтлагч “Жинчин”-ийг аймгийн брэнд бүтээгдэхүүн болгосон бөгөөд Улаанбаатар хот болон гадаад экспортоор гаргах боломжтой.

Залаа жинстийн цагаан ямааны үүлдэр, Бөмбөгөрийн улаан ямааны омог батлагдсан бөгөөд 2017 онд дэлхийн 2 бөхт тэмээний генофондыг хадгалж, Ламын гэгээний улаан тэмээг үржлийн хэсгээр батлуулсан.

Бизнес регистрийн санд 2020 онд 2046 аж ахуйн нэгж, байгууллага бүртгэлтэй байгаагийн 1363 буюу 66.6 хувь нь үйл ажиллагаа явуулж, тэдгээрийн 1137 буюу 55.4 хувь нь Баянхонгор суманд байрлалтай байна. Өмнөх оны мөн үеэс үйл ажиллагаа явуулж байгаа ААНБ нь 50 буюу 3.7 хувиар буурсан байна. Энэ нь цар тахлын улмаас олон ААНБ үйл ажиллагаагаа явуулж чадахгүй байгаатай холбоотой юм. Бизнес регистрийн санд бүртгэлтэй аж ахуйн нэгж байгууллагаас 683 буюу 33.4 хувь нь үйл ажиллагаа явуулаагүй байна (<http://www.1212.mn/>).

Хүсэнт-40. Бизнесийн салбарын зарим тоон үзүүлэлт

Сумд	ХАА, ойн аж ахуй, загас барилг, ан агнуур	Уул уурхай, олборлолт	Боловсруулах үйлдвэрлэл	Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалтын хангамж	Барилга	Боловсрол, жижиглэн худалдаа, машин, мотоцилын	Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	Байр, сууд болон хоол хүнсээр үйлдлэх үйл	Мэдээлэл, холбоо мэргэжлийн, шинжлэх ухаан болон техникийн үйл ажиллагаа	Батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн	Боловсрол	Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	Урлаг, үзвэр, тоглоом	Иваа	Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	Нийт дүн
Бүгд	85	66	122	16	88	301	54	20	11	86	69	99	60	34	252	1363
Галуут	6	1	2	0	1	13	1	0	0	4	2	3	1	2	5	41
Баян-Овоо	6	4	2	0	3	8	0	0	0	5	2	2	1	1	4	38
Эрдэнэцогт	0	0	7	0	0	6	1	0	0	3	2	2	1	1	1	24
Өлзийт	7	4	3	0	0	7	0	0	0	3	2	2	2	1	3	34
Жинст	0	0	2	0	1	5	0	0	0	1	2	2	1	1	6	21
Богд	1	1	3	0	0	9	0	0	0	5	2	3	1	2	4	31
Баянлиг	3	0	3	1	1	9	1	0	0	3	3	3	1	2	2	32
Баянговь	1	0	3	0	0	7	1	0	0	2	2	2	1	1	3	23
Шинэжинст	3	1	3	0	1	7	1	0	0	3	2	2	1	1	4	29
Баян-өндөр	1	0	0	0	0	5	3	0	0	2	2	2	1	1	5	22
Баянцагаан	2	0	3	0	0	12	1	0	0	2	2	2	2	2	4	32
Баацагаан	4	0	7	1	0	7	2	0	0	2	2	3	1	1	5	35
Бөмбөгөр	8	24	2	0	1	17	1	0	0	4	2	3	1	1	4	68
Буудагаан	6	1	0	0	1	3	1	0	0	3	2	4	1	1	7	30
Хүрээмарал	0	0	1	0	1	8	0	1	0	3	2	2	1	1	4	24
Баянбулаг	0	0	0	0	0	6	3	0	0	1	2	2	1	1	2	18
Гурванбулаг	1	1	1	0	0	9	2	0	0	4	2	2	1	1	2	26
Заг	2	5	0	0	1	11	1	1	0	2	2	2	1	1	3	32
Жаргалант	3	3	6	0	0	9	2	0	0	4	2	2	1	1	2	35
Баянхонгор	31	2	74	14	7	143	33	18	11	30	30	54	39	1	182	768

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Тус аймагт эдийн засгийн болон дэд бүтцийн давуу талуудад тулгуурласан бичил жижиг дунд үйлдвэрлэл, аялал жуулчлалын салбарууд хөгжих гол нөхцөл болно. Мөн үүнийг дагаад хүн амын тоо өсч, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн саарч, хөдөлмөр эрхлэх нөхцөл боломж бий болж ажлын байрны тоо нэмэгдэх магадлалтай.

Бизнес регистрийн санд бүртгэлтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгж байгууллагын тоог эдийн засгийн салбарын ангилалаар авч үзвэл: Хөдөө аж ахуй, ан агнуур, ойн аж ахуйд 6.2 хувь, Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэрт 4.8 хувь, Боловсруулах үйлдвэрт 8.9 хувь, Бөөний болон жижиглэн худалдаа, гэр ахуйн барааны засварлах үйлчилгээний салбарт 22.1 хувь, Зочид буудал зоогийн газарт 1.5 хувь, Тээвэр агуулахын аж ахуй, холбоонд 3.9 хувь, Төрийн удирдлага, батлан хамгаалах, албан журмын нийгмийн даатгалд 5.1 хувь, барилга 6.5 хувь, боловсролын салбарт 7.3 хувь, Эрүүл мэнд, нийгмийн халамжийн салбарт 4.4 хувь, Мэргэжлийн шинжлэх ухаан

болон техникийн үйл ажиллагааны салбарт 6.3 хувь нь тус тус үйл ажиллагаа явуулж байна. Бөөний болон жижиглэн худалдаа, гэр ахуйн барааны салбарт хамгийн их буюу 22,1 хувь буюу 301 аж ахуй нэгж байгууллага бүртгэгдсэн байгаа бол Мэдээлэл, холбооны салбарт 0.8 хувь буюу 11 аж ахуй нэгж байгууллага бүртгэгдсэн нь хамгийн цөөн байна.

Баянхонгор аймаг нь айраг, сүү цагаан идээгээрээ алдартай. Улаанбаатар хотод цагаан идээний зах зээл, худалдаанд цагаан идээ нийлүүлэх боломжтой. Тус аймгийн аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлт 2020 онд 44999.9 сая төгрөг болж 2019 оноос 22.4 хувиар буюу 10111.2 сая төгрөгөөр өссөн байна. Ингэж өсөхөд нөлөөлсөн гол шалтгаан нь алтны олборлолт борлуулалт өссөнтэй холбоотой юм. 2020 оны Аж үйлдвэрийн салбарт нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд 18.5 хувийг цахилгаан, дулаан ус үйлдвэрлэл, 78.3 хувийг уул уурхайн олборлолт, 3.2 хувийг боловсруулах салбарт үйлдвэрлэжээ (<http://www.1212.mn/>).

Хүсэнгт-41. Аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлт

Салбарын ангилал	Нийт бүтээгдэхүүн/оны үнээр, мян.төг/		
	2019	2020	2020/2019
Уул уурхай, олборлолт	28054427.4	35222674	125.6
Чулуун, хүрэн нүүрс олборлолт	1018812.1	1489532.5	146.2
Металлын хүдэр олборлолт	27035615.3	33733142	124.8
Боловсруулах үйлдвэрлэл	845885.1	1462731.9	172.9
Хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл	752155.1	1027415.9	136.6
Мах боловсруулах, консервлох	57288	44674	78
Сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	11100	12995	117.1
Хүнсний бусад бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	683767.1	969746.9	141.8
Ээрэх, нэхэх, даавуун материал бэлтгэх үйлдвэрлэл	24100	61651	255.8
Хувцас үйлдвэрлэл	44790	65975	147.3
Хэвлэх, дуу бичлэгийг хувилах, дахин үйлдвэрлэх үйл ажиллагаа	24840	12590	50.7
Төмөрлөг бус эрдэс бодисоор хийсэн эдлэл үйлдвэрлэл	0	295100	0
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	4813449.6	6445420.7	133.9
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	4813449.6	6445420.7	133.9
Ус хангамж; бохир ус зайлуулах систем, хог, хаягдлын менежмент болон цэвэрлэх үйл ажиллагаа	1673197.6	1869169.7	111.7
Ус хуримтлуулах, ариутгах, түгээх үйл ажиллагаа	1167594.7	1281347.8	109.7
Хог хаягдлыг цуглуулах, боловсруулах, зайлуулах; дахин ашиглах	505602.9	587821.9	116.3

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Тус аймаг нь “ХАА- уул уурхай- эко үйлдвэр хослон эрхэлж экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч аймаг” болох зорилго тавьж дараах гол зорилтуудыг дэвшүүлэн ажиллах хэрэгтэй байна. Үүнд:

- Эдийн засгийн бүтцийг боловсронгуй болгож, хэрэглэгч аймгаас үйлдвэрлэгч

аймаг болох суурь нөхцөлийг бүрдүүлэх;

- Ажлын байр нэмэгдүүлж, ажиллах хүчний байршлыг хүн амын суурьшил, газар нутгийн зохион байгуулалт, эдийн засгийн бүтэцтэй уялдуулан зөв байршуулах;
- Нийгмийн дэд бүтэц, орон сууцны хангамжийг дээшлүүлэх;
- Мал сүргийг эрүүл, ашиг шим арвинтай болгох;
- Байгалийн үзэсгэлэнт газрууд, рашаан, түүх дурсгалын газруудыг түшиглэн аялал жуулчлал хөгжүүлэх.

ТАВ. ГАЗРЫН НЭГДМЭЛ САН, ТҮҮНИЙ АШИГЛАЛТЫН СУУРЬ СУДАЛГАА**5.1 Газрын нэгдмэл сангийн тооллого, түүний өөрчлөлт**

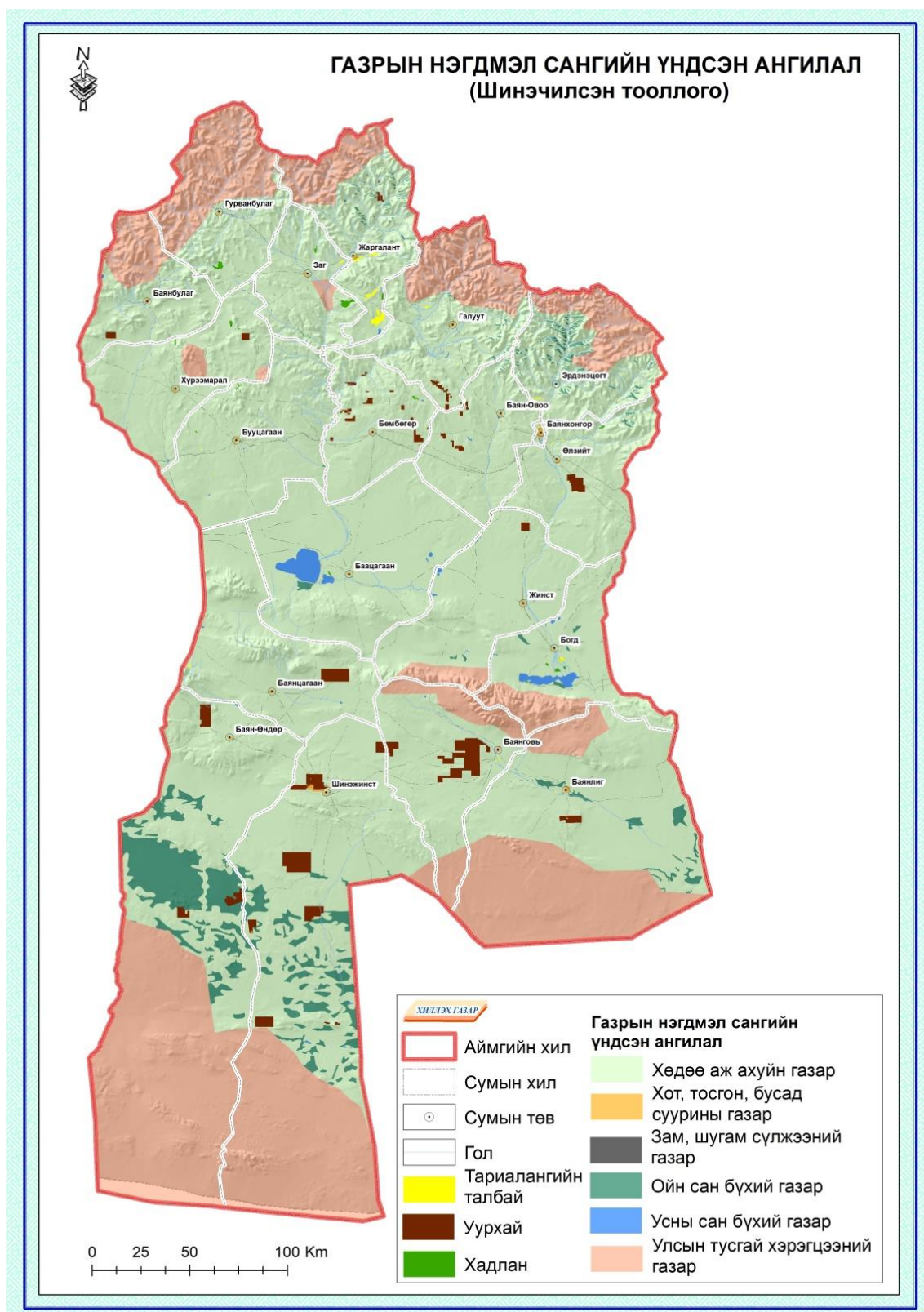
Баянхонгор аймгийн газрын нэгдмэл сан нь 2020 оны байдлаар Хөдөө аж ахуйн газар нь 8846.7 мян.га буюу 76.3 хувь, Хот тосгон, бусад суурины газар 27.7 мян.га буюу 0.2 хувь, Зам, шугам сүлжээний газар 7.9 мян.га буюу 0.1 хувь, Ойн сан бүхий газар 329.9 мян.га буюу 2.8 хувь, усны сан бүхий газар 51.2 хувь буюу 0.4 хувь, Улсын тусгай хэрэгцээний газар 2334.4 мян.га 20.1 хувийг тус тус эзэлж байна. Тус аймгийн нэгдмэл сангийн үндсэн ангилалд 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсаныг доорх хүснэгтээр харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

Хүснэгт-42. ГНС-ийн үндсэн ангилалын өөрчлөлт (2017-2020), мян.га

Газрын нэгдмэл сангийн үндсэн ангилал	2017		2018		2019		2020		Өөрчлөлт Мян.га (+,-)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	
Нийт талбайн хэмжээ	11597.8	100	11597.8	100	11597.8	100	11597.8	100	
Хөдөө аж ахуйн газар	8884.5	76.6	8884.3	76.6	8881.5	76.6	8846.7	76.3	-37.6
Хот тосгон, бусад суурины газар	24.6	0.2	24.8	0.2	27.6	0.2	27.7	0.2	+2.7
Зам, шугам сүлжээний газар	8.1	0.1	8.1	0.1	8.1	0.1	7.9	0.1	-0.2
Ойн сан бүхий газар	330.7	2.9	330.7	2.9	330.7	2.9	329.9	2.8	-0.8
Усны сан бүхий газар	51.1	0.4	51.1	0.4	51.1	0.4	51.2	0.4	+0.1
Улсын тусгай хэрэгцээний газар	2298.8	19.8	2298.8	19.8	2298.8	19.8	2334.4	20.1	+35.6

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад 2020 оны байдлаар тус аймгийн нийт газар нутгийн хэмжээ нь 11597.8 мян.га байна. Үүнээс хөдөө аж ахуйн газар газар нь 2017 онд 8884.5 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 8846.7 мян.га болж (-37.6 мян.га)-аар буурсан, хот, тосгон бусад суурины газар нь 2017 онд 24.6 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 27.7 мян.га болж (+2.7 мян.га)-аар нэмэгдсэн, зам, шугам сүлжээний газар нь 2017 онд 8.1 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 7.9 мян.га болж (-0.2 мян.га)-аар буурсан, Ойн сан бүхий газар нь 2017 онд 330.7 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 329.9 мян.га болж (-0.8 мян.га)-аар буурсан, усны сан бүхий газар нь 2017 онд 51.1 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 51.2 мян.га болж (+0.1 мян.га)-аар нэмэгдсэн, улсын тусгай хэрэгцээний газар нь 2017 онд 2298.8 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцсийн байдлаар 2334.4 мян.га болж (+35.6 мян.га)-аар нэмэгдсэн байна. (Зураг 61.).

Зураг-36. Газрын нэгдмэл сангийн үндсэн ангилал

ГНС-ийн үндсэн ангилалд гарсан өөрчлөлтийг гаргахын тулд 2020 оны ГНС-ийн жилийн эцсийн тайлангийн тоон үр дүнг 2020-2021 оны хооронд хийгдсэн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж гаргасан (Хүснэгт..43).

Хүсэнт-43. ГНС-ийн үндсэн ангилалын өөрчлөлт, мян.га

Газрын нэгдмэл сангийн үндсэн ангилал	2020		Шинэчилсэн тооллого		Өөрчлөлт
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га (+, -)
Хөдөө аж ахуйн газар	8846.7	76.3	7930.7	68.6	- 916.0
Хот тосгон, бусад суурины газар	27.7	0.2	135.1	1.2	+ 107.4
Зам, шугам сүлжээний газар	7.9	0.1	32.7	0.3	+ 24.8
Ойн сан бүхий газар	329.9	2.8	378.8	3.3	+ 48.9
Усны сан бүхий газар	51.2	0.4	49.8	0.4	- 1.4
Улсын тусгай хэрэгцээний газар	2334.4	20.1	3025.3	26.2	+ 690.9
Нийт талбайн хэмжээ	11597.8	100	11552.5	100	

Эх үүсвэр: “АТТП” ХХК. 2020-2021. “Төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах”

Дээрх хүснэгтэд ГНС-ийн 2017-2020 оны өөрчлөлтийг ГНС-ийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулан гаргасан. Тус аймгийн нийт газар нутгийн хэмжээ ГНС-ийн тайланд 11597.8 мян.га гэж бүртгэгдсэн байна. Харин 2020-2021 оны хооронд хийгдэж байгаа Төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж, бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах шинэчилсэн тооллого, бүртгэлийн ажилд тус аймгийн нийт газар нутгийн хэмжээг 11552.5 мян.га буюу өмнөх онуудын ГНС-ийн талбайтай харьцуулж үзэхэд (- 45.2 мян.га)-аар талбай нь багасаж гарсан байна.

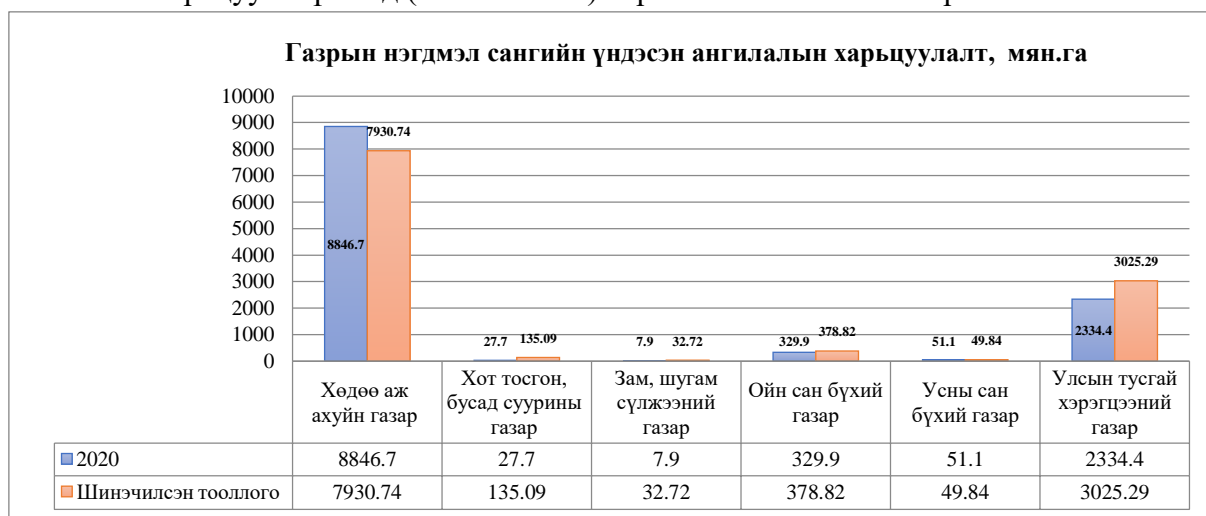

График-37. Үндсэн ангилалын талбай тооллогын дараах байдлаар

2020 оны байдлаар тус аймгийн нийт газар нутгийн 76.3 хувь буюу 8846.7 мян.га

газрыг хөдөө аж ахуйн газар эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 68.6 хувь 7930.7 мян.га га болж (- 916 мян. га)-аар буурсан, 2020 онд хот, тосгон бусад суурины газар нь 27.7 мян.га буюу 0.2 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 1.2 хувь буюу 135.1 мян.га болж (+107.4 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд зам, шугам сүлжээний газар нь 7.9 мян. га буюу 0.1 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.3 хувь буюу 32.7 мян.га болж (+24.8 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд ойн сан бүхий газар нь 329.9 мян.га буюу 2.8 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 3.3 хувь 32.7 мян.га болж (+48.9 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд усны сан бүхий 49.8 мян.га буюу 0.4 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.4 хувь буюу 49.8 мян.га болж (- 1.4 мян. га)-аар буурсан, 2020 онд улсын тусгай хэрэгцээний газар 2334.4 мян.га буюу 20.1 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 26.2 хувь буюу 3025.3 мян.га болж (+690.9 мян.га)-аар нэмэгдсэн байна.

Энэхүү ГНС-ийн үндсэн ангилалын өөрчлөлтийг ерөнхийд нь дүгнэж үзвэл УИХ-ын 2020 оны 05 сарын 07-ны өдрийн 46-р тогтоолоор тус аймгийн Галуут сумын нутагт орших Хан уул орчмын газрыг Хангайн нурууны байгалийн цогцолборт газрыг өргөтгөсөн, Галуут сумын нутагт орших Баянхонгор хайрхан уулыг дусгалт газар, Гурванбулаг, Завхан аймгийн Отгон сумын нутагт орших Хөх нуур-Бумбат орчмын газрыг байгалийн нөөц газар гэсэн ангилалаар улсын тусгай хэрэгцээнд шинээр авсантай холбоотойгоор улсын тусгай хэрэгцээний газар (+690.9 мян.га)-аар нэмэгдсэн, ХАА-н газар (- 916 мян. га)-аар буурсан байна.

5.2 Хөдөө аж ахуйн газар

Тус аймгийн хөдөө аж ахуйн газар нь 2020 оны байдлаар аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 76.3 хувь буюу 8846.7 мян.га талбай эзлэн тархаж байна. Үүнээс бэлчээрийн газар нь 8821.5 мян.га буюу 99.72 хувь, хадлангийн талбай нь 10.7 мян.га буюу 0.12 хувь, тариалангийн газар нь 2.2 мян.га буюу 0.02 хувь, атаршсан газар нь 10.1 мян.га буюу 0.1 хувь, хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар нь 2.0 мян.га буюу 0.02 хувь, хөдөө аж ахуйн хэрэгцээнд тохиромжгүй газар нь 0.2 мян.га 0.002 хувийг тус тус эзэлж байна.

Тус аймгийн ХАА-н газар ашиглалтын дэд ангилалд 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсаныг доорх хүснэгтээр харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

Хүснэгт-44.ХАА-н газрын газар ашиглалтын ангилалын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

ХАА-н газар ашиглалтын дэд ангилал	2017		2018		2019		2020		Өөрчлөлт Мян.га (+,-)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	
Нийт хөдөө аж ахуйн газар	8884.5	100	8884.3	100	8881.5	100	8846.7	100	-37.8
Бэлчээрийн газар	8859.3	99.72	8859.0	99.72	8856.4	99.72	8821.5	99.72	-37.8
Хадлангийн талбай	10.7	0.12	10.7	0.12	10.7	0.12	10.7	0.12	-
Тариалангийн газар	2.7	0.03	2.2	0.02	2.2	0.02	2.2	0.02	-0.5

Атаршсан газар	9.6	0.1	10.1	0.1	10.1	0.1	10.1	0.1	+ 0.5
Хөдөө аж ахуйн барилга байгууламжийн дэвсгэр газар	2.0	0.02	2.1	0.02	1.9	0.02	2.0	0.02	-
Хөдөө аж ахуйн хэрэгцээнд тохиромжгүй газар	0.2	0.002	0.2	0.002	0.2	0.002	0.2	0.002	-

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад хөдөө аж ахуйн газар нь 2020 оны байдлаар аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 76.3 хувь буюу 8846.7 мян.га талбай эзлэн тархаж байна Үүнээс бэлчээрийн газар нь 2017 онд 8859.3 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 8821.5 мян.га болж (-37.8 мян.га)-аар буурсан, тариалангийн газар нь 2017 онд 2.7 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 2.2 мян.га болж (-0.5 мян.га)-аар буурсан, Атаршсан талбай нь 2017 онд 9.6 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 10.1 мян.га болж (+0.5 мян.га)-аар нэмэгдсэн бол, 2017-2020 оны хооронд Хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар, хөдөө аж ахуйн хэрэгцээнд тохиромжгүй газар, хадлангийн талбайн газар ашиглалтанд ямар нэгэн өөрчлөлт ороогүй байна.

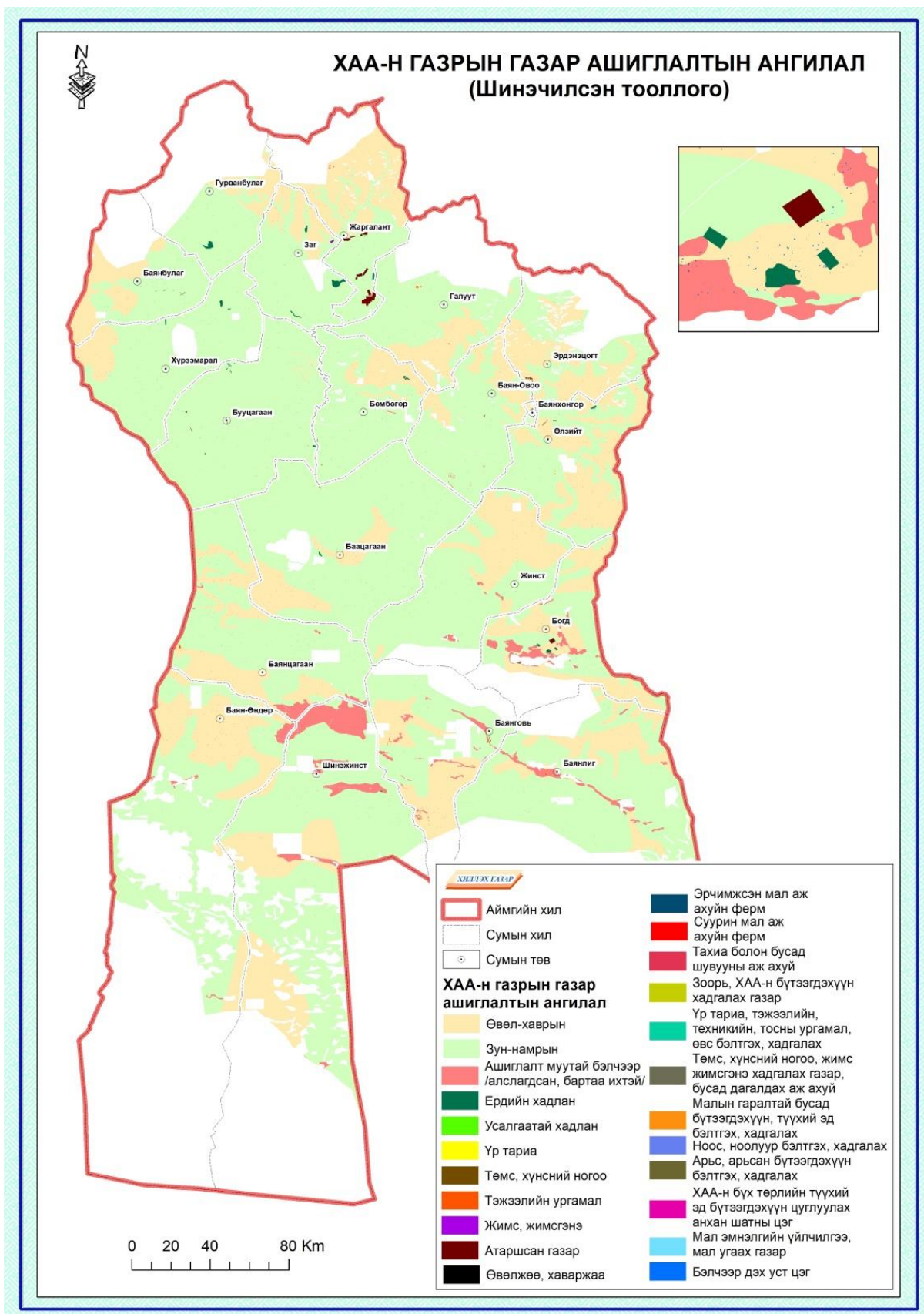
ГНС-ийн шинэчилсэн тооллого, бүртгэлийн ажлыг 2020-2021 оны хооронд газрын мэргэжлийн байгууллага “АТТП” ХХК нь төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах гэсэн судалгааны ажлын хүрээнд хийж гүйцэтгэсэн байна. Энэхүү судалгааны ажлыг өндөр нарийвчлалын сансрын зураг, хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалт болон өөрчлөлтийг дроны зураглал, хээрийн хэмжилт судалгааны ажилд тулгаарлан хийж гүйцэтгэсэн байна (Зураг 62.).

ХАА-н газар ашиглалтын дэд ангилалд гарсан өөрчлөлтийг гаргахын тулд 2020 оны ГНС-ийн жилийн эцсийн тайлангийн тоон үр дүнг 2020-2021 оны хооронд хийгдсэн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж гаргасан (Хүснэгт 45).

Хүснэгт-45.ХАА-н газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

ХАА-н газар ашиглалтын дэд ангилал	2020		Шинэчилсэн тооллого		Өөрчлөлт
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га (+, -)
Нийт хөдөө аж ахуйн газар	8846.7	100	7930.7	100	- 916.0
Бэлчээрийн газар	8821.5	99.72	7910.8	99.75	- 910.7
Хадлангийн талбай	10.7	0.12	6.8	0.09	- 3.9
Тариалангийн газар	2.2	0.02	1.7	0.02	- 0.5
Атаршсан газар	10.1	0.1	7.6	0.1	2.5
Хөдөө аж ахуйн барилга байгууламжийн дэвсгэр газар	2.0	0.02	3.9	0.05	+ 1.9
Хөдөө аж ахуйн хэрэгцээнд тохиромжгүй газар	0.2	0.002	-	-	- 0.2

Эх үүсвэр: “АТТП” ХХК. 2020-2021. “Төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах”

Зураг-37.ХАА-н газрын газар ашиглалтын ангилал

Дээрх хүснэгтэд ХАА-н газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлтийг 2020 оны жилийн эцсийн ГНС-ийн тайлангийн ХАА-н газар ашиглалтын ангилалын тоон үзүүлэлтийг ГНС-ийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж график хийсэн (График 13).

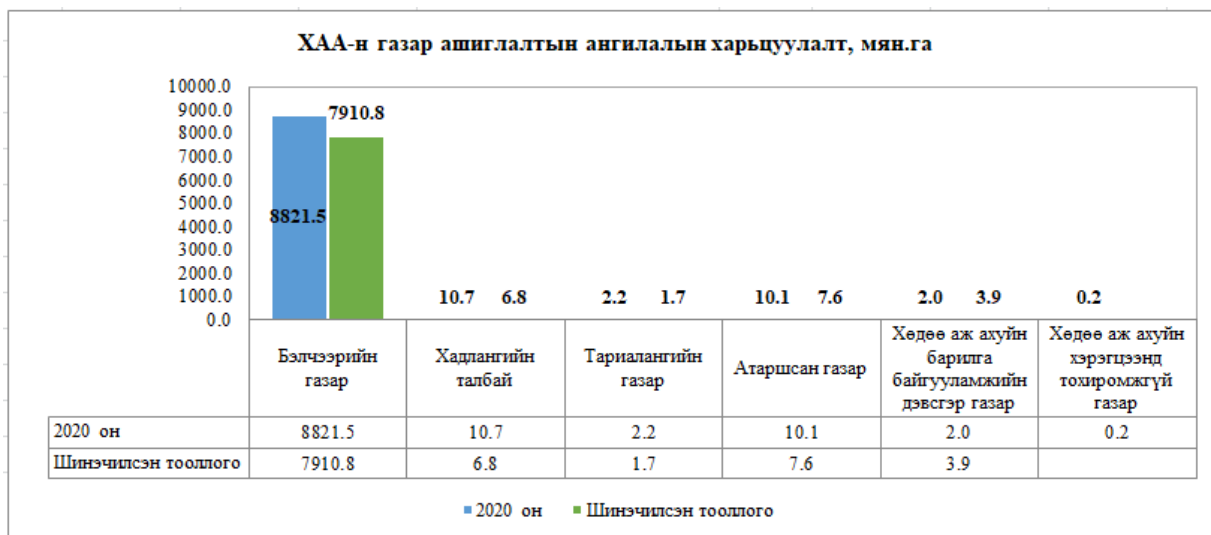

График-38. ХАА-н газар ашиглалт

2020 оны жилийн эцсийн байдлаар тус аймгийн хөдөө аж ахуйн газар нь 8846.7 мян.га газрыг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 7930.7 мян.га га болж (- 916 мян. га)-аар буурсан байна. Үүнээс 2020 онд Бэлчээрийн газар нь 8821.5 мян.га буюу 99.72 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 99.75 хувь буюу 7910.8 мян.га болж (-910.7 мян.га)-аар буурсан, 2020 онд хадлангийн газар нь 10.7 мян. га буюу 0.12 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.09 хувь буюу 6.8 мян.га болж (- 3.9 мян.га)-аар буурсан, 2020 онд тариалангийн газар нь 2.2 мян.га буюу 0.02 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.02 хувь 1.7 мян.га болж (-0.5 мян.га)-аар буурсан, 2020 онд атаршсан газар нь 10.1 мян.га буюу 0.1 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.1 хувь буюу 7.6 мян.га болж (+2.5 мян. га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар нь 2 мян.га буюу 0.02 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.05 хувь буюу 3.9 мян.га болж (+1.9 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд хөдөө аж ахуйн хэрэгцээнд тохиромжгүй газар 0.2 га буюу 0.002 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр бүртгэгдээгүй байна.

Энэхүү ХАА-н газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлтийг ерөнхийд нь дүгнэж үзвэл УИХ-ын 2020 оны 05 сарын 07-ны өдрийн 46-р тогтоолоор тус аймгийн Галуут сумын нутагт орших Хан уул орчмын газрыг Хангайн нурууны байгалийн цогцолборт газрыг өргөтгөсөн, Галуут сумын нутагт орших Баянхонгор хайрхан уулыг дусгалт газар, Гурванбулаг, Завхан аймгийн Отгон сумын нутагт орших Хөх нуур-Бумбат орчмын газрыг байгалийн нөөц газар гэсэн ангилалаар улсын тусгай хэрэгцээнд шинээр авсантай холбоотойгоор ХАА-н газар (- 916 мян. га)-аар буурсан байна.

5.3 Хот, тосгон бусад суурины газар

Тус аймгийн хот, тосгон бусад суурины газар нь 2020 оны байдлаар аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 0.2 хувь буюу 27.7 мян.га талбай эзэлж байна. Үүнээс барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар нь 0.8 мян.га буюу 2.89 хувь, нийтийн эдэлбэрийн газар нь 6.2 мян.га буюу 22.38 хувь, үйлдвэрийн газар нь 0.1 мян.га буюу 0.36 хувь, уурхайн дэвсгэр газар нь 70.76 мян.га буюу 19.6 хувь, гэр хорооллын газар нь 1.0 мян.га буюу 3.61 хувийг тус тус эзэлж байна.

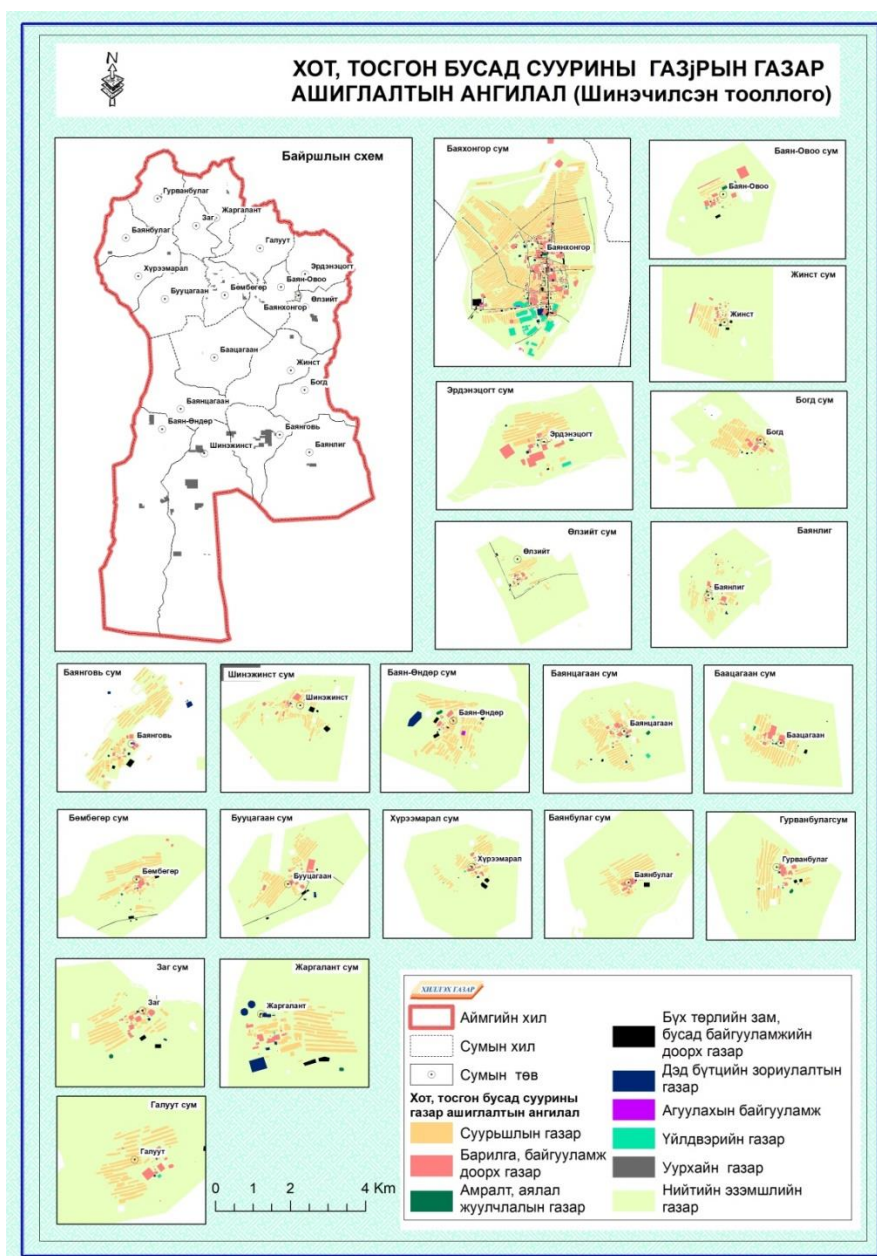
Тус аймгийн Хот, тосгон бусад суурины газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсныг доорх хүснэгтээр харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

Хүснэгт-46. Хот, тосгон бусад суурины газрын газар ашиглалтын харьцуулсан судалгаа, мян.га

Хот, тосгон бусад суурины газар ашиглалтын ангилал	2017		2018		2019		2020		Өөрчлөлт Мян.га (+,-)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	
Хот тосгон, бусад суурины газар	24.62	100	24.81	100	27.58	100	27.7	100	+3.08
Барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар, бүгд	0.72	2.92	0.74	2.98	0.76	2.76	0.8	2.89	+0.08
Нийтийн эдэлбэрийн газар, бүгд	6.27	25.47	6.23	25.11	6.21	22.52	6.2	22.38	-0.07
Үйлдвэрийн газар	0.06	0.24	0.06	0.24	0.06	0.22	0.1	0.36	+0.04
Уурхайн дэвсгэр газар	16.62	67.51	16.8	67.71	19.55	70.88	19.6	70.76	+2.98
Гэр хорооллын газар	0.95	3.86	0.98	3.95	1	3.63	1	3.61	+2.68

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад тус аймгийн хот, тосгон бусад суурины газар нь 2017 онд 24.62 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 27.7 мян.га гэж газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсан байна. Энэ нь ойролцоогоор 4 жилийн хугацаанд (+3.08 мян.га)-аар нэмэгдсэн байна. Үүнээс барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар нь 2017 онд 0.72 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 0.8 мян.га болж (+0.08 мян.га)-аар нэмэгдсэн, нийтийн эдэлбэрийн газар нь 2017 онд 6.27 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 6.2 мян.га болж (-0.07 мян.га)-аар буурсан, үйлдвэрийн газар нь 2017 онд 0.06 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 0.1 мян.га болж (+0.04 мян.га)-аар нэмэгдсэн, уурхайн дэвсгэр газар нь 2017 онд 16.62 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 19.6 мян.га болж (+2.98 мян.га)-аар нэмэгдсэн, гэр хорооллын газар нь 2017 онд 0.95 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 3.63 мян.га болж (+2.68 мян.га)-аар нэмэгдэж тус тус өөрчлөлт орсон байна.

Зураг-38. Хот, тосгон бусад суурины газрын газар ашиглалтын ангилал

ГНС-ийн шинэчилсэн тооллого, бүртгэлийн ажлыг 2020-2021 оны хооронд газрын мэргэжлийн байгууллага “АТТП” ХХК нь төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах гэсэн судалгааны ажлын хүрээнд хийж гүйцэтгэсэн байна. Энэхүү судалгааны ажлыг өндөр нарийвчлалын сансрын зураг, хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалт болон өөрчлөлтийг дроны зураглал, хээрийн хэмжилт судалгааны ажилд тулгаарлан хийж гүйцэтгэсэн байна (Зураг 62).

Хот, тосгон бусад суурины газар ашиглалтын дэд ангилалд гарсан өөрчлөлтийг гаргахын тулд 2020 оны ГНС-ийн жилийн эцсийн тайлангийн тоон үр дүнг 2020-2021 оны хооронд хийгдсэн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж гаргасан (Хүснэгт 47).

Хүсэнт-47. Хот, тосгон бусад суурин газрын, газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

Хот, тосгон бусад суурины газар ашиглалтын ангилал	2020		Шинэчилсэн тооллого		Өөрчлөлт (+, -)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га
Хот, тосгон бусад суурины газар	27.7	100	135.09	100	+107.39
Суурьшлын газар	1.8	6.50	1.33	0.65	- 0.47
Үйлдвэрийн газар	0.10	0.36	0.11	0.08	+0.01
Уурхайн газар	19.60	70.76	124.56	92.20	+104.96
Нийтийн эзэмшлийн газар	6.20	22.38	9.09	6.73	+ 2.89

Дээрх хүснэгтэд хот, тосгон бусад суурины газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлтийг 2020 оны жилийн эцсийн ГНС-ийн тайлангийн хот, тосгон бусад суурины газрын газар ашиглалтын ангилалын тоон үзүүлэлтийг ГНС-ийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж график хийсэн (График 14).

График-39. Хот суурины газар ашиглалт

2020 оны жилийн эцсийн байдлаар тус аймгийн хот, тосгон бусад суурины газар нь нийт 27.7 мян.га газрыг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 135.09 мян.га га болж (+107.39 мян. га)-аар нэмэгдсэн байна. Үүнээс 2020 онд суурьшлын газар нь 1.8 мян.га буюу 6.5 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.65 хувь буюу 1.33 мян.га болж (-0.47 мян.га)-аар буурсан, 2020 онд үйлдвэрийн газар нь 0.1 мян. га буюу 0.36 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.11 мян.га болж (+0.01 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд уурхайн газар нь 19.6 мян.га буюу 70.76 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 92.20 хувь 124.56 мян.га болж (+104.96 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд нийтийн эдэлбэр газар нь 6.2 мян.га буюу 22.38 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 6.73 хувь буюу 9.09 мян.га болж (+2.89 мян. га)-аар нэмэгдсэн байна.

5.4 Ойн сан бүхий газар

Тус аймгийн хот, тосгон бусад суурины газар нь 2020 оны байдлаар аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 0.2 хувь буюу 27.7 мян.га талбай эзэлж байна. Үүнээс барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар нь 0.8 мян.га буюу 2.89 хувь, нийтийн эдэлбэрийн газар нь 6.2 мян.га буюу 22.38 хувь, үйлдвэрийн газар нь 0.1 мян.га буюу 0.36 хувь, уурхайн дэвсгэр газар нь 70.76 мян.га буюу 19.6 хувь, гэр хорооллын газар нь 1.0 мян.га буюу 3.61 хувийг тус тус эзэлж байна.

Тус аймгийн Хот, тосгон бусад суурины газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсаныг доорх хүснэгтээр харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

Хүснэгт-48. Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

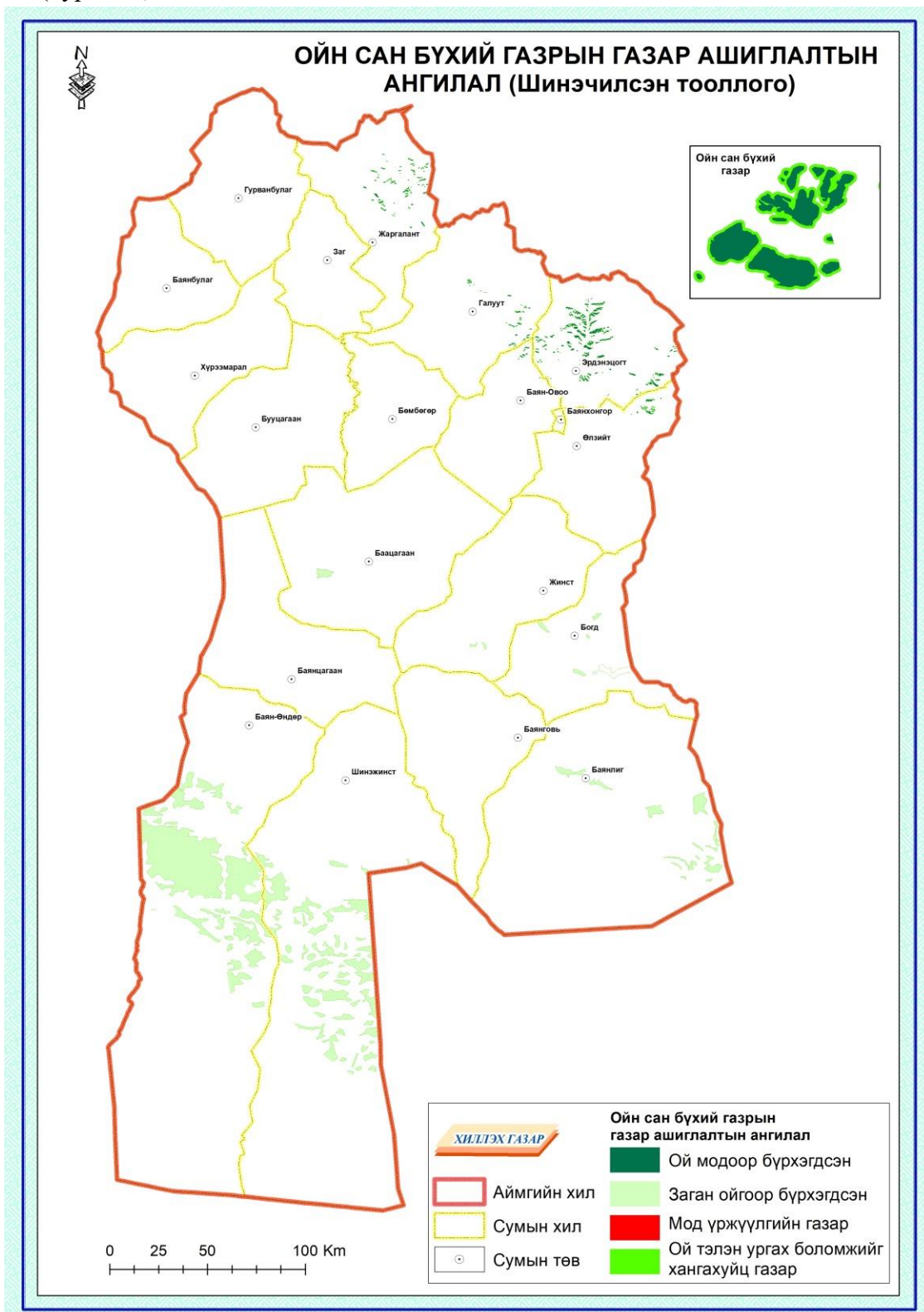
Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилал	2017		2018		2019		2020		Өөрчлөлт Мян.га (+,-)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	
Ойн сан бүхий газар	330.67	100	330.7	100	330.7	100	329.9	100	-0.77
Ой модоор бүрхэгдсэн газар	298.86	90.38	298.86	90.37	298.86	90.4	298.3	90.42	-0.66
Ой модыг нь огтолсон газар	4.22	1.28	4.22	1.28	4.22	1.28	4.2	1.27	-0.22
Мод үржүүлгийн газар	-	-	0.04	0.01	0.04	0.01	-	-	-
Ой тэлэн ургах нөөц газар	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ойн сангийн бусад газар	27.59	8.34	27.59	8.34	27.59	8.34	27.3	8.28	-0.29

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад тус аймгийн ойн сан бүхий газар 2017 онд 330.67 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 329.9 мян.га гэж газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсан байна. Энэ нь ойролцоогоор 4 жилийн хугацаанд (-0.77 мян.га)-аар буурсан байна. Үүнээс ой модоор бүрхэгдсэн газар нь 2017 онд 298.86 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 298.3 мян.га болж (-0.66 мян.га)-аар буурсан, ой модыг нь огтолсон газар нь 2017 онд 4.22 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 4.2 мян.га болж (-0.02 мян.га)-аар буурсан, ойн сангийн бусад газар нь 2017 онд 27.59 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 27.3 мян.га болж (-0.29 мян.га)-аар буурч тус тус өөрчлөлт орсон байна. Энэхүү тайлант оны хугацаанд ой тэлэн ургах нөөц газар бүртгэгдээгүй байна.

ГНС-ийн шинэчилсэн тооллого, бүртгэлийн ажлыг 2020-2021 оны хооронд газрын мэргэжлийн байгууллага “АТТП” ХХК нь төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах гэсэн судалгааны ажлын хүрээнд хийж гүйцэтгэсэн байна. Энэхүү судалгааны ажлыг өндөр нарийвчлалын

сансрын зураг, хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалт болон өөрчлөлтийг дроны зураглал, хээрийн хэмжилт судалгааны ажилд тулгаарлан хийж гүйцэтгэсэн байна (Зураг 64).

Зураг-39.Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилал

Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын дэд ангилалын өөрчлөлтд гарсан өөрчлөлтийг гаргахын тулд 2020 оны ГНС-ийн жилийн эцсийн тайлангийн тоон үр дүнг 2020-2021 оны хооронд хийгдсэн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж гаргасан (Хүснэгт 49).

Хүснэгт-49. Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилал	2020		Шинэчилсэн тооллого		Өөрчлөлт (+, -)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га
Ойн сан бүхий газар	329.9	100	378.82	100	+ 48.92
Ой модоор бүрхэгдсэн газар	298.30	90.42	340.71	89.94	+42.41
Ой модыг нь огтолсон газар	4.20	1.27	-	-	- 4.20
Мод үржүүлгийн газар	-	-	0.03	0.01	+0.03
Ой тэлэн ургах нөөц газар	-	-	38.07	10.05	+38.07
Ойн сангийн бусад газар	27.3	8.28	-	-	-27.3

Дээрх хүснэгтэд ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлтийг 2020 оны жилийн эцсийн ГНС-ийн тайлангийн ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын тоон үзүүлэлтийг ГНС-ийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж график хийсэн (График 15).

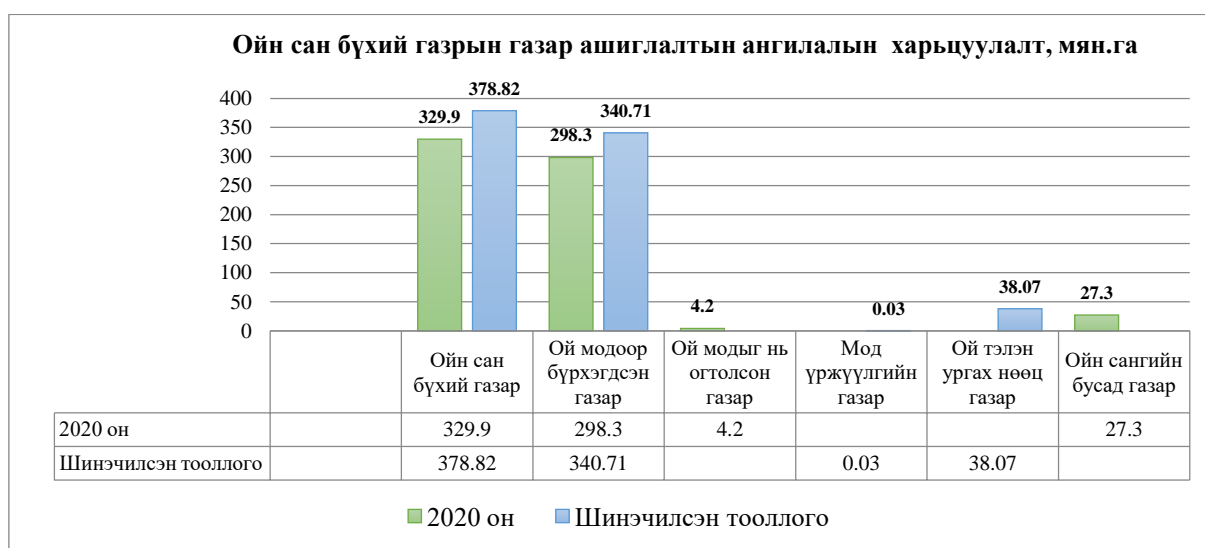

График-40. Ойн сангийн газар ашиглалт

2020 оны жилийн эцсийн байдлаар тус аймгийн ойн сан бүхий газар нь нийт 329.9 мян.га газрыг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 378.82 мян.га га болж (+48.92 мян. га)-аар нэмэгдсэн байна. Үүнээс 2020 онд ой модоор бүрхэгдсэн газар нь 298.3 мян.га буюу 90.42 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 89.94 хувь буюу 340.71 мян.га болж (+42.41 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд ой модыг нь огтолсон газар нь 4.2 мян. га буюу 1.27 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр бүртгэгдээгүй, 2020 онд мод үржүүлгийн газар нь бүртгэгдээгүй байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.01 хувь буюу 0.03 мян.га болж (+ 0.03

мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд ой тэлэн ургах нөөц газар нь бүртгэгдээгүй байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 10.05 хувь буюу 38.07 мян.га болж (+38.07 мян. га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд ойн сангийн бусад газар нь 8.28 хувь буюу 27.3 мян.га байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр бүртгэгдээгүй байна.

Хүсэнт-50.Ойн нөөц, түүний ашиглалт 2020 оны байдлаар

№	Сумын нэр	Нийт ойн нөөц, мян м3	Ойн сангийн нийт талбай, га	Ойгоос бэлтгэсэн модны хэмжээ, мян м3
1	Баянговь	1.27	1519.00	-
2	Баян Өндөр	212.93	381131.00	-
3	Галуут	953.38	12859.00	-
4	Өлзийт	64.20	972.00	-
5	Жаргалант	213.98	3972.00	-
6	Шинэжинст	37.20	239291.00	-
7	Баацагаан	0.60	2493.00	-
8	Богд	9.20	11957.00	-
9	Баян Овоо	23.23	346.00	-
10	Эрдэнэцогт	927.30	15286.00	-
11	Жинст	1.15	1146.00	-
12	Баянлиг	55.95	149709.00	-

Хүсэнт-51.Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамааллын жилийн мэдээ 2020 оны байдлаар

Сумын нэр	Ойн түймрийн тоо	Ойн нөхөн сэргээлт хийсэн нийт талбай, га	Ой хамгааллын арга хэмжээнд хамрагдсан нийт талбай, га	Ой зохион байгуулалт хийсэн нийт талбай, га	Ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээнд зарцуулсан зардал, мян төг
Галуут	1				800
Өлзийт					1800
Жинст		1.5			2985
Жаргалант					300
Заг					2000
Гурванбулаг					95
Баянговь					1500
Баацагаан		3.5			5000
Бууцагаан		1.6			7500
Баянцагаан					495
Баянхонгор		2			25000
Баян Овоо			343		32000
Эрдэнэцогт	1	0.6			300
Баянлиг		5			5000

5.5 Зам шугам сүлжээний газар

Тус аймгийн зам, шугам сүлжээний газар нь 2020 оны байдлаар аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 0.1 хувь буюу 7.9 мян.га талбай эзэлж байна. Үүнээс авто замын газар нь 4.6 мян.га буюу 58.23 хувь, агаарын тээврийн газар нь 0.1 мян.га буюу 1.27 хувь, шугам сүлжээний газар нь 3.2 мян.га буюу 40.51 хувийг тус тус эзэлж байна.

Тус аймгийн зам, шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсаныг доорх хүснэгтээр харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

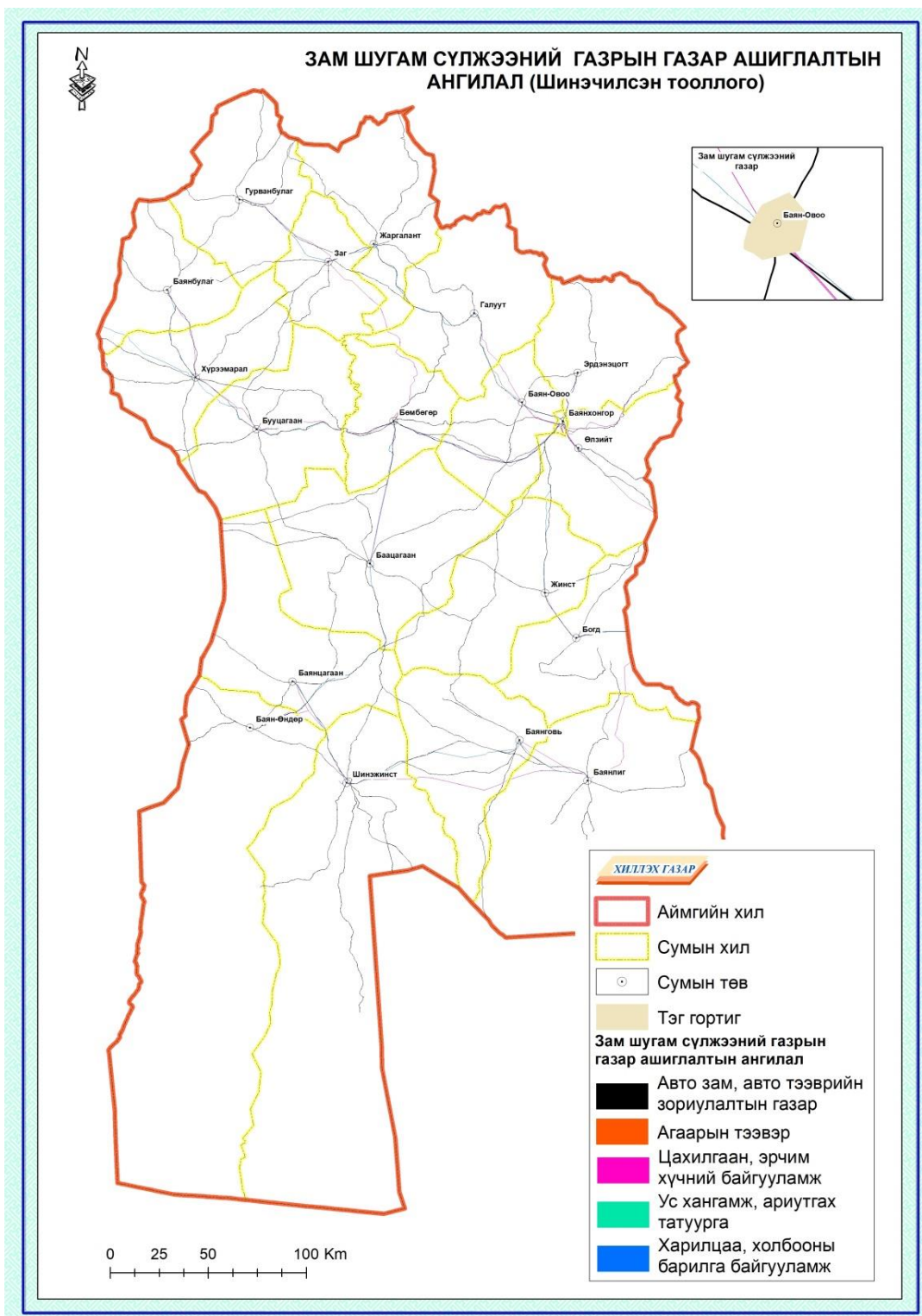
Хүснэгт-52.Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын ангилал	2017		2018		2019		2020		Өөрчлөлт Мян.га (+,-)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	
Зам, шугам сүлжээний газар	8.07	100	8.07	100	8.07	100	7.9	100	-0.17
Авто замын газар	4.74	58.74	4.74	58.74	4.74	58.74	4.6	58.23	-0.14
Агаарын тээврийн газар	0.06	0.74	0.06	0.74	0.06	0.74	0.1	1.27	-0.68
Шугам сүлжээний газар	3.26	40.40	3.26	40.40	3.26	40.40	3.2	40.51	-0.06

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад тус аймгийн зам шугам сүлжээний газар нь 2017 онд 8.07 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 7.9 мян.га гэж газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсан байна. Энэ нь ойролцоогоор 4 жилийн хугацаанд (-0.17 мян.га)-аар буурсан байна. Үүнээс Авто замын газар нь 2017 онд 4.74 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 4.6 мян.га болж (-0.14 мян.га)-аар буурсан, агаарын тээврийн газар нь 2017 онд 0.06 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 0.74 мян.га болж (-0.68 мян.га)-аар нэмэгдсэн, шугам сүлжээний газар нь 2017 онд 3.26 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 3.2 мян.га болж (-0.06 мян.га)-аар буурч тус тус өөрчлөлт орсон байна.

ГНС-ийн шинэчилсэн тооллого, бүртгэлийн ажлыг 2020-2021 оны хооронд газрын мэргэжлийн байгууллага “АТТП” ХХК нь төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах гэсэн судалгааны ажлын хүрээнд хийж гүйцэтгэсэн байна. Энэхүү судалгааны ажлыг өндөр нарийвчлалын сансрын зураг, хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалт болон өөрчлөлтийг дроны зураглал, хээрийн хэмжилт судалгааны ажилд тулгаарлан хийж гүйцэтгэсэн байна (Зураг 65).

Зураг-40.Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын зураг

Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд гарсан өөрчлөлтийг гаргахын тулд 2020 оны ГНС-ийн жилийн эцсийн тайлангийн тоон үр дүнг 2020-2021 оны хооронд хийгдсэн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж гаргасан (Хүснэгт 53.).

Хүсэнт-53.Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын ангилал	2020		Шинэчилсэн тооллого		Өөрчлөлт (+, -)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га
Зам, шугам сүлжээний газар	7.90	100	32.72	100	+ 24.82
Авто замын газар	4.60	58.23	28.74	87.84	+ 24.14
Агаарын тээврийн газар	0.10	1.27	0.15	0.47	+ 0.05
Шугам сүлжээний газар	3.20	40.51	3.82	11.68	+0.62

Дээрх хүснэгтэд зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлтийг 2020 оны жилийн эцсийн ГНС-ийн тайлангийн зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын ангилалын тоон үзүүлэлтийг ГНС-ийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж график хийсэн (График 16).

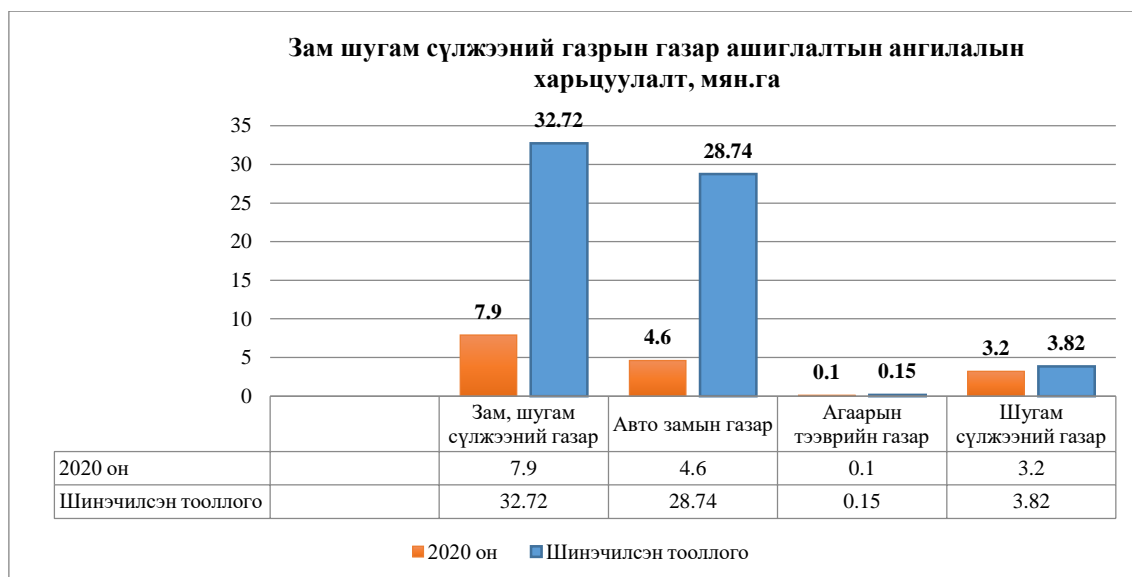

График-41. Зам шугам сүлжээний газар ашиглалт

2020 оны жилийн эцсийн байдлаар тус аймгийн зам шугам сүлжээний газар нь нийт 7.9 мян.га газрыг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 32.72 мян.га га болж (+24.82 мян. га)-аар нэмэгдсэн байна. Үүнээс 2020 онд авто замын газар нь 4.6 мян.га буюу 58.23 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 28.74 хувь буюу 87.84 мян.га болж (+24.14 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд агаарын тээврийн газар нь 0.1 мян. га буюу 1.27 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.47 хувь буюу 0.15 мян.га болж (+0.05 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд шугам сүлжээний газар нь 40.51 хувь буюу 3.2 мян.га байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 11.68 хувь буюу 3.82 мян.га болж (+ 0.62 мян.га)-аар нэмэгдсэн гэж тус тус гарч байна.

5.6 Усны сан бүхий газар

Тус аймгийн усны сан бүхий газар нь 2020 оны байдлаар аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 0.4 хувь буюу 51.1 мян.га талбай эзэлж байна. Үүнээс гол мөрний эзлэх газар нь 2.6 мян.га буюу 5.09 хувь, нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар нь 48 мян.га буюу 93.93 хувь, горхи, булаг, шандын эзлэх газар нь 0.5 мян.га буюу 0.98 хувийг тус тус эзэлж байна.

Тус аймгийн зам, шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсаныг доорх хүснэгтээр харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

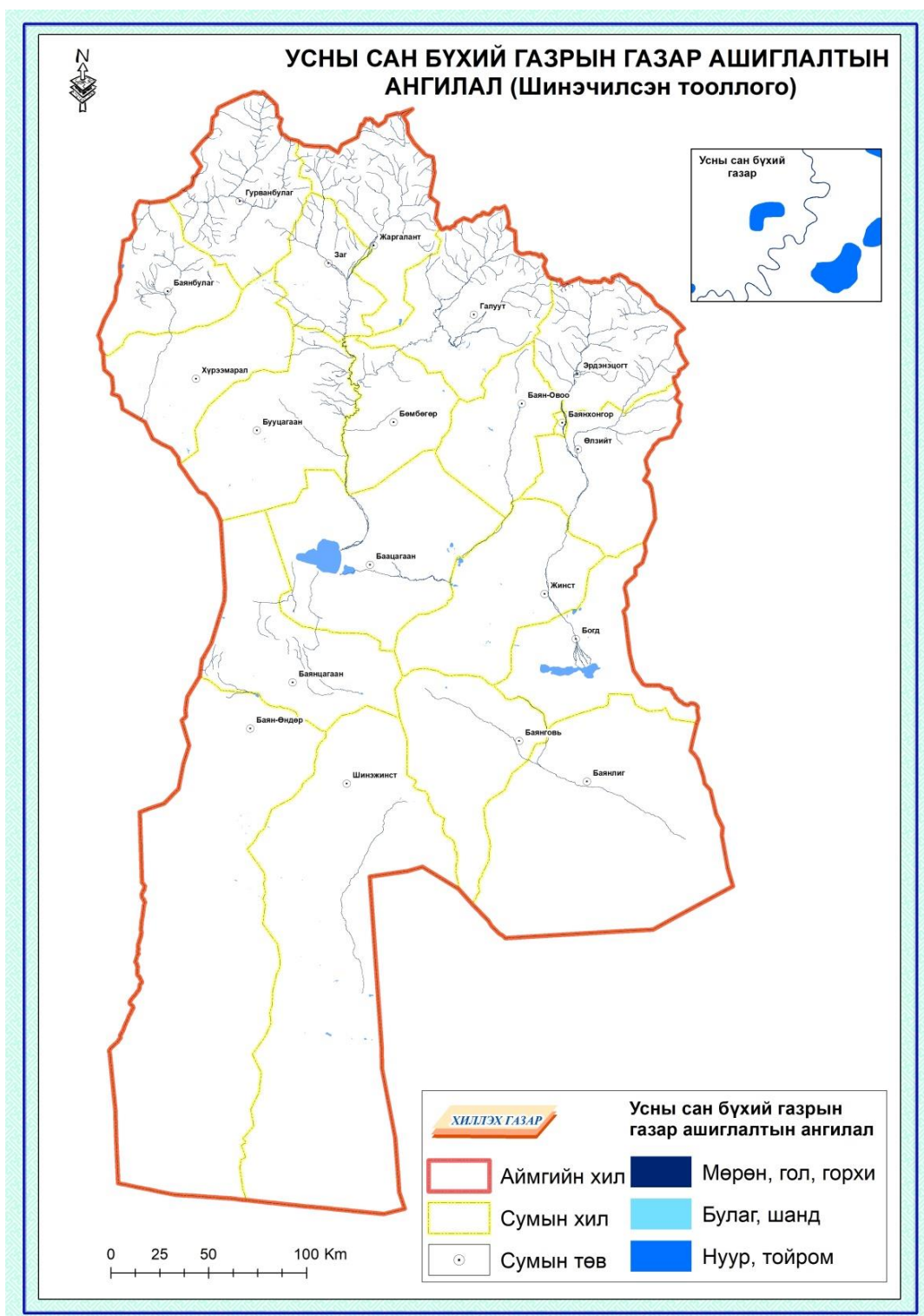
Хүснэгт-54. Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

Усны сан бүхий газрын газар ашиглалт ангилал	2017		2018		2019		2020		Өөрчлөлт Мян.га (+,-)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	
Усны сан бүхий газар	51.12	100	51.12	100	51.12	100	51.10	100	-0.02
Гол мөрний эзлэх газар	2.65	5.18	2.65	5.18	2.65	5.18	2.60	5.09	-0.05
Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	48.00	93.90	48.00	93.90	48.00	93.90	48.00	93.93	-
Горхи, булаг, шандны эзлэх газар	0.47	0.92	0.47	0.92	0.47	0.92	0.50	0.98	+0.03

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад тус аймгийн ойн сан бүхий газар 2017 онд 51.12 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 51.1 мян.га гэж газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсан байна. Энэ нь ойролцоогоор 4 жилийн хугацаанд (-0.02 мян.га)-аар буурсан байна. Үүнээс гол мөрний эзлэх газар нь 2017 онд 2.65 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 2.6 мян.га болж (-0.05 мян.га)-аар буурсан, нуур, цөөрөм тойрмын эзлэх газар нь 2017 онд 48 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 48 мян.га буюу ямар нэгэн өөрчлөлтгүй, горхи, булаг, шандын эзлэх газар нь 2017 онд 0.47 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 0.5 мян.га болж (+0.03 мян.га)-аар буурч тус тус өөрчлөлт орсон байна.

ГНС-ийн шинэчилсэн тооллого, бүртгэлийн ажлыг 2020-2021 оны хооронд газрын мэргэжлийн байгууллага “АТТП” ХХК нь төрийн өмчийн газрыг зурагжуулж бүртгэн газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулж баталгаажуулах гэсэн судалгааны ажлын хүрээнд хийж гүйцэтгэсэн байна. Энэхүү судалгааны ажлыг өндөр нарийвчлалын сансрын зураг, хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалт болон өөрчлөлтийг дроны зураглал, хээрийн хэмжилт судалгааны ажилд тулгаарлан хийж гүйцэтгэсэн байна (Зураг 66).

Зураг-41. Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилал

Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд гарсан өөрчлөлтийг гаргахын тулд 2020 оны ГНС-ийн жилийн эцсийн тайлангийн тоон үр дүнг 2020-2021 оны хооронд хийгдсэн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж гаргасан (Хүснэгт 55).

Хүснэгт-55. Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилал	2020		Шинэчилсэн тооллого		Өөрчлөлт (+, -)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га
Усны сан бүхий газар	51.10	100	49.84	100	-1.26
Гол мөрний эзлэх газар	2.60	5.09	4.37	8.77	+1.77
Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	48.00	93.93	45.45	91.20	- 2.55
Горхи, булаг, шандны эзлэх газар	0.50	0.98	0.02	0.03	- 0.48

Дээрх хүснэгтэд усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлтийг 2020 оны жилийн эцсийн ГНС-ийн тайлангийн усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын ангилалын тоон үзүүлэлтийг ГНС-ийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулан гаргасан (График 17).

График-42. Усны сан бүхий газрын ашиглалт

2020 оны жилийн эцсийн байдлаар тус аймгийн усны сан бүхий газар нь нийт 51.1 мян.га газрыг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 49.84 мян.га болж (-1.26 мян. га)-аар буурсан байна. Үүнээс 2020 онд Гол мөрний эзлэх газар нь 2.6 мян.га буюу 5.09 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 4.37 хувь буюу 8.77 хувь буюу 4.37 мян.га болж (+1.77 мян.га)-аар нэмэгдсэн, 2020 онд нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар нь 48 мян. га буюу 93.93 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 91.2 хувь буюу 45.45 мян.га болж (-2.55 мян.га)-аар буурсан, 2020 онд Горх, булаг, шандны эзлэх газар нь 0.5 мян.га буюу 0.98 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.03 хувь буюу 0.02 мян.га болж (-0.48 мян.га)-аар буурсан гэж тус тус бүртгэгдсэн байна.

Хүснэгт-56. Усны ашиглалт 2020 оны байдлаар

Сумын нэр	Ашигласан усны нийт хэмжээ, мян м3	Хүн амын унд, ахуйн хэрэглээнд ашигласан усны нийт хэмжээ, мян м3	Үйлдвэрлэлд ашигласан усны нийт хэмжээ, мян м3	Үйлчилгээнд ашигласан усны нийт хэмжээ, мян м3
Галуут	959.462	37.778	921.684	
Заг	417.92	18.135	396.681	3.104
Бөмбөгөр	862.162	30.7	831.046	0.416
Баянговь	23.585	22.2	1.385	
Баацагаан	368.9	28	340.52	0.38
Баянбулаг	315.984	18.122	292.84	5.022
Шинэжинст	888.943	179.653	709.12	0.17
Баян Овоо	690.257	19.053	667.998	3.206
Баянлиг	701.8	11.6	635.7	54.5
Хүрээмарал	890.55	19.55	870.4	0.6
Эрдэнэцогт	1112.248	18.038	1093.877	0.333
Жинст	381.332	16.4	360.999	3.933
Бууцагаан	434.8	20.5	407.6	6.7
Баянцагаан	199.58	33.88	164.99	0.71
Жаргалант	695.875	25.888	663.239	6.748
Баянхонгор	3589.942	89.407	3480.096	20.439
Гурванбулаг	238.39	122.742	113.405	2.243
Өлзийт	1248.479	298.033	891.007	59.439
Богд	235.674	0.025	231.356	4.293
Баян Өндөр	0.276	0.024	0.252	

Хүснэгт 57. Усны чанар, төлөв байдал

Аймгийн нэр	Усны ажиглалтын харуулын нэр	Цахилгаан дамжуулах чанар, $\mu\text{S/cm}$	Биохимийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч, мг/л	Перманганатын исэлдэх чанар, мг/л	Усны чанарын индекс
Баянхонгор	Түйн, Баянхонгор	230	2.7		0.47
Баянхонгор	Бөөнцагаан, Баацагаан	348			
Баянхонгор	Шаргалжуут, Шаргалжуут	305			0.27
Баянхонгор	Орог, Богд	336			

5.7 Улсын тусгай хэрэгцээний газар

Тус аймгийн усны сан бүхий газар нь 2020 оны байдлаар аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 20.1 хувь буюу 2334.46 мян.га талбай эзэлж байна. Үүнээс гол мөрний эзлэх газар нь 2.6 мян.га буюу 5.09 хувь, нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар нь 48 мян.га буюу 93.93 хувь, горхи, булаг, шандын эзлэх газар нь 0.5 мян.га буюу 0.98 хувийг тус тус эзэлж байна.

Тус аймгийн зам, шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд 2017-2020 оны хооронд хэрхэн өөрчлөлт гарсаныг доорх хүснэгтээр харууллаа (<http://www.1212.mn/>).

Хүснэгт-57. Улсын тусгай хэрэгцээний газар нутгийн газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

УТХ-ний газар нутгийн газрын газар ашиглалтын ангилал	2017		2018		2019		2020		Өөрчлөлт Т Мян.га
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	
Улсын тусгай хэрэгцээний газар	2298.8	100	2298.82	100	2298.8	100	2334.46	100	+35.64
Улсын тусгай хамгаалалттай газар	2172.3	94.5	2172.3	94.5	2172.3	94.5	2207.9	94.6	35.64
Улсын хилийн зурвас газар	74.5	3.2	74.5	3.2	74.5	3.2	74.5	3.2	-
Улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар	0.17	0.01	0.17	0.01	0.17	0.01	0.17	0.01	-
Шинжлэх ухаан технологийн сорилт, туршилт, цаг уурын ажиглалтын талбай	0.03	0.001	0.03	0.001	0.03	0.001	0.03	0.001	-
Аймаг дундын отрын бэлчээр	51.86	2.26	51.86	2.26	51.86	2.26	51.86	2.22	-

Эх үүсвэр: <http://www.1212.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад тус аймгийн улсын тусгай хэрэгцээний газар нь 2017 онд 2298.8 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэст 2334.46 мян.га гэж газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсан байна. Энэ нь ойролцоогоор 4 жилийн хугацаанд (+35.64 мян.га)-аар нэмэгдсэн байна. Үүнээс улсын тусгай хамгаалалттай газар нь 2017 онд 2172,3 мян.га байсан бол 2020 оны жилийн эцэсийн байдлаар 2207.9 мян.га болж (+35.64 мян.га)-аар нэмэгдсэн, улсын хилийн зурвас газар, улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар, шинжлэх ухаан технологийн сорилт, туршилт, цаг уурын ажиглалтын талбай, аймаг дунд отрын бэлчээр зэрэг улсын тусгай хэрэгцээний газарт 2017-2020 оны хооронд ямар нэгэн өөрчлөлт ороогүй байна.

Баянхонгор аймаг нь 2019 оны байдлаар улсын тусгай хэрэгцээний газар нутаг нь 2172.26 мян.га нутаг дэвсгэрийг хамарч байсан бол 2020-2021 оны хооронд явагдсан газрын нэгдмэл сангийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 3025.29 мян.га болж

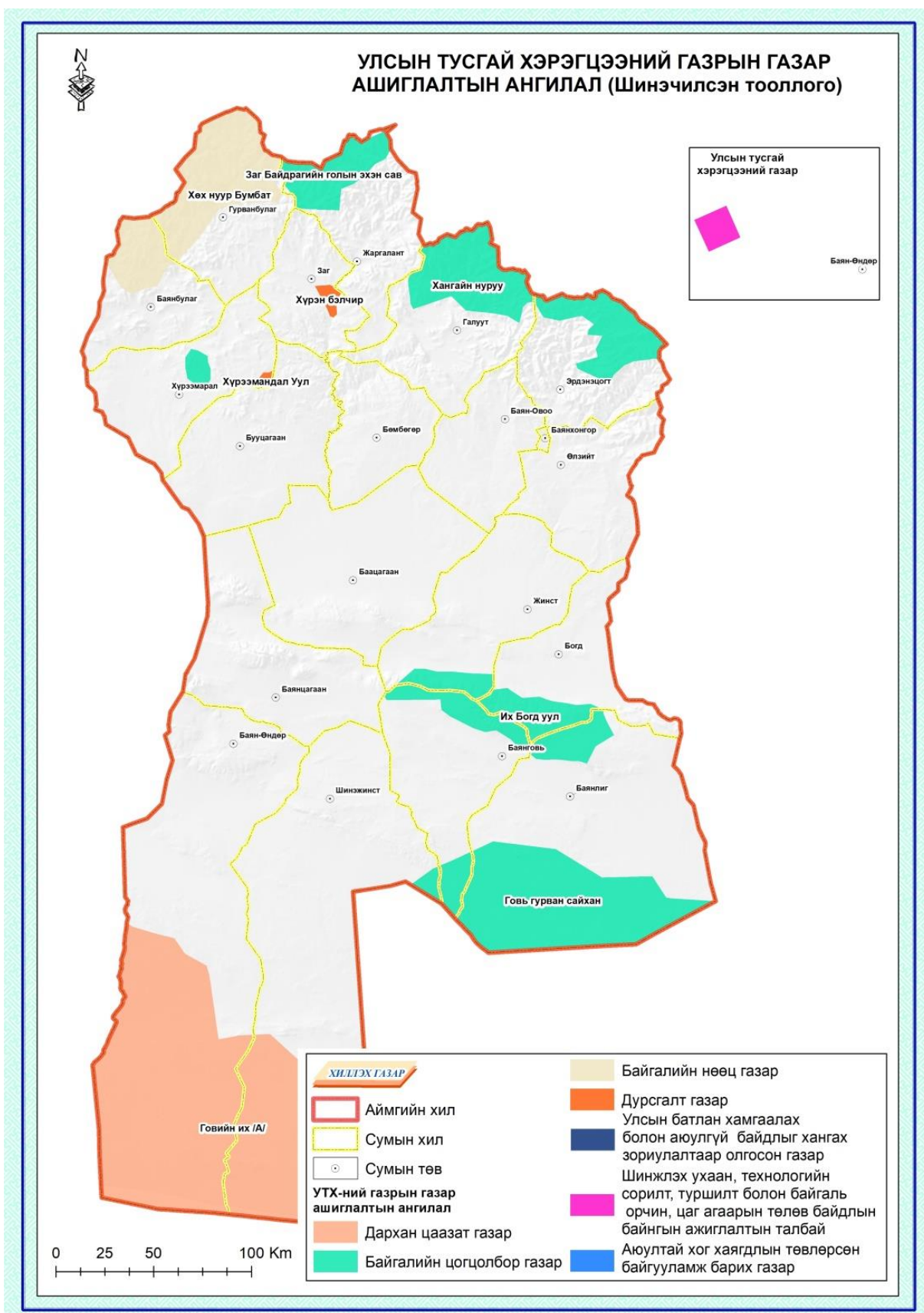
(+726.47 мян.га)-аар нэмэгдсэн байна. Энэ нь УИХ-ын 2020 оны 05 сарын 07-ны өдрийн 46-р тогтоолоор тус аймгийн Галуут сумын нутагт орших Хан уул орчмын газрыг Хангайн нурууны байгалийн цогцолборт газрыг өргөтгөсөн, Галуут сумын нутагт орших Баянхонгор хайрхан уулыг дусгалт газар, Гурванбулаг, Завхан аймгийн Отгон сумын нутагт орших Хөх нуур-Бумбат орчмын газрыг байгалийн нөөц газар гэсэн ангилалаар улсын тусгай хэрэгцээнд шинээр авсан байна (Зураг 65.).

Улсын тусгай хэрэгцээний газрын газар ашиглалтын дэд ангилалд гарсан өөрчлөлтийг гаргахын тулд 2020 оны ГНС-ийн жилийн эцсийн тайлангийн тоон үр дүнг 2020-2021 оны хооронд хийгдсэн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулж гаргасан (Хүснэгт 59).

Хүснэгт-58. Улсын тусгай хэрэгцээний газрын газар ашиглалтын ангилалын өөрчлөлт, мян.га

УТХ-ний газар нутгийн газрын газар ашиглалтын ангилал	2020		Шинэчилсэн тооллого		Өөрчлөлт (+, -)
	Мян.га	Хувь	Мян.га	Хувь	Мян.га
Улсын тусгай хэрэгцээний газар	2334.5	100	3025.29	100	+ 690.83
Улсын тусгай хамгаалалттай газар	2207.9	94.6	3024.80	99.98	+ 816.90
Улсын хилийн зурвас газар	74.5	3.2			-74.50
Улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар	0.2	0.01	0.05	0.002	- 0.15
Шинжлэх ухаан технологийн сорилт, туршилт, цаг уурын ажиглалтын талбай	0.03	0.001	0.44	0.01	+ 0.41
Аймаг дундын отрын бэлчээр	51.86	2.22	-	-	-51.86
Аюултай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламж барих газар			0.003	0.0001	+ 0.003

Дээрх хүснэгтэд улсын 2020 оны жилийн эцсийн ГНС-ийн тайлангийн тусгай хэрэгцээний газар нутгийн газар ашиглалтын ангилалын тоон үзүүлэлтийг 2020-2021 онд хийгдсэн ГНС-ийн шинэчилсэн тооллогын үр дүнтэй харьцуулан гаргасан болно (График 18).

Зураг-42. Улсын тусгай хэрэгцээний газрын газар ашиглалтын ангилал

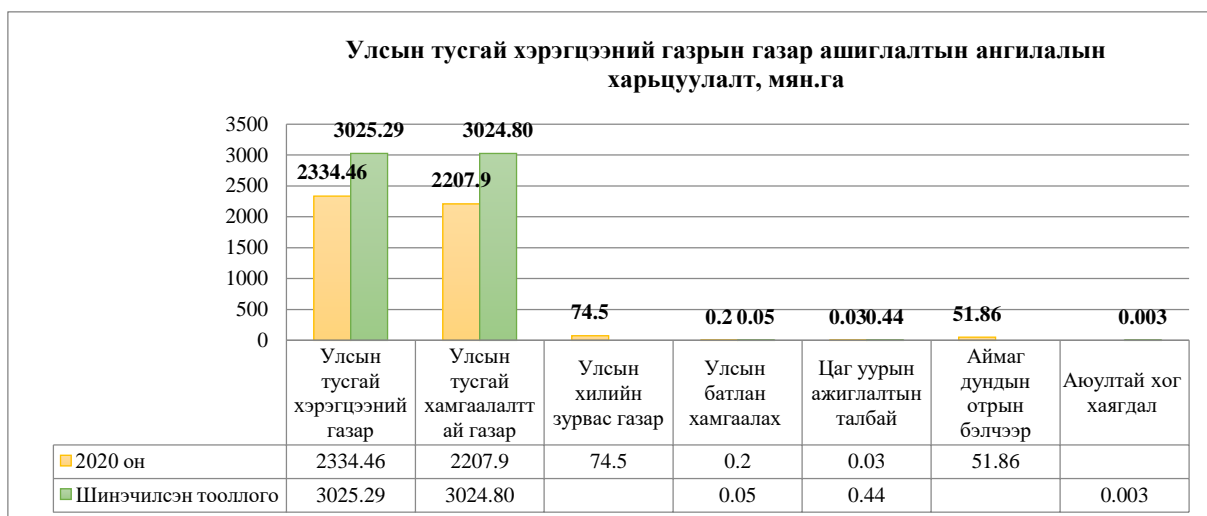

График-43. Тусгай хэрэгцээний зориулалттай газар ашиглалт

2020 оны жилийн эцсийн байдлаар тус аймгийн улсын тусгай хэрэгцээний газар нутаг нь нийт 2334.5 мян.га газрыг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 3025.29 мян.га болж (+ 690683 мян. га)-аар нэмэгдсэн байна. Энэ нь улсын тусгай хэрэгцээнд 2020 онд 3 газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авсантай холбоотой. Үүнээс 2020 онд улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг нь 74.5 мян.га буюу 3.2 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 99.98 хувь буюу 3024.8 мян.га болж (+816.9)-аар нэмэгдсэн байна.

Улсын хилийн зурвас газар нь 2020 онд 74.5 мян. га буюу 3.2 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр Говийн их (А) дархан цаазат газартай давхацаж байгаа учраас ГЗБГЗЗГ-аас өгсөн чиглэлийн дагуу тусгай хамгаалалттай газар нутагт бүртгэсэн байна.

2020 онд улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар нь 0.2 мян.га буюу 0.01 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.05 хувь буюу 0.002 мян.га болж (-0.15 мян.га)-аар буурсан, 2020 онд шинжлэх ухаан технологийн сорилт, туршилт, цаг уурын ажиглалтын талбай нь 0.03 мян, га буюу 0.001 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.01 хувь буюу 0.44 мян.га болж (+ 0.41 мян.га) - аар нэмэгдсэн, 2020 онд аймаг дундын отрын бэлчээр 51.86 мян.га буюу 2.22 хувийг эзэлж байсан бол шинэчилсэн тоологод тусгагдаагүй, 2020 онд Аюултхай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламж барих газар ГНС-ийн тайланд тусгагдаагүй байсан шинэчилсэн тооллогын үр дүнгээр 0.0001 хувь буюу 0.003 мян.га болж (+ 0.003 мян.га)-аар нэмэгдсэн гэж тус тус бүртгэгдсэн байна.

5.8 Газар хамгаалах, нөхөн сэргээх талаар авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ

Баянхонгор аймгийн 2020 онд бүртгэгдсэн 219738.14 га доройтсон газар байна. Энэ нь өмнөх оны бүртгэгдсэн 188038.95 газрыг нөхөн сэргээснээр 18 нэгжээр буюу 407640 мянган төрөгний зардал гаргажээ.

Хүсэнт-59.Газрын доройтол, нөхөн сэргээлт, хамгаалал 2020 оны байдлаар

Аймгийн нэр	Доройтож, хохирол учирсан талбай, га	Ухагдаж, эвдэрсэн газар, га	Нөхөн сэргээлт хийсэн талбай, мян га	Газар хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээнд зарцуулсан зардлын хэмжээ, мян төг
Баянхонгор	219738.14	79.29	188038.95	407640

Энэхүү хүснэгтээс үзэхэд Гурванбулаг, Өлзийт сумдад буурч, Бөмбөгөр, Жаргалант, Галуут сумдад эвдэрсэн газар өссөн, Баян-овоо сумдад ижил түвшинд байна.

Хүсэнт-60.Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагаа 2020 оны байдлаар

Аймгийн нэр	Сум, дүүргийн нэр	Аж ахуйн нэгж, байгууллагын нэр	Тусгай зөвшөөрлийн дугаар	Тайлант онд ашигласан талбай, га	Тайлант онд нөхөн сэргээлт хийсэн талбай, га
Баянхонгор	Галуут	Ар эс и ХХК	MV-016653	11.29	5.3
Баянхонгор	Галуут	"МонголБолгаргео" ХХК	MV-000456	9	9
Баянхонгор	Бөмбөгөр	"Эрдэнэ цагаач" ХХК	MV-020998	2.32	2.72
Баянхонгор	Галуут	"Имперал Гоулд Майнинг" ХХК	MV-015643	9.6	
Баянхонгор	Гурванбулаг	"Жи Эс би ресурс" ХХК	MV-005411	0.56	0.86
Баянхонгор	Өлзийт	"Би эс ай" ххк	MV-021465	1.09	
Баянхонгор	Баян Овоо	Наранмандал энтерпрайзес	MV-006907, MV-006720	0.49	
Баянхонгор	Жаргалант	Жамп ХХК	MV-005145,		
Баянхонгор	Гурванбулаг	Жи энд Юу гоулд	MV-012806	4.5	11
Баянхонгор	Бөмбөгөр	Эл Ти Ди ХХК	MV-021059	0.75	2.1
Баянхонгор	Бөмбөгөр	"Вояжер минерал ресурсес" ХХК	MV-020591	3.64	0.91
Баянхонгор	Бөмбөгөр	"Мөнхийн номхон далай" ХХК	MV-021303		3.16
Баянхонгор	Галуут	Баялаг-Орд ХХК	MV-000222	0.8	0.56
Баянхонгор	Галуут	Шижир-Аранжин ХХК	MV012665	0.65	0.5

ЗУРГАА. ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ, УУЛЗАЛТ, ЯРИЛЦЛАГА ДЭЭР ИРГЭД, ОЛОН НИЙТИЙН ӨГСӨН САНАЛ

Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын хүрээнд олон нийтийн оролцоог хангах, салбаруудын хөгжлийн бодлогыг тодорхойлох зорилгоор аймгийн харьяа салбарын асуудал эрхэлсэн байгууллагууд болон сумдын Засаг даргын тамгын газар болон газрын даамалуудтай хамтран ажилласан. Үүнд дараах чиглэлийн үйл ажиллагааг явуулав:

1. Аймгийн харьяа салбаруудын асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллагуудтай уулзалт хийх, санал авах
2. Сум тус бүрд ажиллаж санал авах, хэлэлцүүлэг хийх
3. Цахим сүлжээ болон уламжлалт арга буюу хэвлэмэл саналын хуудсаар иргэдээс санал авах

6.1 Салбарын асуудал эрхэлсэн байгууллагуудаас ирүүлсэн саналууд, шийдвэрлэсэн байдал

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хээрийн судалгааны ажлын хүрээнд аймгийн салбарын асуудал эрхэлсэн мэргэжлийн байгууллагууд болон сум орон нутгийн удирдлага, мэргэжилтэн, иргэдийн саналыг нь авч тусгасан ажилласан болно. Энэхүү судалгааны ажлын төслийг барилга, хот байгуулалтын сайдын 2020 оны 57 дугаар тушаалаар батлагдсан "Аймаг. нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах зөвлөмж"-ийн 11 2-т заасны дагуу газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг боловсруулж төслийг Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газрын Эрдэмтэдийн зөвлөл болон "Газар зохион байгуулалтын орон тооны бус мэргэжлийн зөвлөлийн хурал"-аар хэлэлцүүлж дүгнэлт гаргуулж, санал зөвлөмж тусган ажилласан. Мөн Баянхонгор аймгийн салбар мэргэжлийн агентлагууд болон сумдын ЗДТГ-ын удирдлага болон холбогдох мэргэжилтэнгүүд (ХАА-н тасаг, Багийн засаг дарга нар, Байгаль орчины тасаг, боловсрол байгууллага, цаг уурын мэргэжилтэн, соёлын төвийн дарга гэх мэт)-ийг оролцуулан 2-3 удаагийн хэлэлцүүлэг хийж гарсан саналуудыг тусгаж ажилласан.

Зураг-43. Аймгийн харьяа салбаруудын асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллагуудтай уулзалт

Дээрх хэлэлцүүлгийн хүрээнд гарсан саналуудыг холбогдох салбар мэргэжлийн байгууллагууд дээр очиж ажиллан тусгасан болно. Энэхүү гарсан саналуудыг хураангуйлан доорх хүснэгтэд харууллаа.

Хүснэгт-61.Салбарын асуудал эрхэлсэн байгууллагуудаас ирүүлсэн саналууд

Албан байгууллагын нэр	Ирсэн санал	Шийдвэрлэсэн байдал
Газар зохион байгуулалт геодези зураг зүйн газар	Барилга, хот байгуулалтын сайдын 2020 оны 57 дугаар тушаалаар батлагдсан "Аймаг. нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах зөвлөмж"-ийн 11 2-т заасны дагуу Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг боловсруулж, тус газар ирүүлэн Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газрын "Газар зохион байгуулалтын орон тооны бус мэргэжлийн зөвлөлийн хурал"-аар хэлэлцүүлэн, тус газраар мэргэжлийн дүгнэлт гаргуулах;	"Газар зохион байгуулалтын орон тооны бус мэргэжлийн зөвлөлийн хурал"-аар хэлэлцүүлж дэмжигдсэн.
	Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийн тайлан, зураг төслийг Засгийн газрын 2020 оны 110 дугаар тогтоолоор улсын хэмжээнд хэрэглээнд нэвтэрсэн Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим систем"-д байршуулж иргэд, олон нийтээс санал авах ажлыг зохион байгуулах;	"Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим систем"-д төслийг үүсгэсэн. төслийг байршуулсан.
	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг шинэчилсэн загварын дагуу болгож суурь түвшин, хүрэх түвшин, шалгуур үзүүлэлт, хариуцах эзэн, хөрөнгө оруулалтын хэмжээг тусгаж өгөх	Шинэчилсэн загварт оруулж АГЗБЕТ-ийн төсөлд тусгасан.
	Цахим системд дутуу орсон төлөвлөлтийн зарим арга хэмжээнүүдийг шалгаж бүрэн оруулах, тайлан болон цахим системд зөрүүтэй байгаа төлөвлөлтийн шийдлүүдийг хянаж шалгах	Шалгаж цахим системд дутуу орсон файлуудыг гүйцэт байршуулсан.

	"Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, "Шинэ сэргэлтийн бодлого"-той хэрхэн уялдаж байгаа эсэх	Бодлогын баримт бичгүүдтэй төлөвлөлтийг уялдуулж тусгасан.
	"Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого"-той хэрхэн уялдаж байгаа эсэх	
Байгаль орчин, аялал жуулчлалын газар	Ан агнуурын батлагдсан нутгуудыг аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгах	Ан агнуурын батлагдсан болон нөөц бүс нутгуудыг төслийн баримт бичигт тусгасан
	Ойн менежментийн төлөвлөгөөг Баянхонгор аймгийн Ойн тогтвортой менежментийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан боловсруулах	АГЗБЕТ-ний төсөлд тусгасан
	Уул уурхайн ашиглалтын улмаас эвдэрсэн газрын тооллого, бүртгэл, өндөр нарийвчлалын санрыг зургийг ашиглан АГЗБЕТ-нд тусгах	Эвдэрсэн газрын тооллого, бүртгэл болон өндөр нарийвчлалын сансрын зургаас тодруулалт хийж АГЗБЕТ-нд тусгасан.
	Томоохон нууруудыг элсний нүүлтээс хамгаалах талбай хамгаалах ойн зурвас байгуулах арга хэмжээг тусгах	Томоохон нуур, хот суурин, тариалангийн талбайг элсний нүүлтээс хамгаалах ойн зурвас төлөвлөж өгсөн.
Бөөнцагаан орог нуурын сав газрын захиргаа	Усны сав газрын усны тооллогын материалыг ашиглан усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийг тогтоох	АГЗБЕТ-ний төсөлд тусгасан
	Гол болон Рашаанууд дээр усны хамгаалалтын бүс тогтоолгох	
	Усны эх газрын хамгаалалтын бүсүүдийг тусгуулах	
	Газрын доорх усны орд газруудыг ГЗБЕТ тусгуулах	
	Хангайн нурууны УТХГ-г өргөтгөх (Хөл, сая)	
Хүнс, хөдөө аж ахуйн газар	Эрчимжсэн мал аж ахуйн фермерүүдийг төлөвлөлтөнд тусгах	Тохиромжтой байдал болон аймаг, орон нутгийн саналыг үндэслэн АГЗБЕТ-нд тусгасан.
	Ингэний сүүний аж ахуйн фермерүүдийг ГЗБЕТ-нд тусгах	
	Хүнс, хөдөө аж ахуйн газраас газар тариалангийн талаар баримталж буй бодлоготой уялдуулан төлөвлөх	Жимс, жимсгэний тохиромжтой байдлын үнэлгээ, аймаг, орон нутгийн саналыг үндэслэн АГЗБЕТ-нд тусгасан.
	Хүнс, хөдөө аж ахуйн газраас баримталж буй жимс, жимсгэний талаар баримталж бодлого уялдуулан төлөвлөх	
Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт газар	Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалыг аймаг, сумын түвшинд төлөвлөх	Аймаг, орон нутгийн саналыг үндэслэн АГЗБЕТ-нд тусгасан.
	Байдрагийн голын усан цахилгаан станцын ТЭЗҮ хийгдаж байгаа учир ГЗБЕТ-нд тусгах	АГЗБЕТ-нд тусгасан
	ХАА-н үйлдвэрлэлийн цогцолбор байгуулах	

6.2 Сум тус бүрд ажиллаж санал авах, хэлэлцүүлэг хийх

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Баянхонгор аймгийн Газрын харилцаа, Барилга, хот байгуулалтын газартай зөвшилцсөний үндэсэн дээр “Баянхонгор аймгийн ГЗБЕТөлөвлөгөө боловсруулах” ажлын орон нутгаар хээрийн судалгаа гүйцэтгэх маршрутыг гаргаж хээрийн судалгааг хийж гүйцэтгэсэн.

Хүсэнт-62.Орон нутгаар хээрийн судалгаа гүйцэтгэх маршрут

№	Сумын нэр	Явах км	Багийн очих төлөвлөгөөт хоног	Тайлбар
1	Баянхонгор	630	9-р сарын 17-18	
2	Бөмбөгөр	99	9-р сарын 18-19	
3	Бууцагаан	79	9-р сарын 19-20	
4	Хүрээмарал	51	9-р сарын 19-20	
5	Баянбулаг		9-р сарын 20-21	
6	Гурванбулаг	105	9-р сарын 20-21	
7	Заг	55	9-р сарын 21-22	
8	Жаргалант	25	9-р сарын 21-22	
9	Галуут	88	9-р сарын 22-23	
10	Баян-Овоо	58	9-р сарын 22-23	
11	Эрдэнэцогт	54	9-р сарын 23-24	
12	Баацагаан	286	9-р сарын 24-25	
13	Баянцагаан	104	9-р сарын 24-25	
14	Баян-Өндөр	58	9-р сарын 25-26	
15	Шинэжинст	65	9-р сарын 25-26	
16	Жинст	177	9-р сарын 26-27	
17	Богд	28	9-р сарын 26-27	
18	Баянговь	120	9-р сарын 27-28	
19	Баянлиг	48	9-р сарын 27-28	
20	Өлзийт	230	9-р сарын 28-29	
21	Баянхонгор	630	9-р сарын 30 10-р сарын 4	

Дээрх график төлөвлөгөөний дагуу орон нутагт газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хээрийн судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэсэн. Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд АГЗБЕТ-ний товч танилцуулга хийж, орон нутгийн удирдлага, салбар хариуцсан тасаг, мэргэжилтэнүүд (Багийн засаг дарга нар, ХАА-н тасаг, Байгаль орчны байцаагч, газрын даамал, Засаг дарга, Орлогч засаг дарга, цаг уурч, соёлын төв, Боловсрол байууллагуудын төлөөлөл гэх мэт)-тэй сууж АГЗБЕТ-нд тусгах саналыг авч хийж гүйцэтгэсэн.

Зураг-44. Сумдын санал авах уулзалт хэлэлцүүлэг

Дээрх хээрийн судалгааны ажлын хүрээнд өгөгдсөн саналуудыг АГЗБЕТ-нд тусгаж хийж гүйцэтгэсэн бөгөөд төлөвлөлтийн эхний загвар шийдлүүдийг гаргасан дараа аймгийн салбар хариуцан мэргэжлийн байгууллагууд болон Сумдын ЗДТГ-ын удирдлага, холбогдох мэргэжилтэнгүүдэд 2-3 удаагийн танилцуулга хийж саналыг эцэслэн төлөвлөлтийн эцсийн загвар шийдлийг гаргасан.

6.3 Цахим сүлжээ болон уламжлалт арга буюу хэвлэмэл саналын хуудсаар иргэдээс санал авах

Цахим болон уламжлалт санал асуулгын аргаар аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгуулах газар, байгалийн нөөц ашиглалт, хамгаалалттай холбоотой асуудлаар арга зүйд заасан “Санал авах хуудсаар” саналыг авч, нэгтгэсэн. Саналын хуудсыг хавсралтаар оруулав /Хавсралт.../. Саналын хуудсаар ирүүлсэн саналуудыг товъёоглон нэгтгэж давтагдсан саналын тоогоор нь хувьчлан хүснэгт- т үзүүлэв. Саналуудаас үзэхэд хамгийн олон саналыг бэлчээрийн зориулалттай худаг шинээр гаргах 450 санал, шинээр гэр хорооллын бүс төлөвлөх 315 санал, шинэ суурьшлын бүс төлөвлөх 225 санал, эвдэрсэн худгийг сэргээн засварлах 132 санал, дарагдсан худгийг сэргээн засварлах 210 санал, тэжээлийн ургамал тариалах 325 санал, байгалийн хадлан төлөвлүүлэх 235 санал, газар тариалан эрхэлэх сонирхолтой 125 санал, эрчимжсэн мах, сүүний аж ахуй 274 санал, ингэний сүүний аж ахуй байгуулах 75, аялал жуулчлалын бүс байгуулах 121 саналууд дийлэнх хувийг эзэлж байна.

Хүсэнт-63.Баянхонгор аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний санал асуулга

№	Асуултууд	Санал	Санал давхардсан тоогоор	Төлөвлөгөөнд тусгасан байдал
Асуулт 1.	Танай сумын хөдөө аж ахуйн чиглэлээр хөгжүүлэх санал бодол	Бэлчээрт шинээр гүний худаг гаргах	450	Инженер геотехникийн хүндрэлтэй нөхцөлийг харгалзан үзсэн. Гүний 114 худаг гаргахаар төлөвлөв.
		Бэлчээр зориулалттай эвдэрсэн худгийг сэргээн засварлах	132	Үнэлгээ хийж сэргээн засварлах
		Бэлчээр зориулалттай дарагдсан худгийг сэргээн засварлах	210	Богино яндант, гар худаг учир 130 сэргээн засварлах боломжтой
		Үлийн цагаан огтоны голомттой бүс нутаг устгал хийх	83	Үлийн цагаан огтоны голомттой бүс нутгуудад тэмцэхээр хими, биологи, механик аргуудаар тэмцэхээр төлөвлөж өгсөн.
		Хадлан	235	Сумдын хэмжээний хадлан бэлтгэх бүс нутгуудыг 22878 га талбайд тогтоож хадлан төлөвлөж өгсөн.
		Тэжээлийн ургамал	325	Тэжээлийн ургамал тариалах бүс нутгийг тохиромжтой байдлын болон орон нутгийн саналыг үндэслэн 17844 га талбайд төлөвлөж өгсөн.
		Тариалан	125	Аймгийн хүнс ХАА болон орон нутгийн саналыг үндэслэн төлөвлөсөн.
		Эрчимжсэн мах сүүний аж ахуй	274	Эрчимжсэн мах сүүний эрчимжсэн аж ахуйн 36 бүс төлөвлөсөн

		Ингэний сүүний аж ахуйн бүс	75	Ингэний сүүний аж ахуйн 13 бүсийг төлөвлөж өгсөн.
		ХАА-н үйлдвэрлэл цогцолбор	10	ХАА-н үйлдвэрлэлийн цогцолбор 1 бүсийг төлөвлөсөн.
		Эрчимжсэн тахианы аж ахуйн бүс	12	Эрчимжсэн тахианы аж ахуйн бүс 1 төлөвлөсөн.
Асуулт 2	Хот суурин газрын хөгжлийн чиг хандлага, санал бодол	Шинэ суурьшлын бүс төлөвлөх	225	Саналыг үндэслэн аймаг сумын төвүүдэд шинэ суурьшлын бүс төлөвлөсөн.
		Шинээр гэр хорооллын бүс төлөвлөх	315	Саналыг үндэслэн сумын төвүүдэд гэр хорооллын бүс төлөвлөсөн.
		Аж ахуй, худалдаа, үйчилгээний газрын байршил	125	Зарим сумын төвүүдэд худалдаа үйчилгээний бүс төлөвлөж өгсөн.
		Зүлэг, цэцэрлэгт хүрээлэн, амралтын газрын байршил	38	Саналыг үндэслэн сумын төвүүдийг элсний нүүлтээс хамгаалах ойн зурвас төлөвлөсөн.
			25	Саналыг үндэслэн аймгийн төв болон зарим сумдын төвд цэцэрлэгт хүрээлэн төлөвлөсөн.
			12	Саналыг үндэслэн аймаг болон сумын төвд ногоон байгууламж төлөвлөж өгсөн.
		Хот суурин газрын хөгжлийн чиг хандлага, санал бодол байршил	28	Уламжлалт мал аж ахуй, газар тариаланг хөгжүүлэх
		Үйлдвэрийн бүс төлөвлөх байршил	18	Саналыг үндэслэн аймгийн төв болон зарим сумын төвүүдэд үйлдвэрийн бүс төлөвлөсөн.
Суурин газрын байршил	17	Хатуу хучилттай зам, гэрэлтүүлэг		
Асуулт 3	Зам шугам сүлжээний газрын санал бодол?	Босоо тэнхлэгийн төмөр зам төлөвлөх	2	УГЗБЕТ уялдуулан Алтай хот-Нарийн сухайт чиглэлийн төмөр зам төлөвлөж өгсөн.
		Босоо тэнхлэгийн авто зам төлөвлөх	10	УГЗБЕТ уялдуулан Баянхонгор-гурван тэс-шивээхүрэн чиглэлийн авто зам төлөвлөж өгсөн.
				УГЗБЕТ уялдуулан Арвайхээр-гурван тэс-шивээхүрэн чиглэлийн авто зам төлөвлөж өгсөн.
Аялал жуулчлалын зориулалттай авто зам төлөвлөх	25	Баянхонгор-шаргалжуут чиглэлийн тусгай зориулалтын авто зам төлөвлөсөн. Бууцагаан-Баянбулаг-Отгон-Улиастай чиглэлийн тусгай зориулалтын авто зам төлөвлөсөн.		

		Орон нутгийн чанартай авто зам төлөвлөх	16	Баянхонгор-Эрдэнэцогт чиглэлийн хатуу хучилттай авто зам төлөвлөсөн
		Сумын төвд хатуу хучилттай авто зам төлөвлөх	46	Баянхонгор-Баян-Овоо-Галуут-Заг-Гурванбулаг чиглэлийн хатуу хучилттай авто зам төлөвлөсөн.
		Сумын төвд үерийн хамгаалалтын далан төлөвлүүлэх	31	Зарим сумын төвүүдэд хатуу хучилттай авто зам төлөвлөж өгсөн.
Асуулт 4	Усан сангийн газрын санал бодол?	Сумын төвд унд ахуйн зориулалттай худаг гаргах	68	Сумын төвүүдэд унд ахуйн зориулалттай худаг шинээр гаргах. Унды усны бүс тогтоон Усан санг хамгаалалтанд авахаар бүсчилэв.
		Бэлчээр зориулалттай хөв цөөрөм шинээр байгуулах	55	Бэлчээр зориулалттай хөв цөөрөм шинээр төлөвлөж өгсөн
		Газар тариалангийн зориулалттай хөв цөөрөм шинээр байгуулах	42	Газар тариалангийн зориулалттай хөв цөөрөм шинээр төлөвлөж өгсөн.
		Рашаан хамгаалалтын бүсүүдийг шинээр тогтоох	36	Рашааны хамгаалалтын бүсүүдийг шинээр тогтоож өгсөн.
		Голын хамгаалалтын бүсийг тогтоох	21	Голын хамгаалалтын бүсийг шинээр тогтоож төлөвлөв.
		Нуур хамгаалалтын бүсийн шинээр тогтоох	22	Нуурын хамгаалалтын бүсийг шинээр тогтоож төлөвлөсөн.
		Нуурыг элсний нүүлтээс хамгаалах ойн зурвас төлөвлөх	121	Томоохон нууруудыг элсний нүүлтээс хамгаалах ойн зурвас төлөвлөсөн болно.
Асуулт 5	Ойн сангийн газрын санал бодол?	Ойжуулалт хийх шаардлагатай	134	Ойжуулалт хийхээр төлөвлөв.
		Ойн аж ахуйн арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх	18	Ойн аж ахуйн арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх газрыг төлөвлөсөн.
		Ой цэвэрлэх-Байгаль орчноо хамгаалах бүлэгтэй болох	6	Ойн нөхөн сэргээх бүсчлэл тогтоов.
		Ойн менежментийн төлөвлөгөөтэй уялдуулж төлөвлөх	18	Ойн менежментийн төлөвлөгөөтэй уялдуулж төлөвлөх.
Асуулт 6	Улс тусгай хэрэгцээ болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах шаардлагатай газар	Улсын тусгай хэрэгцээнд авах шаардлагатай газар	5	Улсын ГЗБЕТ-тэй уялдуулан шаардлагатай газруудыг улсын тусгай хэрэгцээнд авахаар төлөвлөсөн.
		Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах шаардлагатай газар		Шаардлагатай газруудыг улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авагдсан.
Асуулт 7	Аялал жуулчлалын зориулалтаар	Тусгай зориулалтын аялал жуулчлал хөгжүүлэх шаардлагатай газар	84	Батлагдсан болон батлагдаагүй ан агнуурын бүс төлөвлөсөн.

	үйл ажиллагаа явуулах санал бодол?	Аялал жуулчлалын бүс нутгуудыг төлөвлөх	125	Аймаг орон нутгийн саналыг үндэслэн аялал жуулчлалын 30 гаруй бүс төлөвлөсөн.
		Аялал жуулчлалын маршрут төлөвлөх	75	Аялал жуулчлалын маршрутын төлөвлөж өгсөн.
		Аялал жуулчлалын зориулалттай зам төлөвлөх	12	Аялал жуулчлалын зориулалт тусгай зориулалттай авто зам төлөвлөж өгсөн.

V. Ашигласан хэвлэлийн жагсаалт

- БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн 1977 оны 4 дүгээр сарын 04-ний өдрийн 75-р зарлигаар батлагдсан нутаг дэвсгэрийн хилийн цэсийн тогтоол
- 1:100000 масштабтай байр зүйн зураг. 1970. Жанжин штаб
- Д.Даш, Ц.Бадам. 2002. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө. Улаанбаатар.
- Aster GDEM 30 m <http://asterweb.jpl.nasa.gov/gdem.asp> 2017.12.23 хандсан.
- П.Мягмарцэрэн, И.Мягмаржав, 2005. Газрын төлөв байдлын мониторинг, Мөнхийн үсэг, Улаанбаатар. Х 104-110
- Баянхонгор хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө 2033
- Ц.Адъяасүрэн нар, 2014. Монгол орны 1:500000 масштабтай уур амьсгалын зураг төслийн тайлан, ГБХГЗЗГ, Улаанбаатар.
- ГХБГЗЗГ, 2014. Орон зайн мэдээллийн дэд бүтцийн хөрсөн бүрхэвчийн мэдээллийн санг бүрдүүлсэн арга зүй. Улаанбаатар
- ГХБГЗЗГ, 2014. Орон зайн мэдээллийн дэд бүтцийн ургамлан бүрхэвчийн мэдээллийн санг бүрдүүлсэн арга зүй. Улаанбаатар
- <http://earthexplorer.usgs.gov/> 2021.07 хандсан
- “Инжгеотех” ХХК. 2015. Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ. ГХГЗЗГ. Улаанбаатар
- Saaty. T., (1977). “A scaling method for priorities in hierarchical structures”. *Journal of Mathematical Psychology*, vol. 15(3), pp. 234–281. DOI:10.1016/0022-2496(77)90033-5
- Baban S.M.J, and Wan-Yusof K., (2002) “Modeling Optimum Sites for Locating Reservoirs in Tropical Environments”, *Water Resources Management*, pp. 17
- Баянхонгор аймгийн статистикийн хэлтэс. 2021. Статистикийн эмхэтгэл 2017-2021.
- Эрүүл мэндийн яам. 2016. Хүн амын хоол тэжээлийн физиологийн норм. 257 тоот тушаал, тавдугаар хавсралт
- “Ланрес” ХХК. 2012. Тариалангийн газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа. ГХГЗЗГ. Улаанбаатар.
- Р.Мягмарцэрэн and И.Мягмаржав., 2017. Cropland suitability assessment and confusion matrix evaluation with GIS. *Mong.J.Agric.Sci.*(2017) Vol.21 (02): DOI: <http://dx.doi.org/10.5564/mjas.v21i02.911>
- С.Цэрэндаш, Ц.Алтанзул. 2013. Бэлчээрийн менежментийн гарын авлага. Цогт принт. Улаанбаатар
- С.Цэрэндаш, М.Төмөржав, Ч.Гомбосүрэн. 2003. Газар, бэлчээр, мал. УБ.
- И.Мягмаржав, П.Мягмарцэрэн. 2018. Бэлчээр ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ. Сайн газрын харилцаа. Улаанбаатар
- “Инжгеотех” ХХК. 2015. Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ. ГХГЗЗГ. Улаанбаатар

- Н. Өлзийхутаг. 1989. Монгол орны ургамлын аймгийн тойм. Улсын хэвлэл.Улаанбаатар. А.А.Юнатов. 1968. БНМАУ-ын хадлан бэлчээр дэх тэжээлийн ургамалууд. Улсын хэвлэл.Улаанбаатар.
- Б.Давгадорж, Л.Дашзэвэг. 1976. БНМАУ-ын бэлчээр усжуулалт. Улсын хэвлэл.Улаанбаатар.
- <https://earthexplorer.usgs.gov/>
- Баянхонгор ЗДТГ, статистикийн газар. 2021. Танилцуулга.
- “Инжгеотех” ХХК. 2015. Хөв, цөөрмийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ. ГХГЗЗГ. Улаанбаатар
- Улсын газар зохион байгуулалт хайгуул зураг төслийн институт. 1988. “Байгалийн бэлчээр хадлангийн судалгаа, зураглалын ажлын заавар”. УБ
- Д.Авирмэд. 2007. Бэлчээр, тариалангийн ургацыг хортноос хамгаалах менежемент. УБ.
- П.Мягмарцэрэн, И.Мягмаржав. 2015.Хот суурины газрын тохиромжтой байдлын олон хүчин зүйлийн үнэлгээ. МУИС. Газарзүйн асуудал сэтгүүл. УБ.
- Brandt S.A., 2006, ANP v. 2.0. Analytic hierarchy process software. Available from: <http://sab.geovega.se/lattjo.html>
- Ланрес ХХК. 2011. Нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол. Нийслэлийн ЗДТГ.
- ҮСХ. 2013. Хүн амын статистикийн үндсэн үзүүлэлт тооцох аргачлал. УБ.
- УИХ. 2012. Усны тухай хууль. УБ
- “Инжгеотех” ХХК. 2015. Байгалийн аялал, рекреацийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ. ГХГЗЗГ. Улаанбаатар
- Э.Цэнд-Аюуш. 2019 Баянхонгор аймгийн уур амьсгалын горим, өөрчлөлт. 2019

ТӨГСӨВ

---- о о о ----